Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 2133–11133Р
від 06.04.2015 р.

Виходить один раз на півроку.
Мова видання: українська, російська
та англійська.

Журнал «Юридичний бюлетень»
включено до Переліку наукових фахових
видань України в галузі «юридичні
науки» (Наказ МОН України
від 13 березня 2017 р. № 374)

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон Україна, 73000

**Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області**

**Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ**

**Асоціація нотаріусів
Херсонської області**

Юридичний бюлетень

Випуск 5 (5)

ОДЕСА – 2017

УДК 34(477)(05)
Ю 70

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 27.12.2017 р.)

Редакційна колегія:
Голова – Предместніков О.Г., доктор юридичних наук;
Заступник – Магновський І.Й., доктор юридичних наук, доцент;
Відповідальний секретар – Беніцький А.С., кандидат юридичних наук, професор

Бабенко А.М., доктор юридичних наук, доцент;
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук, професор, член–кореспондент
Національної академії педагогічних наук України;
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук, професор;
Зозуля І.В., доктор юридичних наук, професор;
Ковальська В.В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, доцент;
Користін О.Є., доктор юридичних наук, професор;
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор;
Нікітенко О.І., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Семенченко Ф.Г., доктор політичних наук, професор;
Стратонов В.М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Фурса С.Я., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Бараненко Р.В., кандидат технічних наук, доцент;
Жильцов О.Л., кандидат юридичних наук;
Іванищук А.А., доктор юридичних наук;
Коровайко О.І., кандидат юридичних наук;
Лапчук В.С., кандидат психологічних наук;
Ненько С.С., кандидат юридичних наук, доцент

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Ю 70 Юридичний бюлетень : наук. журн. / редкол. : О. Г. Предместніков та ін. – Одеса, ОДУВС, 2017. – Вип. 5 (5). – 314 с.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів – практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

УДК 34(477)(05)

ISSN 2414 – 4207

© ОДУВС, 2017

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Бахтіна Ю.С.
ПОНЯТТЯ МОНІТОРИНГУ В НАУЦІ 8

Вакарова О.В.
СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА
В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 16

Корунчак Л.А.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 22

Мозговий О.О.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ
У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ
ДО СУЧАСНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 29

Радзілевич Д.А.
ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ:
ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ 35

Сировацький В.І.
ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ
СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ПРАВОВОЇ СФЕРИ 41

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Бірюкова А.М.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 48

Васильєв В.М.
ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БІЗНЕСУ:
АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ ЗАХОДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ 55

Довгуша М.П.
ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ
ДОГОВОРУ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ 61

Камінська О.А.
КУЛЬТУРНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ
У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ 67

Кононенко В.А.
КОНКУРС ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН
ІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ 72

Супрун Г.Б.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРАВОВІДНОСИН
З ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ МЕДІАТОРІВ 79

Чумаченко І.М.
ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ ЯК ВАЖЛИВІ СКЛАДНИКИ
ЗМІСТУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ТРУДОВОГО ПРАВА 85

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондаренко О.М.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВОГО СПОРУ 92

Валькова Є.В.
МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 98

Гуть Н.Ю.
ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ ПРОЦЕСІВ 104

Демешко М.В.
СУБ'ЄКТИ МЕЦЕНАТСЬКОЇ ТА СПОНСОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 112

Деревінський М.П.
СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НАГОРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНИМИ НАГОРОДАМИ 122

Захарова О.В.
ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ 129

Карпушова К.Г.
РІШЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ЗРАЗКОВОЇ СПРАВИ: ВПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ 136

Книш С.В.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ 141

Ковальчук С.П.
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 147

Корінний С.О.
ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 152

Кривенко В.В.
ТЕОРЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 158

Маліков В.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ: ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ 165

Орєхов С.М.
ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ 171

Русецький А.А.
ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ 179

Скрипа Є.В.
ДОЗВІЛЬНІ ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ 185

Худоба І.С.
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МІЛІЦІЇ 191

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Азарова А.А.
ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ 198

Дрозд В.Г.
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 202

Калатур М.В.
ПОНЯТТЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ 208

Коломієць В.Ю.
ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОДІЯННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ (ст. ст. 121–125, 128 КК УКРАЇНИ) 213

Орлов Ю.В., Дундич Л.В.
ПОЛІТИКО-КОН'ЮНКТУРНІ ФАКТОРИ ОЦІНОК ПОЛІТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 219

Рубан К.П., Цвігуненко В.
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ В УКРАЇНІ 226

Сийплокі М.В.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 233

Шайтуро О.П.
ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ 239

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гевко В.В., Бура О.В.
РОЛЬ ЗАХИСНИКА В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 244

Ковтун О.В.
ВИТРЕБУВАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ЯК СПОСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕШКОДЖАННЯМ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ 249

Науменко С.М.
ЗАВДАННЯ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ 256

Падала А.М.
ВАЖЛИВІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ 262

Суходубов В.С.
СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ ІЗ МЕТОЮ ЗАВОЛОДІННЯ ЖИТЛОМ 266

Цуцкірідзе М.С.
ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ СЛІДЧОГО 273

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Казакова Л.О.
ОБ'ЄКТИ ПРАВА НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ 278

Коваленко А.В.
СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ І МІСЦЯ ПОЛІЦІЇ 284

Слободяник Н.С.
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ 289

Степаненко В.В.
ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАВІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНИЙ РОЗСУД: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ 298

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Савельєва І.В.
ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО ПОРТРЕТУ ОСІБ ІЗ ПСИХІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ / РОЗЛАДАМИ 305

Шановні автори та читачі журналу!

До вашої уваги представлено п'ятий випуск науково–практичного видання «Юридичний бюлетень». Згідно з Наказом МОН України від 13 березня 2017 р. № 374 «Юридичний бюлетень» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «юридичні науки». Концепція журналу полягає у створенні можливостей вільного сприйняття, наукового осмислення та практичного запровадження кращих світових, європейських і вітчизняних тенденцій правової науки, критичного обговорення проблем застосування норм матеріального та процесуального права, а також здійснення справедливого та неупередженого правосуддя.

В номері цього року є матеріали, що наповнюють такі рубрики, як «Загальнотеоретичні проблеми держави та права», «Питання цивільного, господарського та трудового права», «Адміністративне право та адміністративна діяльність», «Проблеми кримінального права та кримінології», «Кримінальний процес та криміналістика, оперативно-розшукова діяльність» та «Юридична психологія».

Сподіваємося, що наше видання буде провідником у складному юридичному світі, бажаю всім успіху та натхнення у подальших наукових розвідках!

З повагою,
головний редактор журналу
доктор юридичних наук
Олег Предместніков

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 351.07; 504.064.36

ПОНЯТТЯ МОНІТОРИНГУ В НАУЦІ

Бахтіна Юлія Сергіївна,
здобувач
(Міжнародний університет бізнесу
і права, м. Херсон, Україна)

У статті проаналізовано визначення поняття «моніторингу» та його основні ознаки. Надано порівняльну характеристику таких термінів: «моніторинг», «оцінка» та «контроль». Розглянуто використання моніторингу в різних сферах науки, а саме: педагогіці, психології, соціології, менеджменті тощо.

Ключові слова: моніторинг, оцінка, контроль, прогнозування, спостереження.

CONCEPT OF MONITORING IN SCIENCE

Bakhtina Yuliia Serhiivna,
Applicant
(International University of Business
and Law, Kherson, Ukraine)

The article analyzes the definition of the concept of "monitoring" and its main features. The comparative description of the concepts of monitoring, evaluation and control is given. The use of monitoring in various spheres of science is considered: pedagogy, psychology, sociology, management, etc.

Key words: monitoring, evaluation, control, forecasting, observation.

Постановка проблеми. Термін «моніторинг» успішно увійшов і міцно закріпився у науковому словообігу. При цьому саме поняття є досить молодим: вперше виникла необхідність щодо надання визначення поняттю «моніторинг» у 70-х рр. XX століття. Пов'язано це з проведенням конференції з охорони навколишнього середовища під егідою ООН у 1972 р. у Стокгольмі, де було домовлено під моніторингом навколишнього середовища розуміти комплексну систему спостережень, оцінювання і прогнозування змін стану навколишнього середовища під впливом антропогенних чинників. На пострадянському просторі поняття моніторингу з'явилося після чорнобильської катастрофи (1986 р.) як система відслідковування стану здоров'я дітей Чорнобиля [1].

За досить невеликий проміжок часу «моніторинг» закріпився в педагогіці, соціології, психології, медицині, екології, економіці та юриспруденції. Моніторинг становить досить складне і неоднозначне явище. Він використовується в різних сферах і з різною метою, але при цьому має загальні характеристики і властивості [2]. Він використовується і як засіб проведення соціальних досліджень, і як інструмент управлінського впливу на досліджуваний об'єкт, і як метод дослідження, і як функція управління. Усе це говорить про багатоаспектність і складність цього явища. Унаслідок цього виникає необхідність у проведенні всебічного дослідження такого явища, як «моніторинг», з метою повного розкриття його сутності та структурних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання моніторингу у різних сферах знань займалась велика кількість науковців: у педагогіці – Л.Г. Буданова, К.М. Гудименко, Г.В. Єльникова, О.В. Кухарук, Т.О. Лукіна, І.І. Проценко, В.П. Сергієнко, Н.В. Сорокіна; у психології – А.О. Борисова, Н.П. Золотова, Л.Р. Кашкарьова, І.Б. Марченко, В.І. Подшивалкіна; у менеджменті – В.К. Галіцин, Т.С. Максимова, Н.К. Самченко, В.В. Співак, О.П. Суслов; в екології – Є.М. Варламов, А.В. Гриценко, Д.В. Зеркалов, Ю.А. Ізраель, В.Д. Погребенник, П.М. Сопрунюк тощо.

Метою статті є всебічний аналіз поняття моніторингу, який використовується в різних сферах науки, але при цьому має загальні риси, що дають змогу відокремлювати його від суміжних понять.

Отже, пропонуємо звернутись до різних видань словників та енциклопедій, проаналізувати погляди науковців, щоб з'ясувати визначення моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Термін моніторинг походить від латинського monitor – той, хто нагадує, попереджає. Тобто це – ключові слова, які мають бути в центрі під час визначення «моніторингу» в будь-якій сфері.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає моніторинг як «безперервне *стеження* за яким-небудь процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям» [3, с. 687].

У «Соціально-психологічному словнику» надається таке визначення моніторингу: «це систематичне *відстежування*, вивчення стану соціальних явищ і процесів, навколишнього середовища, співставлення результатів постійних спостережень для отримання обґрунтованих уявлень про їх дійсний стан, тенденції розвитку. Моніторинг проводиться з метою одержання необхідної інформації для прогнозування ситуації, розроблення програм та прийняття рішень» [4, с. 247].

У геологічній енциклопедії пропонується розуміти під моніторингом комплексну систему регламентованих періодичних *спостережень, оцінки і прогнозу* змін стану природного середовища з метою виявлення негативних змін і вироблення рекомендацій щодо їх усунення або послаблення [5].

В українсько-російському словнику-довіднику з екології пропонується під моніторингом розуміти систему регулярних тривалих *спостережень* у просторі й часі, що дає інформацію про стан довкілля з метою оцінки минулого, сучасного і прогнозів на майбутнє для параметрів довкілля, що мають значення для людини [6, с. 61].

Великий енциклопедичний словник встановлює, що «моніторинг – це *спостереження* за станом навколишнього середовища (атмосфери, гідросфери, ґрунтово-рослинного покриву, а також техногенних систем) з метою її контролю, прогнозу і охорони» [7].

В енциклопедії права моніторинг визначається як «система *спостережень, оцінки, прогнозу* стану і динаміки якого-небудь явища, процесу чи іншого об'єкта з метою його контролю, управління його станом, охорони, виявлення його відповідності бажаному результату або первісним припущенням [8].

Отже, в усіх наведених визначеннях під моніторингом розуміється саме спостереження (стеження, відстеження), тобто це – його основна ознака, але не єдина. Важливим елементом виступає мета такого спостереження, як-от «виявлення негативних змін і вироблення рекомендацій», «оцінка минулого, сьогодення і прогнозів на майбутнє», метою може бути «контроль, прогноз і охорона» будь-якого явища чи «контроль, управління його станом, охорона та виявлення його відповідності бажаному результату або первісним припущенням».

Також треба зазначити ще одну важливу ознаку моніторингу – це системність. Тобто моніторинг – не просто спостереження, це – обов'язково комплексна система, яка містить цілий ряд комплексних дій, як-от спостереження, аналіз, оцінка, прогноз.

Для виокремлення наступної ознаки пропонуємо звернутись до визначень моніторингу в кембриджському та оксфордському словниках. У кембриджському словнику йдеться про те, що моніторинг означає уважно спостерігати та перевіряти ситуацію *протягом певного періоду часу*, щоб щось дізнатись про неї [9]. Дещо схоже визначення надається також в оксфордському словнику, де під моніторингом треба розуміти спостереження і перевірку прогресу або якості чогось *протягом певного періоду часу*; тримання під систематичним оглядом [10]. І в першому, і в другому визначенні йдеться про спостереження і перевірку, які відбуваються протягом певного періоду. Наявність такої періодичності моніторингу є однією з важливих рис, яка відмежовує його від «оцінки», що має епізодичний характер. Оцінка має на меті з'ясувати, чи забезпечують реалізовані заходи той вплив, на який вони розраховані. Інакше кажучи, моніторинг передбачає спостереження за тим, що робиться, тоді як оцінка дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями та результатами.

Моніторинг та оцінка – це два різні елементи, але вони доповнюють один одного. Обидва розуміються як інструменти управління, що забезпечують ясність усім зацікавленим сторонам щодо діяльності, яка здійснюється. [11] Моніторинг та оцінка – це ключові функції управління. Разом вони служать для підтримки обґрунтованих рішень, найкращого використання ресурсів та об'єктивної оцінки того, наскільки заходи дали бажаний результат [12]. При цьому моніторинг – це безперервна функція, яка використовує систематичний збір даних за вказаними показниками, щоб забезпечити управління та постійне втручання зацікавлених сторін у розвиток прогресу з метою досягнення поставлених цілей.

Оцінка ж являє собою систематичне та об'єктивне встановлення якості поточного або завершеного проекту, програми чи політики, їхньої розробки, реалізації та результатів. Метою є визначення відповідності виконаним завданням, ефективності, результативності та стабільності розвитку. Оцінка повинна забезпечувати достовірну та корисну інформацію, що дає змогу враховувати отримані результати у процесі прийняття рішень як в одержувачів, так і в донорів [13, с. 3].

Синонімом періодичності може виступати регулярність. Моніторинг використовується для регулярного відстеження змін у показниках, що піддаються вимірюваним маркерам змін у часі, для управління реалізацією програми [12].

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку визначає систему моніторингу як систему спостереження для перевірки того, чи відбувається проектна діяльність відповідно до планування та чи правильно та ефективно використовуються всі засоби. Система повинна надати керівництву проекту постійний потік інформації впродовж всього проекту, щоб зробити це рішення правильним [14].

Глобальний фонд розуміє моніторинг як планове відстеження ключових елементів роботи програми / проекту, як правило, вхідних і вихідних даних, за допомогою обліку, регулярних систем спостереження [15].

Із цих визначень можна виокремити таку важливу ознаку моніторингу, як планування, що являє собою вид управлінської діяльності, яка визначає перспективу та майбутній стан організації, шляхи й способи його досягнення [16].

Моніторинг можна визначити як поточний процес, за допомогою якого зацікавлені сторони отримують регулярний відгук про прогрес, якого дійшли у досягненні своїх цілей [17, с. 8]. На відміну від багатьох визначень, які ставляться до моніторингу як до простого перегляду прогресу, досягнутого під час здійснення певної діяльності, визначення, що використовується в «Посібнику з планування, моніторингу й оцінки результатів розвитку» розглядає моніторинг у більш широкому ключі. Моніторинг у цьому випадку також передбачає стратегії відстеження та дії, що потрібні для забезпечення прогресу в досягненні найважливіших результатів.

За міжнародним стандартом (СТ ІСО 4225-80) моніторинг – це багаторазове вимірювання для спостереження за змінами будь-якого параметра в певному інтервалі часу; система довготривалих спостережень, оцінювання, контролювання і прогнозування стану й зміни об'єктів. Крім спостережень та отримання інформації, моніторинг передбачає також елементи активних дій, таких як оцінювання, прогнозування, розроблення природоохоронних рекомендацій [18, с. 7]. Цей термін також містить такі вищезазначені ознаки моніторингу, як системність, регулярність й наявність мети такого спостереження.

Моніторинг – це систематичний збір та аналіз інформації як прогресу проекту. Він спрямований на підвищення ефективності проекту чи організації. Він базується на встановлених цілях і заходах, що були заплановані. Це допомагає відстежувати роботу та може дозволити керівництву знати, коли справа йде неправильно. Якщо моніторинг організовано правильним шляхом, це – безцінний інструмент для ефективного управління, і він є корисною базою для оцінки. У такому разі моніторинг дає змогу визначити, наскільки досить ресурсів, що ви маєте, і наскільки вони добре використовуються, і чи є достатніми та відповідними ті заходи, що були заплановані [19].

Також моніторинг – це постійна оцінка програми чи проекту стосовно узгодженої реалізації графіку. Це – також хороший інструмент управління, який, якщо його правильно використовувати, повинен забезпечувати безперервний зворотний зв'язок щодо впровадження проекту, а також сприяти визначенню потенційних успіхів та обмежень для сприяння своєчасним рішенням [20]. Моніторинг іноді називається оцінкою процесу, оскільки він концентрується на тому, що робиться під час виконання служби чи програми, тобто «всередині». Це передбачає програмну діяльність, персонал, який виконує діяльність та інші питання впровадження.

Якщо порівнювати моніторинг та оцінку за різними критеріями, то можна виокремити такі основні властивості цих двох явищ:

Моніторинг – безперервна діяльність, на відміну від оцінки, яка є періодичною. Моніторинг відстежує діяльність та її прогрес, тоді як оцінка проводить поглиблений аналіз, порівнює запланований і досягнутий результати.

Моніторинг орієнтований на вклади, дії та результати, а також процеси впровадження. Оцінка зосереджується на результатах стосовно витрат, процесів, що використовуються для досягнення результатів, загальної релевантності, наслідках, впливу та стійкості.

Моніторинг відповідає, які вклади та заходи були реалізовані та які досягнуто результати. Оцінка відповідає, чому й як були чи не були досягнуті результати, сприяючи формуванню теорій та моделей змін.

Моніторинг орієнтований тільки на заплановані результати, а оцінка ще й на незаплановані. Моніторинг оповіщає про проблеми та надає варіанти коригувальних дій. Щодо оцінки, то вона забезпечує варіанти стратегії та політики.

Варто також зазначити, що моніторинг дуже схожий на контроль, але моніторинг потребує додержання максимальної об'єктивності й достовірності отриманої інформації, саме тому проводиться за спеціальними технологіями незалежними (зовнішніми) дослідниками, на відміну від контролю. Моніторинг і контроль відрізняються суб'єктом оцінювання. Отримана в процесі контролю інформація має констатуючий характер, вона чітко персоніфікована, на відміну від моніторингової інформації, яка завжди подається для ознайомлення в узагальненому вигляді, містить дані про загальні тенденції, закономірності перебігу процесів [21]. Крім того, моніторинг є нейтральною системою, забезпечуючи потоки необхідної інформації з приводу реалізації стратегічних управлінських рішень між керівниками і виконавцями, по горизонталі і вертикалі системи, всередині неї у зв'язку з її взаємодією з навколишнім середовищем. Контроль же не має нейтрального характеру, він пов'язаний із мотивацією поведінки, зацікавленими відносинами між керівниками та підлеглими. Контроль покликаний фіксувати увагу як керівників, так і виконавців на досягненні ключових показників планування і програмування в певні моменти і періоди часу [22].

Функція моніторингу як спостереження за реальними процесами активно проявляється в різних сферах науки. Зараз робляться спроби розрізнення і класифікації моніторингових досліджень залежно від напряму наукових дисциплін, цільового призначення, просторового і тимчасового параметрів, масштабу та рівня реалізації. Виділяються такі види, як базовий і фоновий моніторинг, глобальний, локальний, регіональний, місцевий, а також моніторинг, який охоплює різні сфери суспільної діяльності [23]. Пропонуємо розглянути поняття моніторингу в різних галузях науки, як-от освіті, психології, соціології, екології, менеджменті тощо.

Моніторинг в освіті – це система збору, обробки, зберігання та поширення інформації про освітню систему або її окремі елементи, що орієнтована на інформаційне забезпечення управління, дає змогу робити висновки про стан об'єкта в будь-який момент часу та дає прогноз його розвитку [21]. Крім того, він розглядається як інструмент управління якістю освіти, інформаційна система, процедура збору даних про об'єкт.

Суть психологічного моніторингу зводиться до отримання поточної інформації про стан об'єкта відповідно до поставлених цілей із метою корекції, потрібної для прогнозу. Психологічний моніторинг реалізується у двох основних напрямах: відстеження параметрів діяльності – основна увага приділяється особливостям впровадження діяльності (труднощі, перешкоди, викривлення), тому що ці дані є найбільш інформативні, порівняно з даними про результат; спостереження та оцінювання за певними критеріями, а також прогноз розвитку досліджуваних психологічних особливостей особистості [24].

Соціальний моніторинг виступає як метод дослідження реальної соціальної практики, світу людського досвіду в його конкретній ситуаційній визначеності. Він спрямований на діяльність індивідів як прояв їхньої соціальної активності в найрізноматніших галузях, а також на виявлення соціальних умов її здійснення, які можуть як сприяти розвитку дій, так і обмежувати їх [25, с. 311].

Під фінансовим моніторингом варто розуміти систему безперервного спостереження, аналізу та прогнозування показників фінансового стану підприємств, сформовану на макро- або мікроекономічному рівнях з метою забезпечення прийняття тактичних і стратегічних управлінських рішень. Процес фінансового моніторингу містить таке: визначення цілей і планування процесу моніторингу, розроблення системи показників, параметрів моніторингу, а також їхніх цільових значень, вибір засобів і методів збору інформації; спостереження, збір і узагальнення інформації відповідно до визначених

параметрів моніторингу; аналіз і оцінку параметрів господарської діяльності на основі інформації, отриманої на попередньому етапі; підготовку рекомендацій для прийняття управлінських рішень із метою своєчасного коригування та вдосконалення діяльності підприємства; контроль за результатами управлінських впливів і формування інформації для подальшого спостереження [26, с. 76].

Найбільше поширення моніторинг отримав в екологічній сфері, де він використовується щодо атмосферного повітря, водних об'єктів, земель, лісів, об'єктів тваринного світу тощо. Згідно з концепцією сучасного російського геофізика Ю.А. Ізраеля, моніторинг довкілля є системою цілеспрямованих, періодично повторюваних і програмованих спостережень за одним та більше елементами навколишнього середовища у просторі й часі [27, с. 155]. Основними елементами цієї системи є спостереження, оцінювання та прогнозування стану довкілля.

Згідно з національною нормативно-правовою базою, в якій закріплено положення про державну систему моніторингу довкілля та моніторинг земель, під цими термінами розуміється таке:

Державна система моніторингу довкілля – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки [28].

Моніторинг земель – це система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів [29]. Обидва ці терміни містять такі ознаки, як системність, спостереження, мету такого спостереження.

Інформаційний моніторинг – це система регулярного спостереження за явищами, об'єктами і процесами інформаційного простору, що передбачає систематичний збір даних про їхні основні параметри з метою оперативної їх діагностики та оцінки в динаміці [30].

Під контент-моніторингом найчастіше розуміють змістовий аналіз інформаційних потоків із метою отримання необхідних якісних і кількісних зрізів, який ведеться постійно протягом невизначеного заздалегідь проміжку часу. Саме використання контент-моніторингу в розвитку інформаційної діяльності багатьма науковцями розглядається в контексті вирішення завдання систематичного відстежування тенденцій і суспільних процесів, явищ у постійно оновлюваному мережевому інформаційному середовищі [31].

Моніторинг політичний – спеціально організована і постійно чинна система спостереження, збору та поширення інформації за станом політичних об'єктів, явищ, процесів із метою їх оцінювання, контролю, прогнозування [32, с. 405; 33, с. 463].

Під управлінським моніторингом розуміють процес систематичного відстеження та збирання даних про об'єкт управлінської діяльності як системи і зовнішні чинники, що впливають на нього, оброблення, збереження, використання і розповсюдження отриманих результатів із метою ефективного впливу суб'єкта управління на об'єкт управління [34]. Оскільки моніторинг – це періодична оцінка прогресу проекту щодо досягнення запланованих заходів і результатів, то вона (оцінка) починається з реалізації першого заходу діяльності і триває доти, поки виконуються всі інші заходи. Моніторинг необхідний для того, щоб дізнатись про статус проекту. Він розглядається як основний і універсальний інструмент управління.

Під час плануванні моніторингу управління проектом встановлює певні стандарти для виконання вхідних даних, процесів і результатів. Зібрані та проаналізовані дані моніторингу порівнюються із встановленими стандартами. Тож результати моніторингу

показують, чи є в управлінні проектом відхилення від цих стандартів. Це, у свою чергу, дає можливість прийняти необхідне рішення для усунення недоліків і підвищення ефективності. Моніторинг визначає позитивність та ефективність проекту та допомагає керівництву приймати розумні й своєчасні рішення для виправлення негативних результатів [13].

Специфіка моніторингу полягає в тому, що, на відміну від статистики і соціологічних опитувань, моніторинг не є тільки збором даних, а має ту особливість, що через свою спрямованість на відстеження процесу він виявляється більш дієвим, має прямий стосунок до виявлення нових можливостей, забезпечення умов їх здійснення і навіть стратегій [23].

Особливістю моніторингу є те, що він може виступати як складова частина системного або великого за обсягом дослідження і служити не тільки встановленню окремих фактів, але й проясненню реального фактичного стану справ загалом, а також частково – виявлення того, з чим це пов'язано.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, можна зазначити, що в науці досі не вироблено єдиного підходу до розуміння терміна «моніторинг». Але при цьому він набув широкої популярності майже в усіх її сферах, що дає підстави виокремлювати такі його характерні ознаки, як системність, плановість, періодичність, наявність певної мети. Беручи до уваги ці критерії, можна надати визначення моніторингу в будь-якій галузі науки. Перспективним напрямом у подальшому дослідженні вважаємо розгляд моніторингу як однієї з функцій державного управління та його співвідношення з наглядом і контролем.

Список використаних джерел:

1. Красильникова Г.В. Контент-аналіз поняття «моніторинг». Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 14. С. 261–266.

2. Ганеева Ж.Г. Определение понятия «мониторинг» в различных сферах его применения. Вестник Челябинского государственного университета. 2005. № 1. С. 30–33.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Соціально-психологічний словник / Авт.-уклад. М. Чапка, У. Контни. Мисловіце, 2010. 519 с.

5. Геологическая энциклопедия. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geolog/3180.

6. Україно-російський словник-довідник з екології / Укладачі: А.А Івашура, О.П. Винник О.П. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. 504 с.

7. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред.: А.М. Прохоров. 2-е изд., перераб. и доп. М., СПб.: Большая Рос. Энцикл., Норинт, 1997. 1456 с. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/201998.

8. Энциклопедия права. URL: https://encyclopediya_prava.academic.ru/3244.

9. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/monitor (accessed 27 October 2018).

10. Oxford Dictionaries. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/monitor (accessed 27 October 2018).

11. Masuku, Ngengelezi W.K., Ijeoma, Edwin O.C. A Global Overview of Monitoring and Evaluation (M&E) and its Meaning in the Local Government Context of South Africa. URL: https://www.researchgate.net/publication/312674440_A_Global_Overview_of_Monitoring_and_Evaluation_ME_and_its_Meaning_in_the_Local_Government_Context_of_South_Africa (accessed 30 October 2018).

12. LeMay N. Managing information: monitoring and evaluation. In Health Systems in Action: An eHandbook for Leaders & Managers. Cambridge, USA: Management Sciences for Health. 2010. Ch. 8.

13. Basic Concepts in Monitoring and Evaluation. February 2008. Published in the Republic of South Africa by The Public Service Commission. 70 p. URL: http://www.academia.edu/12007778/basic_concept_of_monitoring_evaluation_supervision_management_information_system_mis_and_auditing (accessed 31 October 2018).

14. International Fund for Agricultural Development (IFAD). Monitoring and Evaluation. URL: http://www.ifad.org/gender/tools/hfs/bsfpub/bsf_7.pdf (Date unknown).

15. The Global Fund. Monitoring & Evaluation Concepts. URL: http://www.theglobalfund.org/documents/me/ME_Concepts.pdf. (Date unknown).

16. Щебликіна І.О., Грибова Д.В. Основи менеджменту: навч. посібник. Мелітополь: ВБ «ММД», 2015. 479 с.

17. Handbook on planning, monitoring and evaluating for development results. United Nations Development Programme, 2009. 232 p.

18. Навчальний посібник для вивчення дисципліни «Моніторинг довкілля» для студентів напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Полтава: ПолтНТУ, 2016. 117 с.

19. Shapiro J. Monitoring and Evaluation. Civicus: Johannesburg/Washington, 2007. URL: http://www.civicus.org. (Date Unknown.)

20. Otieno F.A.O. The Roles of Monitoring and Evaluation in Projects. URL: https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB8942.pdf (accessed 25 October 2018).

21. Проценко І.І., Гудименко К.М. Моніторинг як інструмент визначення якості освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 4. С. 247–255.

22. Короткий курс лекцій з дисципліни «Антикризове управління» – URL: https://studme.com.ua/17990717/ekonomika/monitoring_kontrol.htm#52.

23. Фарман И.П. Мониторинг как метод исследования и представления знаний. Философия науки и техники. 2012. № 1. С. 256–259.

24. Марченко І.Б. Україна Організація та проведення психологічного моніторингу професійного самовизначення учнівської молоді. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. 2010. Вип. 27 (31). Ч. 3. С. 83–91.

25. Социология управления: учебник для бакалавров / Под ред. В.И. Башмакова, В.Н. Князева, Р.В. Ленькова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2017. 360 с.

26. Белялов Т.Е., Хусаінова А.С. Роль фінансового моніторингу в системі управління фінансами підприємства. Международный научный журнал «Интернаука». 2017. № 3 (25). Т. 2. С. 74–77.

27. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды. Л.: «Гидрометеоиздат», 1979. 375 с.

28. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF.

29. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р. № 661 «Про затвердження Положення про моніторинг земель». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF.

30. Кириленко О.Г. Прикладні аспекти використання інформаційного моніторингу в системі підготовки документознавців. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2012. № 2. С. 65–68.

31. Пальчук В.М. Сучасні особливості розвитку методів контент-моніторингу і контент-аналізу інформаційних потоків. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського: зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 360–374.

32. Денисенко В.М., Сорба О.М., Угрин Л.Я. та ін. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. наук Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. 779 с.

33. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. К: «Парламентське видавництво», 2012. 808 с.

34. Галіцин В.К., Суслов О.П., Самченко Н. К. Системи моніторингу: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2015. 409 с.

УДК 342.9

СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Вакарова Олександра Василівна,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна)

Стаття присвячена питанням правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та її діяльності у сфері забезпечення верховенства Конституції України. Досліджуються причини створення такого інституту, особливості його формування та місця в системі антикорупційних органів державної влади. Проаналізовано основні положення нормативно-правової бази, що регулює діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, виявлено його недоліки, запропоновано варіанти їх вирішення.

Ключові слова: Прокуратура України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, верховенство Конституції України, антикорупційна реформа, конституційна реформа.

SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTION IN THE PROCESS OF SUPPORT OF THE UKRAINE'S CONSTITUTIONAL AUTHORITY

Vakarova Oleksandra Vasylivna,
post-graduate student of the Department of
Constitutional Law and Comparative Law
(Uzhgorod National University , Uzhgorod, Ukraine)

The article is devoted to issues of the legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and its activities in the area of ensuring the rule of law of the Constitution of Ukraine. The reasons for the creation of such an institution, the peculiarities of its

formation and place in the system of anti-corruption bodies of state power are explored. The basic provisions of the regulatory framework governing the activities of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, their deficiencies have been identified, and options for their solution have been proposed.

Key words: Prosecutor's Office of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, Supremacy of the Constitution of Ukraine, anti-corruption reform, constitutional reform.

Корупція на всіх рівнях є одним із найважливіших питань, які потребують вирішення у процесі державотворення. Україна здобула 30 балів зі 100 можливих у дослідженні Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 рік і посіла 130 місце (зі 180 країн). Це на 1 бал більше та на 1 позицію вище, ніж у минулому році (29 балів, 131 місце зі 176 країн). Але в динаміці результати минулого року нижчі (1 бал проти 2), ніж у 2016 році [4].

У 2014–2015 роках було проведено антикорупційну реформу – прийнято пакет нормативно-правових актів, які становлять сьогодні основу для антикорупційного законодавства. Як відзначається в науковій літературі, оновлення нормативної бази наблизило Україну до міжнародних стандартів, однак його окремі положення, зокрема щодо антикорупційних органів, не повністю їм відповідають. Частково це пов'язано з тим, що нові антикорупційні структури не ставали предметом детального та всебічного наукового аналізу, натомість створювались подекуди з метою швидкого задоволення вимог міжнародних партнерів України щодо проведення антикорупційної реформи. Це зумовлює актуальність дослідження місця та ролі, функцій та повноважень новостворених антикорупційних органів, особливо в контексті відповідності законодавства, яке регламентує діяльність цих органів державної влади, положенням Конституції України.

Корупція як явище неминуче зачіпає інтереси суспільства, держави та кожної людини зокрема, при цьому ігноруються чи напряму порушуються не тільки норми чинного законодавства, а й закріплені в Конституції Україні правові принципи, важливі постулати, які спрямовують діяльність держави через її органи, визначаючи повноваження та спрямовуючи її в русло забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Через корупцію об'єктом заперечення, ігнорування чи порушення стають також моральні та релігійні норми, звичаї ділового обороту, спотворюються прогресивні ідеї розвитку та підміняється суть понять, якими оперують суб'єкти корупційних діянь із метою задоволення особистих інтересів. Саме тому боротьба з корупцією є беззаперечним пріоритетом у процесі державотворення країни, справою забезпечення сталого розвитку держави в напрямі гарантування прав і свобод людини і громадянина, верховенства права та Конституції України, розвитку держави як правової, соціальної, демократичної.

Одним із суб'єктів забезпечення верховенства Конституції України є органи прокуратури. Прокуратура України є незалежним та самостійним конституційним інститутом, функції та особливості формування якого передбачені нормами Конституції України, а діяльність якого спрямована на забезпечення правового захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави.

Конституційною реформою 2016 року здійснено ґрунтовні перетворення цього органу державної влади з правоохоронними та контрольно-наглядовими функціями на правозахисний інститут, чим остаточно скасовано повноваження у сфері загального нагляду та контролю.

Відповідно до статті 131-1 в Україні діє прокуратура, яка здійснює [7]:

1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших

питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII [10], який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, у ст. 1 визначає, що до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції відносять: органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Таким чином, Закон визначає, що органи прокуратури є частиною антикорупційних інститутів держави. Покладення обов'язку здійснення антикорупційного контролю і нагляду загалом на органи прокуратури не було б ефективним, особливо враховуючи можливі зловживання всередині самої системи цих органів. Відтак на основі прикладу зарубіжних країн було висловлено пропозицію про створення спеціалізованого органу в складі органів прокуратури, який би здійснював відповідні антикорупційні функції.

Варто зауважити, що створення відокремленого автономного органу в складі органів прокуратури було вимогою міжнародних партнерів України, а також однією з умов отримання Україною безвізового режиму з країнами Європейського Союзу. При цьому важливим був не тільки факт створення такого органу, а порядок його формування, особливо добір кадрів [5].

Основою для формування системи антикорупційних органів було прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. № 198–VIII [9].

Натомість новелізація Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року полягає в інституціоналізації спеціалізованої антикорупційної прокуратури як складової частини системи прокуратури України [12, с. 261].

Таким чином, у системі органів прокуратури в складі Генеральної прокуратури України на правах самостійного структурного підрозділу була утворена Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку покладаються такі функції (ч. 1 ст. 7, ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» [11]:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

Незважаючи на можливий позитивний ефект від здійснення п. 3 повноважень САП, а саме представництво інтересів громадян у суді у випадках, пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, такі повноваження САП не відповідають Конституції України, оскільки виходять за межі повноважень Прокуратури України, передбачених статтею 131-1. Згідно з п. 3 ч. 1 цієї статі органи прокуратури здійснюють представництво інтересів лише держави.

Варто звернути увагу також на те, що згідно з ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво в межах реалізації своїх функцій. Відповідні функції згадуються і в

переліку повноважень заступника Генерального прокурора України – керівника спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Натомість безпосередньо в цьому ж законі в розділі XI «Міжнародне співробітництво» головним суб'єктом взаємодії органів прокуратури у вказаній сфері є безпосередньо Генеральна прокуратура України.

Незважаючи на те, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура є самостійним структурним підрозділом, у складі Генеральної прокуратури України виникає питання щодо меж самостійності САП, зокрема, у сфері міжнародного співробітництва. Це питання актуальне ще й тому, що утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури було можливим у тому числі і завдяки допомозі міжнародних суб'єктів, а відтак взаємодія (співробітництво, грантові проекти, обмін досвідом тощо) САП із цими суб'єктами є вкрай необхідною та є запорукою ефективності вказаного органу державної влади у справі боротьби з корупцією в Україні.

Відтак вищевказані суперечливі моменти в організації роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури потребують законодавчого вирішення, особливо щодо питань відповідності Конституції України, оскільки створення цього важливого органу державної влади та результати його роботи можуть бути поставлені під сумнів як міжнародними партнерами, так і політичними суб'єктами безпосередньо в Україні.

Вищевказані проблеми зумовлені також і тим, що у вітчизняній правничій науці не сформувалася традиція системного осмислення правового феномена спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що об'єктивно зумовлено відсутністю відношення цього органу державної влади до проведеної антикорупційної реформи у 2014–2015 роках [12, с. 262].

Однак існують певні напрацювання у вказаній тематиці. Зокрема, в дисертаційній роботі Вандіна Є.В. представлено визначення САП. Так, Спеціалізована антикорупційна прокуратура розуміється як структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, уповноважений здійснювати нагляд за додержанням законів під час розслідування корупційних злочинів у формі процесуального керівництва розслідуванням, підтримувати державне обвинувачення в суді у справах цієї категорії представництва інтересів громадян або держави в суді у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними правопорушеннями [1, с. 8].

Як зазначено в науковій літературі та підкріплюється нормативною базою, Спеціалізована антикорупційна прокуратура утворюється на правах структурного і самостійного підрозділу Генеральної прокуратури України та має такі характерні ознаки: 1) особливий предмет діяльності – корупційні або пов'язані з корупційними правопорушення; 2) особливий об'єкт діяльності – Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) [13, с. 174; 2, с. 70]. Це дозволяє зробити висновок, що САП забезпечує реалізацію функцій прокуратури відносно НАБУ.

І.С. Ковальчук виділяє певні ознаки, які вказують на автономність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що зумовлено особливостями її організації та діяльності, до яких можна зарахувати таке:

1. Особлива процедура формування кадрового складу, зокрема через відкритий конкурсний відбір кандидатів на адміністративні посади (частини 1 і 2 статті 8-1 Закону).
2. Власна структура, до якої входять центральний апарат і територіальні філії, що розташовуються в тих місцях, в яких знаходяться територіальні управління Національного антикорупційного бюро України (частина 4 статті 8-1 Закону).
3. Окреме місце розташування: у службових приміщеннях Національного антикорупційного бюро України або службових приміщеннях Генеральної прокуратури

України (регіональної чи місцевої прокуратури), які розташовані окремо від інших службових приміщень Генеральної прокуратури України; мають місце вказівки прокурорам антикорупційної прокуратури здійснювати інші дії, які прямо стосуються реалізації прокурорами даної прокуратури їхніх повноважень (частина 5 статті 8-1 Закону) [6, с. 127].

При цьому вчені підкреслюють, що безпосереднє підпорядкування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральному прокуророві України є важливою гарантією незалежності цього органу. А відтак немає необхідності в запровадженні посади аудитора для здійснення контролю за деякими аспектами її діяльності [1, с. 175]. Зазначена думка є дискусійною, однак у межах цієї публікації не розглядається.

Нормативною основою діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка більш детально регламентує роботу цього інституту, крім Закону України «Про прокуратуру», є Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України 12 квітня 2016 року, № 149 [8].

Пункт 3 вищевказаного Положення регламентує питання основних завдань та функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Підпункт 3.7 при цьому дублює норми профільного Закону, закріплюючи повноваження САП щодо представництва інтересів громадянина в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

Вважаємо за необхідне повторно наголосити на тому, що закріплення таких повноважень за Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою не відповідає обсягу повноважень органів прокуратури, передбачених Основним Законом України.

Виникають питання й щодо конституційності інших повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Так, п. 4 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України закріплює процедурні та інші особливості реалізації передбачених Законом повноважень САП, однак також існують норми, що розширюють можливості цього органу державної влади.

Так, абз. 10 п. 4 вищевказаного Положення встановлює, що САП, окрім забезпечення захисту в суді прав і законних інтересів громадян у випадках, визначених законом, а також захисту інтересів держави за наявності порушень, пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, в межах реалізації своїх функцій здійснює заходи щодо поновлення порушених прав громадян або законних інтересів Серед прав та обов'язків, які мають працівники Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, в контексті забезпечення верховенства Конституції України варто відзначити закріплення в абзаці 8 п. 6.6.1 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України норми про те, що прокурори відділів управління процесуального керівництва, підтримання державного обвинувачення та представництва в суді в межах компетенції виконують повноваження щодо перевірки додержання конституційних прав громадян під час досудового розслідування.

Нормативно-правова база діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури містить й інші проблемні питання. Так, у науковому середовищі висловлюються думки про недосконале нормативне регулювання діяльності САП у сфері організації кадрової роботи [2, с. 71; 3, с. 63].

Одним із важливих аспектів роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є її автономність та, до певної міри, незалежність, у тому числі й від Генеральної прокуратури України. Саме ця властивість САП і є гарантією її якісної та успішної роботи у сфері боротьби з корупцією в Україні. Натомість неврахування законодав-

цем певних аспектів призначення на посади та організації роботи прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури створює підстави для можливих зловживань зі сторони Генеральної прокуратури України, а в перспективі – втрати реальної автономності САП.

Резюмуючи вищевикладене, варто вказати, що ефективна боротьба та подолання корупції є запорукою успішного державотворення в Україні. Спеціалізована антикорупційна прокуратура як орган державної влади в складі Генеральної прокуратури України є важливим конституційним інститутом в антикорупційній системі, що започаткована за результатами антикорупційної реформи 2014–2015 рр. САП наділена важливими повноваженнями, що дозволяють їй ефективно здійснювати заходи щодо протидії корупції в Україні, а відтак забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина. Натомість ефективна боротьба з корупцією є запорукою утвердження верховенства права та забезпечення верховенства Конституції України. Однак законодавство, що регулює діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, потребує доопрацювання та вдосконалення, зокрема і щодо відповідності положенням Основного Закону.

Діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури залишає простір для наукових досліджень та аналізу, зважаючи на роль цього органу у процесі забезпечення прав і свобод людини, утвердження правових принципів та верховенства Конституції, участі в організації заходів протидії корупції. Крім того, зважаючи на невеликий строк існування цього інституту в системі органів державної влади в Україні, позитивний чи негативний ефект діяльності ще має бути оцінений у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Вандін Є.В. Організаційно-правові засади діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: дис. … канд. юрид. наук; 12.00.10. Одеса, 2017. 205 с.

2. Дем'янчук В.А. Окремі аспекти правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_12.pdf.

3. Демків Д. Проблемні аспекти кадрового забезпечення спеціалізовано антикорупційного прокуратури // Актуальні проблеми правознавства. Випуск 3(11). 2017. С. 56–59. URL: http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/166.

4. «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 рік: дослідження Transparency International. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/.

5. «Клімкін: вимога про антикорупційну прокуратуру - ключова для скасування віз» // Європейська правда. 20 жовтня 2015. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/20/7039719/.

6. Ковальчук І.С. Проблемні аспекти організації й діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. № 2. С. 126–129.

7. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20160930.

8. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України 12 квітня 2016 року № 149. URL: http://www.cct.com.ua/2016/12.04.2016_149.htm.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12.02.2015 № 198–VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/198-19.

10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII (із змінами та доповненнями). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII (із змінами та доповненнями). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

12. Проневич О.С. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції. Форум права. 2015. № 1. С. 261–268. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_1_44.pdf.

13. Руденко М.В., Мельник О.В. Організаційно-правові основи спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Право». 2016. С. 173–176.

14. Бєлов Д., Сестренікова О. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: конституційні засади. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск № 41. 2016 р. С. 70–74.

УДК [340.114+340.115]:001.8

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Корунчак Лариса Анатоліївна,
викладач кафедри філософії та
соціально-гуманітарних наук
(Херсонський державний університет,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядається проблема розвитку і становлення нормативно-правового акта як джерела права з позицій синергетики. Звертається увага на формування нормативно-правових актів; досліджується співвідношення організації та самоорганізації в процесі виникнення, розвитку та становлення цього джерела права. Робиться висновок, що нормативно-правовий акт має найбільший ступінь організації серед усіх джерел права. З'являється він за умови досить сильної позиції держави, централізованої державної влади. Відсутність інших джерел права у регулюванні відносин у країні або їхня незначна роль у цьому регулюванні можуть свідчити про наявність жорстких централізованих методів керування та недемократичного режиму управління в державі.

Прийняття нормативно-правового акта є досить складним процесом і потребує від свого творця певного рівня підготовки та орієнтування в ситуації, яка має бути врегульована. Сліпе копіювання іноземного досвіду досить часто виявляється неефективним, оскільки при цьому не враховуються особливості національної системи, показників, які виступають у ролі атракторів, що регулюють діяльність цієї системи і передбачають «віяло можливих шляхів» її розвитку. Своєрідне «підлаштування» навмання скопійованої норми уже після її прийняття в нормативно-правовому акті до прогнозованих для регулювання нею відносин є неможливим, оскільки процедура прийняття нормативно-правових актів є жорстко регламентованою та не передбачає такої адаптації.

Ключові слова: джерела права, нормативно-правовий акт, система права, синергетичний підхід, синергетика, самоорганізація.

NORMATIVE-LEGAL ACT: SYNERGETIC ASPECT

Korunchak Larysa Anatoliivna,
Teacher at the Department of Philosophy
and Social and Human Sciences
(Kherson State University,
Kherson, Ukraine)

The article reveals deals with the problem of development and formation of the normative-legal act as a source of law from positions synergetics. Attention is drawn to the formation of normative-legal acts; the correlation between organization and self-organization in the process of emergence, development and formation of this source of law is researched. It is concluded that the regulatory normative-legal act has the greatest degree of organization among all sources of law. It appears when there is a fairly strong position of the state, centralized state power. The absence of other sources of law in regulating relations in the country, or their insignificant role in this regulation, may indicate the existence of rigid centralized control methods and non-democratic regime of governance in the country

The adoption of a normative legal act is a rather complicated process and requires from its creator a certain level of preparation and orientation in a situation that needs to be resolved. Blindly copying foreign experience is often ineffective because it does not take into account the peculiarities of the national system, indicators that act as attractors and regulate the activity of this system, provide a "fan of possible ways" for its development. A peculiar adjustment of the norm, which was copied at random, after its adoption in a regulatory legal act for the relations predicted to regulate it, is impossible, because the procedure for adopting regulatory normative legal act is strictly regulated and does not provide for such adaptation.

Key words: sources of law, normative legal act, system of law, synergetic approach, synergetics, self-organisation.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в умовах сьогодення, потребують нових підходів у дослідженні правових явищ. Одним із перспективних, досить нових методів, які використовуються в умовах сучасності, виступає синергетика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки дослідженню особливостей застосування синергетики у правовій сфері присвятили свої праці О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов, О.Ю. Орлова, І.С. Кривцова, І.С. Маїк. Синергетичний підхід у методології дослідження механізму цивільних прав і обов'язків використовували В.Я. Погребняк і В.Л. Яроцький. Водночас комплексні дослідження, які стосуються можливості використання синергетичного підходу під час вивчення джерел права (зокрема, нормативно-правових актів), не проводились.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей застосування синергетичного підходу під час вивчення нормативно-правових актів. Зокрема, розглядається механізм формування нормативно-правових актів із позицій синергетичного методу; досліджується співвідношення організації та самоорганізації в процесі виникнення, розвитку та становлення цього джерела права.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правові акти є основним джерелом права в країнах романо-германської правової сім'ї, зокрема у правовій системі України. Як зазначають науковці, нормативно-правовий акт у процесі історичного становлення поступово заміщує правові звичаї. З посиленням державної влади та її централізацією нормотворча діяльність органів державної влади набуває пріоритетного значення, а право одержує нову зовнішню форму вираження – закон [9, с. 109].

Ю.О. Тихомиров зазначає, що становлення закону після звичаю пояснюється двома причинами: по-перше, появою писемності, оскільки закон, перш за все, передбачає її використання, а по-друге – наявністю спеціальних законодавчих органів. Безумовно, ці дві обставини мають велике значення, але першопричиною виникнення закону треба вважати виникнення необхідності «охопити єдиним правилом акти виробництва, розподілу і обміну продуктів, що повторюються з дня у день, і потурбуватися про те, щоб кожна людина підкорялася спільним умовам виробництва та обміну. Це правило, що спочатку відображається у звичаї, стає потім законом. Поступово в суспільстві, що організовано на державному рівні, разом із звичаєм і релігійними правилами закон набуває великого значення. Удосконалюються його юридична форма та елементи юридичної дії. Його роль почала зростати під час феодалізму у зв'язку із посиленням абсолютної монархії. А провідна роль закону в системі регулювання суспільних відносин зміцнюється в період Великої Французької революції 1789 р. [10, с. 12–13].

Ми бачимо яскраву ілюстрацію, як суспільство поступово втрачає свої позиції щодо можливості самоорганізації та саморегулювання відносин і на перший план виходять процеси організації в особі держави. Говорячи мовою синергетики, під час створення цього джерела права процеси організації превалюють над процесами самоорганізації. Нормативно-правовий акт має найбільший ступінь організації серед усіх джерел права. З'являється він за умови досить сильної позиції держави, централізованої державної влади. Відсутність інших джерел права у регулюванні відносин у країні або їхня незначна роль у цьому регулюванні можуть свідчити про наявність жорстких централізованих методів керування та недемократичного режиму управління в державі.

Регулювання суспільних відносин державою та її уповноваженими органами (прояв організаційного начала в системі) має свою чітко побудовану ієрархію: Верховна Рада України видає закони й постанови, Президент України – укази, Кабінет Міністрів України – декрети та постанови, міністерства й відомства – інструкції, вказівки, накази і так далі. Безпосередньо сама ієрархічність законодавства України запрограмована Конституцією держави і обумовлена субординацією між різними органами законодавчої та виконавчої влади. Зокрема, ст. 8 передбачено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Ст. 9 встановлює, що частиною національного законодавства України також є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (причому ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору). Відповідно до ст. 106 Президент України на основі та на виконання Конституції й законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Також він має право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їхньої конституційності, а також скасовувати акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Ст. ст. 113, 117 Конституції України встановлено, що Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України; в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Наявність ієрархічності та самоподібності елементів системи законодавства, що складають її на різних рівнях, а також єдина системоутворююча закономірність дають можливість представити весь масив

нормативно-правових актів як єдиний фрактал із різними рівнями галуження актів, що до нього входять.

Аналогічну позицію висловлює також Ю.Ю. Орлов. Автор пропонує 5-рівневу фрактальну структуру ієрархії нормативно-правових актів України: 1-й рівень – Конституція України; 2-й рівень – закони України, міжнародні договори; 3-й рівень – укази і розпорядження Президента України; 4-й рівень – постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; 5-й рівень – нормативні акти центральних органів виконавчої влади [5, с. 5].

Фрактальність законодавства (у широкому значенні) проявляється також під час виділення окремих галузей чи підгалузей права. Зокрема, для аналізу характеру впливу законів на формування системи законодавства в певній сфері П.О. Гвоздик пропонує поділ законів на спеціальні та системоутворюючі. Перші стосуються питання суспільного життя. Їхній вплив на розвиток законодавства має обмежений характер, зумовлюється спеціальним функціональним, статутним чи іншим призначенням закону, прийняття якого, як правило, передбачається законодавчим актом системоутворюючого характеру. Вплив системоутворюючих законів на інші закони та підзаконні нормативно-правові акти здійснюється через їх системний зв'язок. Посідаючи завдяки своєму призначенню чільне місце серед нормативно-правових актів, що регулюють окремо визначену галузь чи підгалузь законодавства, вони через свої базові положення, яким мають відповідати інші законодавчі акти, чи прямі приписи щодо прийняття того чи іншого закону або ж підзаконного акта чинять безпосередній вплив на розвиток відповідного законодавства, зміст окремих ключових положень тих чи інших законів, появу нових законів та інших нормативно-правових актів [1, с. 109–110].

За позицією І.М. Овчаренка, особлива роль закону зумовлена тим, що під час його створення можливе найбільш повне та точне урахування й закріплення усвідомлених суспільством потреб, які є морально виправданими. Приписи закону повинні мати точного соціального адресата: якщо закон не виконує своєї функції з упорядкування соціальних конфліктів і закріплення нормативно-правової моделі їх вирішення, не відповідає моральним принципам, то він позбавлений потенційних можливостей ефективної реалізації. На перший план тут виходить діалектика взаємозв'язків юридичної форми та її матеріального змісту – суспільних відносин і моральних потреб, які формують право. Закон як результат прояву влади в державі не є силою, що створює право, а виступає формою, в якій право знаходить своє зовнішнє вираження. Пріоритетність правового закону серед інших форм (джерел) права і в системі нормативно-правових актів дає можливість реалізувати принцип верховенства права [4, с. 14–15]. У цьому разі зазначається взаємозв'язок права і закону з різними підсистемами соціуму, що підкреслює їх функціонування як відкритих систем. Водночас наголошується на пов'язаності закону як результату прояву влади з організаційним началом (державою).

С.С. Кравченко зазначає, що предмет закону, характер і сфера його дії завжди є загальними, концептуально узагальненими вербальними формами. Зрозумілі та ясні на момент створення, вони із часом перетворюються на канонічні формули, виражені здебільшого словниковими одиницями, неточність і архаїчність яких допускає варіативну інтерпретацію та неоднакове розуміння. Це створює умови для необмежених можливостей перенесення змістів їхньої базової семантики на підставі аналогії або контамінації, розширення або звуження значень. Унаслідок цього загальний зміст правової термінології допускає настільки широкі можливості застосування і тлумачення, що текст закону просто не може бути чітким визначенням результату конкретних судових слухань [3, с. 17].

На думку Ю.Ю. Орлова, О.М. Джужі та О.Ю. Орлової, таке «відставання» закону від суспільних потреб пов'язане з таким. У процесах адаптації чинних нормативних актів до мінливих суспільних потреб шляхом унесення до них змін і доповнень зміст нормативного акта має бути приведено до стану максимальної відповідності сучасним соціальним потребам, тобто, говорячи мовою синергетики, до стану атрактора. Особливістю такого процесу є те, що він здійснюється «покроково» (дискретно). На відміну від нього, процес формування суспільних потреб можна умовно вважати безперервним. Тому між соціальними відносинами, що потребують правового регулювання, і відповідними правовими нормами завжди є «дистанція», яка показує «відставання права від соціальних реалій, а також, зростаючи з часом на локальному рівні, породжує в суспільстві хаотичні явища та нестійкі (біфуркаційні) стани. Ця «дистанція» є головною причиною правотворчості як діяльності щодо впорядкування суспільних відносин. «Відставання» правових норм від соціальних потреб спричиняє появу елементів самоорганізації у сфері застосування права. Застосування органами виконавчої влади правових норм, які не відповідають поточним соціальним потребам або ж панівним суспільним настроям, викликає їх несприйняття суспільством, що може набути форми соціального протесту [6, с. 82].

Отже, норми закону часто не встигають за розвитком суспільних відносин і не відображають змін у правосвідомості народу. Оскільки між системою права та соціумом постійно відбувається обмін інформацією, то таке «незбігання» призводить до зростання показників хаосу в системі «право – соціум» і ставить питання щодо ефективності регулювання суспільних відносин нормативно-правовими актами та неминуче буде сприяти залученню до регулювання відносин, що виникають, також інших джерел права, наявність яких передбачена цією правовою системою.

На думку А.В. Стащенко, оцінюючи ефективність закону чи іншого нормативно-правового акта, треба мати на увазі, що його переваги та недоліки визначаються сукупністю об'єднаних у ньому правових норм. При цьому малоефективний сам собою закон може мати досить ефективні правові норми. Помилка багатьох законодавців полягає в тому, що вони зосереджують зусилля на проміжних етапах дії соціальних законів, розраховуючи на те, що жорстке регулювання діяльності людини, дозвіл і заборона (важливих, але все ж не початкових форм діяльності) дають змогу досягти належної дії соціальних законів. Юридичний закон, що є відображенням соціального закону, ніколи не може з'явитися раніше соціального закону, оскільки не можна відкрити (і, відповідно, регулювати) неіснуючі закономірності. У юридичній науці є положення про те, що юридичні закони впливають на суспільні відносини. Звичайно, цю роль виконують не всі юридичні закони, а лише ті, які сприяють розгортанню вже наявних соціальних законів життєдіяльності людей. І чим краще це вдається законодавцю, тим вищими будуть престиж і верховенство права. У цьому сенсі верховенство закону безпосередньо визначається тим, наскільки повно у ньому відображаються та захищаються вимоги соціальних законів. Звідси випливає, що вимоги об'єктивних соціальних законів повинні стати вимогами законів юридичних [7, с. 25].

Інакше кажучи, щоб бути ефективними, юридичні закони повинні неодмінно відповідати соціальним нормам, регулювати відносини за допомогою норм, що встановлюють порядок у межах «віяла можливих варіантів». Будь-які закони неминуче мають містити потреби права, оскільки саме право безпосередньо пов'язане із суспільними відносинами та чітко реагує на будь-які відхилення від параметрів порядку, притаманних соціуму. Для збереження гомеостазу соціумом і державою вироблений певний алгоритм реагування на зміну показників у системі, пред'являються окремі вимоги до джерел права, за допомогою яких відбувається це реагування.

Серед проявів неякісного законодавства Т.І. Фулей, Л. Лукас і Л. Сайнц виділяють наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють одні й ті самі правовідносини; дублювання нормативно-правових приписів у різних нормативно-правових актах; у нормативно-правових актах міститься лише перелік прав і обов'язків, без механізмів їх реалізації, що фактично зводить нанівець проголошені права; не простежується зв'язок між уповноваженим і зобов'язаним суб'єктами: декларуючи певне право особи, нормативно-правовий акт не містить чіткої вказівки на того суб'єкта (зокрема, державний орган), до чиїх обов'язків входить реалізація цього права; положення нормативно-правових актів фокусуються на повноваженнях органів, а не на процесі (кінцевому результаті) вирішення питання; дуже багато декларативних і описових норм, однак дуже мало процедурних, які б полегшували чи навіть робили можливим реальну (а не теоретичну) реалізацію норм права; нормативно-правові акти надають широкі межі розсуду уповноваженим органам під час прийняття рішень; органи, уповноважені на виконання функцій держави, поєднують непоєднувані функції, наприклад, одночасно є замовником, виконавцем і контролюючим органом; повноваження багатьох органів дублюються, іноді важко зрозуміти, хто ж є уповноваженим органом щодо конкретного питання; до реалізації певного права задіяно багато органів, які виконують дрібні функції, за відсутності координації між ними, отже, процедури є багатоступеневими і невиправдано ускладненими; незрозумілий, нечіткий і непрозорий процес прийняття рішень у державних органах [11, с. 16]. Серед помилкових підходів до написання законопроектів автори виділяють копіювання іноземних законів; криміналізацію певної поведінки (запровадження / посилення санкцій); компроміси між конкуруючими політичними групами; доручення «написати» законопроект, адресоване, як правило, юридичним службам (відділам, управлінням). Досить часто копіювання іноземного досвіду виявляється неефективним, оскільки 1) розробники не мають фактичних даних стосовно того, як закони працюють за кордоном; 2) правові системи, роль і місце уповноважених органів, а також умови їхньої роботи є різними; 3) відрізняються ментальність і поведінка людей; 4) кожна країна має свої унікальні обставини, які не завжди беруться до уваги розробниками законопроектів; 5) розробникам необхідно передбачити соціальний вплив у конкретній країні, а це досить складно зробити [11, с. 34].

У цьому разі синергетика повертає нас до «віяла можливих варіантів», які можуть бути проявлені за певних умов. Регулювання ситуації за допомогою варіанту, не передбаченого цим «віялом», та «насильницьке» нав'язування його системі (зокрема, через закріплення в нормативно-правовому акті) не тільки не вирішить проблему, а навпаки – сприятиме зростанню хаосу (ентропії). Якщо за певних умов кількісні показники ентропії не виведуть систему до якісного стрибка (виходу) на новий рівень розвитку, то системі загрожуватиме вибух – війна, революція, путч та інше, унаслідок яких нав'язаний порядок буде остаточно відкинуто. І чим важливішим і необхіднішим буде регулювання ситуації, тим небезпечнішим може бути таке нав'язування.

І.Г. Сурай і Н.Л. Караченцева з метою оптимізації законодавчого процесу пропонують створити умови для залучення до законопроектної роботи вчених-юристів, залучення (на тендерних засадах) до підготовки законопроектів за кошти державного бюджету неурядових організацій, які займаються дослідною та аналітичною діяльністю. Удосконалення технології розроблення законопроектів можливе шляхом вибору провідних найкомпетентніших виконавців, а також залучення широкого кола незалежних фахових організацій-рецензентів і фахівців-експертів. Для розроблення законопроектів треба залучати також користувачів нормативного документа, засоби масової інформації, громадськість [8, с. 58–59].

Такий підхід забезпечить більш чітке визначення «віяла можливих варіантів» вирішення проблеми, збір інформації на підставі вивчення взаємозв'язків між елементами системи та більш чітке реагування на зміни її гомеостазу, дасть можливість проявитися також самоорганізаційним началам під час створення нормативно-правових актів.

Ю.Ю. Орлов, О.М. Джужа та О.Ю. Орлова, характеризуючи порядок прийняття законів, підкреслюють, що в демократичному суспільстві законодавчі акти приймаються представницьким органом влади (парламентом) на основі обговорення в профільних комітетах (комісіях) і дебатів на пленарному засіданні. При цьому зміст законопроекту постійно змінюється внаслідок протиборства думок, взаємного переконання представників різних політичних партій у своїй праворті щодо кожної норми права. Унаслідок цього поступово починає превалювати одна, головна для цього законопроекту, ідея, що згодом виступає як критерій порядку, підкорюючи собі подальший процес законотворчості. Вона породжує умовисновки, що стають реальним наповненням майбутнього закону. Такі ж закономірності (у формі дискусії фахівців) можна спостерігати під час підготування підзаконних нормативних актів [6, с. 82].

Висновки. Отже, прийняття нормативно-правового акта є досить складним процесом і потребує від свого творця певного рівня підготовки та орієнтування в ситуації, яка має бути врегульована. Сліпе копіювання іноземного досвіду досить часто виявляється неефективним, оскільки при цьому не враховуються особливості національної системи, показників, які виступають у ролі атракторів, що регулюють діяльність цієї системи і передбачають «віяло можливих шляхів» її розвитку. Своєрідне «підлаштування» навмання скопійованої норми уже після її прийняття в нормативно-правовому акті до прогнозованих для регулювання нею відносин є неможливим, оскільки процедура прийняття нормативно-правових актів є жорстко регламентованою та не передбачає такої адаптації.

Список використаних джерел:

1. Гвоздик П.О. Верховенство закону у системі джерел екологічного права. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична». Львів, 2011. № 4. С. 107–116.

2. Казьмин И.Ф, Поленина С.В. Закон о законах: проблемы издания и содержания. Советское государство и право. 1989. № 12. С. 3–11.

3. Кравченко М.Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону. Адміністративне право і процес. URL: http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-6-2013/item/229-osnovni-oznaky-ta-vymohy-do-yakisnoho-zakonu-kravchenko-m-h (дата звернення: 06.09.2018).

4. Овчаренко І.М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01; Національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків, 2004. 18 с.

5. Орлов Ю.Ю. Деякі закономірності самоорганізації в соціально-правових системах (на прикладі корупції). Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2013. № 3. С. 3–24.

6. Орлов Ю.Ю., Джужа О.М., Орлова О.Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2014. № 1. С. 75–90.

7. Стащенко А.В. Про науково-теоретичні проблеми якості закону як основи його ефективності. Підприємництво, господарство, право. 2009. № 11. С. 23–27.

8. Сурай І.Г., Караченцева Н.Л. Чинники якості законодавчої діяльності в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. Дніпро, 2016. Вип. 1 (28). С. 54–60.

9. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл.; Нац. університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого» / За заг. ред. О.В. Петришина. Харків: «Право», 2014. 368 с.

10. Тихомиров Ю.А. Теория закона. Москва: «Наука», 1982. 257 с.

11. Фулей Т.І., Лукас Л., Сайц Л. Програма сприяння Парламенту ІІ: програма розвитку законотворчої політики. Розробка проектів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2012. 180 с.

УДК 351.74

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ ДО СУЧАСНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Мозговий Олександр Олександрович,
науковий співробітник
(Науково-дослідного інституту
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті розглянуто наукові позиції вчених щодо розуміння необхідності запровадження зарубіжного досвіду надання публічних послуг у правоохоронній сфері в Україні. Звернуто увагу на діяльність правоохоронних органів зарубіжних країн у сфері надання правоохоронних послуг. Виділено деякі аспекти адаптації до сучасної правоохоронної системи України процедури надання публічних послуг.

Ключові слова: сервісні центри МВС, публічні послуги, органи публічної адміністрації, зарубіжний досвід, адаптація.

FOREIGN EXPERIENCE IN PROVIDING PUBLIC SERVICES IN THE LAW-ENFORCEMENT SPHERE AND POSSIBLE WAYS OF ITS ADAPTATION TO THE MODERN LAW-ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE

Mozghovyi Oleksandr Oleksandrovych,
Researcher
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article deals with the scientific positions of scientists in understanding the necessity of introduction of foreign experience in providing public services in the law enforcement sphere in Ukraine. The attention is paid to the activity of law enforcement agencies of foreign countries in the field of law enforcement services. Some aspects of the procedure for the provision of public services are being adapted to the modern law-enforcement system of Ukraine.

Key words: service centers of the Ministry of Internal Affairs, public services, public administration bodies, foreign experience, and adaptation.

Постановка проблеми. Орієнтування на європейське законодавство та вивчення правозастосовної практики зарубіжних країн є тим підґрунтям, що надасть можливість запропонувати конкретні пропозиції правового та організаційного спрямування, націлені на вдосконалення діяльності органів публічної адміністрації щодо сприяння в реалізації громадянами своїх прав і свобод [1, с. 93]. Хоча Україна почала шлях до впровадження високоякісної публічно-сервісної діяльності відносно недавно, можна сказати, що у нашій державі вже сьогодні досягнуто належного рівня надання публічних послуг. Однак у цьому плані цікавим є досвід зарубіжних держав, котрі розпочали запровадження цієї концепції раніше та мають більший практичний досвід в адміністративно-правовому регулюванні публічно-сервісної діяльності органів публічної адміністрації та їх публічно-правовому забезпеченні [2, с. 157–158].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В адміністративно-правовій науці дослідженням правового регулювання надання публічних послуг займалися такі вчені, як В.Б. Авер'янов, К.К. Афанасьєв, О.М. Буханевич, І.А. Гончарова, О.В. Джафарова, І. В. Дроздова, Є. О. Легеза, Г.М. Писаренко, В.І. Сіверін, О.О. Сосновик, В.П. Тимощук, О.К. Туркова, С.О. Шатрава, В.Д. Щербань, В.М. Цидря. Однак актуальним залишається питання адаптації зарубіжного досвіду надання публічних послуг у правоохоронній сфері до сучасної правоохоронної системи України.

Виклад основного матеріалу. Вироблення основних шляхів удосконалення діяльності органів публічної адміністрації щодо сприяння громадян у реалізації їхніх прав і свобод потребує, перш за все, проведення змістовного аналізу досвіду зарубіжних країн щодо формування та реалізації регуляторної політики. Відразу зазначимо, що регуляторна політика держави (її формування та реалізація) – це обрання певного правового інструментарію для врегулювання суспільних відносин залежно від загроз національній безпеці [1, с. 93].

На початку статті наведемо наукові позиції вчених стосовно актуальності запровадження закордонного досвіду діяльності органів публічної адміністрації щодо надання публічних послуг у національній правовій системі.

Наприклад, О.В. Яценко наголошує на тому, що вивчення кращих практик організації надання адміністративних послуг у зарубіжних країнах дає змогу виробити стратегічно важливі напрями та конкретні засоби для реформування сфери надання таких послуг правоохоронними органами населенню України. При цьому звертає увагу на те, що основними напрямами вдосконалення організації адміністративних послуг у розвинених країнах були і залишаютьсятакі: децентралізація надання адміністративних послуг через делегування таких повноважень органам територіальної громади або приватним організаціям на засадах контрактно-договірної форми взаємовідносин з останніми (створення «виконавчих агенцій», «роздержавлення послуг / приватизація, використання методів приватного сектору в публічних інституціях тощо); створення найзручніших і найдоступніших умов для отримання послуг споживачами; упровадження інформаційних технологій для надання послуг. Це стосується як електронізації окремих послуг, так і створення веб-порталів, присвячених публічним послугам; визначення переліку адміністративних послуг через моніторинг думки споживачів, тобто громадян; встановлення партнерських відносин між державою та її населенням, де громадянин є клієнтом (споживачем), а держава через уповноважені органи виступає обслуговуючим елементом у задоволенні його потреб; чіткого контролю за якістю наданих послуг і визначення рівня задоволеності громадян від їх одержання; запровадження раціональних процедур прийняття рішень, що мінімізує умови для корупції та зловживань [3, с. 110].

Г.М. Писаренко на підставі аналізу досвіду надання окремих послуг у зарубіжних країнах дійшла висновку, що з позиції окремого громадянина вдосконалення потре-

бують дві основні сфери: 1) доступність послуги, що передбачає можливість швидко віднайти орган, який надає послугу (включно з правильним телефонним номером тощо), та безпосередньо фізична доступність органу (зокрема, призначення часу телефоном, наявність місць для паркування тощо); 2) надання послуги (наприклад, люб'язність, своєчасність тощо) [4, с. 16].

О.Г. Циганов на підставі аналізу діяльності правоохоронних органів окремих країн Європейського Союзу щодо функціонування моделей забезпечення споживачів публічними послугами у сфері внутрішніх справ виокремив такі особливості надання зазначених послуг: по-перше, у безумовному віданні органів поліції та міністерств внутрішніх справ залишено послуги, які мають специфічний характер і прямо або опосередковано пов'язані з питаннями безпеки, зокрема послуги щодо дозвільної діяльності у сферах, що становлять підвищену суспільну небезпеку, або послуги, які стосуються персональної інформації про особу щодо видачі різних видів посвідчуючих документів; по-друге, публічні послуги у сфері внутрішніх справ переважно надають органи поліції та міграційної служби; по-третє, інфраструктура надання публічних послуг у сфері внутрішніх справ характеризується тим, що обслуговування заявників здійснюється переважно в сервісних центрах органів поліції відповідної країни, рідше – безпосередньо у відділках поліції; по-четверте, здебільшого особа може отримати публічну послугу не тільки за місцем проживання, але й у будь-якому зручному для неї відділі та у зручний для неї час шляхом попереднього його бронювання, що додатково мінімізує утворення черг у сервісних центрах; по-п'яте, передбачається широке коло способів подання заяв про надання адміністративних послуг: поштою, електронною поштою, факсом, телефоном або особисто; по-шосте, більшість послуг є платними, споживач послуги головним чином сплачує собівартість наданої послуги тощо [5, с. 149–150].

Варто зауважити, що до компетенції міністерств внутрішніх справ у більшості з розглянутих країн належать організаційне забезпечення здійснення публічно-сервісної діяльності у сфері компетенції, формування політики щодо надання публічних послуг у сфері внутрішніх справ, контроль за діяльністю підвідомчих органів тощо, і безпосередньо цими відомствами діяльність із надання адміністративних послуг не здійснюється [5, с. 149]. Зважаючи на зазначене, ми маємо вже спостерігати, що деякі аспекти в цьому плані запроваджено в практичну діяльність МВС України, оскільки останнє спрямовує свої зусилля на формування державної політики у сфері надання публічних послуг.

Надалі в дослідженні варто приділити увагу діяльності органів публічної адміністрації щодо надання публічних послуг у деяких закордонних країнах із метою подальшої імплементації досвіду в сучасну діяльність правоохоронної системи України.

Наприклад, з метою забезпечення внутрішньої безпеки Естонської держави діє Департамент поліції та прикордонної охорони. Передумовою об'єднання поліції та прикордонної охорони послужило приєднання Естонії до безвізового Шенгенського простору. З одного боку, це скасувало прикордонний контроль на внутрішньому кордоні Євросоюзу, з іншого боку, спричинило за собою необхідність у посиленні контролю на зовнішньому кордоні ЄС [6]. Реструктуризація установ дала також економію під час об'єднання допоміжного персоналу різних департаментів, оскільки зникла необхідність дублювати системи бухгалтерії, персоналу та інші. По суті, поліція є обслуговуючою організацією, основне завдання якої – робити зі свого боку все, щоб в Естонії життя законослухняних людей було якомога безпечнішим. Основними цінностями, якими керується Департамент поліції та прикордонної охорони, є надійність, відкритість, партнерство, орієнтованість на людину, безпеку, професіоналізм, чесність і людяність [6].

Вартий уваги досвід діяльності Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки, яке впроваджує, загалом, 13 проектів у рамках Оперативної програми інформатизації суспільства (далі – ОПІС) спільно з Європейським фондом регіонального розвитку. Довідкові реєстри, які надаються Міністерством внутрішніх справ у рамках проектів ОПІС, є одним із ключових і важливих елементів, необхідних для належного функціонування послуг електронного уряду. Сьогодні МВС Словацької Республіки працює над такими проектами OPIS: Інформаційною системою реєстрації окремих суб'єктів, Електронною ідентифікаційною карткою (eID), Свідоцтвом про реєстрацію електронних транспортних засобів (ES OoEV), електронними центральними аварійними послугами (ESCO), Інформаційною системою реєстрації адреси (IS RA), службами реєстрації електронних транспортних засобів (ES NEV), службами реєстрації електронних транспортних засобів, частина 2 (ES NEV2), Центральною матричною інформаційною системою (CISMA), Інформаційною системою ідентифікаторів фізичних осіб (IS IFO), електронними послугами інформаційних систем Міністерства внутрішніх справ Секції поліції (ESISPZ), посиленням проекту електронних інформаційних послуг Міністерства внутрішніх справ СР у відділі поліції (R ESISPZ), електронними послугами Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки у сфері громадського порядку, безпеки людей та майна (ES VPBOM), Електронним архівом MV SR (EA MV SR) [7].

Якщо говорити про надання публічних послуг поліцією Фінляндії, то останньою запроваджено онлайн-послуги. Офіційний сайт поліції пропонує приклади, які передбачають бронювання призначень у місцевому поліцейському відділенні, подання заявки на отримання нового паспорта або посвідчення особи, повідомлення про злочини та відповіді на опитування водія щодо порушень правил дорожнього руху, взяті автоматизованими камерами спостереження [8]. Деякою мірою маємо можливість спостерігати, як відбувається надання послуг в онлайн-режимі, що, у свою чергу, сприяє зменшенню корупціогенних факторів.

Варто зазначити, що поліція Швеції надає такі публічні послуги: видача паспорта та національного посвідчення особи; видача дозволів і ліцензій; виписки із поліцейських записів; Шведські сертифікати та CRL [9]. Зокрема, поліцейські паспортні служби видають громадянам Швеції паспорти та національні посвідчення особи. Варто звернути увагу на те, що особа може подати заяву й отримати новий паспорт або посвідчення особи в будь-якому паспортному офісі в країні. Здебільшого видача дозволів і ліцензій здійснюється поліцією. Дозвільні документи потрібні для таких випадків, як демонстрації, концерти, спортивні заходи та використання піротехнічного обладнання. Поліція також здійснює ліцензування володіння зброєю та призначення охоронців. Звертатися за отриманням дозволу чи ліцензії потрібно, відповідно, до органів поліції округу, де застосовується дозвіл. Є можливість безпосереднього звернення за послугою, а також надсилання поштою або факсом заяви. Час обробки варіюється, тому заяви повинні бути подані своєчасно, не пізніше ніж за тиждень до того, як відбудуться публічна подія або збори. Звертається увага, що перш ніж поліція почне обробку заявки, повинна бути підтверджена плата за подання заявки на отримання дозволу [10]. Крім того, приватна особа має право особисто вимагати виписки, пов'язані з кримінальними справами, та звітів про підозрюваних правопорушників. Офіційний веб-сайт поліції Швеції містить також інформацію про всі шведські сертифікати, які здійснює поліція Швеції [9].

Важливою в аспекті зарубіжного досвіду є діяльність створеного в Грузії Агентства з надання послуг Міністерства внутрішніх справ Грузії, яке надає дозвільні, реєстраційні, експертні, інформаційні та інші види послуг, а також здійснює впровадження в

зазначених сферах сучасних технологій і поліпшення якості обслуговування. Аналіз норм Закону Грузії «Про встановлену плату і терміни надання послуг юридичною особою публічного права – Агентством з надання послуг Міністерства внутрішніх справ Грузії» дає можливість вказати компетенцію Агентства з надання послуг МВС Грузії: реєстрація зброї, повторна реєстрація зброї та списання зброї, основних елементів зброї й додаткових основних елементів зброї; балістична перевірка зброї та ведення реєстру зброї та іншого; видача дозволів на відкриття тирів, стрільбищ або стрілецько-мисливських стендів; видача довідки про правове становище зброї та про здачу зброї в комісійному порядку; реєстрація та зняття з обліку транспортних засобів, їхніх номерних агрегатів і допоміжних засобів до сільськогосподарських машин, виготовлення / видача реєстраційного свідоцтва, реєстраційного номера (державного номерного знака / знаків), технічного талона, інших реєстраційних знаків (транзитного номера, внутрішнього транзиту, «TEST» номера, картки, що підтверджує зняття з обліку, тимчасове свідоцтво та інші); експертна перевірка транспортного засобу, складання відповідного акта внаслідок експертної перевірки; нанесення ідентифікаційного номера, виготовлення / видача табличок з ідентифікаційними номерами, привласнення облікових номерів; видача картки, яка підтверджує передачу права; видача довідки про судимість; видача довідки про притягнення до кримінальної відповідальності; видача довідки про перетин в обох напрямках Державного кордону Грузії; видача довідки про інформацію, що зберігається в базі даних Міністерства внутрішніх справ Грузії в порядку, встановленому законодавством Грузії; видача довідки про правове становище транспортних засобів [11]. Крім того, треба констатувати, що з моменту запровадження Агентства з надання послуг Міністерства внутрішніх справ Грузії було здійснено всі заходи щодо ліквідації корупції під час надання публічних послуг і найбільше наближення до реалізації прав громадян у цій сфері.

Висновки. Загалом, вчені наголошують на тому, що зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання публічно-сервісної діяльності органів публічної адміністрації має як позитивні, так і негативні, порівняно з Україною, аспекти. Говорячи про відповідний позитивний досвід надання публічних послуг, треба зважати на те, що він формувався протягом тривалого часу з урахуванням особливостей правової системи та правозастосовної практики кожної з окремих країн. Тому його запозичення може бути здійснено лише з попереднім детальним аналізом і модифікацією відповідно до особливостей публічно-сервісної діяльності в Україні [2, с. 180]. В аспекті зазначеного варто навести позицію О.В. Джафарової, яка говорить, що, незважаючи на різноплановість організаційної структури органів кожної з європейських країн, є одна загальна особливість – верховенство права та пріоритет прав і свобод людини й громадянина, а діяльність органів публічної адміністрації базується на принципах належного урядування [12, с. 115–116]. Професор О.В. Джафарова наголошує, що дуже хотілося б, щоб Україна не випадала із загальноєвропейського руху і будувала своє законодавство неупереджено, враховуючи як позитивний, так і негативний досвід держав-членів ЄС, а також сприймаючи найкращі традиції планування та проведення регуляторних реформ [12, с. 116].

На підставі аналізу зарубіжного досвіду варто зазначити, що нині в Україні запроваджуються територіальні сервісні центри МВС нового зразка, які надають послуги за принципом «єдиного вікна» у форматі відкритого офісу. У ТСЦ МВС нового зразка працює новоприйнятий мотивований і клієнтоорієнтований персонал, запроваджується система електронної черги та електронних інфобоксів. Забезпечено моніторинг якості надання послуг у залах обслуговування, а в деяких центрах і на робочих місцях встановлено онлайн-відеокамери для запису процесу обслуговування, а також

забезпечено умови для обслуговування осіб з інвалідністю, та працюють дитячі куточки. Водночас є необхідним продовжувати заходи із забезпечення якісного та оперативного обслуговування громадян, впроваджувати в роботу сервісних центрів МВС європейські стандарти у сфері надання послуг.

Список використаних джерел:

1. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2015. 572 с.
2. Щербань В.Д. Адміністративно-правові засади публічно-сервісної діяльності органів виконавчої влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2017. 210 с.
3. Яценко О.В. Аналіз міжнародного досвіду надання адміністративних послуг правоохоронними органами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 2. С. 108–111.
4. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. О., 2006. 20 с.
5. Циганов О.Г. Особливості зарубіжної практики надання адміністративних послуг у сфері правоохорони. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 146–150.
6. Департамент поліції і прикордонної охорони – створюємо безпеку разом. URL: https://www2.politsei.ee/ru/organisatsioon.
7. Elektronické služby Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. URL: https://portal.minv.sk/wps/wcm/connect/sk/site/main/spravy.
8. Online services. URL: https://www.poliisi.fi/online_services.
9. Service and permits. URL: https://polisen.se/en/services-and-permits.
10. Permits and licences. URL: https://polisen.se/en/services-and-permits/permits-and-licences.
11. Об установленной плате и сроках оказания услуг юридическим лицом публичного права – Агентством по оказанию услуг Министерства внутренних дел Грузии: Закон Грузии от 29 декабря 2006 г. № 4308-вс. URL: http://www.matsne.gov.ge.
12. Джафарова О.В. Зарубіжний досвід здійснення органами публічної адміністрації дозвільної діяльності та перспективи його впровадження в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2015. № 35. Ч. 2. Т 2. С. 113–116.

УДК 340.132:352

ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Радзілевич Дмитро Анатолійович,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і права
(Міжнародний гуманітарний
університет, м. Одеса, Україна)

Територіальне буття права виявляє його регіональну специфіку, яка має прояв і у стані правового порядку. У статті обґрунтовується необхідність теоретичного і прикладного дослідження феномена регіонального правового порядку як складника національного та міжнародного правопорядків.

Ключові слова: правове життя, правовий простір, правовий порядок, регіональний підхід, регіоналізм, регіональний правовий порядок.

LEGAL ORDER IN A REGIONAL MEASUREMENT: TOWARDS THE PROBLEM

Radzilevych Dmytro Anatoliiovych,
Post-graduate student of the Department
of Theory and History of State and Law
(International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine)

Territorial being of law reveals its regional specificity, which is also manifested in the state of legal order. The article justifies the necessity of a theoretical and applied research of the regional legal order phenomenon, as a part and particle of the national and international legal order.

Key words: legal life, legal space, legal order, regional approach, regionalism, regional legal order.

Постановка проблеми. Правовий порядок у сучасних умовах постає в різних проявах та «іпостасях». Це, насамперед, антропоморфне явище, створюване і підтримуване людською спільнотою для забезпечення цивілізованого функціонування соціуму. Людська природа і людська особистість – два «полюси», між якими виникає широкий спектр моделей і ситуацій правового впорядкування. Це також соціально-правовий феномен, який виступає в якості конструкції, що підтримує стабільність і цілісність правового життя суспільства на всіх рівнях його розгортання. Особливо багатоманітним є територіальне буття правового порядку, яке локалізується на місцевому рівні, де формується **місцевий** правовий порядок (село, селище, місто), що слугує підґрунтям для **регіонального** (область, провінція, округ чи інша частина країни або світу) та **національного** правових порядків [1].

Місцевий і регіональний правопорядок є складовими частинами національного, тому між ними усталюються певні зв'язки і співвідношення, як елементами єдиного соціально-правового простору. Проте, як не дивно, ці найперші рівні національного правового порядку до сих пір залишаються поза увагою дослідників, що й викликає необхідність постановки і обґрунтування введення в науковий обіг категорії «регіональний правовий порядок», привернення уваги науковців і практиків до осягнення цього явища. До цього спонукає і доволі строката картина правового життя різних

регіонів нашої країни, наявність тривожних регіональних тенденцій злочинності і правопорушень, поширення непрогнозованих протиправних практик і проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба щодо вивчення регіонального зрізу суспільного буття дала поштовх до становлення і розвитку наукового напрямку, який отримав назву «регіоналістика». Домінуючою царином, де здійснюються дослідження регіональної проблематики в Україні, є економіка. Починаючи з 70-х років XX століття в Україні ствердилася наукова і навчальна дисципліна «регіональна економіка», яка досліджує закономірності та принципи всіх елементів продуктивних сил і соціальної інфраструктури в територіальному аспекті, аналізуючи, прогнозуючи і обґрунтовуючи напрямки розміщення продуктивних сил з урахуванням загальної стратегії соціально-економічного розвитку й екологічних вимог [2, с. 7]. Регіональна економіка вивчає механізм економічного регулювання розміщення виробництва, визначення економічної ефективності регіонального розвитку, а також аналізує економічні фактори, зокрема: динаміку продуктивності праці, регіональний розподіл національного доходу, структуру й ефективність основних фондів, територіальну диференціацію цін і тарифів [2, с. 8]. Вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем регіональної економіки зробили відомі українські вчені-економісти: Б.М. Данилишин М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, І.І. Лукінов, Я.Б. Олійник, В.І. Павлов, В.М. Трегобчук, М.І. Фащевський, М.А. Хвесик, Л.Г. Чернюк, Н.Г. Чумаченко та інші, праці яких є основою для обґрунтування регіональної стратегії розвитку.

Важливу нішу у вітчизняній регіоналістиці займають політологічні дослідження [3; 4]. Питаннями регіональної політики опікується значна когорта вчених, серед яких: З. Варналій, В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич, В. Геєць, А. Гальчинський, М. Дацишин, В. Керецман, М. Козоріз, А. Ткачук, І. Студенніков, В. Семиноженко, С. Дорогунцов, Є. Кіш, Н. Мікула, М. Скорик, С. Харічкова, Н. Андерсон, С. Король, В. Куйбіда, А. Єпіфанов, О. Мілашовська, М. Голубець, А. Береза та ін. [5].

Крім того, вивчення регіонів здійснюється і в історичному (в Інституті історії України НАН України функціонує відділ історичної регіоналістики, що вбачає своє основне завдання як в осмисленні ролі регіональних чинників у житті українського суспільства на різних історичних етапах, так і в дослідженні в історичній ретроспективі особливостей його територіальної організації [6]), екологічному (основи формування сталого розвитку окремих регіонів досліджують провідні вітчизняні вчені О. Алимов, І. Бистряков, В. Голян, З. Герасимчук, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Кравців, М. Лендєл, В. Мікловда, М. Хвесик та інші) та інших аспектах. Тож очевидно, що регіоналістика нині ствердилася як міждисциплінарний напрям суспільного дискурсу в нашій Україні, що має великі перспективи і потенціал.

Наразі маємо констатувати, що регіональна проблематика допоки слабко представлена у вітчизняній юриспруденції. Виключення складає хіба кримінально-правовий цикл дисциплін, де регіональний зріз злочинності вивчається представниками вітчизняної кримінології (А.М. Бабенко, Т.А. Денисова, А.П. Закалюк, В.П. Філонов, В.І. Шакун та ін. [7, с. 204]). Проте відсутність комплексного усвідомлення процесу виникнення, становлення та розвитку досліджень регіональних особливостей злочинності у вітчизняній кримінології в кінцевому рахунку призводить до зниження можливостей запобігання злочинності на регіональному рівні [8].

Мета статті – постановка і обгрунтування положення про те, що правовий порядок у сучасному суспільстві має чітко виражений регіональний зріз його буття. Тому його дослідження правниками буде слугувати більш глибокому осягненню питань сучасного правового порядку на національному і міжнародному рівні та виробленню форм і методів ефективного його підтримання на регіональному.

Виклад основного матеріалу. Право, правовий порядок і простір – це тісно пов'язані між собою категорії: з одного боку, право і правовий порядок існують на тих теренах, на яких побутують цивілізовані людські спільноти, а з іншого, кожна територія в сучасному суспільстві та людська спільнота, яка там проживає, потребують правового впорядкування, тобто наявності права, встановлення, забезпечення і підтримання правового порядку. Розмаїття смислових конфігурацій, які утворюються на перетині цих категорій, характеризує територіальне буття та відповідні територіальні зрізи права і правового порядку.

Серед явищ, які слугують прикладом взаємодії права і простору та є предметом дослідження загальнотеоретичної юриспруденції в контексті тематики нашої статті, особливу увагу привертає категорія «правовий простір». Просторове буття права формує своєрідну «територію права» [9, с. 6], яка, втім, не є тотожною категорії «правовий простір». Ця категорія відображає процес і стан правового опосередкування як території країни, так і окремих територіальних одиниць, їх правового статусу і особливостей правового життя. У цьому сенсі є підстави говорити про загальнонаціональний правовий простір, який існує в межах державних кордонів країни, регіональний, що поширюється на межі певних регіонів в середині країни (областей, районів тощо), та місцевий (локальний) правовий простір, який існує на рівні села, селища тощо. Така градація є актуальною у зв'язку з підвищенням ролі місцевих і регіональних факторів не лише в Україні, але й у багатьох зарубіжних країнах. Необхідно зазначити, що правовий простір формується не тільки в рамках територіального фактора: як стверджує О.С. Мельничук, територіальна обмеженість – це основна, але мінімальна характеристика, що не охоплює повністю поняття правового простору [10, с. 123]. Окремі автори вважають, що поняття «правовий простір» і «правова система» насправді є синонімами. Як справедливо зазначають Ю.П. Битяк і І.В. Яковюк, із таким твердженням важко погодитися, принаймні стосовно інтеграційних утворень. Якщо мова йде про правовий простір держави, то під «простором» дійсно можна розуміти не лише територіальні межі дії її права, але і весь спектр суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню [11].

Регіон, як певний територіально-просторовий субстрат, виступає необхідним (обов'язковим) елементом (фактором) утворення регіонального правового простору, на теренах якого розгортається, як правило, своєрідна правова ціннісно-нормативність та і ще більш складна та особлива суб'єктно-ситуаційна подієвість (правове життя).

Регіональний зріз буття права і правового порядку найперше виводить на необхідність уточнення самого поняття «регіон», яке в різних дискурсах використовується в досить різних значеннях.

Термін «регіон» є досить поширеним у науковій та прикладній літературі, в засобах масової інформації як окремо використовуване поняття, так і в словосполученнях із ним (регіон, економіка регіону, регіональна політика, регіональний розвиток, регіональні програми, регіональна злочинність та ін.). Проте через «прив'язку» цього терміна до різноманітних об'єктів і явищ у природі, природничих і гуманітарних науках, практиці господарської діяльності, загальноприйнятного розуміння цього поняття допоки що не вироблено, і тому в різних контекстах цей термін наповнюється специфічним змістом, який відрізняється залежно від предметної сфери застосування та бачення його конкретним дослідником.

Якщо екстраполювати категорію «регіон» на правову реальність загалом і на правовий порядок зокрема, то обов'язково необхідно враховувати специфічну форму буття права і правового порядку: його смислоутворюючими «компонентами» мають бути антропогенні, ціннісно-нормативні та поведінкові характеристики категорії «регіональний правовий порядок».

Наразі ж маємо констатувати, що використання поняття «регіон» у практиці державного врядування склалося як досить специфічне. Наприклад, на сайтах Верховної Ради України [12], Міністерства зовнішніх справ України [13] поняття регіон поширюється виключно на області України. Така практика має радянське коріння: наприклад, у Радянському енциклопедичному словнику 1979 року термін «регіон» позначений відсиланням до слова «район» [14, с. 1107], яке, у свою чергу, визначається (франц. rayon) в широкому сенсі як поділ якихось територій за певними ознаками, особливостями» [14, с. 1095]. Новий тлумачний словник української мови визначає регіон як певну територіальну одиницю (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. і.) [15, с. 885]. Досить цікаве визначення містить «Словник іноземних слів». «Регіон [англ. region, лат. regio]: 1) область, район, частина країни, яка відрізняється від інших областей сукупністю природніх і (або) історично усталених, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, які нерідко поєднуються з особливостями національного складу населення; 2) група близько розташованих країн, яка утворює собою окремий економіко-географічний, або близький за національним складом чи культурою, або однотипний за суспільно-політичним устроєм район світу» [16, с. 431].

Формально-правові підстави для вирізнення категорії «регіон» демонструє законодавство України, де регіон пов'язується з відповідними адміністративно-територіальними одиницями. Так, Закон України «Про засади державної регіональної політики» визначає, що регіон – це «територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [17], тобто фактично ототожнює поняття «регіон» із найбільшими адміністративно-територіальними складовими частинами нашої країни. Очевидну обмеженість такого підходу певним чином долають інші норми цього закону, які передбачають такі поняття, як «макрорегіон» та «мікрорегіон». Так, макрорегіон – частина території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку, а мікрорегіон – частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку [17]. Таким чином, вузько-юридичне визначення регіону певним чином узгоджується з усталеними в інших сферах розуміннями регіону як великої частини країни, що поєднує кілька адміністративних одиниць на основі спільних рис і ознак, які характеризують цю територію як певну цілісність.

Українська Вікіпедія містить таке пояснення цього терміна: «Регіон – велика індивідуальна територіальна одиниця (наприклад, природна, економічна, політична тощо), дещо відмінна від існуючого політичного або адміністративного поділу. Також під регіоном іноді розуміють певну територію, що відрізняється від інших територій за низкою ознак і що володіє деякою цілісністю, взаємозв'язаністю складових елементів. Регіональний – такий, що відноситься до якої-небудь певної території (району, області, країни, групи країн). Багато країн використовують його як термін для позначення територіальних ділень держави (наприклад, Франція). Стосовно України термін найчастіше використовується для позначення територій із кількох адміністративних областей: Південний регіон, Східний регіон, Західний регіон» [18]. Досить вузько це поняття визначається в академічному словнику: «Регіон – це певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)» [19, с. 477]. Але саме це визначення проливає світло на усталеність подібного трактування слова «регіон» у публічному дискурсі.

На карті в Національному музеї народної архітектури та побуту України (Київ, с. Пирогів) представлено історико-етнографічні регіони України, серед яких названо Наддніпрянщину, Полтавщину і Слобожанщину, Полісся (Західне, Центральне, Східне), Поділля, Карпати (Прикарпаття, Гуцульщина, Буковина, Войківщина, Закарпаття, Лемківщина), Південь України. Таким чином, 6 різновеликих історико-етнографічних регіонів поєднують у собі 24 області і АРК [20].

Наведені приклади регіонування території України за різними підставами свідчать значну різноманітність різних частин нашої Батьківщини, які мають враховуватися у правовому опосередкуванні регіональної життєдіяльності – в економічній, етнічній, мовній, релігійній та інших сферах. Діюче законодавство України є досить очевидно орієнтованим на розвиток регіонів, а державна політика, як складова частина, включає регіональну політику. Законодавство з питань державної регіональної політики складається з Конституції України, законів України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну схему планування території України», інших законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Правове регулювання різних аспектів регіоналістики має досить широке міждисциплінарне підґрунтя, яке має враховуватися у практиці правового впорядкування регіону. Ствердження регіоналістики як самостійного наукового напрямку дало поштовх міждисциплінарним дослідженням просторових аспектів соціально-економічних процесів. Значний внесок у створення методології і методів регіонального програмування зробили наукові дослідження У. Айзарда (В. Ізарда) [21], математичні моделі розміщення виробництва В. Леонтьєва [22; 23] та ін. Так, теоретична регіональна економіка поповнилась прикладними аспектами вирішення проблем зростання регіонального розвитку: питаннями регіональної політики і управління, регіонального прогнозування і програмування, механізмами реалізації регіональної політики тощо.

Поступово стає очевидною актуалізація досліджень регіональних проблем і з боку юриспруденції. До цього торують шлях доктринальні розвідки, які здійснюються на «суміжних» змістовних полях. Наприклад, ґрунтовне дослідження міської правової системи, здійснене О.С. Мельничук, виявило тенденції до фрагментації правового простору, що в Україні отримало свою специфіку в контексті децентралізації і реформування місцевого самоврядування [24, с. 354]. Фахівцями у сфері досліджень стану злочинності виявлено різні тенденції скоєння таких правопорушень у різних регіонах України, що безпосередньо впливає на стан правового порядку в різних частинах країни. Так, у 2016 році найбільше кримінальних правопорушень зареєстровано у м. Києві – 141 365 (динаміка росту +1,5% у порівнянні з попереднім роком), Дніпропетровській – 108 112 (+5,1%), Харківській – 84 614 (+4,5%), Одеській – 81 027 (+10,5%) та Запорізькій областях – 77 403 (+2,5%). Стрімке збільшення кількості зареєстрованих злочинів спостерігається в колись «спокійних» у цьому плані регіонах: у Волинській – 20 600 (+23,2%), Івано-Франківській – 16 223 (+12,8%) та Чернігівській областях – 30 872 (+11,3%), у той час як у деяких регіонах такі показники злочинності навпаки дещо зменшилися: Сумська область – 21 992 (-10,9%), Донецька – 51 500 (-8,5%) та Миколаївська – 45 454 (-6,4%). Таким чином, спостерігається зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у стабільно криміногенних областях та колись «спокійних» західних регіонах, а також зниження цього показника в східних областях України [25]. Наведені статистичні дані

свідчать про регіональні особливості стану правопорушуваності, які певним чином впливають на правовий порядок у різних частинах країни.

Висновки. Формування сучасного правового порядку на території такої великої держави, як Україна, вимагає його ефективного забезпечення на рівні складових частин території країни: в населених пунктах, районах, областях, регіонах. Саме регіональний зріз правового порядку, як найменш вивчений феномен правового життя, вимагає ґрунтовної уваги теоретичної і прикладної юриспруденції. «Регіоналізація» юриспруденції відкриває перспективи дослідження нових правових аспектів розвитку регіонів і країн: характеру правового устрою і укладу, правових проблем формування регіональних ринків товарів і послуг, специфіки фінансової і податкової регіональних систем, правової підтримки інвестування, регіональної цінової політики, рівня правомірної та правопорушуваної поведінки в різних регіонах та багато іншого. Результатом, в якому зацікавлене як українське суспільство в цілому, так і регіональні спільноти зокрема, може бути покращення якості життя населення України, яке включає і надійний сучасний правовий порядок як в окремих регіонах, так і в країні в цілому.

Список використаних джерел:

1. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 504 с.

2. Тодосійчук В.Л. Регіональна економіка: підручник. Вінниця, ВДАУ, 2008. 434 с.

3. Електоральні процеси в Україні в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зап, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар: Відп. За вип.. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.

4. Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А.С., Скочиляс Л.С. Львів: ПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 202 с.

5. Король С.М. Аналіз джерельної бази дослідження регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів у вітчизняній та зарубіжній політичній науці. S.P.A.C.E. № 3/2017. С. 19–23. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7923/Korol.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

6. URL: http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rehionalistyka_istorychna.

7. Химинець В.В. Регіональна еколого-економічна політика як інституційна передумова забезпечення сталого розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2015. Випуск 2(4). Частина 1. С. 204–208.

8. Чекмарьова І.М. Регіональний підхід у вивченні злочинності у роботах українських кримінологів у контексті дослідження злочинності у прикордонних регіонах. Порівняльно-аналітичне право. № 1. 2016. С. 314–317. URL: http://pap.in.ua/1_2016/94.pdf.

9. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авт.; відп. ред. Н.М. Онищенко. К.: Юридична думка, 2010. 360 с.

10. Мельничук О.С. Міська правова система: поняття та структура : монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 292 с.

11. Битяк Ю.П., Яковюк І.В. Правова доктрина у публічному та міжнародному праві. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7171/1/Bityk_Ykovyk_194.pdf.

12. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html.

13.https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/info/regions.

14. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1983. 1600 с., ил.

15. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах (42 тисячі слів). Київ: Аконіт. 1998. Т. 3. 928 с.

16. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. Яз., 1989. 624 с.

17. Закон України «Про засади державної регіональної політики. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 13. Ст. 90.

18. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD.

19. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. 921 с.

20. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/953_etnograficheskie-regiony-ukrainy.htm.

21. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах = Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science (1960) / Пер. с англ. В.М. Гохмана, Ю.Г. Липеца, С.Н. Тагера. М.: Прогресс, 1966. 660 с.

22. Леонтьев В.В. Исследование структуры американской экономики. М. 1958. 231 с.

23. Леонтьев В.В. Межотраслевая экономика М.,1997. 315 с.

24. Мельничук О.С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засади: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 408 с.

25. Баганець. Криміногенна ситуація в Україні: як змінився її стан протягом 2016 року (в порівнянні з минулими роками)? Юридичний вісник України. 25 лютого 2017 року.

УДК 340.12

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ПРАВОВОЇ СФЕРИ

Сировацький Валерій Іванович,
кандидат юридичних наук, адвокат

У статті проаналізовано буттєвісні засади темпорального та просторового вимірів правової сфери. З'ясовано, що, попри певну абстрактність поняття, правова сфера є явищем із конкретними величинами та координатами, основними серед яких є час та простір, які відображають стан правового розвитку. Обґрунтовано, що правовий розвиток є векторним процесом, який відбувається з урахуванням темпоральних характеристик права.

Ключові слова: соціальна філософія, онтологія, філософія права, час, простір, право, людина, громадянин, суспільство, держава, правова сфера.

ONTOLOGICAL DIMENSION OF TEMPORAL AND SPATIAL COMPONENTS OF LEGAL SPHERE

Syrovatskyi Valerii Ivanovych,
PhD in Law, lawyer

The article analyzes the ontological bases of temporal and spatial dimensions of the legal sphere. It has been established that despite some abstractness of the concept, the legal sphere, at the same time, is a phenomenon with concrete values and coordinates, the main of which

are time and space, which reflect the state of legal development. It is substantiated that legal development is a vector process that takes into account the temporal characteristics of law.

Key words: social philosophy, ontology, philosophy of law, time, space, law, person, citizen, society, state, legal sphere.

Вступ. Правова сфера – явище всеохоплююче та всюдисуще; своєрідне веретено з урахуванням усіх точок правового простору, в межах якого виникають, змінюються та припиняються правові відносини. Правовий розвиток може виражатися в еволюції чи революції, визначаючи поступ або ж занепад правової реальності. Поступальний рух є ознакою динаміки права, що демонструє її перманентний характер. У такому випадку просторово-часовий континуум права, по суті, можна синонімізувати з поняттям правової сфери, оскільки і те, й інше є системою правових координат, що детермінують та вказують на час та місце людини у праві, постають маркером її перманентного буття.

Постановка завдання. Мета статті полягає у філософсько-правовому аналізі онтологічного виміру темпорально-просторових складових частин правової сфери.

Результати дослідження. Просторово-часовий континуум у праві – своєрідна синтезована єдність простору і часу, який визначає буття на мікро-та макрорівнях та передбачає конкретно визначену правову реальність. Просторово-часова реальність, або темпорально-просторовий вимір буття дає відповідь на запитання стосовно правових координат та окреслює межі «тут» і «зараз». Місце перетину двох величин – часу та простору – в тій чи іншій точці на системі координат правової сфери визначає правове буття особи та називається правовою реальністю.

Для прикладу, Ю. Шемшученко зазначає, що рух сутності права характеризує його дія. Розгляд права в аспекті його впливу демонструє одну із сторін важливих функцій права – здатність здійснювати реальний вплив на діяльність та правомірну поведінку людей, а за її посередництвом – сприяти прогресивному поступу в суспільстві [1, с. 300]. В. Гойман пропонує розглядати дію права через призму його впливу на суспільні відносини та виокремлює загально-ідеологічний та спеціально-юридичний вплив із метою встановлення режиму правового функціонування [2, с. 68]. За таких умов відчуття людиною часу, стосовно якого правове буття поділяється на минуле, сьогоднішнє і майбутнє, визначається в контексті пасеїзму, актуалізму та футуризму. На думку Л. Гумільова, сприйняття й усвідомлення особою часу відбувається в тісному зв'язку з її етнопсихологічними характеристиками [3, с. 342]. Хоча цю точку зору спростовує П. Гурєвич, який зазначає, що людина не народжується з відчуттям часу, а лише рецептує наявні в суспільстві, до якого вона належить, часові маркери [4, с. 205]. На думку І. Оборотова, час не може бути зведений виключно до відображення тривалості існування і послідовності зміни станів (об'єктивний час) – він також становить і переживання людиною світу (час суб'єктивний). Об'єктивним часом володіють явища, що лежать поза суб'єктом і не пов'язані із його психологічними особливостями. Суб'єктивним часом визначається свідомість особи, її внутрішня рефлексія буття, все те, що було накопичене, пережите і відтворене у свідомості [5, с. 41].

Якщо вдатися до питання про основні форми правового часу, то, окрім згаданого вище поділу за критерієм об'єктивності та суб'єктивності, вчені схильні до визначення трьох його основних категорій: реального, концептуального та перцептуального часу. Якщо реальний час у праві збігається з поняттям об'єктивності, а перцептуальний відображає суб'єктивність, то концептуальний зріз правового часу постає як деонтологічний, теоретичний, ідеальний вимір. Щодо форм, то всі форми правового часу можна розглядати в системі фіксації дат, а також категорій виміру тривалості, регулярності / одноразовості, синхронності / діахронності та етапізації. На теренах

правової реальності загальноприйнятими є обрахунки правового часу в межах правової комунікації, а саме так званої хронології, що дає змогу говорити про лінійний відлік правового часу, а також релятивний час та квантування часу.

Як уже зазначалося, ключові поняття хронології у праві – це фіксація дат, а також категорій виміру тривалості, регулярності/одноразовості, синхронності/діахронності та етапізації тощо. Хронологія в праві пов'язана та зумовлена необхідністю обчислення строків та термінів. Причому дефініціювання поняття строків та термінів у законодавстві далеке від ідеалу, оскільки в них не враховано важливість вказівки на початок перебігу строків і термінів, і сам процес цього перебігу. Такий стан речей вказує на потребу внесення змін до конкретних процесуальних кодифікованих нормативно-правових актів. Вони допомагають зафіксувати точні координати правомірних дій та подій за допомогою шкали «синхронності/діахронності, встановити демаркаційні межі між категоріями «до», «після», «під час», визначити їх етапи.

Ще одна із важливих для права категорій темпорального правового розвитку, що стосуються строку й терміну, є категорія давності. Сама по собі давність є підтвердженням і наочною ілюстрацією строковості у праві. Як підвид строку давність стосується меж, із плином яких настають ті чи інші наслідки, в той час як безпосередній перебіг її строків є таким, що байдужий праву.

Загальними для давностей ознаками є такі: юридичні наслідки наступають лише після спливу строку давності; давність у жодному з її видів не може бути названа безумовною; строк давності обчислюється одиницями календарного часу, але, як правило, не може бути ідентифікований із відрізком реального часу [5, с. 20].

Темпоральні характеристики у праві характеризуються наявністю більшої чи меншої міри абстрактності і на підставі даного критерію поділяються на визначені (як цілковито, так і відносно) й оціночні. Останні носять загально-філософське забарвлення, що виходить із загальнолюдського сприйняття та рефлексивного відображення часу. Такий стан справ зумовлює необхідність уточнення категорії давності та її тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи. З огляду на це задля підтримання й збереження ефективного механізму дії права у вигляді конкретної норми чи акту, що містять у собі категорію давності, рекомендовано поєднувати визначені та оціночні темпоральні поняття.

На нашу думку, лінійний час, попри його повсякчасне спростування у зв'язку з переважно теоретичним характером, є прямою, що вказує ритміку розвитку права.

Релятивний правовий час – це особистісне та загально-суспільне відчуття темпу, динаміки наявної та дійсної правової реальності. Як зазначає В. Солдатський, дана обставина є ключовою в контексті детермінації правової поведінки, оскільки особистісне та загально-суспільне ставлення здатне вплинути на вибір особою варіанта поведінки з урахуванням розуміння поточного часу [6, с. 45–49].

Оскільки категорія «час» запозичена у правовий термінологічний апарат із філософської науки, на правах розуміння останньої як матері всіх соціо-гуманітарних дисциплін цілком логічним видається судження про те, що правовий лінійний та релятивний час є складовою частиною філософського розуміння даного поняття. В межах правового часу розвивається правовий процес, вступають у дію та втрачають свою силу соціальні регулятори, його одиницями обраховуються дії та події, що сприяє гармонізації правового простору та пануванню права.

Розібравшись із основами термінологічного апарату даного параграфу дослідження, варто розібратися з особливостями темпорального аспекту в межах галузей, що представляють два діалектично протилежні механізми правового регулювання: імперативний (публічний) та диспозитивний (приватний).

Почнемо з другого, оскільки він у нашому дослідженні представлений меншою мірою. Диспозитивний механізм правового регулювання притаманний приватним галузям права. Норми приватного права існують із метою дії на правовідносини, покликані врегульовувати сферу приватних інтересів. Виникнення приватних правовідносин передбачає вільне волевиявлення їх суб'єктів. Це означає, що у приватних галузях права правовий статус учасників правовідносин формується зі їх бажанням. А це, у свою чергу, автоматично дає вказівку на договірне визначення їх тривалості. Проте, якщо контрагенти не змогли дійти згоди щодо часового критерію, в такому випадку має місце використання часових демаркаційних одиниць, що закріплені в законі, або так званих «розумних» термінів та строків (так званий принцип застосування диспозитивних норм). Отож строк у приватному праві – певний проміжок у часовому спектрі. Як і в загально-філософському трактуванні, так і в цивілістиці строки й час не існують поза територією та простором, саме тому мають сенс лише з урахуванням просторових детермінант. Без визначення просторових меж дискусії про встановлення термінів та обчислення строків втрачають сенс, позаяк втрачають будь-яку конкретику. Набуття тої чи іншої міри об'єктивності строків у приватному праві відбувається шляхом переведення їх суб'єктами в реальну правову сферу. В цьому випадку слід погодитися з характеристикою строків, наданою В.В. Луцьом: цивільно-правові строки є часовою формою руху матеріальних правовідносин, формою існування та розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, що становлять їхній зміст. Настання чи сплив строку має значення не само по собі, а лише в сукупності з діями суб'єктів, вчиненими впродовж його перебігу. Наприклад, пропуск позовної давності тягне за собою відмову в позові не просто тому, що сплив цей строк, а тому, що позивач упродовж його тривалості не пред'явив позову до відповідача про захист свого порушеного права [7, с. 13].

Особливим видом зобов'язальних приватних правовідносин із точки зору темпоральності є відносини у сфері інтелектуальної власності, оскільки, на відміну від інших особистих немайнових прав фізичної особи, вони не припиняються зі смертю творця і тривають безстроково. Здійснюючи темпоральне регулювання часу виникнення та здійснення майнових прав інтелектуальної власності, законодавець враховує сутнісні відмінності правової природи різних об'єктів та суб'єктів, первинних та вторинних. Перші з них – це особи, які отримали права інтелектуальної власності внаслідок створення чи державної реєстрації прав на об'єкт творчої діяльності. Другі – суб'єкти, що не є власне творцями, але набули відповідних прав інтелектуальної власності в результаті придбання їх за цивільно-правовими угодами, внаслідок спадкування чи припису закону.

Темпоральні критерії встановлені законом і для реалізації права слідування. У цьому випадку автор або його спадкоємці впродовж встановленого строку дії авторського права (законом визначена його тривалість протягом усього життя автора, до кінця року його смерті та протягом наступних сімдесяти років) користуються невідчужуваним правом на одержання п'яти відсотків від ціни кожного наступного твору через аукціон тощо, що йде за першим його продажом, здійсненим автором твору [8, с. 28]. Таким чином, низка темпоральних особливостей зобов'язального приватного права має свої особливості та найбільш репрезентативно виражається у специфіці темпоральних аспектів у сфері регулятивних та охоронних зобов'язальних правовідносин, матеріальному праві та праві інтелектуальної власності.

Темпоральні особливості у сфері публічного права, як і самі його норми, інститути та галузі носять більш імперативний характер, також виражаються переважно через призму строків і термінів, позовної давності та строків давності. Щоправда, ці терміни

й строки тут стосуються здебільшого обчислення темпоральних характеристик слідчих дій, запобіжних заходів, відбуття покарання, а також встановлення факту деліктоздатності особи у зв'язку з досягненням нею певного віку.

Оскільки тема нашого дослідження апріорі стосується публічного права більшою мірою, ніж права приватного, ми не будемо надміру розгорнуто характеризувати суть зазначених вище категорій у даному параграфі, оскільки говорили про них в попередніх та говоритимемо детальніше в наступних параграфах та розділах дослідження. У такому випадку доцільно акцентувати увагу на виокремленні категорії «правовий час», її тлумаченні, що мало місце вище, а також на прикладі похідних від нього категоріях лінійного та релятивного часу, процесу його квантування та етапізації.

Темпоральний аспект права доречно спостерігати через призму особливостей відношення до правового часу в межах поділу на імперативні (публічні) та диспозитивні (приватні) галузі права. Разом із тим не слід забувати, що недаремно темпоральний аспект права розглядають паралельно з просторовим. Їх перехресний синтез дає змогу побачити місце конкретної людини в системі координат правової реальності. Більше того, на відміну від правового часу, категорія правового простору більш чітка, зрозуміла і приземлена, з огляду на що її аналіз не повинен викликати надміру суперечностей і не розтягуватися не десятки сторінок. Тому категорія правового часу відносно часто ставала об'єктом наукового дослідження. Її коріння, як і коріння категорії «час», тягнеться із загально-філософського блоку знань.

Для прикладу, на переконання Ю. Стадницького та І. Комарницького, простором є тривимірне вмістилище речей, явищ процесів. На рівні повсякденного сприйняття простір інтуїтивно розуміється як арена дії, загальний контейнер для всіх суб'єктів, об'єктів, сутності певної системи. Основними властивостями простору є диференціація та опір (технічна можливість, безпека, вартість, швидкість [9, с. 121]. На думку О. Тихомирова, правовий простір доцільно інтерпретувати як «площину», «ракурс», «формат» правового мислення, як мислення простором і осмислення простору різними суб'єктами, в різних аспектах на різних рівнях [10, с. 262]. Зрештою, прив'язка категорії «простір» до сфери права дає вказівку на те, що право не існує в певній ізоляції від інших сфер соціального життя, проте має конкретно визначене середовище [11, с. 65; 12, с. 76]. На думку В. Кравчука, в юридичній науці переважає позитивістські погляди на правовий простір, зокрема: а) правовий простір – обсяг регламентації правовими нормами меж правомірної поведінки держави та громадян у межах території даної держави і конкретного історичного часу; б) правовий простір – багатоаспектна категорія права, яка досліджує проблематику правильної кореляції нормативно-правових актів, меж та обсягу їх чинності, що характеризується суттєвим методологічним значенням для нормотворчого процесу, а також правореалізаційної та правозастосовної діяльності [13, с. 23].

Ведучи мову про темпоральні особливості правової реальності, слід нагадати, що її оперантним терміном є «час», у контексті ж просторових особливостей такими є «правова система» та «правова сім'я», а також часто вживаний у побуті дещо узагальнений термін «територія». Таким чином: правова система – сукупність усіх правових, а також окремих загально-соціальних засобів впливу на суспільні відносини, а також самі ці відносини, із числа тих, які є правомірними; правова сім'я – об'єднання декількох національних правових систем за критерієм схожості; правовою територією є передбачений та встановлений законом правовий вакуум різного ступеня приватності та ізольованості. Межі правового простору доцільно розглядати на трьох основних рівнях: а) локальному – рівні, що регулює правовідносини в межах невеликих автохтонних організацій та населених пунктів. Їх дія поширюється на конкретну відносно невелику територію;

б) національному – рівні, який дозволяє забезпечити механізм дії права на всіх без виключення організаціях та територіях незалежно від форми їх власності; в) міжнародному, або глобальному рівні, який охоплює функціонування цілої низки згаданих вище територій. Така класифікація є актуальною як для визначення юридичної сили нормативно-правового акту на певній території, так і для правової оцінки підсудності й підвідомчості тих чи інших правових діянь та фактів. До прикладу, організація процесу функціонування міського транспорту покладена на органи місцевого самоврядування, тобто документ, що регламентує цей процес, є локальним, сфера його дії поширюється максимально на декілька мільйонів людей, а суспільна значущість не є надто високою.

Національний рівень є суспільно значущим, таким, що реалізується здебільшого через органи виконавчої влади держави, оскільки стосується всіх без виключення громадян, що перебувають на теренах держави та поза її межами, а також осіб без громадянства та біженців, що перебувають на її теренах. Міжнародний рівень вказує на ще більше коло осіб, що не обмежується однією чи двома державами, а поширюються на все населення держав-підписантів.

У час науково-технічного прогресу та зближення правових систем щоразу актуальнішим та перспективнішим стає глобальний вимір особливостей темпорально-просторових координат. Щоразу частіше в літературі фігурує термін «компаративний, або порівняльно-правовий». З одного боку, він ніби має право на самодостатнє існування як ще один із рівнів просторової характеристики права, проте закони формальної логіки протестують проти цього, оскільки дана мисленнєва операція спрямована на конкретну дію – «порівняння», тобто виокремлення ознак та їх співвідношення, а не на вказівку на поширюваність на конкретних територіях.

Висновки. Таким чином, правовий простір має три основні рівні: локальний, національний та міжнародний. Просторові характеристики правового буття вирізняються філософською спрямованістю і, як і час, характеризуються певною розмитістю, хай і не настільки. Ця так звана «розмитість» спровокована рамками правового посибілізму – обмеження чогось рамками можливого. Відтак темпорально-просторові особливості правової сфери – це перехресний комплекс категорій-маркерів, таких як час (лінійний, релятивний, квантовий; об'єктивний та суб'єктивний), та правових систем або їх об'єднань із відповідними рівнями (локальним, національним та міжнародним), що покликаний вказати на конкретну точку, що її займає людина у просторово-часовому континуумі. Характеристики особливостей темпорально-просторової сфери суттєво відрізняються у відповідності до конкретних галузей права, а точніше – їх приналежності до імперативних (публічних) чи диспозитивних (приватних). І хоча ключові терміни темпоральної складової частини (термін, строк, позовна давність та строки давності) практично збігаються між собою, а в просторовому складнику (правова система, правова сім'я) збігаються повністю, несуть вони дещо відмінне навантаження, зумовлене особливостями як предмета, так і механізму правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю.С. Дія права: інтегративний аспект: монографія. К.: Юридична думка, 2010. 501 с.
2. Гойман В.И. Действие права: методологический анализ. М.: Мысль, 1992. 221 с.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и бисфера земли. Спб.: Кристалл, 2002. 560 с.
4. Гуревич П.С. Основы философии: учебное пособие. М.: Гардарики, 2003. 438 с.
5. Оборотов І.Г. Правовий час як спосіб упорядкування людської діяльності. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практич. конф. О.: Фенікс, 2008. С. 40–42.

6. Солдатський В.В. До питання про сприйняття часу у праві: теоретико-правовий аспект. Університетські наукові записки. 2011. № 4. С. 45–49.

7. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 235 с.

8. Воробьева К.И. Интелектуальная собственность как обьект правовой и економической защити. Науч. проблемы и решения. 2011. № 4. С. 24–31.

9. Стадницький Ю.І. Просторова організація соціально-економічного розвитку. Хмельницький: ХНУ, 2009. 188 с.

10. Тихомиров О.Д. Просторовий підхід в юридичній науці. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України»: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 квітня 2014 р.). Л., 2014. С. 258–264.

11. Кельзен Г. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. справедливості. К.: Юніверс, 2004. 496 с.

12. Опара Я. Простір права як особлива функціональна категорія юридичної теорії і практики. Новації та виклики юридичної освіти: збірник матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції, (м. Тернопіль, 4 жовтня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 74–76.

13. Кравчук В.М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 74. С. 26–31.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.965

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Бірюкова Аліна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор (Академія адвокатури
України, м. Київ, Україна)

У статті викладено результати наукового аналізу сучасного змісту дилеми конфлікту інтересів в адвокатській діяльності, що зазнав модифікації внаслідок глобалізації. Дістали розвиток положення про суб'єктний склад і можливі підстави виникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. З урахуванням міжнародного досвіду регулювання досліджуваної дилеми наголошено на наявних механізмах уникнення (запобігання) конфлікту інтересів в адвокатській діяльності.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, конфлікт інтересів, глобалізація, етика адвоката.

CONFLICT OF INTEREST IN ADVOCACY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Biriukova Alina Mykolaivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Vice-Rector
(Academy of Advocacy of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article presents the results of the scientific analysis of the contemporary content of the conflict of interest dilemmas in advocacy. It states that it undergoing modification as a result of globalization.

The development of the position on the subject structure and the possible reasons for the conflict of interest in advocacy was developed. Thus, the "scale" of the conflict of interest in the advocacy activity by the range of subjects is wide and involves (may predict) the variability of the relationship with the participation of a lawyer, existing client (s), former client and potential client.

According to the source, conflicts of interest in the lawyer's activity can be divided into primitives that directly affect their own interests of the lawyer, and indirect, which arise in connection with the incompatibility of the interests of different clients (former, existing, potential).

It was emphasized that in Ukraine at different levels there are different strategies for conflict of interest regulation: at the legislative level – avoiding the conflict by an absolute pro-

hibition of providing legal assistance in a conflict situation; on corporate governance – conflict management by defining the preconditions for providing legal assistance in a conflict situation. But only the latter approach is progressive and consistent with the international ethical principle of the priority of client's interests.

Taking into account the international experience of regulating the investigated dilemma, the existing mechanisms for preventing conflicts of interest in advocacy are emphasized.

As a result, it is noted that the conflict of interest in the global space of advocacy services is geographically, informally, economically and organizationally. In addition, he went "beyond" the personality of the lawyer, reaching the collective organizational forms of its activities.

Key words: lawyer, advocacy, conflict of interest, globalization, ethics of a lawyer.

Глобалізація, що супроводжується і детермінується стрімким технологічним розвитком, економічними змінами, інтенсивним і необмеженим інформаційним обміном, повсякчас вимагає від адвоката «йти в ногу з часом». Перед ним постають нові виклики, які спонукають до розвитку та вдосконалення, водночас окреслюючи нові дилеми у сфері професійної діяльності. Однією з них, зокрема, є така етико-правова дилема, як конфлікт інтересів, яка має давню історію свого розвитку.

У різний час до аналізу різних аспектів конфлікту інтересів в адвокатській діяльності зверталися такі вітчизняні науковці, як Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломеєва, Т.Б. Вільчик, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, М.А. Погорецький, О.Д. Святоцький, В.О. Святоцька, Д.П. Фіолевський, О.Г. Яновська та інші.

Проте, на відміну від інших засадничих положень, які є відносно сталими протягом усього еволюційного шляху адвокатури незалежно від етапу суспільного розвитку, саме проблема конфлікту інтересів в адвокатській діяльності зазнала модифікації внаслідок глобалізаційних процесів.

Тому метою публікації є дослідження сучасного змісту дилеми конфлікту інтересів в адвокатській діяльності з урахуванням впливу, що справляє глобалізація на розвиток вітчизняної адвокатури.

Традиційно правові та етичні норми, які визначають основні засади діяльності адвоката за наявності конфлікту інтересів або реального обґрунтованого ризику його виникнення, у своїй сукупності сприймають як важливий стабілізаційний механізм, що забезпечує незалежність і неупередженість адвоката в захисті інтересів клієнта. Практичне втілення вказаного механізму спрямоване на недопущення впливу на рішення і свободу дій адвоката, викликаного інтересами третіх осіб або самого адвоката.

Конфлікт інтересів у загальновживаному значенні цього поняття являє собою протиріччя між інтересами, які захищені правом і повинні бути задоволені діями іншої уповноваженої особи, і особистими інтересами такої уповноваженої особи. Конфлікт інтересів є досить поширеним явищем у повсякденному житті, коли стикаються протилежні інтереси різних осіб. Однак принцип усунення конфлікту інтересів набуває правового значення у тому разі, коли одна особа може мати одночасно два протилежні інтереси, один із яких є захищуваний інтерес, а слідування іншому інтересу може завдати шкоди інтересу, що захищається. Як правило, такий конфлікт виникає між особистими і професійними інтересами. Завдання права і моралі як суспільних регуляторів полягає в тому, щоб виключити випадки одночасного захисту двох протилежних інтересів і забезпечити незалежність особи від інтересів, які не підлягають правовій охороні [1, с. 9].

Сьогодні професійні стандарти адвокатської діяльності більшості європейських країн детально регулюють проблеми, пов'язані з конфліктом інтересів у цій сфері. При цьому основні підходи в цьому питанні не вирізняються різноманіттям і зводяться

до таких положень. Адвокат не може консультувати або одночасно представляти двох або більше клієнтів із суперечливими інтересами, а також за обставин, коли інтереси цих клієнтів розвиваються в напрямі можливості виникнення конфлікту. Адвокату заборонено приймати доручення у справі, в якій він має особисту зацікавленість або його суб'єктивний інтерес протилежний інтересам клієнта. Адвокат не може братися за справу нового клієнта, якщо є ризик порушення таємниці інформації, отриманої від попереднього клієнта, або коли відомості про попереднього клієнта можуть вплинути на справу нового клієнта [2, с. 118].

Накопичений досвід країн розвиненої демократії у вирішенні конфліктів інтересів, з якими стикаються адвокати під час здійснення професійної діяльності, сформував відповідні міжнародні стандарти в цій сфері. Наприклад, згідно з Рекомендаціями R (2000) про свободу здійснення професії адвоката, обов'язки адвокатів перед своїми клієнтами повинні передбачати уникнення конфлікту інтересів.

У Генеральних принципах етики адвокатів, прийнятих у 1995 р. Міжнародною асоціацією юристів, зазначається, що адвокати не повинні приймати доручення, якщо інтереси їхніх клієнтів суперечать інтересам самих адвокатів, їх партнерів або інших їхніх клієнтів.

Відповідно до вимог Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС, адвокат зобов'язаний припинити обслуговування обох клієнтів у разі вступу їхніх інтересів у взаємну суперечність, а також за виникнення загрози порушення конфіденційності або загрози незалежності самого адвоката. Адвокат також зобов'язаний утриматися від обслуговування нового клієнта, якщо це здатне викликати виникнення загрози порушення конфіденційності відомостей, що довірені йому попереднім клієнтом, або якщо інформація, що є у розпорядженні адвоката, про стан справ попереднього клієнта здатна стати джерелом переваг для нового клієнта. Вказані вимоги поширюють свою дію на всі випадки як індивідуального, так і колективного здійснення адвокатами професійної діяльності.

Різноплановість конкретних життєвих ситуацій, які мають місце в адвокатській практиці, не дає змоги визначити чіткого переліку випадків, які б вказували на наявний або потенційно можливий конфлікт інтересів. Однак спроби виокремити найбільш типові ситуації, в яких є конфлікт інтересів, мають місце в наукових публікаціях. Наприклад, С.О. Деханов до найбільш розповсюджених випадків конфлікту інтересів зараховує такі обставини:

– адвокат за однією і тією ж справою приймає доручення у клієнтів, які мають відверто суперечливі інтереси;

– адвокат бере участь у справі на одній стороні, тоді як раніше він представляв іншу сторону;

– адвокат бере участь у декількох пов'язаних між собою справах в умовах ризику того, що конфіденційна інформація, отримана адвокатом в одному процесі, може бути використана ним в іншому;

– адвокат перебуває у родинних чи інших тісних зв'язках з особою, яка має конфлікт інтересів із клієнтом адвоката;

– адвокат має фінансові зв'язки із стороною, у якої конфлікт інтересів з його клієнтом;

– ділові зв'язки адвоката із клієнтом не дають змоги консультувати останнього неупереджено і незалежно;

– адвокат погоджується прийняти як винагороду за свої послуги акції або долі власності у компанії, якщо вартість акцій або компанії залежить від результатів справи;

– адвокат приймає доручення конкуруючих компаній;

– адвокат виступав від імені різних сторін під час підготовки правових матеріалів із метою підписання угоди між цими сторонами, а надалі веде справи однієї зі сторін в умовах, коли це впливає або може впливати на діяльність іншої сторони [3].

Ми ж зі свого боку вважаємо можливим зауважити, що конфлікт інтересів в адвокатській діяльності може мати різне за характером підґрунтя. Мотиви, які можуть стати його підставою, можливо умовно окреслити. Проте спочатку варто вказати на суб'єктний склад досліджуваних відносин, який має суттєве значення. З цією метою доцільно звернутися до видів конфлікту інтересів в адвокатській діяльності, в основі розмежування яких лежить суб'єктний критерій. Зокрема, С.О. Іваницький пропонує такі 4 основні види (комбінації) конфлікту інтересів у професійній діяльності українського адвоката: конфлікт інтересів між адвокатом і поточним (1) або колишнім (2) клієнтом (особисті конфлікти інтересів); конфлікт інтересів між поточними клієнтами (3) або поточним і колишнім (4) клієнтом (конфлікти клієнтів) [4, с. 203].

На нашу думку, «масштаб» конфлікту інтересів в адвокатській діяльності за колом суб'єктів є дещо ширшим і передбачає (може передбачати) варіативність відносин за участю адвоката, поточного клієнта (-ів), колишнього клієнта та потенційного клієнта. Схематично множинність і різноманітність цих зв'язків можна зобразити так:

1) адвокат ↔ потенційний (поточний) клієнт;

2) адвокат → поточний (потенційний) клієнт ↕ колишній клієнт

3) адвокат → поточний клієнт ↔ потенційний клієнт;

4) адвокат → поточний клієнт ↕ поточний клієнт.

Отже, за джерелом конфлікти інтересів в адвокатській діяльності можна поділити на первісні (за С.О. Іваницьким – особисті конфлікти інтересів), які безпосередньо зачіпають власні інтереси адвоката, та опосередковані (за С.О. Іваницьким – конфлікти клієнтів), які виникають у зв'язку з несумісністю інтересів різних клієнтів (колишніх, поточних, потенційних). Така градація, на нашу думку, дає змогу зробити акцент на тому, що за будь-яких обставин саме адвокат є ключовою фігурою (основним і обов'язковим суб'єктом) у конфлікті інтересів, характер яких прямо чи опосередковано стосується його особи.

Первісні конфлікти інтересів в адвокатській діяльності можуть виникати з таких мотивів, як родинні зв'язки, сексуальні зв'язки, особисті переконання (релігійні, політичні, гендерні), фінансова чи матеріальна залежність, обставини процесуальної несумісності тощо.

Опосередковані конфлікти інтересів можуть виникати у зв'язку з наданням адвокатом у різний час (минулий, теперішній, майбутній) правової допомоги особам, які пов'язані (можуть бути пов'язаними) сферою інтересів із різними цілями та ступенем протистояння.

Отже, міжнародна концепція конфлікту інтересів і практика її втілення передбачає не лише інтереси адвоката. Проте, як випливає з офіційного визначення конфлікту інтересів, що міститься у тезаурусі термінів Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і тлумачиться як суперечність між особистими інтересами адвоката та

його професійними правами й обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності, вітчизняний законодавець опікується лише особистими інтересами адвоката.

У зв'язку з наведеним заслуговує на підтримку пропозиція С.О. Іваницького доповнити п. 8 ч. 1 ст. 1 профільного Закону після слів «правами і обов'язками» словосполученням «зокрема інтересами його клієнтів» [4, с. 201].

Варто також підтримати його ініціативу щодо законодавчого закріплення норми Правил адвокатської етики, яка передбачає можливість представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм професійну правничу (правову) допомогу у разі письмового погодження з клієнтами (ч. 2 ст. 9 ПАЕ) [4, с. 207]. Такий лояльний підхід із боку органів адвокатського самоврядування сам по собі наділений конфліктогенним потенціалом, оскільки ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає заборону адвокату укладати договір про надання правової допомоги в разі конфлікту інтересів, а також обов'язок відмовитися від виконання раніше укладеного договору в разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів.

Отже, на різних рівнях ми маємо різні стратегії регулювання конфлікту інтересів: на законодавчому – уникнення конфлікту шляхом абсолютної заборони надання правової допомоги в ситуації конфлікту; на корпоративному – управління конфліктом шляхом визначення передумов надання правової допомоги в ситуації конфлікту.

Саме останній підхід є прогресивним і цілком узгоджується із міжнародним етичним принципом пріоритету інтересів клієнта. Чи буде адвокат надавати правову допомогу клієнту в умовах реального або потенційного конфлікту інтересів з іншим клієнтом, зрештою має вирішувати сам довіритель, керуючись власними інтересами. Треба визнати, що з практичного погляду іноді інтереси двох або більше клієнтів можуть бути захищені значно ефективніше, коли всі вони будуть користуватися послугами одного адвоката. І в цьому разі вкрай важливим є обов'язок адвоката під час отримання відповідної письмової згоди клієнтів не тільки повідомити їх про конфлікт інтересів, але й пересвідчитись у тому, що кожен із них розуміє суть суперечностей, усвідомлює ризики, які випливають із одночасного захисту таких суперечливих інтересів одним адвокатом, а також роз'яснити шляхи нівелювання таких ризиків.

Керованість конфлікту інтересів в адвокатській діяльності якраз є результатом впливу глобалізації на розвиток адвокатури та модифікацію цієї засади. Саме глобальні (міжнародні) адвокатські компанії (корпорації) з розгалуженою мережею офісів у всьому світі спромоглися розробити та запровадити технології та правила, які дають змогу досить успішно реалізовувати професійну діяльність в умовах можливого конфлікту інтересів, уникаючи порушення прав клієнтів і отримуючи взаємну вигоду. Щоб забезпечити більшу інформативність у цьому питанні, ми почнемо «з кінця» та наведемо два приклади.

У січні 2014 р. Високий Суд Лондона виніс рішення, яким відсторонив міжнародну юридичну фірму "White & Case", яка представляла інтереси особи П., від участі в справі у зв'язку з конфліктом інтересів, з'ясувавши, що американський підрозділ фірми "White & Case" консультував бізнес-структури осіб, які були опонентами П. у суді. У рішенні зазначалося, що конфіденційна інформація стосовно того проекту могла стати відомою команді юристів, яка консультувала П. в суді.

У грудні 2015 р. Окружний суд США Південного федерального судового округу штату Нью-Йорк відсторонив адвокатів компанії "Baker & Hostetler", які виступали на стороні

відповідача у зв'язку з наявним конфліктом інтересів через те, що стратегія захисту будувалася на звинуваченнях в адресу особи, інтереси якої вони представляли в минулому.

Отже, конфлікт інтересів у глобальному просторі надання адвокатських послуг має географічний, інформаційний, економічний і організаційний ракурси. Крім того, він вийшов «за межі» особистості адвоката, охопивши колективні організаційні форми його діяльності.

Наведені нами приклади не випадкові. Саме США та Англія вважаються ключовими «гравцями» транскордонних адвокатських практик. Як зауважує Джеймс Фолконбрідж з колегами, «у глобальній адвокатурі Лондон та Нью-Йорк стають головними центрами обслуговування… домінування США та Великої Британії сигналізує про нову еру, в якій англо-американська транснаціональна адвокатура посідає центральне місце в глобальній економіці» [5].

У США відповідно до Кодексу професійної поведінки (Code of Professional Responsibility) АВА адвокат попадає в ситуацію конфлікту інтересів, якщо він представляв раніше інтереси протилежної сторони у питаннях, пов'язаних із поточною угодою, судочинством чи іншими юридичними діями, або володіє інформацією про протилежну сторону, яка може бути використана проти неї в цій угоді або може негативно вплинути на її становище в переговорах, суді тощо.

В англійському праві, на відміну від американського, немає абсолютної заборони щодо ведення адвокатом справ у спорах проти колишнього клієнта. Ключовими питаннями в таких випадках є такі: чи володіє адвокат інформацією, яка є конфіденційною для його колишнього клієнта?; якщо так, то чи є ця інформація значимою у новій справі для нового клієнта настільки, що її розкриття буде несприятливим для колишнього клієнта?; чи було вжито заходів і забезпечено нерозкриття конфіденційної інформації? В останньому випадку йдеться про встановлення так званих інформаційних бар'єрів усередині адвокатської корпорації, внаслідок яких конфіденційна інформація не може стати відомою тій команді адвокатів у фірмі, які представляють інтереси нового клієнта проти колишнього. Вимоги до таких інформаційних бар'єрів досить суворі, вони повинні бути абсолютними та запобігати не лише навмисному чи прогнозованому, але й випадковому розкриттю інформації. І тут важливим є ще один момент, якому сприяє глобалізація, – міграція адвокатів з однієї корпорації до іншої. Чим більше адвокатів задіяно у процесі, чим більше їх переходить між командами та офісами, тим більший ризик того, що конфіденційна інформація стане відомою.

Інформаційні бар'єри для запобігання конфлікту інтересів забезпечуються завдяки технологіям «Китайської стіни» [6] (в іншій інтерпретації «етичних екранів» [7]). Їхня мета полягає у створенні за допомогою географічних (різне за місцем розташування офісів), організаційних (робота організована так, щоб адвокати не пересікались один з одним), інформаційно-технологічних (заборона або обмеження доступу до джерел інформації) та інших засобів умов, які унеможливлюють будь-який обіг інформації між адвокатами, які представляють інтереси клієнтів із потенційним конфліктом. За влучним висловлюванням С.О. Іваницького, «не усуваючи повністю конфлікт інтересів, «етичний екран» дає можливість створити своєрідний «карантин» навколо адвоката-носія суперечливих інтересів на період «інтенсивної терапії іншими лікарями недуги» [4, с. 208–209].

Глобальні адвокатські корпорації намагаються також іншим чином уникнути конфлікту інтересів, зокрема, «перекроюючи» організаційно-правову форму діяльності своєї розгалуженої мережі офісів і передбачаючи у типових договорах про надання послуг положення, які обмежують застосування принципу конфлікту інтересів певними параметрами. Як зазначають представники таких корпорацій, найчастіше обмеження встановлюються для конкретних юридичних осіб: приймаючи як клієнта

компанію групи, фірма приймає лише цю компанію, а не всю групу. Якщо виникає конфлікт інтересів щодо іншої компанії тієї ж групи, яка, по суті, не є клієнтом фірми, остання вважає, що формально конфлікту інтересів не виникає. Наступним за популярністю є обмеження географічними рамками. Наприклад, домовляються, що конфлікт інтересів буде, якщо він виникає в рамках однієї юрисдикції, а якщо в двох різних – то ні. Іноді замість географічних обмежень (або в доповнення до них) застосовують обмеження за практиками. Наприклад, якщо адвокат здійснював юридичний супровід проекту клієнта з нерухомості, то надалі може представляти інтереси його противника в питаннях конкуренції [8].

У будь-якому разі необхідним і обов'язковим є вчинення дій, спрямованих на виявлення (перевірку відсутності) конфлікту інтересів, що у практиці міжнародних адвокатських фірм є повсякчасним і буденним питанням, оскільки «на кону» головне – репутація. А адвокат без репутації – це людина без роботи.

Список використаних джерел:

1. Дедов Д.И. Конфликт интересов. М.: «Волтерс Клувер», 2004. 288 с.

2. Святоцький О.Д., Медведчук В.В. Адвокатура. Історія і сучасність. К.: «Ін Юре», 2001. 320 с.

3. Деханов С.А. Конфликт интересов в системе деонтологических отношений адвоката и клиента в странах Западной Европы. Адвокатская практика. 2010. № 2. С. 28–31.

4. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: дис. … д-ра юрид. наук. К., 2017. 556 с.

5. James R. Faulconbridge, Jonathan V. Beaverstock, Daniel Muzio, Peter J. Taylor. Global Law Firms: Globalization and Organizational Spaces of Cross-Border Legal Work. NW. J. INT'L L. & BUS. 2008. Vol. 28. P. 455–488.

6. Griffiths-Baker J., Moore N. J. Regulating conflicts of interest in global law firms: peace in our time? Fordham Law Review. 2012. Vol. 80. № 6. P. 2541–2567.

7. Stovall M.T. Lawyer mobility and imputed law firm disqualification: implementing timely and effective ethical screens an illustration of what not to do. Connecticut Lawyer. 2010. November. P. 18–21.

8. Алгоритм бесконфликтности. Юридическая практика. № 23. 07.06.2011.

УДК 342.951

ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БІЗНЕСУ: АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ ЗАХОДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

Васильєв Володимир Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
(Приватний навчальний заклад
«Міжнародний університет бізнесу
і права», м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена аналізу правового регулювання підприємницької діяльності в окремих державах Заходу. Відображено напрями протидії правопорушенням у сфері бізнесу та можливість їх впровадження у вітчизняну практику. Розглянуто досвід США, Італії, Франції, Великобританії.

Ключові слова: захист підприємницької діяльності, міжнародний досвід, адаптація, взаємодія.

COUNTERACTING BUSINESS OFFENSES: AN ANALYSIS OF THE EXPERIENCES OF INDIVIDUAL STATES OF THE EVENT AND THE PROSPECTS FOR ITS INTRODUCTION INTO DOMESTIC PRACTICE

Vasyliev Volodymyr Mykolaiovych,
Candidate of Law, Associate Professor
at the Department of Administrative,
Criminal Law and Process
(Private Educational Institution
"International University of Business
and Law", Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of legal regulation of entrepreneurial activity in certain states of the West. The directions of counteraction to the offense in the field of business and the possibility of their introduction into the national practice are shown. The experience of the USA, Italy, France, Great Britain is considered.

Key words: protection of entrepreneurial activity, international experience, adaptation, interaction.

Постановка проблеми. Сфера підприємницької діяльності завжди була об'єктом посягань. Зумовлено це, перш за все, економічним фактором, оскільки гроші, матеріальні блага та ресурси не можуть залишити будь-кого у спокої. Тому, як би не було надійно захищене підприємство, завжди будуть спроби його економічної атаки. У цьому аспекті дуже важливо вивчати позитивний досвід міжнародних суб'єктів господарювання для того, щоб за відповідних умов місця і часу впровадити його у вітчизняну практику. Але для початку необхідно зрозуміти, звідки варто очікувати небезпеку: по-перше, від протиправних дій із боку державних органів та організацій, а також від будь-яких муніципальних структур. Тому для цього є законодавча основа захисту

у вигляді різних інструкцій, регламентів, положень і так далі; по-друге, від протиправних дій персоналу. Для цього суб'єкту господарювання надано право включити в трудовий договір із працівником пункти про його матеріальну відповідальність, а також попередньо проводити перевірку справжності представленого кваліфікаційного документа; по-третє, від протиправних дій контрагентів. Для цього також є ціла низка охоронних норм у чинному законодавстві, які теж можуть доповнюватися іншими заходами інформаційно-правового характеру; по-четверте, від протиправних дій конкурентів. Для цього передбачено захист як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; по-п'яте, від протиправних дій клієнтів – сфера протидії поєднує в собі елементи законодавчого регулювання відносин між сторонами угоди, а також введення додаткових заходів забезпечення безпеки, наприклад установку системи відеоспостереження в торговому залі тощо; по-шосте, від протиправних дій зловмисників – найчастіше такий захист спрямований на майнові інтереси суб'єктів господарювання, які можуть постраждати внаслідок вчинення щодо них протиправних діянь. Такий захист має здійснюватися як на загальнодержавному рівні, так і на рівні самого підприємця, що формує певний рівень безпеки.

З викладеного може здатися, що всі необхідні інструменти для захисту сфери підприємницької діяльності та протидії правопорушенням є. Але ми повинні розуміти, що характер протиправних дій завжди перебуває в динаміці. Дедалі частіше чинне законодавство не встигає за тими порушеннями, які виникають у сфері реалізації комерційної господарської діяльності. Тому необхідно працювати на випередження, посилаючись на досвід держав із розвиненою економікою, які або вже перейшли цей бар'єр, або активно працюють у цьому напрямі.

Метою статті є вивчення міжнародного досвіду протидії правопорушенням у сфері бізнесу, економіки, підприємницької діяльності та на основі дослідженого матеріалу сформувати перспективи розвитку вітчизняного законодавства в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємницька діяльність стала предметом дослідження не одного монографічного дослідження. Але маємо також чимало праць, присвячених протидії правопорушенням у цій сфері. Над цим питанням працювали такі вчені: О.М. Бандурка, Р.О. Банк, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, М.В. Величкіна, В.М. Гаращук, А.В. Дроздов, Н.Ю. Кантор, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ряд інших дослідників. Проте вони переважно розглядали вітчизняну сферу підприємницької діяльності без урахування та посилання на міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання підприємницької діяльності здійснюється зазвичай за допомогою об'ємного масиву правових норм. Основними джерелами права в розвинених зарубіжних країнах є правові акти, прецеденти і правові звичаї. Крім законів, дедалі більшого значення в правовому забезпеченні підприємницької діяльності набувають акти виконавчих органів влади, що здійснюють регулювання та контроль у різних сферах підприємництва. Незважаючи на те, що практично всі конституції європейських держав допускають обмеження свобод громадян тільки на основі закону, обмеження свободи підприємництва фактично відбувається також на рівні актів виконавчих органів влади. Особливе місце в цьому сенсі займає законодавство Європейського Союзу. За винятком таких основоположних актів, як Договір про заснування Європейського співтовариства (Римський договір) і деяких інших міждержавних угод і конвенцій, основний масив нормативних актів створено виконавчими органами співтовариства – Європейською радою міністрів і Європейською комісією. Рада видає регламенти, що безпосередньо застосовуються на території країн-членів ЄС, а Комісія приймає директиви, покликані гармонізувати

та зблизити законодавство країн-членів ЄС з тих чи інших питань функціонування єдиного європейського ринку. Важливо зауважити, що зазначені органи також часто видають рекомендації та роз'яснення (communication) тих чи інших положень, правових інститутів і термінів Договору про заснування ЄС, що є зразковим прикладом офіційного тлумачення нормативного акта. Треба зазначити, що правові акти, які мають рекомендаційний характер, набули великого поширення за кордоном [2]. Ми ж сьогодні дуже відстаємо від цієї практики, а рекомендації міжнародної спільноти взагалі не вважаємо за джерело права, хоча ми повинні розуміти, що якщо необхідно працювати з іноземними комерційними установами або залучати іноземні інвестиції, то потрібно дотримуватися тих стандартів, якими керуються саме іноземні партнери.

Для повнішої ілюстрації основних джерел світу найкраще використовувати їх класифікацію за основними сферами регулювання. Наприклад, до законодавства загального характеру, що регулює відносини у сфері торгівлі, можна зарахувати торгові кодекси Німеччини, Франції, Єдиний торговий кодекс США. Корпоративне право представлене такими найбільш значущими документами, як Модельний закон США про підприємницькі корпорації 1994 р., Акт Великобританії про компанії 2006 р., Німецький закон про товариства з обмеженою відповідальністю 1898 р. і Акціонерний закон 1965 р., Французький закон про торгові товариства 1966 р. тощо.

Загалом же, норми права у сфері економіки мають тенденцію до спеціалізації за галузями виробництва або видами діяльності. Внаслідок цього окремо розглядаються і вивчаються такі спеціальні правові галузі, як право компаній, конкурентне право, банківське право, енергетичне право, фінансове право, страхове право, право маркетингу, телекомунікаційне право і так далі. Крім законів про компанії в країнах англо-американської правової сім'ї, поширені так звані кодекси корпоративного управління, які є обов'язковими для застосування судами під час вирішення спорів. Такі документи є результатом спільної роботи наукових установ і асоціацій практиків (наприклад, Інституту американського права та Асоціації американських адвокатів). Вони покликані детально регулювати відносини в корпораціях і компаніях між акціонерами, директорами та менеджерами, їхні права, обов'язки і відповідальність.

Процедури банкрутства регулюються спеціальними законодавчими актами, такими як Кодекс про банкрутство США 1978 р., Акт Великобританії про неспроможність 1986 р., Закон Франції № 2005-845 про процедури банкрутства 2005 р., Німецький закон про банкрутство 1994 р. Свободу конкуренції покликані забезпечити Німецький закон про картелі 1957 р., Ордонанс Франції від 1 грудня 1986 р. «Про свободу цін і конкуренції». Кодекс про поглинання Великобританії 1968 р. тощо [2].

А тепер більш детально, але лаконічно зупинимось на окремих країнах. Наприклад, в американському праві, як уже зазначалося вище, обов'язковими джерелами вважаються Конституція, судові прецеденти, закони (статути), кодекси, підзаконні акти, справедливість (equiti), торгові звичаї, міжнародні договори, приватноправові угоди. Як необов'язкові розглядаються доктрина, закон зарубіжних країн, рішення зарубіжних судів, судова практика, Obiter dictum/dictum тощо [6, с. 53]. При цьому І.М. Орлова пропонує запозичити практику регулювання певного комплексу однорідних господарських відносин окремим кодифікованим актом. Як приклад вона зазначає, що питання неспроможності підприємства регламентуються Кодексом про банкрутство (US Bankruptcy Code) 1978 р., який має складну структуру та передбачає безліч процесуальних можливостей врегулювання неплатоспроможності залежно від кола суб'єктів [5, с. 140; 4, с. 211]. На нашу думку, такий приклад є не зовсім вдалим, оскільки процедура визнання суб'єкта господарювання банкрутом у нашій державі регламентується Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника

або визнання його банкрутом», а тому приймати ще кодифікований акт із цього питання вбачається недоречним, оскільки це лише ускладнить правову регламентацію цього процесу.

Повертаючись до протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності, варто зазначити, що в Сполучених Штатах Америки поширеними є програми профілактики та протидії економічним правопорушенням, які реалізуються правоохоронними органами у взаємодії з громадськими та приватними агентствами й детективними бюро. І варто зауважити, що така форма співпраці є досить успішною. Якщо, наприклад, йдеться про різного роду напади та грабежі, то представники поліції звертаються до органів поліції. Але коли йдеться безпосередньо про економічний складник підприємницької діяльності та порушення її нормальної реалізації, то в такому разі суб'єкти господарювання переважно звертаються до недержавних органів – приватних детективних агентств чи фірм. Зумовлено це тим, що, по-перше, у разі залучення правоохоронних органів і доведення справи до суду, це матиме наслідком значні витрати для суб'єкта господарювання; по-друге, підприємці не зацікавлені у розголошенні відомостей, пов'язаних із протиправними діями на їхніх підприємствах.

Ще однією характерною особливістю американського бізнесу є те, що спостерігається тенденція безконфліктного звільнення співробітників, які вчинили різного роду економічні правопорушення на підприємстві. Але при цьому інформуються всі комерційні кола про таку особу та її протиправні дії. Такий підхід, перш за все, забезпечує соціально-економічну безпеку підприємницьких кіл країни, по-друге, він є гарним профілактичним засобом, оскільки особа усвідомлює, що якщо вона вчинить комерційне правопорушення, то потім не знайде собі роботи, точніше, її не візьмуть на жодне підприємство. Щодо поширення такої практики в Україні потрібно замислитися, оскільки сьогодні трапляються випадки, коли правопорушнику простіше сплатити штраф за своє протиправне діяння та продовжувати далі протиправну поведінку, завдаючи шкоди підприємству або підриваючи його діяльність.

Зокрема, поширеною в США є тенденція утворення власної системи безпеки на кожному підприємстві, яка відповідає за акумуляцію та збереження комерційної інформації. Але при цьому Державний департамент США та більш ніж 500 охоронних корпорацій, агентств і служб постійно здійснюють обмін інформацією з найбільш актуальних питань, пов'язаних із можливими загрозами комерційній діяльності, та спільно виробляють шляхи протидії [3, с. 26]. Посилювати взаємодію всіх правоохоронних органів і приватних охоронних структур у напрямі протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності варто також в Україні. Можливо, варто навіть розглянути пропозицію щодо утворення єдиного інформаційного простору – бази даних, в якій містилися б дані про стан захищеності підприємства, інформація про ймовірні загрози та напрями профілактики таких протиправних дій.

Варто виділити також принцип вільної й справедливої конкуренції, яким керуються в США. Цей принцип давно визнаний основоположним для ринкової економіки. Вперше ці положення було закріплено нормативно саме в США з прийняттям антитрестівського законодавства. Наприклад, Закон Шермана 1890 р. визначив два головні напрями антимонопольного регулювання: переслідування різного роду антиконкурентних угод (трестів) і заборона монополізації ринку та діяльності, спрямованої на таку монополізацію.

Власне, Закон Шермана спрямований проти дій, що штучно обмежують свободу торгівлі завдяки навмисному утриманню монопольної влади, на відміну від зростання або розвитку, зумовленого якістю продукції або діловою кмітливістю іншого господарюючого суб'єкта. Ця концепція знайшла відображення в європейському зако-

нодавстві (статті 101 і 102 Договору про функціонування Європейського Союзу 1957 р. (Римського Договору)). Положення Римського договору і регламенти Ради ЄС стосовно монополізації забороняють зловживання панівним становищем і будь-які антиконкурентні злиття і придбання, оскільки такі дії можуть завдати шкоди конкуренції.

Як відомо, Сполучені Штати Америки стали однією з перших держав у всьому світі, яка розгорнула боротьбу з легалізацією доходів, отриманих протиправним шляхом, на державному рівні, оскільки для протидії легалізації доходів було створено суворе законодавство. А от Італія стала однією з перших європейських держав, яка почала боротьбу з правопорушеннями в економічній сфері. Наприклад, в 1982 р. Законом № 646 «Про боротьбу з мафією» була дозволена ревізія банківських рахунків осіб, обвинувачених у причетності до беззаконних угруповань, і розслідування вироблених ними операцій із реалізації нерухомості. Правоохоронні органи Італії наділялися правом досліджувати життєвий стиль, матеріальне становище, джерела прибутків громадян, обвинувачених у причетності до злочинних синдикатів, членів їхніх сімей (дружин, дітей), а також фізичних і юридичних осіб, чиїм майном і коштами обвинувачені мали можливість прямо або ж побічно користуватися. А в 1990 р. був прийнятий Закон № 55 «Про діяльність фінансово-кредитних інститутів країни», який містив рекомендований міжнародними договорами і організаціями комплекс заходів із боротьби з відмиванням грошей. Закон № 197, прийнятий у 1991 р., передбачив систему контролю в комерційних колах, що містить заборону обороту цінних паперів пред'явника; обов'язок показувати бенефіціара значущих операцій; лімітування суми капіталу на рахунках пред'явника тощо. Окрім того, комерційні організації Італії зобов'язані повідомляти про всі сумнівні операції в Ufficio Italiano dei Cambi (UIC) – орган Банку Італії, що виконує функції грошової розвідки [1].

Цікавим для вивчення є досвід Франції. Наприклад, на практиці було введено принцип «знай свого клієнта». Реалізація цього принципу передбачає утворення системи внутрішнього контролю, яка є необхідною для розкриття сумнівних або ж нетипових операцій, складних правочинів і правочинів із відсутністю фінансового обґрунтування. Зокрема, було розроблено механізми прийняття рішень, необхідні для інформування наглядових органів у ситуаціях, що викликають недовіру. Як і в США, у Франції є тенденція до нарощування діяльності служб безпеки. Особливо це характерно для промислово-торговельних фірм і фінансових інститутів. Така необхідність в утворенні приватних служб безпеки зумовлюється потребами ділових кіл у зменшенні комерційних ризиків, особливо під час роботи на ринках, які є слабо розвиненими або маловивченими. Тому попит на послуги приватних детективів та охоронних структур сильно зростає.

Загалом же, характерними для Франції є такі напрями протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності:

– жорсткий контроль за комерційною й технічною документацією, особливо тією, яка передається іноземним спеціалістам;

– вивчення й перевірка персоналу, який працює в комерційних структурах. Окрім самих працівників, збираються відомості про їхніх родичів, друзів, перевіряються інші зв'язки. Здійснюється контроль й за звільненими колишніми співробітниками;

– реалізація заходів із захисту банківських установ і банківської системи.

З огляду на викладене можна зазначити, що позитивним вбачається досвід продовжувати здійснювати контроль впродовж певного проміжку часу за особами, які були звільнені з комерційної установи, особливо якщо звільнення мало конфліктний характер. Адже особи, які мали доступ до комерційної таємниці або технічної документації та були звільненні з підприємства, можуть використати ці дані з метою завдання

шкоди комерційній установі або використати ці дані в корисливих цілях. Для цього на підприємстві має бути утворений спеціальний відділ (можливо, навіть у рамках відділу кадрового забезпечення), який би відстежував впродовж певного проміжку часу осіб, які були звільнені з підприємства. Особливу увагу варто приділяти тим із них, які звільнилися за власним бажанням, але раптово; що перейшли на роботу до конкуруючої організації, та якщо звільнення мало конфліктний характер.

Для Великобританії, як і для США, характерною є мінімізація будь-якого розголосу протиправної діяльності в межах підприємства. Тому дуже багато розслідувань здійснюється саме силами комерційних служб безпеки. Ба більше, в Королівстві постійно зростає попит на приватні розшукові агентства, які спроможні виконати специфічні завдання (тобто ті, які не охоплюються компетенцією правоохоронних органів або є незаконними для них). Наприклад, агентство "Argen", окрім розслідування справ промислового шпигунства, забезпечення безпеки фірм і банків, займається також пошуком та отриманням конфіденційної інформації про конкурентів та інші приватні підприємства [3, с. 27]. Певна річ, що таку практику не можна назвати позитивною, адже вона передбачає порушення прав інших господарюючих суб'єктів, але це ще раз наштовхує нас на думку про необхідність посилювати захист комерційної таємниці та вдосконалювати законодавство (зокрема, каральне) у цьому напрямі.

Профілактична же діяльність комерційних і промислових служб безпеки в Об'єднаному Королівстві умовно поділяється на приватну та загальну. До методів приватної профілактики належать такі: 1. психологічний вплив на конкретних співробітників підприємства з метою недопущення вчинення ними протиправних дій; 2. постійна робота з персоналом щодо забезпечення та недопущення порушення правил безпеки на підприємстві; 3. робота з особами, які вже вчинили правопорушення на підприємстві.

Однією з дієвих форм як приватної, так і загальної профілактики та викриття протиправних намірів є виплата грошової винагороди за надання інформації про осіб або їхні групи, які мають намір вчинити правопорушення на підприємстві або завдати йому шкоди.

Загальна профілактика передбачає сукупність заходів політичного, економічного, правового, організаційно-ідеологічного характеру на рівні корпорацій, фірм, підприємств як об'єктів економічної безпеки.

Висновки. Як можемо побачити з викладеного, кожна держава має свої особливості протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності. Певна річ, ми повинні вивчати цей міжнародний досвід і шукати шляхи його адаптування на вітчизняному рівні. Проте наша держава також має цілий арсенал адміністративно-правового регулювання сфери комерційної господарської діяльності, який уже є адаптований до вимог місця і часу. Тому наше головне завдання полягає в тому, щоб удосконалювати його та поширювати на всіх рівнях. Необхідно розширювати межі співпраці та взаємодії як на рівні держави, так і за кордоном, а також підвищувати рівень комерційної культури в суспільстві. Лише за таких умов ми зможемо говорити про безпеку підприємництва.

Список використаних джерел:

1. Власов А.В. Организационно-правовые проблемы противодействия легализации преступных доходов: международный опыт и перспективы его использования в РФ. Журнал «Правозащитник». URL: http://pravozashitnik.net/ru/2015/4/7.

2. Губин Е.П. Предпринимательское право Российской Федерации. 3-е изд., перераб. и доп. М.: «Юр. Норма», «ИНФРА-М», 2017. 992 с.

3. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н., Халикян Н.В., Захарченко В.И. Экономическая безопасность бизнеса. О.: «Наука и техника», 2009. 176 с.

4. Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран: учеб. пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондуполо. СПб.: «Питер», 2003. 288 с.
5. Орлова І.М. Зарубіжний досвід правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Юридичний вісник. 2016. № 1 (46). С. 138–143.
6. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навч. посібник. (Курс лекцій). 2-е вид., без змін. Київ: КНЕУ, 2006. 240 с.

УДК 347.4

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ

Довгуша Микола Петрович,
здобувач кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено аналізу правових наслідків порушення договору транспортного експедирування. У статті окремо аналізуються правова природа та підстави застосування таких наслідків, як припинення зобов'язань у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірванням договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків і моральної шкоди.

Ключові слова: договір транспортного експедирування, невиконання зобов'язання, правові наслідки порушення договору, збитки, пеня, розірвання договору, припинення зобов'язання.

CONCEPT AND TYPES OF LEGAL CONSEQUENCES OF VIOLATION OF THE CONTRACT OF TRANSPORT FORWARDING

Dovhusha Mykola Petrovych,
Applicant at the Department of Civil Law
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of legal consequences of violation of the contract of transport forwarding. The article analyzes the legal nature and grounds for applying such consequences as: termination of obligations due to unilateral refusal of it (if it is established by contract or law) or termination of the contract; change in terms of obligation; payment of a penalty; indemnity and non-pecuniary damage.

Key words: contract of transport forwarding, non-fulfillment of obligations, legal consequences of breach of contract, damages, penalties, termination of a contract, termination of an obligation.

Постановка проблеми. Сьогодні в науці цивільного права питанням правових наслідків за невиконання та неналежне виконання договору присвячена велика кількість досліджень. Наприклад, питання визначення відповідальності, підстави її настання розглядали С.М. Братусь, Б.С. Антимонов, О.С. Іоффе та інші вчені. Питаннями порушення договірних зобов'язань у цивільному праві України займалися такі вітчизняні вчені, як В.М. Бервено, Т.В. Боднар, В.П. Грибанов, І.С. Канзафарова, В.В. Луць та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 934 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України за порушення обов'язків за договором транспортного експедирування експедитор відповідає перед клієнтом відповідно до гл. 51 ЦК України. Таке саме положення міститься в ч. 2 ст. 14 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність».

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК України). Тобто порушення зобов'язання з договору взагалі та договору транспортного експедирування зокрема буде двох видів – або невиконання договору транспортного експедирування, або неналежне виконання встановлених на власний розсуд сторін умов договору, які тягнуть за собою певні правові наслідки.

Відповідно до ст. 611 ЦК України правовими наслідками порушення зобов'язання є такі: 1) припинення зобов'язань у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди. Цей перелік не є вичерпним – договором або законом можуть бути передбачені також інші наслідки порушення зобов'язань. Проаналізуємо кожний наведений правовий наслідок.

За своєю правовою природою одностороння відмова від зобов'язання є засобом захисту постраждалої сторони, але не є мірою відповідальності. Відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника від відповідальності (відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки), якщо сторона, яка порушила зобов'язання, є винною в його порушенні. У разі односторонньої відмови від зобов'язання внаслідок його порушення, воно припиняється (чи змінюються його умови) автоматично, без рішення суду, однак після відповідної процедури, що вказана в законі для кожного конкретного договору (якщо така можливість передбачена) чи відповідно до умов договору [1, с. 131].

Особливості односторонньої відмови від зобов'язання, що застосовується лише в разі порушення зобов'язання, є те, що 1) вона застосовується лише у випадках, передбачених договором або законом (ч. 1 ст. 615 ЦК України); 2) застосовується в односторонньому порядку однією зі сторін договору в разі порушення зобов'язання іншою стороною (ч. 1 ст. 615 ЦК України); 3) одночасно можуть застосовуватися заходи цивільно-правової відповідальності (ч. 2 ст. 615 ЦК України); 4) правовими наслідками застосування такого заходу є зміна умов зобов'язання або його припинення (ч. 3 ст. 615 ЦК України); 5) договір припиняє свою дію з моменту доведення рішення однієї сторони про відмову від зобов'язання контрагента за договором у належній формі; 6) боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі (ч. 3 ст. 622 ЦК України) [2, с. 115–116].

Відповідно до ст. 615 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання можлива у двох видах – повна відмова і часткова. За повної відмови від зобов'язання відбувається припинення зобов'язання в повному обсязі. За часткової відмови від зобов'язання відбувається зміна його умов. У юридичній літературі до часткової відмови від зобов'язання зараховують такі заходи оперативного впливу, як відмова від прийняття неналежного виконання та відмова від зустрічного задоволення в результаті неналежного виконання зобов'язання [3, с. 151].

Що стосується такого правового наслідку порушення зобов'язання, як його розірвання, то відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за

рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Сторона, яка ставить питання про розірвання договору, має довести наявність істотного порушення договору чи наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною. Така шкода може бути виражена як у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди [4, с. 637].

Специфіка розірвання договору на вимогу однієї зі сторін полягає в наведених нижче особливостях: 1) відсутня згода другої сторони, інакше підставою припинення договору була би взаємна згода сторін; 2) здійснюється лише на підставі рішення суду; 3) підставою виступає істотне порушення договору іншою стороною та інші випадки, встановлені договором або законом, інакше діє заборона одностороннього розірвання договору; 4) правовим наслідком розірвання договору є припинення зобов'язання; 5) зобов'язання припиняється з моменту набрання законної сили рішення суду про це; 6) якщо договір розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору (ч. 5 ст. 653 ЦК України) [2, с. 117].

Ще одним із наслідків порушення виконання зобов'язання є стягнення неустойки. Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Отже, поняття неустойки об'єднує в собі поняття штрафу і пені, штраф і пеня можуть бути у вигляді грошової суми або у вигляді іншого майна.

Господарський кодекс (далі – ГК) України в ч. 1 ст. 230 натомість встановлює, що господарськими санкціями є неустойка, штраф, пеня, які можуть бути лише у вигляді грошової суми.

У працях юристів, які спеціалізуються на господарському праві, є думка, що в ч. 1 ст. 230 ГК України поняття неустойки вживається у вузькому значенні як різновид штрафних санкцій [5, с. 76]. Для договірної практики та практики правозастосування сама лише неправильна назва тієї чи іншої санкції, використана в тексті закону або договору, як вважають вони, практичного значення не має, правові наслідки її неправильного вживання відсутні. У свою чергу, це підтверджує диспозитивність господарського права, а також принцип свободи договору, який прямо не передбачений ГК України.

Тож відповідно до ЦК України пеня як наслідок порушення зобов'язання і як спосіб забезпечення його виконання може застосовуватися виключно за порушення грошового зобов'язання, на відміну від штрафу, для якого ЦК України такі обмеження не передбачено.

Крім того, з урахуванням приписів ст. 549, ч. 2 ст. 625 ЦК України та ст. 1 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» правовими наслідками порушення грошового зобов'язання, тобто зобов'язання сплатити гроші, є обов'язок сплатити не лише суму основного боргу, але й неустойку (якщо її стягнення передбачене договором або актами законодавства), інфляційні нарахування, що обраховуються як різниця добутку суми основного боргу на індекс (індекси) інфляції, та проценти річних від простроченої суми основного боргу.

Відкритим сьогодні залишається також питання можливості стягнення штрафу і пені за невиконання або неналежне виконання зобов'язання.

Наприклад, відповідно до ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. О.С. Фонова вважає, і ми підтримуємо її думку, що положення ч. 1 ст. 61 Конституції України стосується лише фізичних осіб. Водночас під час правозастосування вказаної норми у сфері господарських правовідносин і порушення господарських зобов'язань виникають питання можливості розповсюдження дії ч. 1 ст. 61 Конституції України на юридичних осіб та їх відповідності за порушення господарських зобов'язань [6]. Тим паче, що судова практика йшла двома шляхами.

Сьогодні ж відповідно до оглядового листу Вищого господарського суду «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» встановлюється можливість одночасного стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені [7]. На підставі того, що за порушення у сфері господарювання учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договором (ч. 2 ст. 193, ч. 1 ст. 216 та ч. 1 ст. 218 ГК України). Одним із видів господарських санкцій згідно з ч. 2 ст. 217 ГК України є штрафні санкції, до яких зараховано штраф і пеню. Розмір штрафних санкцій відповідно до ч. 4 ст. 231 ГК України встановлюється законом, а в разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в передбаченому договором розмірі. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або в певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). Такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як пеня, та її розмір встановлено ч. 3 ст. 549 ЦК України, ч. 6 ст. 231 ГК України, ст. ст. 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань« та ч. 6 ст. 232 ГК України. Право встановити в договорі розмір і порядок нарахування штрафу надано сторонам ч. 4 ст. 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено ч. 2 ст. 231 ГК України. В інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень можливості передбачати в договорі одночасне стягнення пені та штрафу, що узгоджується із свободою договору, встановленою ст. 627 ЦК України, відповідно до якої сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Отже, чинне законодавство допускає можливість одночасного стягнення з учасника господарських відносин, що порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені, які не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності [7].

Отже, правовим наслідком неналежного виконання або невиконання договору транспортного експедирування буде стягнення з правопорушника штрафу та / або пені, а також 3 % річних та інфляційні витрати у разі прострочення виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 625 ЦК України встановлено спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів внаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторові. Наприклад, у ч. 1 цієї статті визначено, що боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. У ч. 2 зазначено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора

зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлено договором або законом. Ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та незалежно від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання.

Отже, відповідно до аналізованої статті в договорі транспортного експедирування сторони мають право встановити інший відсоток річних, який буде підлягати стягненню за прострочення виконання зобов'язання, що досить часто трапляється на практиці.

Якщо договір транспортного експедирування укладається в іноземній валюті, то в такому разі відсотки річних повинні стягуватись у національній валюті України. А що стосується можливості стягнення індексу інфляції відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України у разі прострочення виконання зобов'язання, укладеного в іноземній валюті, то це не є можливим. Адже відповідно до Закону України від 3 липня 1991 р. № 1282-XII «Про індексацію грошових доходів населення», індекс інфляції (індекс споживчих цін) – це показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання, а ціни в Україні встановлюються в національній валюті – гривні. Офіційний індекс інфляції, що розраховується Державним комітетом статистики України, визначає рівень знецінення національної грошової одиниці України, тобто купівельної спроможності гривні, а не іноземної валюти [8].

Наступним і останнім правовим наслідком порушення договору транспортного експедирування відповідно до ст. 611 ЦК України є відшкодування збитків і моральної шкоди.

Збитками є 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право (ч. 2 ст. 22 ЦК України).

Відповідно до ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, належать такі: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Отже, до збитків за договором транспортного експедирування будуть належати такі:

1. вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства. На думку А.Я. Піндінга, втрата майна може полягати у фізичній загибелі речей і у вибутті майна з володіння особи. У такому разі річ продовжує існувати, але особа втрачає можливість нею володіти, користуватися і, як правило, розпоряджатися. Пошкодженням майна визнається погіршення його якості, пониження цінності. Пошкодження у вузькому значенні слова означає фізичну зміну майна, зокрема його поломку, бій і тому подібне, різновидом пошкодження є псування предмета, яке зводиться до хімічних або біологічних змін предмета. Втрата і пошкодження майна тісно пов'язані один з одним, оскільки часткова втрата може бути пошкодженням майна [9, с. 52];

2. додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

3. неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною. Неодержаний дохід (упущена вигода) – це один із видів збитків, заснований на співвідношенні категорії можливості та дійсності. У разі стягнення втраченого доходу треба спиратись на те, що можливість його отримання існувала як об'єктивна реальність, а не як суб'єктивне уявлення [10, с. 173].

Під час відшкодування неодержаних доходів, тобто доходів, які особа отримала б за звичайних умов цивільного обороту, якби її право не було порушено, є складність під час визначення і розрахунків. Для цього необхідно з'ясувати декілька моментів. По-перше, під час відшкодування упущеної вигоди береться до уваги вигода, яка повинна була б виникнути за звичайного перебігу подій, а не очікування можливого прибутку. І, по-друге, під час визначення упущеної вигоди необхідно спиратись не на статистичні дані, загальні критерії, а на конкретні обставини, індивідуальну специфіку кожного договірного відношення між підприємцями. Тягар доказування наявності та розміру упущеної вигоди лежить на позивачеві, який повинен довести, що він міг і повинен був отримати певні доходи і лише порушення зобов'язань відповідачем (або неналежне виконання своїх повноважень державним органом) стало єдиною причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток від реалізації товарів (робіт, послуг). Традиційні погляди цивілістичної науки і судова практика, що склалася, ґрунтуються на тому, що під час визначення конкретного розміру упущеної вигоди треба спиратись на реальні умови комерційного обороту, не вдаючись до сфери припущень про вірогідні прибутки. Під час доведення розмірів неодержаного прибутку не беруться до уваги уявні розрахунки позивача. Суди вимагають у цьому разі подати письмові докази можливості отримання прибутку [10, с. 173–174];

4. матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом. Отже, моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі у зв'язку з порушенням умов договору транспортного експедирування може бути відшкодована лише у разі, якщо таке відшкодування було передбачено умовами договору або прямо встановлено в законі.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що під цивільно-правовою відповідальністю за договором транспортного експедирування ми можемо розуміти одну з форм державного примусу, що складається у стягненні судом із правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій, спрямованих на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого, і перекладає на правопорушника невигідні майнові наслідки його поведінки. Експедитор і клієнт за чинним законодавством несуть майнову відповідальність за неналежне виконання або невиконання своїх обов'язків за договором транспортної експедиції. Видами правових наслідків порушення договору транспортного експедирування за ЦК України є такі: 1) припинення транспортно-експедиційного зобов'язання у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірвання договору транспортного експедирування; 2) зміна умов транспортно-експедиційного зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Чванкін С.А. Правові наслідки порушення зобов'язання. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 39. С. 128–132.

2. Гринько Р.В. Відмова від договору як захід оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 115–118.

3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.
4. Харитонов Є.О., Кучеренко І.М., Харитонова О.І. та ін. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар. Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. 1200 с.
5. Мачуський В.В., Кожура Л.О., Сагайдак Ю.В. та ін. Правове регулювання господарської діяльності: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2015. 152 с.
6. Фонова О.С. Подвійна відповідальність за порушення виконання господарських зобов'язань. Вісник господарського судочинства. 2012. № 1. С. 159–163. URL: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/podv_vidp_gosp_zobov.pdf.
7. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: оглядовий лист Вищого господарського суду. Податки та бухгалтерський облік. 2013. № 42. С. 22.
8. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 42. Ст. 551.
9. Пиндинг А.Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому праву. Ученые записки ВЮЗИ. Вып. 17. Ч. 2. М., 1968. С. 21–52.
10. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.03; Одеська національна юридична академія. О., 2008. 216 с.

УДК 347.62:340.151:93«04/10»(477)

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ

Камінська Олена Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються особливості укладення шлюбу деревлянами, радимичами, в'ятичами, сіверянами, що регулювалося давніми звичаями і традиціями.

Перші згадки про шлюбне життя східних слов'ян містяться у давньоруському літописанні.

Як форма шлюбу у більшості східнослов'янських племен практикувалося викрадення нареченої: у деревлян – біля води, у радимичів, в'ятичів і сіверян – на ігрищах і різноманітних релігійних святах. Однак зазначені дії здійснювалися за згодою дівчат.

Наступною формою укладення шлюбу у стародавніх слов'ян була купівля наречених. На існування цієї форми укладення шлюбу вказують численні народні весільні пісні та обряди, які дійшли до нас із найдавніших часів. У весільних піснях наречений називається купцем, а наречена – товаром. Процес покупки нареченої вже в стародавні часи був досить складним. Одним з його елементів був попередній договір або запродажна угода. У процедурі договору виділялися два етапи: сватання і рукобиття – укладення угоди сторонами. Результатом угоди було встановлення величини викупу

і терміну здійснення шлюбу. Форма здійснення процедури зазвичай була словесною і символічною («рукобиття», «заручення», тобто зв'язування рук). Сума, що вносилася за наречену, складалася з дійсної плати (так званий вивід, або кладки), яку отримував батько нареченої, та обрядової – викуп, що одержував брат нареченої або її подруги.

Ключові слова: укладення шлюбу, викрадення, купівля, звичаєве право, деревляни, радимичі, в'ятичі, сіверяни.

CULTURALLY AND LEGAL ASPECT OF MARRIAGE TO EASTERN SLAVS BY CUSTOMARY LAW

Kaminska Olena Anatoliivna,
Candidate Historically Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Common Law and Social Humanitarian Disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

This article is about the peculiarities of marriage by Drevlians, Radimichi, Vyatichi and Siverians that are regulated by ancient customs and traditions. The first mention of the marriage life of the eastern Slavs is contained in the ancient chronicles. The chronicler speaks of the absence of marriage as a legal institution. Before the adoption of Christianity in the East Slavs (except glades), there were the following forms of marriage: abduction and purchase.

The reasons for such a form of marriage as abduction were the following:

– militant (hooligan) life of the Slavic tribes. It was the pride to have wives got by force;

– collective character of the economy. Parents and relatives did not give their daughters and relatives to get married for nothing because of need for labour.

Abduction as a form of marriage is characterized by the following features:

– installed with the help of a custom;

– was a stable and non-random custom;

– did not provide for compliance with the degrees of kinship;

– did not demand redemption and dowry.

There are types of marriage in the form of abduction:

– valid abduction that is carried out violently;

– formal abduction that foresees the consent of the bride.

It is noted that abduction more and more often became a formal, "ritual" because the consent of the bride gave the marriage a contractual character and a higher cultural level.

The existence of a purchase as a form of marriage is confirmed by numerous folk wedding songs, rituals preserved until now.

The process of purchase of a bride was rather complicated. One of its elements was a preliminary agreement or sales agreement. The treaty procedure distinguished two stages:

– matrimony – review of the subject of the transaction (bride) by outsiders;

– hand-biting – the conclusion of the agreement by the parties: the fiancé's parents or the fiancé alone and the bride's parents.

The content of the offer agreement consisted of the terms and the amount of redemption and the term of the marriage. The form of its implementation was usually verbal and symbolic ("hand-biting", "engagement", that is, binding the hands of young couple). They subsequently joined some religious forms: forgiveness.

The amount paid by the bride consisted of a valid pay received by the bride's father, and the ritual pay – the ransom received by the bride's brother or her girlfriends.

The procedure for a marriage was only in the transfer of the bride to the fiancé when it was purchase. At the same time, the bride was not transferred as a thing, but the symbols of power over her. There was a whip in Slavs, which symbolized the right of a man to punish his wife.

Key words: marriage, abduction, Drevlians, Radimichi, Vyatichi, Siverians, ordinary law.

Сьогодні в Україні поглиблюється процес депопуляції, нівелюється значення юридичного закріплення подружнього союзу, зростає кількість позашлюбних дітей. Тому актуальним є дослідження проблеми регулювання шлюбно-сімейних відносин.

Вивченню питання шлюбно-сімейного звичаєвого права дохристиянських часів у своїх працях приділяли увагу М. Грушевський, І. Бєляєв, В. Сергієвич, М. Владимирський-Буданов, В. Шульгін, С. Юшков, Н. Пушкарьова, Н. Бєляєва, О. Ярмонова, В. Озель, Я. Щапов, Д. Нікітін, Л. Нідерле та інші вчені.

Утім, деякі аспекти шлюбу і сімейного життя, уявлень слов'ян про шлюб залишаються недослідженими. Наприклад: яким був шлюбний ритуал? у чому полягав сенс його окремих процедур? тощо.

Метою статті є дослідити форми шлюбу, що були на Русі в язичницький період на прикладі деревлян, радимичів, сіверян, в'ятичів.

Перші згадки про шлюбне життя східних слов'ян містяться в давньоруських літописах. Наприклад, у «Повісті минулих літ» знаходимо таке: «Древляне жили звериным образом, жили по-скотски, убивали друг друга, ели все нечистое, и брака у них не бывало, но умыкали девиц у воды. И радимичи, и вятичи, и северяне имели одинаковый обычай – заключать браки не любили» [1, с. 6]. Отже, шлюбу як правового інституту не було.

Але були певні язичницькі традиції й обряди, які скоріше за все перетворювали фактичне співжиття чоловіка і жінки на юридичний союз [2, с. 170–171]. Ідеться, перш за все, про «умикання», тобто викрадення хлопцем дівчини, яку він хотів мати за дружину [3, с. 166].

На підставі літописів, фольклору та лінгвістики не можна вирішити, чи було викрадення початковою формою шлюбу. Однак воно однозначно було найменш цивілізованим.

Якими ж були причини такої форми шлюбу? Одна з них пов'язана з войовничим (розбійницьким) побутом первісних народів. Війни з метою наживи велись не тільки між різними племенами, але й усередині племені. Переможець повертається зі здобиччю і бранками. Кращі з них стають його дружинами. Мати дружин, здобутих силою, вважалось дуже почесним. Іншим фактором був колективний характер господарства, тобто батьки і родичі не бажали втрачати робочої сили, а тому не віддавали своїх дочок і родичок заміж даром. Отже, дружину треба було або купити, або взяти силою [7, с. 483]. Часто викрадення супроводжувалося руйнуваннями та грабунком.

Народний фольклор свідчить про те, що крадіжка нареченої була досить ризикованим заходом також для викрадача. Наприклад, у весільних народних піснях наречений часто називається «чужаніном» або «чужбініном», а його друзі – недругами нареченої. Наречений повинен «пускати стріли», «ламати стіни, замки» та інше. Коли за викрадену наречену вступали її родичі, відбувалися цілі війни.

Варто зауважити, що такий колективний захід із видобутку дружини мав відтінок групового шлюбу. Але поступово окреслюються перші контури моногамії, «принаймні у формі парного шлюбу: коли чоловік за допомогою своїх друзів викрав дівчину, вони всі по черзі вступали з нею у статевий зв'язок, але після цього вона вважалася дружиною ініціатора викрадення» [9].

Поступово пряме викрадення нареченої стало замінюватися «обрядовим», тобто викрадення могло бути як дійсним, так і формальним, уявним. Останнє траплялося тоді, коли батьки і наречена були згодні на шлюб ще до викрадення.

Якою ж була процедура укладання шлюбу в деревлян, радимичів, в'ятичів і сіверян? Вони влаштовували ігрища між селами на берегах річок і озер або священних джерел під час святкувань на честь богині «шлюбу» Лади, які починалися ранньою весною і тривали до середини літа – дня Івана Купала [10, с. 70]. Викрадення наречених «біля води» не було випадковим. Вода обожнювалась слов'янами, і тому мала велике обрядове значення під час укладення шлюбів [7, с. 484].

Опис викрадення у літописах відображає прояв узгодження інтересів сторін у матримоніальних справах. Наприклад, на «ігрищах» дівчата «… начинают друг перед другом чернить лица и натираться белилами, чтобы юноша захотел вступить с ними в связь [4, с. 20–21]. Про згоду нареченої говорить також таке: «… и ту умыкаху жены собе, съ нею же кто съвещашеся» [1, с. 6]. Тобто викрадення не мало характеру дійсного насильства та давало можливість жінці самостійно визначити свою долю [11, с. 96].

«І сходились на пляски, и здесь на плясках узнавали, какая жена или девица до [самых] молодых похоть имеет, и по взору очей, и по обнажению мышц, и по показу перстней на руках, и от надевания перстней в дар на персты чужие, а там, потом, и целование с лобзанием, и таким образом, плоть и сердце разжегши, соединялись…» [4, с. 20–21].

Отже, під час ігрищ наречена віддавалася нареченому у присутності великої кількості народу. Прилюдність надавала шлюбу певного договірного характеру. Якщо наречений оголошував свою наречену, то вже не мав можливості від неї відмовитися [12, с. 30].

Зважаючи на певну випадковість вибору під час викрадення, можна припустити, що за такої форми слов'яни не враховували ступені споріднення під час укладення шлюбів. Через відсутність договору між батьками нареченої та нареченим не було також викупу і посагу [9].

Після прийняття християнства весільні обряди біля води ще довго замінювали церковне вінчання. Наприклад, ст. 2 Статуту Ярослава про суди передбачає відповідальність за недотримання християнських форм шлюбу: «Аже кто умчить девку или насилит, аще боярская дочи будеть, за сором ей 5 гривен злата, а митрополиту 5 гривен злата; аще будет меньших бояр, гривна золота ей, а митрополиту гривна золота; а добрых людей будеть, за сором рубль, а митрополиту рубль; на умыцех по 60 митрополиту, а князь их казнить» [5, с. 189].

Отже, викрадення не було звичаєм тимчасовим або випадковим. Про це свідчить велика кількість пережитків викрадень, що збереглися й досі. Також термін «наречена», ймовірно, вказує на форму викрадення (слово наречена за одним із тлумачень означало «невідома, тобто взята звідкись» [6].

Наступною формою укладення шлюбу була купівля. Виникла вона з метою запобігання ворожнечі між родами, яка виникала після «викрадення» наречених [2, с. 6].

Продаж здійснювалася батьком, матір'ю, главою роду або родового союзу. Наприклад, шлюб у слов'ян міг укладатися за волею князя: «... коли ж дитина досягла юнацького віку, князь одружує її <…> бере від батька його придане, <…> віддає батькові нареченої; бо <…> придане сплачується наперед». Про існування купівлі свідчить також такий вислів: «У кого народилися дві або три дочки, той багатіє; тоді як той, у кого два або три сина, – бідніє». Якщо ж своїх наречених не вистачало, то глава роду міг купувати їх в іншому селищі [9].

Існування цієї форми укладення шлюбу підтверджують численні народні весільні пісні, обряди, які збереглись і досі. Наприклад, у весільних піснях наречений називається купцем, а наречена – товаром. У весільних обрядах дружко і бояри викуповують наречену, а брати й інші найближчі родичі торгуються. Раніше, досягнувши згоди, рідні нареченої передавали її нареченому через полу одягу, як передавали покупцеві куплену худобу, і скріплювали договір рукобиттям. Неодмінними обрядами на на-

родних весіллях були викуп нареченим у рідних нареченої її коси, ліжка, наділення батька, братів і взагалі родичів молодої грошима з боку нареченого [2, с. 169].

Процес купівлі нареченої був досить складним. Одним з його елементів був попередній договір або запродажна угода. У процедурі договору виділялися два етапи:

– сватання – огляд предмета угоди (нареченої) через сторонніх осіб;

– рукобиття – укладення угоди сторонами: батьками нареченого або самим нареченим і батьками нареченої.

Зміст запродажної угоди складали умови про розмір викупу і термін укладення шлюбу. Форма її здійснення зазвичай була словесною і символічною («рукобиття», «заручення», тобто зв'язування рук молодих). До них згодом приєдналися також деякі релігійні форми: богомілля, литки або пропоїни, тобто принесення вина в жертву богам.

Сума, що вносилася за наречену, складалася з дійсної плати (так званий вивід або кладки), яку отримував батько нареченої, та обрядової – викуп, що одержував брат нареченої або її подруги.

Процедура укладення шлюбу під час купівлі полягала тільки в передачі нареченої нареченому. При цьому передавалася не наречена, як річ, а символи влади над нею. У слов'ян це був батіг, що символізував право чоловіка карати дружину [13, с. 31].

Отже, на зміну викраденню приходить купівля нареченої. Угода могла здійснюватися батьками нареченої, главою роду, родового союзу або відбувалася вже після викрадення, виступаючи викупом, спрямованим на примирення з родом нареченої.

Отже, у слов'ян, як і в інших народів, процедура укладення шлюбу регулювалась за допомогою звичаєвого права.

До прийняття християнства в давньоруському суспільстві були такі форми шлюбу:

– викрадення нареченої – пояснюється існуванням інституту багатоженства, який зумовлював брак наречених усередині роду, і небажанням інших родів добровільно і безкоштовно віддавати своїх жінок чужинцям;

– купівля нареченої в її родичів – виникає як винагорода від викрадача з метою запобігти ворожнечі і кровопроливу між родами.

Велика частина обрядів, які супроводжували шлюби, вже до IX ст. втратила своє початкове релігійне значення і збереглася тільки як данина традиції.

Список використаних джерел:

1. Полное собрание русских летописей: в 10 т. Т 1: Лаврентиевская и Троицкая летописи. Санкт-Петербург.: Тип. Эдуарда Праца, 1846. 298 с.

2. Самоквасов Д.Я. Древнее русское право. Лекции 1902–1903 академического года. М., 1903. 444 с.

3. Походзіло Ю.М. Розвиток шлюбно-сімейних відносин часів Київської Русі. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/10060/1/Pokhodzilo.pdf.

4. Летописец Переславля-Суздальского. Составленный в начале XIII в. (между 1214 и 1219 годами). Москва, 1851. 217 с.

5. Чистяков О.И. Российское законодательство X – XX веков: в 9 т. Т. 1: Законодательство Древней Руси. Москва: «Юридическая литература», 1984. 432 с.

6. Нидерле Л. Славянские древности / Пер. с чешского. Т. Ковалевой, М. Хазанова; ред. А.Л. Мошайта. Москва: Культурный центр «Новый Акрополь», 2010. 744 с.

7. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права. 3-е изд. Санкт-Петербург, 1903. 674 с.

8. Никитин Д.Н. Историко-правовой аспект регулирования личных неимущественных отношений супругов в России. Молодой ученый. 2013. № 5. С. 533–539.

9. Омельянчук С.В. Формы и процедура заключения языческих браков в Киевской Руси. 2007. № 8. URL: http://www.center-bereg.ru/d1226.html.
10. Пушкарева И.Л. Женщины Древней Руси. Москва: «Мысль», 1989. 286 с.
11. Ярмонова Е.Н. Правовое положение женщин на Руси с IX по XV век: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ставрополь, 2004. 195 с.
12. Озель В.І. Форми укладання шлюбу в Україні у дохристиянські часи. Юридична Україна. 2010. № 10. С. 29–30.
13. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 278 с.

УДК 349.22; 378.12

КОНКУРС ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Кононенко Вікторія Анатоліївна,
здобувач кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті проаналізовано особливості правового регулювання проведення конкурсного відбору на посади науково-педагогічних працівників, його основні ознаки, переваги та недоліки такого способу добору кадрів. Виявлено основні проблеми регламентації вказаних відносин у зв'язку з реформуванням системи вищої освіти та наданням автономії закладам вищої освіти у прийнятті рішень із низки питань, зокрема, у сфері проведення конкурсного відбору. Досліджено основні аспекти конкурсу, які потребують реформування, а також встановлено необхідність узгодження нормативно-правових актів, що регулюють ці правовідносини.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, трудові правовідносини з науково-педагогічними працівниками, конкурсний відбір на посади науково-педагогічних працівників.

COMPETITION AS THE BASIS FOR THE EMERGENCE OF LEGAL RELATIONSHIPS WITH SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS

Kononenko Viktoriia Anatoliivna,
Applicant at the Department of Labor Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

This article analyzes specifics of the legal regulation of competitive selection for the positions of scientific and pedagogical workers, its characteristics, advantages and disadvantages of such a method of personnel selection. Also it reveals the main problems of regulation of these relations, which caused by the reforming of the system of higher education and granting autonomy to institutions of higher education in making decisions in the number

of issues, in particular, in the field of competitive selection. It investigates the main aspects of the competition, which are needed to be reformed, and it also establishes the necessity of harmonization of normative legal acts regulating these legal relations.

Key words: scientific and pedagogical workers, labor relations with scientific and pedagogical workers, competitive selection for positions of scientific and pedagogical workers.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми полягає у необхідності вдосконалення правової регламентації трудових відносин науково-педагогічних працівників через реформування системи вищої освіти загалом, впровадження міжнародних стандартів реалізації права на працю та з метою врахування всіх важливих змін, які відбулися в суспільних відносинах.

У сучасних умовах розвитку трудового права є необхідність забезпечення ефективного порядку прийняття на роботу. Дослідження підстав та умов виникнення трудових відносин дає можливість зробити висновок про наявність прогалин і розбіжностей у законодавстві, недостатній рівень регламентації конкурсного відбору працівників. Конкурс забезпечує як рівність доступу до посади для кожного, хто бажає її зайняти, так і можливість для роботодавця призначити на посаду найбільш кваліфікованого працівника. Конкурсний відбір є важливою гарантією збереження об'єктивності та неупередженості під час прийняття на роботу.

Мета статті – дослідити особливості правового регулювання конкурсного відбору кандидатів на посади науково-педагогічних працівників в умовах автономії закладів вищої освіти у прийнятті рішень із метою визначення основних тенденцій, проблем і формування можливих способів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Для виникнення трудових відносин між претендентом на науково-педагогічну посаду та закладом вищої освіти необхідною є наявність юридичних фактів, сукупність яких становить фактичний склад. Науковці зазначають, що сам по собі трудовий договір не є єдиною підставою виникнення трудових правовідносин із науково-педагогічними працівниками, оскільки основа їх виникнення передбачає також конкурсні правовідносини. А тому останні є допоміжними та попередніми щодо трудових, а також обов'язковими через те, що конкурс є неодмінною вимогою для прийняття на роботу. Ці правовідносини мають певний зміст. Його складає, з одного боку, суб'єктивне право кожного із претендентів вимагати від закладу вищої освіти проведення конкурсного відбору і забезпечення можливості бути присутнім на засіданні вченої ради, яка розглядає їхні кандидатури, ознайомитися із чинним Положенням про конкурс, кваліфікаційними вимогами до відповідної посади, умовами трудового договору. З іншого боку, до зміст входить кореспондуючий цьому праву претендентів обов'язок закладу вищої освіти провести конкурсний відбір у встановленому порядку і надати кожному з кандидатів вказані права та можливості [1].

Однією з основних прогалин чинного законодавства є відсутність легального визначення конкурсного відбору, що породжує безліч різних підходів до цього поняття серед науковців. Зокрема, на думку В.М. Смірнова, конкурс – це особливий, винятковий порядок добору кадрів, що містить підвищені вимоги до осіб, які претендують на заміщення вакантної посади [2, с. 45]. В.А. Глозман розглядає конкурс як соціально-правовий метод оцінювання ділових якостей працівників [3, с. 37]. О.Л. Станчева визначає конкурс як особливий спосіб добору працівників, що має окрему організаційно-правову форму оцінювання ділових якостей кожного кандидата на посаду в порядку, встановленому законодавством [4, с. 464]. На думку В.М. Зеленського, конкурсом є змагання, що проводиться з дотриманням певного порядку у випадках, передбачених законодавством, з метою визначення найкращого для зайняття вакантної посади серед осіб, які беруть у ньому участь [5, с. 504].

В.М. Зеленський виділяє такі ознаки конкурсу як підстави виникнення трудових правовідносин: конкурс є одним із ефективних правових способів кадрового забезпечення; конкурс стимулює, сприяє заохоченню до оволодіння необхідними знаннями й підвищує ефективність роботи працівників; рішення про проведення конкурсу та його умови приймається керівником органу, в якому оголошується конкурс; конкурс значною мірою впливає на підвищення професійного рівня працівників, активізує їхню самоосвіту та самовдосконалення, що сприяє забезпеченню високопрофесійними, кваліфікованими кадрами [6, с. 105]. Крім того, науковець зазначає, що конкурс має місце лише за наявності таких умов: наявність вакантної посади, рішення про проведення конкурсу, публікація у засобах масової інформації та на веб-сторінках інформації про проведення конкурсу, наявність або формування конкурсної комісії [5, с. 505].

Доповнити умови, за яких особа може реалізувати своє право на участь у конкурсному відборі, треба умовою про відповідність певним вимогам, які висуваються до посад науково-педагогічних працівників. Відповідно до ч. 9 ст. 55 Закону України «Про вищу освіту» (далі – Закон) посади науково-педагогічних працівників можуть обіймати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра [7].

Чинним Кодексом законів про працю України [8] фактично не врегульоване питання конкурсного відбору працівників, у ньому містяться лише окремі згадки про можливість такого порядку прийняття на роботу. У проекті ж Трудового кодексу (далі – Проект) у ст. 26 вказується про право роботодавця на добір працівників, зокрема, на конкурсних засадах [9]. Відповідно до ст. 31 Проекту результати конкурсу є підставою для укладення трудового договору. Ст. 54 присвячена регулюванню конкурсного відбору, а саме випадкам його застосування, проте визначення ця стаття так і не містить. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 60 Проекту трудові відносини на визначений строк можуть установлюватися з педагогічними, науково-педагогічними, науковими працівниками, призначення (обрання) на посаду яких відповідно до закону здійснюється за результатами конкурсу. У ст. 340 вказується, що конкурсний відбір працівників проводиться роботодавцем із метою: 1) відбору кандидатів на заміщення вакантної посади; 2) виявлення здібних до управлінської діяльності спеціалістів вищого та середнього рівнів управління (керівники, заступники керівників підприємств, організацій та їхніх структурних підрозділів) та направлення їх на перепідготовку до вищих навчальних закладів, а також проведення стажування кращих випускників цих закладів. У Проекті врегульовано складники, які включаються до конкурсу. Зокрема, зазначається, що конкурсний відбір здійснюється конкурсною комісією протягом двох тижнів після закінчення терміну прийому заявок за такими підсумками: 1) тестування для визначення рівня спеціальних знань; 2) психологічного тестування (підприємницький, менеджерський і творчий потенціал; прагнення до фахового розвитку; комунікативні дані; прагнення й спроможність працювати в колективі, культурна відкритість); 3) оцінювання (на основі співбесіди) фахової зрілості спеціаліста, рівня економічних і управлінських знань, а також розуміння цілей і завдань перепідготовки, можливостей використання отриманих знань для вирішення проблем виробництва.

На нашу думку, закріплення таких положень у Проекті є правильним і логічним, оскільки ним забезпечуватиметься повнота оцінювання якостей працівників з урахуванням не лише професійних, але й моральних і психологічних аспектів.

Науковці висловлюють різні позиції стосовно необхідності застосування конкурсного відбору як способу кадрового добору. Основними перевагами конкурсу є те, що він є демократичним засобом відбору, оскільки сприяє реалізації конституційного права особи на працю, а також є ефективним способом відбору, оскільки ставить

успішний результат у залежність від отримання вищих оцінок, ураховуючи рівень підготовки, можливості та здібності кожного з конкурсантів [10]. Крім того, конкурс забезпечує попередню оцінку індивідуальних якостей працівника, гласність і прозорість процедури відбору кандидатів, виключає суб'єктивізм у доборі кадрів. Слушною є думка М.Л. Смолярової, що «в основу конкурсного підбору закладена ідея вільного наукового змагання, творчої змагальності претендентів на посаду в однакових для всіх умовах <…>, конкурсний порядок прийняття на роботу науково-педагогічних працівників має велике значення у відборі науково-педагогічних кадрів, які повинні мати глибокі професійні знання та наукові досягнення у відповідній галузі науки, володіти високоморальними якостями, користуватися авторитетом у трудових колективах та у студентів, забезпечувати підготовку та виховання висококваліфікованих спеціалістів» [11, с. 88]. На противагу цьому стверджується позиція, що під час проведення конкурсу визначаються лише професійні якості кандидата і зовсім не беруться до уваги моральні, етичні якості особи, оскільки члени конкурсної комісії не є ні психологами, ні спеціалістами з набору.

Перелік основних посад науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів визначено ч. 1 ст. 55 Закону. Причому в ч. 11 ст. 55 цього Закону під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників – завідувачів (начальників) кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів – укладенню трудового договору (контракту) передує конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою закладу вищої освіти. Про заміщення ж посад деканів факультетів і директорів навчально-наукових інститутів зазначається в ч. 1 ст. 43 Закону, а завідувачів (начальників) кафедр і директора бібліотеки – у п. 7 ч. 2 ст. 36 Закону. Вважаємо за необхідне зазначити у ст. 55 Закону про проведення конкурсного відбору щодо всього переліку посад науково-педагогічних працівників, до яких застосовується положення про конкурсний відбір, з метою вдосконалення юридичної техніки.

Особливий порядок конкурсного відбору передбачено щодо керівника закладу вищої освіти. Порядок відбору регламентовано ст. 42 Закону, відповідно до якого засновник або уповноважений ним орган (особа) зобов'язаний оголосити конкурс на заміщення посади керівника закладу вищої освіти не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку контракту особи, яка обіймає цю посаду. Протягом двох місяців із дня оголошення конкурсу на посаду керівника закладу вищої освіти приймає пропозиції щодо претендентів на посаду керівника закладу вищої освіти і протягом 10 днів із дня завершення терміну подання відповідних пропозицій вносить (вносять) кандидатури претендентів, які відповідають вимогам цього Закону, до закладу вищої освіти для голосування. Керівник закладу вищої освіти обирається шляхом таємного голосування строком на п'ять років, причому брати участь у голосуванні має право кожен науковий, науково-педагогічний і педагогічний штатний працівник закладу вищої освіти, представники з числа інших штатних працівників, виборні представники з числа студентів (курсантів). Вибори вважаються такими, що відбулися, якщо участь у них взяли більше 50 відсотків загальної кількості осіб, які мають право брати участь у виборах. Проведення конкурсного відбору керівників закладів вищої освіти врегульовано також Методичними рекомендаціями щодо особливостей виборчої системи та порядку обрання керівника вищого навчального закладу, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2014 р. № 726, відповідно до яких процедура обрання керівника складається з таких етапів: 1) оголошення конкурсу та прийом документів від претендентів на посаду керівника; 2) підготовка виборів; 3) проведення виборів [12].

Варто також зазначити про особливість заміщення посади заступника керівника вищого навчального закладу, заступника директора навчально-наукового інституту,

заступників декана факультету, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом. У цьому разі треба пам'ятати про вимогу погодження призначення з органом студентського самоврядування в порядку, передбаченому Положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу, що передбачено п. 4 ч. 6 ст. 40 Закону.

У зв'язку із реформою вищої освіти, проведеною ще у 2014 р., закладам вищої освіти було надано автономію у прийнятті рішень стосовно ряду питань, зокрема щодо добору кадрового складу. До реформи відбір працівників регулювався Положенням про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації, затвердженим наказом МОН України № 744 від 24 грудня 2002 р., яким встановлювалися правила обрання за конкурсом осіб на вакантні посади науково-педагогічних працівників, що були загальними для всіх закладів вищої освіти незалежно від відомчого підпорядкування. Сьогодні заклади вищої освіти самостійно розробляють Порядок проведення конкурсного відбору під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів). Проте відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 5 жовтня 2015 р. № 1005 «Про затвердження Рекомендацій щодо проведення конкурсного відбору під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів)» (далі – Рекомендації) керівникам вищих навчальних закладів, які належать до сфери управління Міністерства освіти і науки, під час розроблення локальної нормативної бази необхідно брати до уваги названі Рекомендації [13]. З цього випливає, що дія названих Рекомендацій поширюється лише на державні заклади вищої освіти. Однак Закон поширює свою дію на всі без винятку заклади, незалежно від форми власності та підпорядкування, а тому через те, що підзаконні нормативно-правові акти приймаються на виконання законів і не повинні їм суперечити, вважаємо за необхідне поширити дію Рекомендацій на всі заклади вищої освіти.

К.О. Попова-Коряк критикує положення Рекомендацій, які деякою мірою не відповідають чинному законодавству, а також суспільним відносинам сьогодення. Зокрема, положення про укладення строкового трудового договору після проходження конкурсу не більше ніж на 5 років, на її думку, суперечить Конвенції Міжнародної організації праці «Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця» № 158, ратифікованій Україною, в якій у п. 3 ст. 2 зазначається про те, що передбачаються відповідні гарантії проти застосування договорів про найняття на визначений термін, мета яких – ухилитися від надання захисту, передбаченого цією Конвенцією. Це також суперечить ч. 2 ст. 23 КЗпП України, якою визначаються випадки укладення строкового трудового договору, а також ст. 39-1 КЗпП України, адже так зване обрання за конкурсом має приводити до переукладання строкового трудового договору, наслідком чого має стати трансформація його в безстроковий. Однак, за Рекомендаціями МОН, правило ч. 2 ст. 23 КЗпП України чомусь ігнорується. А тому таке повторне проведення конкурсу та постійне переукладення контракту порушує гарантії правового захисту від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, від незаконного звільнення, а також гарантію сприяння у збереженні роботи [14, с.81].

О.В. Гоц доходить висновку, що реалізацію трудової функції науково-педагогічними працівниками треба розглядати з урахуванням принципу поєднання єдності та диференціації, оскільки їхня праця розглядається нею як особливий різновид трудової діяльності, що регулюється як загальними нормами, що поширюються на всіх осіб найманої праці, так і спеціальними, які поширюються на окремі категорії працівників. Автор вважає, що умови виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними

працівниками – це закріплені в нормах трудового права та відповідного законодавства правові вимоги щодо порядку наймання громадян на науково-педагогічну роботу. І саме до цих умов вона зараховує конкурсний відбір на посаду. У своїй роботі вона називає ряд переваг такого порядку прийняття на роботу, зокрема такі: вільне волевиявлення сторін, захист від необґрунтованих відмов у прийнятті на роботу, від незаконних звільнень тощо. Проте водночас конкурсу передує ряд умов, серед яких такі: наявність вакантної посади, наказ або розпорядження керівника закладу освіти про проведення конкурсу, публікація у засобах інформації оголошення про його проведення, заява особи про бажання взяти участь у ньому, рекомендація конкурсної комісії щодо учасників конкурсу, рішення вченої ради про обрання за конкурсом особи, що брала участь у ньому. Автор висловлює думку про необхідність встановлення мінімальної кількості учасників у конкурсному відборі на посаду науково-педагогічного працівника. Конкурсний порядок виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками розглянуто у трьох аспектах: по-перше, як відносини, що потрапляють у сферу правового регулювання; по-друге, як юридична процедура зі специфічними стадіями та принципами; по-третє, як юридична гарантія, спрямована на забезпечення навчальних закладів кваліфікованими кадрами. Вважається непотрібним встановлення умови про випробувальний термін у трудових договорах із науково-педагогічними працівниками, які пройшли конкурсний відбір, оскільки останній і так є підтвердженням здібностей та необхідних якостей працівника [15].

Аналізуючи порядок проведення конкурсного відбору серед науково-педагогічних працівників, О.В. Гоц дійшла таких висновків:

1. конкурсний відбір кадрів є певною формою розподілу наукового потенціалу між вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації;
2. конкурсному відбору притаманний ряд переваг, порівняно з прийняттям на роботу за загальними правилами;
3. підставою виникнення правовідносин наукового працівника з вищим навчальним закладом є складний юридичний факт, в якому трудовий договір (контракт) завершує ряд послідовно здійснюваних неоднорідних юридичних фактів [15, с. 95].

Законодавством погано врегульовано питання продовження трудових відносин із науково-педагогічними працівниками у разі закінчення дії контракту. О.А. Мірошниченко зазначає, що сьогодні в закладах вищої освіти практикується проведення конкурсного відбору після спливу строку дії контракту. Автор не вважає такий повторний конкурсний відбір правильним і логічним за своєю суттю, оскільки якщо працівник пройшов конкурс і з ним укладено контракт, то такий науково-педагогічний працівник за своїми професійними якостями на момент прийняття на роботу задовольнив роботодавця, адже наслідком стало укладення трудового договору (контракту). А тому дії роботодавця щодо проведення нового конкурсу із працівником у разі закінчення строку його трудового договору (контракту) та укладення нового строкового трудового договору (контракту) суперечать чинному трудовому законодавству. Автор пропонує два варіанти дій роботодавця в зазначеній ситуації:

1. у разі непрофесійного підходу цього працівника до своєї роботи – припинити трудові відносини у зв'язку із закінченням строку дії трудового договору (контракту);
2. у разі належного виконання таким працівником своїх професійних обов'язків – укласти з ним трудовий договір на невизначений строк.

Відповідно до ст. 39-1 КЗпП трудові договори, що були переукладені один чи декілька разів, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 23, вважаються такими, що укладені на невизначений строк. Таке ж положення міститься в ч. 2 ст. 63 Проекту, де зазначається про те, що трудовий договір вважається продовженим на невизначений

строк також у разі, якщо строковий трудовий договір за цією самою трудовою функцією укладається з працівником повторно (два і більше разів), а перерва між звільненням і прийняттям на роботу становить менше двох тижнів. Але на практиці ці норми порушуються, а працівники не набувають статусу постійного працівника через постійне переукладення одного і того самого строкового трудового договору [16].

Можна не погодитися з позицією, що під час укладення трудових відносин із науково-педагогічними працівниками за такою процедурою відбувається пряме порушення прав і гарантій таких працівників, порушується принцип стабільності трудових відносин, оскільки конкурсний відбір є виправданим і практикується у провідних європейських країнах, відповідає міжнародним стандартам прав людини, тенденціям розвитку системи вищої освіти за кордоном, а також є скоріше не обтяженням для працівників, а певним стимулом для самовдосконалення. Проте слушною є думка про нелогічність проведення повторного конкурсу у зв'язку із закінченням строкових відносин на визначений час.

Висновки. Конкурсний відбір має велике значення у процесі забезпечення ефективного та якісного кадрового добору. Цей спосіб обрання на посаду забезпечує можливість працевлаштування висококваліфікованих працівників. З одного боку, для роботодавця він є гарантією призначення на посаду працівників із найкращими діловими якостями, а з іншого боку, для працівників він є гарантією дотримання рівності у реалізації права на працю та сприяє їх стимулюванню до професійного росту та постійного вдосконалення своїх навичок. Оскільки сьогодні порядок проведення конкурсного відбору регулюється локальними актами, з метою захисту працівників від порушень із боку закладів вищої освіти, а також із метою контролю за забезпеченням їхніх прав і з метою узгодження чинного законодавства потрібно внести певні зміни до законів і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, щодо визначення конкурсу, його складників, забезпечення одноразового проходження конкурсу працівниками тощо.

Список використаних джерел:

1. Завгородний А.В. Конкурсные и трудовые правоотношения педагогических работников образовательных организаций Российской Федерации: монография. 2017.

2. Смирнов В.Н. Конкурс в советском трудовом праве. Л.: Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1960. 108 с.

3. Глозман В.А. Право и проверка деловых качеств работников. Минск: Изд-во Минского гос. ун-та, 1981. 72 с.

4. Станчева О.Л. Обрання за конкурсом як вид оцінки ділових якостей працівників. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін та інші; МОН України, НУ ОЮА. Одеса: «Юридична література», 2013. Вип. 70. С. 428–433.

5. Зеленський В.М. Конкурс в системі юридичних фактів – підстав виникнення трудових правовідносин. Митна справа. 2014. № 6 (2.2). С. 502–506. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6(2).

6. Зеленський В.М. Порівняльно-правова характеристика конкурсного відбору та випробування в трудовому праві України. Право та інновації. 2015. № 2 (10). С. 104–108.

7. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page.

8. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. Верховна Рада УРСР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5.

9. Проект Трудового кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

10. Мельник І.М. Запровадження інноваційних механізмів формування кадрового потенціалу державної служби в контексті реалізації державної кадрової політики. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009-01/Melnik.pdf.

11. Смолярова М.Л. Конкурсний відбір науково-педагогічних працівників: історико-правовий аналіз. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 48. С. 83–90.

12. Методичні рекомендації щодо особливостей виборчої системи та порядку обрання керівника вищого навчального закладу: постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2014 р. № 726. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2014-п.

13. Рекомендації щодо проведення конкурсного відбору при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів): наказ Міністерства освіти і науки від 5 жовтня 2015 р. № 1005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1005729-15.

14. Попова-Коряк К.О. Особливості реалізації права на працю науково-педагогічних працівників: сучасність і перспективи правового регулювання крізь призму міжнародних стандартів прав людини. Підприємництво, господарство і право. Трудове право. К., 2017. 11. С. 80–82.

15. Гоц О.В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2004. 180 с.

16. Мірошниченко О.А. Особливості правового регулювання строкових трудових відносин з науково-педагогічними працівниками у чинному законодавстві та у проекті Трудового кодексу України. Юридична Україна. 2010. № 12. С. 66–72.

УДК 347.96

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРАВОВІДНОСИН З ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ МЕДІАТОРІВ

Супрун Галина Борисівна,
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України надано характеристику суб'єктного складу правовідносин із оскарження дій або бездіяльності медіаторів. Серед окреслених суб'єктів названо: 1) суб'єктів оскарження – сторін медіації, тобто фізичних чи юридичних осіб, між якими виник правовий конфлікт і задля розв'язання якого вони звернулися до медіатора; 2) медіатора – посередника в розв'язанні правового конфлікту, особу, чиї дії або бездіяльність оскаржуються стороною (сторонами) медіації; 3) суб'єктів, уповноважених розглянути та вирішити скаргу на дії або бездіяльність медіатора.

Ключові слова: суб'єкт, правовідносини, оскарження, дії, бездіяльність, медіація, правовий конфлікт.

TO THE CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT STRUCTURE OF THE LEGAL RELATIONSHIP WITH THE APPEAL OF ACTIONS OR INACTIVITY OF MEDIATORS

Suprun Halyna Borysivna,
applicant
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, a description of the subject structure of legal relations is made regarding the appeal of mediators' actions or inactivity. Among the abovementioned entities is named: 1) the subjects of appeal - the parties of mediation, that is, natural or legal persons, between whom there was a legal conflict and for the purpose of solving which they applied to the mediator; 2) mediator – mediator in resolving a legal conflict, the person whose action or inaction is contested by the mediation party (s); 3) subjects authorized to consider and resolve a complaint regarding the actions or inactivity of the mediator.

Key words: subject, legal relationship, appeal, action, inaction, mediation, legal conflict.

Постановка проблеми. Будь-який процес оскарження, в тому числі дій або бездіяльності медіаторів в конкретних справах, може бути представлений в якості правових відносин із характерною для них структурою. Структура правовідносин – це основні елементи правовідносин (суб'єкти) та доцільний зв'язок між ними з приводу соціального блага або забезпечення публічних і приватних інтересів на основі суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності [1, с. 508]. У такому випадку мова йде про такі структурні елементи будь-яких правовідносин, як їх суб'єктний склад, об'єкт і зміст. А тому аналіз як сутності, так і окремих складових частин оскарження дій або бездіяльності медіаторів у конкретних справах повинен бути здійснений з урахуванням вищезазначених елементів. На жаль, рамки представленого наукового дослідження не дають змогу розкрити зміст усіх структурних елементів, а тому нами буде приділено увагу суб'єктному складу відповідних правовідносин.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання оскарження дій або бездіяльності медіаторів у своїх наукових працях розглядали: А.О. Шаповалова, Т.І. Шинкар, Н.В. Маловой, О.А. Глущенко, Т.О. Голоядова, В.Я. Тацій, С.Є. Абламський, А.Т. Комзюк, І.О. Бут, В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутнє комплексне дослідження, присвячене окремим елементам правовідносин із оскарження дій медіаторів. Зокрема, мова йде про суб'єктний склад цих правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд основного питання, можна говорити про те, що існує три основні групи суб'єктів правовідносин із приводу оскарження дій або бездіяльності медіатора: суб'єкт оскарження; медіатор; особи, уповноваженні розглянути та прийняти рішення по скарзі. Що ж до суб'єкта оскарження, то ним буде називатися власне особа, яка вважає, що незаконними, необґрунтованими діяннями (дією або бездіяльністю) медіатора в конкретній справі було порушено її права, свободи й інтереси. Аналіз законопроектної роботи свідчить, що в якості таких суб'єктів слід розглядати сторін медіації. Так, згідно зі ст. 20 законопроекту № 3665 та ст. 22 законопроекту № 2480 сторона медіації, яка вважає, що незаконними діями або бездіяльністю медіатора їй було завдано матеріальної та/або моральної шкоди, може звернутись із скаргою до організації, що забезпечує проведення медіації, до об'єднання медіаторів або звернутись до суду за захистом своїх законних прав та інтересів. Суд здійснює захист прав та законних

інтересів сторін медіації в порядку, встановленому законом [2]. Із наведеного слідує, що, крім сторін медіації, суб'єктами правовідносин у сфері оскарження дій або рішень медіатора слід вважати організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, а також суд.

У наведеному випадку мова йде про два самостійних способи оскарження дій або бездіяльності медіатора в конкретних справах: позасудовий і судовий. Так, говорячи про позасудовий спосіб оскарження рішень, дій або бездіяльності відповідних суб'єктів, слід зазначити, що в науковій літературі він отримав назву адміністративне оскарження. Зокрема, як зауважує авторський колектив підручнику «Виконавча влада і адміністративне право», особливе місце в системі засобів адміністративно-правового захисту прав громадян посідає інститут так званого «адміністративного оскарження», тобто оскарження в адміністративному порядку (на відміну від судового порядку). Його зміст характеризується двома основними складовими частинами. По-перше, це наявність правовідносин між громадянином та органом публічної влади, що виникають у зв'язку з реалізацією управлінських функцій органами виконавчої влади. Тому обов'язковими суб'єктами правовідносин є орган, наділений владними повноваженнями, та громадянин. По-друге, предметом та підставою оскарження є рішення, факти діяльності чи бездіяльності органів виконавчої влади [3, с. 194]. Окрім цього, досліджуючи юридичну природу оскарження рішень органів виконавчої влади в адміністративному порядку, І.О. Грибок зауважує, що адміністративне оскарження слід розглядати як правовий інститут, який являє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією фізичною чи юридичною особою права на оскарження рішень, дій і бездіяльності органів виконавчої влади шляхом подання скарги до органу виконавчої влади (посадової особи), що уповноважений здійснювати їх розгляд та вирішення [4, с. 39].

Із наведеного слідує, що обов'язковою умовою процедури адміністративного оскарження є участь у таких правовідносинах суб'єкта владних повноважень. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС України суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі виконання делегованих повноважень, надання адміністративних послуг [5]. А тому в разі звернення суб'єкта оскарження до організації, що забезпечує проведення медіації, об'єднання медіаторів щодо оскарження дій або бездіяльності в конкретних справах така процедура не може йменуватися адміністративним оскарженням, оскільки жоден із суб'єктів даних правовідносин не має правового статусу суб'єкта владних повноважень. У такому випадку мова йде про позасудовий спосіб оскарження.

У зв'язку зі зверненням суб'єкта оскарження до організації, що забезпечує проведення медіації, об'єднання медіаторів за оскарженням дій або бездіяльності медіатора в конкретних справах, вони, як суб'єкти таких правовідносин, наділяються обсягом відповідних повноважень. Авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії зазначає, що повноваження являють собою сукупність прав та обов'язків державних органів, органів громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг повноважень конкретних органів та їх посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів [6, с. 590]. Також цілком слушним здається зауваження відносно того, що під час здійснення повноважень посадовими особами центр ваги в співвідношенні прав та обов'язків припадає на обов'язки, оскільки за їх невиконання настає притягнення до юридичної відповідальності. Проте й посадові особи мають право вимагати відповідної поведінки від інших органів та осіб, а також їх невтручання у сферу своєї компетенції, встановлену державою. У такому випадку юридичні повноваження

постають як певні «правообов'язки», тобто поєднання прав та обов'язків: покладені обов'язки виконуються через користування наділеними правами [7, с. 530].

Як слідує з аналізу законопроектів № 3665 та № 2480, організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, набуваючи статусу суб'єктів оскарження дій або бездіяльності медіаторів, повинні формувати дисциплінарні комісії та розробляти положення про такі комісії. Дисциплінарні комісії створюються на постійній основі для розгляду скарг сторін медіації на дії або бездіяльність медіаторів, які є членами або знаходяться в реєстрах організацій, що забезпечують проведення медіації, або об'єднань медіаторів [2].

У даному випадку суб'єкт законодавчої ініціативи називає ще одного суб'єкта правовідносин щодо оскарження дій або бездіяльності медіаторів – дисциплінарні комісії. При цьому слід відмітити, що дисциплінарні комісії згідно з положеннями проаналізованих законопроектів наділяються повноваженнями лише щодо розгляду скарг на дії або бездіяльність медіаторів, а рішення за результатами таких розглядів приймає інший суб'єкт. Так, як зазначено в ч. 3 ст. 20 законопроекту № 3665 та ч. 3 ст. 22 законопроекту № 2480, за результатами розгляду скарги сторони (сторін) медіації організація, що забезпечує проведення медіації, об'єднання медіаторів можуть прийняти рішення про вилучення медіатора з реєстру медіаторів, або про виключення його зі складу членів організації, або про припинення статусу медіатора. Таке рішення оприлюднюється на офіційному сайті організації, що забезпечує проведення медіації або на офіційному сайті об'єднання медіаторів. Повторне внесення медіатора до реєстру медіаторів або повторне прийняття його в члени може відбутися не раніше, ніж через три роки [2]. Отже, серед суб'єктів, які уповноважені розглядати та вирішувати скарги на дії або бездіяльність медіаторів у конкретних справах у позасудовому порядку захисту прав, свобод та інтересів сторін медіації, слід назвати організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, а також дисциплінарні комісії, що формуються ними.

В якості ще одного суб'єкта правовідносин щодо оскарження дій або бездіяльності медіатора варто назвати суд. В юридичній енциклопедичній літературі зазначають, що суд – це орган держави для здійснення правосуддя. Окрім цього, під терміном «суд» розуміють також процес здійснення правосуддя. Суд з'явився одночасно з виникненням держави, він є її неодмінним атрибутом [8, с. 686]. Як цілком слушно зауважує М.Д. Ждан, саме судовій владі в умовах дії принципу розподілу влади належить роль безпосереднього учасника здійснення цієї влади, за допомогою якого реалізуються рішення двох її інших галузей. У нинішніх умовах, коли національне законодавство має багато прогалин, а нормотворча діяльність органів виконавчої гілки влади знаходиться на неналежному рівні, надзвичайної актуальності набуває саме судовий спосіб захисту [9, с. 138]. Із наведеного слідує, що можливість особи звернутися до суду з приводу оскарження дій або бездіяльності медіатора слід розцінювати як важливу, забезпечувану державою гарантію захисту прав, свобод та інтересів такої особи в правових відносинах із приводу реалізації процесу медіації. Таке звернення ініціює процес судового захисту зазначених прав, свобод та інтересів.

Правова основа діяльності органів судової влади закладена в Розділі ІІІ «Правосуддя» Основного Закону України. Так, зазначено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом [10]. З огляду на наведені конституційні приписи можна говорити про доволі розгалужену систему судів в Україні. А тому виникає цілком логічне питання стосовно того, до якого

конкретно суду слід звертатися особі задля реалізації права на оскарження дії або бездіяльності медіаторів. У жодному з проаналізованих проектів Закону України «Про медіацію» відповідь на це питання не надається. Проте, як слідує з аналізу наведених конституційних приписів, визначення суду, який буде розглядати конкретний правовий спір, відбувається з урахуванням дії принципу спеціалізації.

Спеціалізація є одним з основних принципів побудови системи судочинства, який водночас виступає гарантією реалізації таких засад здійснення правосуддя, як доступність і компетентність. Запровадження спеціалізації судів упродовж усього періоду проведення в Україні судової реформи визнається одним із її пріоритетних напрямів [11, с. 11]. Принцип спеціалізації в побудові судової системи є одним із чинників забезпечення права на суд, оскільки ця вимога пов'язана з необхідністю розгляду справи компетентним судом. Компетентний суд – це не лише суд, уповноважений здійснити правосуддя в повному обсязі з винесенням рішення по суті, а й суд, у фаховості якого впевнена особа, яка до нього звертається [12, с. 81]. В юридичній енциклопедичній літературі зазначають, що спеціалізацію суддів слід розглядати як форму поділу їх праці з урахуванням їх кваліфікації та практичного досвіду. Така спеціалізація здійснюється з метою раціональної організації роботи суду та забезпечення належної якості розгляду відповідної категорії судових справ. Провідним для спеціалізації суддів є предметний (функціональний) принцип, сутність якого полягає в тому, що суддя суду розглядає справи певної категорії [8, с. 576]. З аналізу вищенаведеного матеріалу слідує, що саме з'ясування спеціалізації суду наддасть можливість визначити, в межах якого судочинства слід вирішувати спір щодо оскарження дій або бездіяльності медіатора.

Нормативно-правовим актом, який безпосередньо визначає правові засади функціонування органів судової влади, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року. Як слідує з аналізу положень вищенаведеного нормативно-правового акта, суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. При цьому ст. 22 вищенаведеного нормативно-правового акта, встановлюючи повноваження місцевого суду, вказує, що місцевий суд є судом першої інстанції та здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом. Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом. У свою чергу, місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції. Наприкінці місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи) [13].

Цілком логічно припустити, що з оскарженням дій або бездіяльності медіатора слід звертатися до того суду, який спеціалізується на розгляді та вирішенні правових конфліктів у відповідній сфері суспільних відносин. Проте такий висновок буде хибний, оскільки мова в такому випадку буде йти про предмет самого спору, який вирішувався в межах процесу медіації. А тому вважаємо, що задля оскарження дій або бездіяльності медіатора в конкретній справі слід звертатися до загального суду в порядку цивільного судочинства. Як зауважує О.О. Гаркуша під час дослідження особливостей організації та діяльності судів цивільної юрисдикції в Україні, цивільне судочинство представляє собою спосіб реалізації судової влади у сфері правосуддя щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [14, с. 46].

Як слідує з аналізу ст. 19 ЦПК України (справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів), у порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають із

цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, окрім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [15]. Вважаємо, що справи з приводу оскарження дій або бездіяльності медіаторів у випадку розгляду їх у суді виникають саме із цивільних відносин, оскільки мають договірний характер. У випадку вчинення дій, які особа вважає протиправними, або ж допущення бездіяльності медіатор порушує договір про проведення медіації, який за своєю суттю є договором про надання послуг. Відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК України) за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [16]. З огляду на наведені законодавчі положення медіаційний договір можна в повній мірі розглядати як договір про надання послуг, що є різновидом цивільного правочину.

Висновок. Таким чином, серед суб'єктів правовідносин із приводу оскарження дій або бездіяльності слід назвати: 1) суб'єктів оскарження – сторін медіації, тобто фізичних чи юридичних осіб, між якими виник правовий конфлікт і задля розв'язання якого вони звернулися до медіатора; 2) медіатора – посередника в розв'язанні правового конфлікту, особу, чиї дії або бездіяльність оскаржуються стороною (сторонами) медіації; 3) суб'єктів, уповноважених розглянути та вирішити скаргу на дії або бездіяльність медіатора. Останню групу суб'єктів у залежності від обраного сторонами медіації способу оскарження дій або бездіяльності медіатора можна поділити на два види: 1) у випадку позасудового порядку оскарження – організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, дисциплінарні комісії; 2) в разі судового порядку оскарження – загальні місцеві суди, які розглядають такі справи в порядку цивільного судочинства. Зазначені особи набувають статусу суб'єкта правовідносин із приводу оскарження дій або бездіяльності медіаторів у конкретних справах у зв'язку з реалізацією права особи на оскарження, внаслідок чого в таких правовідносинах утворюється їх зміст, тобто сукупність прав, обов'язків, повноважень їх учасників.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

2. Про медіацію: проект закону України від 17 груд. 2015 р. № 3665. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57463&pf35401=369535.

3. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

4. Грибок І.О. Оскарження рішень органів виконавчої влади в адміністративному порядку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2006. 219 с.

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України: від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.

6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 4 : Н-П. 2002. 720 с.

7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П–С. К.: Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.

9. Ждан М.Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2007. 176 с.

10. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Смокович М.І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2012. 304 с.
12. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, П.М. Каркач та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна. Х.: Право, 2013. 448 с.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. Офіційний вісник України. 2016. № 56.
14. Гаркуша О.О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10. К., 2009. 180 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України: від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41. Ст. 492.
16. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

УДК 349.2

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ ЯК ВАЖЛИВІ СКЛАДНИКИ ЗМІСТУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ТРУДОВОГО ПРАВА

Чумаченко Ігор Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
(Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя, Україна)

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених та норм чинного законодавства України розглянуто права та обов'язки учасників процесу як важливі складники змісту процесуальних правовідносин у сфері трудового права. Акцентовано увагу на поверхневій та фрагментарній законодавчій регламентації прав і обов'язків учасників процесуальних відносин, що супроводжують вирішення індивідуальних трудових спорів у позасудовому порядку, адже значна частина важливих прав і обов'язків учасників процесу вирішення трудового спору взагалі не отримала жодного законодавчого врегулювання.
Ключові слова: права, обов'язки, учасники процесу, зміст, процесуальні правовідносини, трудове право.

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF PROCESS PARTICIPANTS AS IMPORTANT COMPONENTS OF THE CONTENT OF PROCEDURAL LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF LABOR LAW

Chumachenko Ihor Mykolaiovych,
Candidate of Law, Associate Professor at
the Department of Civil Law
(Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

In the article on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine the rights and obligations of the participants of the process are considered as important components of the content of procedural legal relations in the

field of labor law. The attention is focused on the superficial and fragmentary legislative regulation of the rights and obligations of participants in procedural relations, that accompany the resolution of individual labor disputes in extrajudicial order since a significant part of the important rights and obligations of the participants in the process of resolving a labor dispute did not receive any legislative regulation at all.

Key words: rights, duties, process participants, content, procedural legal relations, labor rights.

Постановка проблеми. Вступаючи у правовідносини з приводу того чи іншого об'єкта, їхні суб'єкти користуються відповідними правами та несуть певні обов'язки, що у своїй сукупності становлять зміст правовідносин. Процесуальні відносини у сфері трудового права у цьому не є винятком і також мають свій зміст. Специфікою змісту процесуальних відносин саме у трудовому праві є те, що вони регламентуються не тільки нормами законів, що приймаються у централізованому порядку, але й положеннями підзаконних нормативно-правових актів, зокрема тих, що приймаються на локальному рівні. Слід також відзначити, що найбільш правильним буде змістом процесуальних правовідносин у сфері трудового права визнати права та обов'язки учасників процесу.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти щодо визначення змісту процесуальних правовідносин у трудовому праві у своїх наукових працях розглядали Д.О. Новіков, Я.А. Слісаренко, В.В. Жернаков, П.А. Бущенко, А.М. Слюсар, В.В. Безусий, С.О. Бондар, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, Т.І. Тарахонич, В.В. Король, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин, Л.М. Горбунова, Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, практично поза увагою вчених залишилось питання прав та обов'язків учасників процесу як складових елементів змісту процесуальних правовідносин у сфері трудового права.

Саме тому **мета статті** – розглянути права та обов'язки учасників процесу як важливі складники змісту процесуальних правовідносин у сфері трудового права.

Виклад основного матеріалу. З огляду на все зазначене вище, далі приділимо увагу кожному із окреслених нами елементів, що становлять зміст процесуальних правовідносин у сфері трудового права.

1. Суб'єктивне право учасника процесуальних відносин у трудовому праві. Аналіз різних наукових позицій свідчить про те, що в частині розуміння суб'єктивного права серед дослідників немає якихось суттєвих розбіжностей. Його завжди тлумачать як суб'єктивну можливість вчинення суб'єктом певного варіанту поведінки у тих чи інших правовідносинах, що гарантується законом і в разі потреби забезпечується силою державного впливу (аж до примусу). При цьому слід зауважити, що суб'єктивне право є похідним і залежним від об'єктивного права, коли йдеться про право як таке, то насамперед мається на увазі саме об'єктивне право. Тож у сфері процесуальних відносин залежність суб'єктивного права від об'єктивного проявляється особливо яскраво. Адже якщо матеріальні права і правовідносини з'являються на підставі природних прав та реально існуючих суспільних відносин, тобто норми права, так би мовити, констатують об'єктивну даність, надаючи їй відповідної юридичної форми. Проте процесуальні відносини існують тільки тому, що можливість їх існування прямо передбачена законодавством, тобто нормами об'єктивного права. Таким чином, суб'єктивні права як елемент змісту процесуальних правовідносин у сфері трудового права являють собою встановлені у чинному законодавстві можливі варіанти поведінки учасників трудового спору під час його вирішення (розв'язання).

2. Юридичний обов'язок. У контексті визначеної проблематики юридичні обов'язки у сфері трудових процесуальних відносин слід розуміти як необхідну поведінку учас-

ників цих правовідносин, вид і міра якої визначається законодавством, яка здійснюється ними у відповідь на домагання інших – управомочених учасників процесуальних відносин у трудовому праві задля забезпечення належної реалізації останніми своїх процесуальних суб'єктивних прав. Отже, обов'язок – це своєрідна відповідь на правомірні домагання носія суб'єктивного права. За відсутності обов'язку і, відповідно, зобов'язаної особи правовідносини не існують як такі, адже юридичний зв'язок, яким вони є за своєю суттю, виникає тільки тоді, коли управомоченій особі протистоїть зобов'язана.

З огляду на вищевикладене, можемо з упевненістю стверджувати, що стан урегульованості правовідносин перш за все залежить від якості законодавчої регламентації прав і обов'язків їхніх учасників. І тут слід зазначити, що відсутність процесуального трудового права як самостійної правової галузі негативним чином позначається на якості законодавчого врегулювання змісту досліджуваних правовідносин. Адже чинне законодавство, яке регулює вирішення трудових спорів, не містить чітких положень щодо прав і обов'язків учасників справи загалом та сторін спору зокрема. На відміну від випадків, коли такий спір розглядається у суді у порядку цивільного провадження. Так, у статті 43 ЦПК встановлено, що учасники справи мають право: ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами. Учасники справи зобов'язані: виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; подавати всі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом [1]. У цьому Кодексі встановлено, що у разі невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом [1]. Окремо у статті 49 ЦПК України закріплено, що сторони користуються рівними процесуальними правами. Крім прав та обов'язків, визначених у статті 43 цього Кодексу: позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом. До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви [1]. Однак тут уже мають місце цивільні процесуальні, а не трудові процесуальні відносини.

У Главі 15 чинного КЗпП, присвяченій індивідуальним трудовим спорам, увага приділяється в основному правам і обов'язкам найманих працівників та КТС, однак і тут

вони регламентуються досить поверхнево, фрагментарно. Аналіз статей цієї глави дає змогу виокремити такі права сторін у процесуальних відносинах у трудовому праві:

1) право найманого працівника на звернення до КТС та суду, якому кореспондує обов'язок відповідного юрисдикційного органу прийняти та розглянути заяву. Слід звернути увагу, що реалізація цього права має певні умови, а саме:

– по-перше, зверненню до юрисдикційного органу має передувати спроба скаржника самостійно чи через участь профспілкової організації врегулювати конфлікт із роботодавцем. Однак при цьому КЗпП не містить жодного положення щодо того, якими чином, у якій формі мають відбуватися такі переговори між працівником чи профспілковою організацією, що представляє його, та роботодавцем. У проекті Трудового кодексу ця проблема також невирішена, зокрема у ньому закріплено, що працівник може звернутися до комісії з трудових спорів із заявою про розгляд індивідуального трудового спору, якщо відповідні розбіжності не були врегульовані під час безпосередніх переговорів з роботодавцем протягом двох тижнів з дня звернення працівника [2]. Тобто удосконалено лише питання строків, протягом яких мають відбутися переговори, однак щодо їх порядку і форми вказівок немає. І якщо врегулювання процедури таких переговорів є не настільки важливим, то форма їх письмової фіксації, на наше переконання, має бути в обов'язковому порядку закріплена у законі;

– по-друге, зверненню із трудовим спором до суду має передувати вирішення цього спору у КТС, окрім випадків прямо передбачених у законі. Так, у статті 224 КЗпП встановлено, що комісія з трудових спорів є обов'язковим первинним органом з розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях, за винятком спорів, зазначених у статтях 222, 232 цього Кодексу [3]. Однак, як справедливо наголошують низка дослідників, така ситуація порушує принцип доступності правосуддя. Крім того, Пленум Верховного Суду України, який в своїй постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначив, що суд не має права відмовити особі у прийнятті від неї позовної заяви лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті у передбаченому законом досудовому порядку [4, с. 120]. Доречним буде відзначити, що у проекті Трудового кодексу КТС уже не визнається обов'язковою інстанцією з вирішення трудових спорів. Так, у цьому законопроекті зазначається, що індивідуальні трудові спори розглядаються судами, рішення яких є обов'язковими. Кожному гарантується право на захист у суді своїх прав і свобод, на оскарження неправомірних дій чи бездіяльності роботодавців, інших посадових осіб. За бажання працівник може звернутися за захистом своїх прав до комісії з трудових спорів у разі її утворення в юридичних особах за місцем роботи працівника [2].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що чинний КЗпП України не містить жодних конкретних положень з вимогами щодо форми та змісту заяви працівника до КТС. Для прикладу вимоги щодо позовної заяви закріплені у статті 175 ЦПК України. Так, згідно з цією статтею позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем чи його представником або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи [1]. Також зазначена стаття ЦПК містить низку вимог щодо змісту позовної заяви, зокрема вона має містити: найменування суду першої інстанції, до якого подається заява; зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; відомості про вжиття заходів досудово-

го врегулювання спору, якщо такі проводилися, зокрема, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; та ін. [1]. Однак, не конкретизуючи вимоги стосовно форми та змісту заяви працівника до КТС, законодавець водночас встановив обов'язок цього юрисдикційного органу реєструвати її.

Також у розрізі права на звернення до юрисдикційного органу слід звернути увагу на передбачену законом можливість найманого працівника вимагати від юрисдикційного органу поновлення строку на звернення. Так, відповідно до статті 225 КЗпП працівник може звернутися до комісії з трудових спорів у тримісячний строк з дня, коли він дізнався або мав дізнатися про порушення свого права, а у спорах про виплату належної йому заробітної плати – без обмеження будь-яким строком. У разі пропуску з поважних причин установленого строку комісія з трудових спорів може його поновити. Також, згідно зі статтею 234 зазначеного Кодексу, у разі пропуску з поважних причин строків, установлених статтею 233 цього Кодексу, районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд може поновити ці строки [3]. Такому праву працівника протистоїть обов'язок юрисдикційного органу розглянути вимогу про поновлення строку. Зауважимо, що змістом такого обов'язку є саме розгляд, а не задоволення зазначеної вимоги. Задовольняється вона тільки у тому разі, якщо юрисдикційний орган дійде висновків про поважний характер причин, з яких заявник пропустив вказані строки. При цьому слід відзначити, що якихось вказівок щодо того, що слід вважати поважною причиною пропуску строку, чинне трудове законодавство не містить;

– право сторін доручати представлення своїх інтересів під час розгляду спору іншим особам. Представляти інтереси найманого працівника може як представник профспілкового органу, так і інша особа, зокрема адвокат [3]. Слід звернути увагу, що закон не врегульовує питання щодо того, чи є необхідною присутність самого заявника під час розгляду спору, якщо його інтереси представляє інша особа. Адже загалом закон передбачає, що спір розглядається за відсутності працівника тільки за його письмовою заявою. Водночас у статті 226 КЗпП закріплено, що у разі нез'явлення працівника або його представника на засідання комісії розгляд заяви відкладається до наступного засідання [3]. Щодо представлення інтересів роботодавця, то представником може виступати як власник чи посадова особа адміністрації, так й інша особа, уповноважена власником чи адміністрацією роботодавця;

– право заявляти відвід членам КТС. При цьому закон вимагає, щоб такий відвід був вмотивований. Так, у статті 226 КЗпП України встановлено, що працівник і власник або уповноважений ним орган мають право заявити мотивований відвід будь-якому члену комісії. Питання про відвід вирішується більшістю голосів членів комісії, присутніх на засіданні. Член комісії, якому заявлено відвід, не бере участі у вирішенні питання про відвід [3].

– право на оскарження рішення юрисдикційного органу. Згідно зі статтею 228 КЗпП у разі незгоди з рішенням комісії з трудових спорів працівник чи власник або уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення до суду в десятиденний строк з дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії чи його копії. Пропуск вказаного строку не є підставою відмови у прийнятті заяви. Визнавши причини пропуску поважними, суд може поновити цей строк і розглянути спір по суті. У разі, коли пропущений строк не буде поновлено, заява не розглядається і залишається в силі рішення комісії з трудових спорів [3].

Щодо інших прав учасників сторін, зокрема в частині надання доказів у справі, у чинному КЗпП немає положень, на відміну від ЦПК України, де це питання врегульовано досить чітко.

До основних обов'язків сторін процесуальних відносин у трудовому праві слід віднести такі:

1) присутність на розгляді юрисдикційним органом справи. Закон вимагає, щоб і найманий працівник, і роботодавець особисто чи через представників були присутні на вирішенні КТС спору між ними. Однак при цьому слід зауважити, що вимоги щодо присутності працівника є більш суворими. Так, закон прямо забороняє розгляд справи за відсутності роботодавця, окрім випадків, коли від нього є відповідна заява. Відсутність найманого працівника на розгляді справи і відповідної заяви від нього є підставою для відкладання цього розгляду до наступного засідання КТС; у разі неодноразової неявки без поважних причин – зняття заяви із розгляду. Водночас у чинному законодавстві немає конкретних вказівок щодо того, що відсутність роботодавця, його представника перешкоджає розгляду справи у КТС.

2) надавати докази у справі. Зауважимо, що такий обов'язок прямо не закріплений у трудовому законодавстві, що регламентує процесуальні відносини під час вирішення трудових спорів індивідуального характеру, втім він логічно витікає із передбаченого у КЗпП права КТС вимагати необхідні для належного розгляду справи документи, розрахунки. Разом із тим не можна не акцентувати увагу на тому, що у зазначеному Кодексі прямо вказано, що із такими вимогами цей юрисдикційний орган може звертатися до роботодавця. Необхідно відзначити, що загалом закон не містить жодних конкретних положень щодо обов'язків сторін всебічно сприяти належному вирішенню спору, щодо необхідності поважати юрисдикційний орган та виконувати його вказівки під час розгляду справи;

3) обов'язок виконання рішення КТС. Згідно зі статтею 229 КЗпП України, рішення комісії з трудових спорів підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у триденний строк після закінчення десяти днів, передбачених на його оскарження (стаття 228), за винятком випадків. У разі невиконання власником або уповноваженим ним органом рішення комісії з трудових спорів у встановлений строк (стаття 229) працівникові комісією з трудових спорів підприємства, установи, організації видається посвідчення, що має силу виконавчого листа [3].

Що стосується юрисдикційного органу, то його основні права у процесуальних відносинах у сфері трудового права пов'язані із керівництвом процесом вирішення спору, забезпеченням його законності, повноти та об'єктивності. Зокрема юрисдикційний орган:

1) має право: поновлювати строки звернення; викликати свідків, доручати проведення експертиз, перевірок, вимагати надання документів, необхідних для всебічного та повного розгляду справи;

2) зобов'язаний: перевіряти дотримання заявником вимог щодо форми та змісту скарги (заяви); розглядати клопотання сторін; відкладати справу у разі першої неявки найманого працівника без поважної причини; дотримуватися встановленого порядку прийняття процесуальних рішень у справі.

Висновок. Загалом, аналіз чинного законодавства свідчить про досить поверхневу та фрагментарну законодавчу регламентацію прав і обов'язків учасників процесуальних відносин, що супроводжують вирішення індивідуальних трудових спорів у позасудовому порядку. Значна частина важливих прав і обов'язків учасників процесу вирішення трудового спору взагалі не отримала жодного законодавчого врегулювання, зокрема це стосується прав і обов'язків представників сторін, свідків, експертів, спеціалістів, яких залучають до процесу розгляду спору. За таких обставин цілком логічним є питання про те, чи можна взагалі вести мову про наявність процесуальних відносин між юрисдикційним органом та свідком, експертом, адже право зазначеного

органу фактично не забезпечене обов'язком свідка, експерта відповідним чином виконати адресовану їм вимогу, що становить зміст права компетентного юрисдикційного органу. Слід наголосити, що вищезазначені недоліки законодавчої регламентації змісту процесуальних відносин щодо вирішення індивідуальних трудових спорів стосуються позасудового порядку їх розгляду, оскільки права й обов'язки юрисдикційного органу, сторін та інших учасників трудового спору, що розглядається у судовому порядку, досить змістовно врегульовані Цивільним процесуальним кодексом України.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від18.03.2004 р. № 1618-IV.
2. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.71. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08
4. Кабанець В.О. Теоретичні аспекти удосконалення розгляду трудових спорів (конфліктів) в Україні: дис... канд. наук: 12.00.05. 2009. С. 189.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.73

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВОГО СПОРУ

Бондаренко Олександр Миколайович,
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України визначено та розглянуто підстави виникнення податкового спору. Наголошено, що поняття «розбіжність», «конфлікт» та «спір» не тотожні, не є синонімами. Обґрунтовано, що підставами виникнення податкового спору, незалежно від того, вирішується він в адміністративному чи судовому порядку, виступають юридичні факти у формі дій, що вчиняються скаржником, позивачем та юрисдикційним органом.

Ключові слова: підстави, виникнення податкового спору, конфлікт, розбіжність, скаржник, позивач, суди, юрисдикційний орган.

THE CHARACTERISTICS OF THE GROUNDS FOR THE TAX DISPUTE

Bondarenko Oleksandr Mykolaiovych,
applicant
(Research Institute of Public Law)

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, the grounds for the occurrence of a tax dispute are identified and considered. It is emphasized that the concepts of disagreement, conflict and dispute are not identical, are not synonymous. It is substantiated that the grounds for the occurrence of a tax dispute, regardless of whether it is being resolved by administrative or judicial procedure, are legal facts in the form of acts committed by the complainant, the plaintiff and the jurisdiction body.

Key words: grounds, occurrence of a tax dispute, conflict, discrepancy, complainant, plaintiff, courts, jurisdiction body.

Постановка проблеми. Аналіз проблем процедурного регулювання відносин оподаткування на сьогодні стає нагальним завданням, що потребує найскорішого вирішення. Важливість та глибинність цих процесів слід розглядати у двох аспектах. По-перше, йдеться про значущість піднятого питання в контексті адміністративної

реформи, яка здійснюється в Україні та безпосередньо стосується адміністрування податків і зборів, засад адміністративного судочинства, завданням якого є неупереджене вирішення податкових спорів як різновиду публічно-правових спорів. По-друге, важливість чіткого врегулювання процедур справляння податків та зборів, своєчасного та повного виконання податкового обов'язку складно переоцінити як фактор, за рахунок якого формується фінансова незалежність, гарантується виконання всіх завдань та функцій держави. До того ж, важливість цих проблем підсилюється і тенденціями, які зумовлюють перспективи входження України до європейського співтовариства [1].

Стан дослідження. Окремі проблемні питання щодо вирішення податкових спорів у своїх наукових працях розглядали: М.В. Кравчук, А.Б. Лисюткин, Т.А. Христюк, Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, В.М. Кириченко, О.М. Куракін, та багато інших. Утім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі недостатньо уваги приділено питання підстав виникнення трудового спору.

Саме тому **метою статті** є визначити та розглянути підстави виникнення податкового спору.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд основного питання, в першу чергу слід зазначити, що підставами виникнення податкового спору є конкретні життєві обставини, за наявності яких неврегульовані розбіжності між платником податків та контролюючим органом із приводу тих чи інших питань у сфері оподаткування вирішуються компетентним юрисдикційним органом у встановленому законом порядку.

Розмірковуючи про підстави виникнення податкового спору, слід звернути увагу на деякі важливі моменти.

По-перше, ми виходимо з того, що поняття «розбіжність», «конфлікт» та «спір» не тотожні, не є синонімами. «Розбіжність» являє собою найбільш простору категорію, що включає в себе і «конфлікт», і «спір». Розбіжності можуть існувати як у формі гострих протиріч, так і у вигляді неоднакових, утім не протилежних одна одній позицій, коли між сторонами відсутня пряма конфронтація. Із цього приводу доречно відмітити точку зору, яку висловлюють О.Г. Бердюгина, В.А. Глазирін, А.В. Грібакін. Вони пишуть, що протиріччя і конфлікт – не тотожні поняття, тому що не завжди розвиток протиріч обертається конфліктом. В основі конфлікту як соціального феномена лежать суперечності між індивідами, групами, державами, однак для виникнення конфлікту потрібно, щоб опонуючі сторони усвідомили «протилежність» своїх цілей та інтересів, стали «протидіяти» досягненню цілей, інтересів один одного. Таке протиборство, яке ведеться шляхом суперечки, компрометації, загрози застосування або використання сили та іншими подібними способами, вважається конфліктом. Соціальний конфлікт можна визначити як протиборство (зіткнення) сторін (двох і більше), зумовлене протилежністю (несумісністю) їх цілей, інтересів, цінностей [2]. Тобто найбільш гострою формою розбіжностей є конфлікт, який передбачає зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; наявність серйозних розбіжностей; гострої суперечки [3, с. 570]. Що ж до спору, то він за своєю суттю також є конфліктом, утім таким, що вирішується за участі відповідного арбітра, який спостерігає за дотриманням відповідного порядку під час діалогу, змагань конфліктуючих сторін; розсуджує сторони на підставі приведених ними доводів; засвідчує умови, на яких були досягнуті відповідні домовленості між сторонами щодо предмету спору. Теоретики податкового права, як правило, виходять із того, що поняття «податковий конфлікт» і «податковий спір», хоча й тісно пов'язані між собою, втім не співпадають повністю за змістом. По-перше, податковий конфлікт передує податковому спору, а по-друге, у вирішенні податкового спору приймає участь компетентний юрисдикційний орган,

у той час як конфлікт сторони врегульовують самостійно. Слід звернути увагу, що деякі дослідники досить скептично ставляться до того, що вирішення податкового конфлікту в адміністративному порядку можна розглядати як вирішення відповідного спору, оскільки спір, принаймні як правова категорія, передбачає рівне становище сторін [4, с. 32]. Звісно, можна погодитися з тим фактом, що вирішення податкового конфлікту вищестоящим фіскальним органом дає підстави для сумнівів у його неупередженості. Однак у той же час не слід забувати про те, що законодавством встановлено відповідний адміністративний порядок (процедуру) розгляду зазначених спорів, який передбачає для відповідача ряд прав, що дають йому змогу приймати активну участь у вирішенні спору, забезпечуючи таким чином об'єктивність та повноту процедури його розгляду. Слід погодитися з думкою Ю. Божко, що податковий конфлікт виникає виключно в межах відносин, які регулюються імперативними засобами. У свою чергу, податковий спір вже допускає застосування окремих диспозитивних засобів регулювання, наприклад, під час процедури апеляційного адміністративного узгодження сторін спору – платника та податкового органу. Хоча в даному випадку і не можна вести мову про абсолютну рівність сторін, але на цьому етапі для відносин сторін все ж характерна певна диспозитивність під час узгодження та пошуку сторонами спору певного компромісу та домовленостей, які регулюються не виключно у формі владних приписів. У подальшому, з досягненням сторонами домовленостей щодо предмета спору або прийняттям судом рішення по суті спору та його виконанням, відносини сторін повертаються в межі імперативного регулювання [5].

Ураховуючи вищезазначене щодо відмінностей податкового конфлікту та податкового спору, слід розрізняти і підстави їх виникнення.

По-друге, передумови виникнення податкового спору та підстави його виникнення – це різні правові явища. Передумови сприяють настанню відповідних юридичних наслідків, однак безпосередньо не спричиняють останніх. Так, однією з головних передумов виникнення податкового спору є наявність між платником податків і контролюючим органом неврегульованого податкового конфлікту. При цьому існування такого конфлікту не тягне з необхідністю початку процедури чи процесу із залученням до його вирішення відповідного юрисдикційного органу. Тобто наявність податкового конфлікту не є безпосередньою підставою для виникнення податкового спору. Однак даний конфлікт є підставою для реалізації його учасниками свого права на звернення до відповідного юрисдикційного органу.

Що ж стосується безпосередньо підстав виникнення податкового спору, то:

1) у випадку вирішення податкового спору в адміністративному порядку фактичний склад зазначеної підстави складають такі обставини:

– по-перше, подання особою скарги до фіскального органу, вищестоящого по відношенню до того, з яким виник податковий конфлікт. Скарга – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [6; 7]. У законі «Про звернення громадян» від 2.10.1996 р. № 393/96-ВР, а також Наказі Мінфіну України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фіскальній службі України та її територіальних органах» від 02.03.2015 № 271 закріплено, що звернення може бути усним (викладеним громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записаним (зареєстрованим) посадовою особою) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформ-

лені відповідно до законодавства України (в тому числі під час особистого прийому). Письмове звернення також може бути надісланим із використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення) [6; 7]. Отже, існує три форми звернення до контролюючого органу зі скаргою: усна, письмова та електронна. Однак для окремих різновидів скарг спеціальними нормативними актами передбачено лише одну форму звернення: письмову чи електронну, залежно від специфіки предмету податкового конфлікту;

– по-друге, реєстрація скарги в адміністративному органі. Реєстрація скарги є обов'язковою процедурою для органів ДФС, відповідно, відмова від її здійснення розцінюються як протиправна бездіяльність, яка також може бути оскаржена. Крім того, враховуючи загальні положення роботи зі зверненнями громадян, що викладені у вказаному Законі України та відомчому наказі, можемо дійти висновку про те, що важливість реєстрації звернення, в тому числі скарги, полягає в тому, що факт здійснення даної реєстрації свідчить про те, що звернення було прийняте, попередньо опрацьоване на предмет його відповідності формальним вимогам та передане належній посадовій особі контролюючого органу чи його структурному підрозділу для прийняття рішення по ньому. Тобто суперечка, розбіжності між громадянином та контролюючим органом (його посадовою особою) переходять із площини конфлікту у площину юридичного спору після того, як звернення першого було зареєстроване. Крім того, згідно із чинним порядком роботи зі зверненнями громадян в органах ДФС саме з моменту здійснення означеної реєстрації розпочинаються строки розгляду звернення.

Вказуючи в якості фактичного складу підстави виникнення податкового спору подання скарги та її реєстрацію, ми розуміємо, що дані обставини не є свідченням того, що справу буде розглянуто по суті, адже відповідний компетентний орган, посадова особа цілком можуть залишити заяву без розгляду та повернути її скаржнику за наявності відповідних підстав. За таких умов досить складно говорити про те, що податковий конфлікт набув форми спору, однак, на відміну від судового порядку, адміністративний не передбачає в якості окремого етапу відкриття провадження по справі. Тобто орган, посадова особа ДФС, що уповноважені розглядати скарги на рішення, дії чи бездіяльність контролюючих органів, їх посадових осіб, після реєстрації протягом встановленого строку повинні або залишити заяву без розгляду, або прийняти рішення по суті справи. Лише в Наказі Мінфіну України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фіскальній службі України та її територіальних органах» передбачено, що звернення, оформлене без дотримання вимог статті 5 Закону, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше, ніж через десять днів від дня надходження. У той же час у Наказі Мінфіну України «Про затвердження Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами» про строки, протягом яких має бути повернута заява, що залишена без розгляду, немає ані слова.

На нашу думку, необхідно в законодавстві, яке регулює адміністративний порядок вирішення податкових спорів, передбачити, що компетентний орган, посадова особа зобов'язані протягом трьох днів, починаючи з наступного дня після реєстрації скарги, прийняти рішення про її залишення без розгляду, якщо для цього є підстави. Відповідно, якщо протягом даного строку такого рішення прийнято не буде, вона вважається такою, що розглядається по суті. Тобто третім і завершальним елементом фактичного складу виникнення податкового спору буде факт відсутності рішення про залишення скарги без розгляду;

2) у випадку вирішення податкового спору в судовому порядку фактичний склад підстави його виникнення формують такі обставини:

– по-перше, подання позовної заяви. Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Позовна заява подається в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб;

– по-друге, відкриття провадження по справі. Наявність даного юридичного факту свідчить про те, що суддя не виявив у матеріалах позовної заяви підстав для її залишення без руху, повернення заявнику чи відмови у відкритті провадження і вбачає за можливе розпочати по справі відповідне провадження. Відповідно до чинного законодавства позовна заява повертається позивачеві, якщо суддя встановить, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених статтями 160, 161 КАСУ, протягом п'яти днів із дня подання позовної заяви він постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів із дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, вона вважається поданою в день первинного її подання до адміністративного суду та приймається до розгляду, про що суд постановляє ухвалу в порядку, встановленому статтею 171 цього Кодексу, тобто відкриває провадження по справі. Повертається ж заява скаржнику у випадках, якщо: позивач не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху, у встановлений судом строк; позивач до відкриття провадження в адміністративній справі подав заяву про її відкликання; позов подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано; позивач не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, в яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не сплив визначений законом строк для досудового врегулювання спору; позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду; порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 172 КАСУ); відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи; якщо позовну заяву із вимогою стягнення грошових коштів, яка ґрунтується на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, подано суб'єктом владних повноважень до закінчення строку, визначеного КАСУ; у випадках, передбачених частиною другою статті 123 КАСУ [8].

Що стосується відмови у відкритті провадження, то суддя застосовує його у випадках, якщо: позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства; у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанова суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі; настала смерть фізичної особи чи припинено юридичну особу, яка не є суб'єктом владних повноважень, які звернулися з позовною заявою або до яких пред'явлено позовну заяву, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; у провадженні цього або іншого суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав [8].

Після відкриття провадження до справи залучається друга сторона податкового конфлікту (зокрема, їй пропонується надати відзив на позовну заяву), а отже, він набуває форми юридичного спору.

Висновок. Отже, підсумовуючи розглянутий у даному дослідженні матеріал, підставами виникнення податкового спору, незалежно від того, вирішується він в адміністративному чи судовому порядку, виступають юридичні факти у формі дій, що вчиняються скаржником, позивачем та юрисдикційним органом. Звертаючись до адміністративного чи судового органу, скаржник вчиняє юридичний акт, яким доводить до відома юрисдикційного органу про наявність податкового конфлікту, стороною якого він є, і висловлює свій намір скористатися передбаченими законодавством юридичними інструментами його розв'язання та захисту своїх прав і законних інтересів, що є предметом конфлікту. Юрисдикційний орган, у свою чергу, приймаючи зазначену скаргу, підтверджує право скаржника на таке звернення, однак у той же час проводить відповідну роботу із з'ясування того, чи належним чином скаржник, заявник, реалізував зазначене право. За відсутності підстав, які унеможливлюють вирішення скарги, заяви, юрисдикційний орган розпочинає її розгляд, провадження по ній, чим переводить податковий конфлікт у площину правового спору.

Список використаних джерел:

1. Усенко Є.А. Правове регулювання процедур вирішення податкових спорів [Текст]: монографія. Х.: Право, 2011. 184 с.

2. Соціологія: підручник для прикладного бакалаврату / О.Г. Бердюгина, В.А. Глазирін, А.В. Грібакін [та ін]; відп. ред. В.А. Глазирін. 5-е вид., перероб. і доп. М.: Видавництво Юрайт, 2014. 414 с. Серія: Бакалавр. Прикладний курс. URL: http://stud.com.ua/28765/sotsiologiya/sotsialniy_konflikt_ponyattya_struktura_vidi.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Грось Л.А. Гражданское и арбитражное процессуальное право – взаимосвязь с материальным правом. Хабаровск, 1997. С. 272.

5. Божко Ю. Конфлікт у сфері податкових відносин як передумова виникнення податкового спору. Юридична Україна. Фінанси, податки, бюджет. 2012. № 1. С. 25–29. URL: http://www.pravnuk.info/urukrain/1393-konflikt-u-sferi-podatkovix-pravovidnosin-yak-peredumova-viniknennya-podatkovogo-sporu.html.

6. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

7. Наказ Мінфіну України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фіскальній службі України та її територіальних органах» від 02.03.2015 № 271. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-15.

8. Кодекс адміністративного судочинства України / в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. ВВР. 2017. № 48. Ст. 436. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

УДК 342.951

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Валькова Євгенія Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються методи адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності. Надається класифікація методів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності, проводиться їх дослідження. Здійснюється аналіз чинного законодавства. Надається авторське визначення методу адміністративно-правового регулювання у сфері захисту права інтелектуальної власності. Доведено, що під останнім треба розуміти певну сукупність засобів, заходів і способів, що застосовуються суб'єктами публічної адміністрації під час здійснення реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності, видачі на них охоронних документів і застосування до порушників режиму інтелектуальної власності заходів адміністративного примусу.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, метод, управління, охорона права інтелектуальної власності, норма права.

METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION

Valkova Yevheniia Valeriivna,
Candidate of Law, Associate Professor
at the Department of Administrative Law
and Administrative Process
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article deals with the methods of the administrative and legal regulation in the field of intellectual property rights protection. The classification of the methods of the administrative and legal regulation in the field of protection of intellectual property rights is given, their research is conducted. An analysis of current legislation is underway. Author's definition of the method of the administrative and legal regulation in the field of intellectual property rights protection is provided. It is proved that the latter should be understood as a certain set of means, measures and methods used by the subjects of public administration in the registration of objects of intellectual property rights, the issuance of security documents for them and the application of administrative coercion measures to violators of the regime of intellectual property.

Key words: intellectual property right, method, management, protection of intellectual property rights, norm of law.

Постановка проблеми. Інтелектуальна власність завжди була та буде основним і необхідним елементом розвитку суспільства й прогресу людства загалом. Сьогодні досить нагально постає питання охорони права інтелектуальної власності у зв'язку із збільшенням правопорушень у цій сфері. На ниві розвитку науки адміністративного права та теорії управління відбувається логічне переосмислення практики застосування наявних методів адміністративно-правового регулювання у сфері права інтелектуальної власності, що викликає зміну пріоритетів у користуванні тим або іншим із них і необхідність подальшого їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження методів адміністративно-правового регулювання здійснювалось у працях таких учених: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, А.Ю. Васіної, В.В. Галунька, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, А.Ф. Мельника, В.К. Шкарупи та інших. Всі вони висловлюють власну позицію з приводу застосування останніх. Проте саме методи адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності сьогодні потребують додаткового дослідження.

Мета статті полягає у визначенні методів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності та їх дослідженні.

Виклад основного матеріалу. У сфері адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності найбільш результативними та такими, що найчастіше застосовуються суб'єктами публічної адміністрації, є методи переконання та примусу, що дає нам можливість визначити їх як основні.

Зазначимо, що переконання – це система заходів правового і неправового характеру, які здійснюються державними та громадськими органами та виявляються в здійсненні виховних, роз'яснювальних і заохочувальних методів, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших правових актів [1, с. 158–159]. Переконання є пріоритетним методом впливу публічної адміністрації, оскільки використовується систематично, забезпечує добровільне виконання приписів, що сприяє здійсненню правомірної поведінки громадянами. У зв'язку з тим, що заходи переконання в науковій літературі вже піддавались ґрунтовному дослідженню багатьма вченими-адміністративістами, доцільно буде зупинитись на заходах переконання саме у сфері охорони права інтелектуальної власності.

Сьогодні під час здійснення охорони права інтелектуальної власності суб'єкти публічної адміністрації найчастіше використовують такі заходи методу переконання: 1) заходи активної агітаційної кампанії з підвищення обізнаності громадськості про важливість охорони права інтелектуальної власності, поширення інформації з питань такої охорони; 2) заходи забезпечення інформованості про охорону права інтелектуальної власності в системі вищої освіти; 3) засоби забезпечення атмосфери відкритості, прозорості й підзвітності діяльності публічної адміністрації у сфері охорони права інтелектуальної власності; 4) критика антигромадських вчинків в аналізованій сфері; 5) заохочення фізичних та юридичних осіб, які активно беруть участь у розвитку й охороні права інтелектуальної власності. Це, наприклад, Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України в галузі архітектури.

Необхідно наголосити, що саме метод переконання широко застосовується суб'єктами охорони права інтелектуальної власності для запобігання протиправним посяганням на право інтелектуальної власності.

Однак, будучи одним з основних методів адміністративної діяльності, переконання не завжди є досить ефективним заходом, а тому держава, охороняючи права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб, уповноважує публічну адміністрацію застосовувати примус до тих суб'єктів, які не піддаються впливу переконання.

Наприклад, працівники органів Національної поліції у разі виявлення порушень у сфері інтелектуальної власності мають право складати на винних осіб протоколи про адміністративне правопорушення.

Важливо підкреслити, що під адміністративним примусом розуміють визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного або психологічного впливу уповноважених державних органів, а у деяких випадках – громадських організацій, на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їхніх прав, свобод та інтересів у разі вчинення цими особами протиправних діянь або в умовах надзвичайних обставин, з метою запобігання та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, запобігання та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [2, с. 225–226].

Зазначимо, що ми підтримуємо думку В.В. Галунька, який відповідно до призначення поділяє заходи адміністративного примусу на три групи: 1) адміністративно-запобіжні заходи; 2) заходи адміністративного припи-нення; 3) адміністративні стягнення [2, с. 226].

Характеристику адміністративного примусу розпочнемо з адміністративно-запобіжних заходів.

У сфері охорони права інтелектуальної власності адміністративно-запобіжні заходи використовуються суб'єктами публічної адміністрації з метою профілактики правопорушень в аналізованій сфері, забезпечення захисту законних прав й інтересів осіб та усунення обставин, що створюють загрозу порушення прав фізичних та юридичних осіб на об'єкти права інтелектуальної власності. Вони є обмеженнями адміністративно-правового характеру, адміністративно-примусовими діями щодо громадян та інших суб'єктів права [3, с. 71].

Аналіз нормативних актів і наукової літератури дає можливість визначити орієнтовний перелік адміністративно-запобіжних заходів.

1. Перевірка. Суб'єкти публічної адміністрації в процесі здійснення охорони та захисту права інтелектуальної власності можуть перевіряти наявність охоронних документів (патентів, свідоцтв, ліцензій) на використання об'єктів права інтелектуальної власності; наявність контрольних марок на упаковці аудіо-, відеокасет, компакт-дисків, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних та інших аудіовізуальних творів, що введенні в обіг тощо;

2. Огляд. Закон України від 17 січня 2002 р. № 2953-III «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» передбачає право центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, під час здійснення перевірки оглядати за участю відповідно виробника, експортера чи імпортера ліцензовані приміщення, ліцензоване обладнання, а також диски для лазерних систем зчитування [4]. Також працівники органів внутрішніх справ і митні органи мають право на проведення огляду речей та об'єктів права інтелектуальної власності, вантажів, багажу, транспортних засобів, а також на особистий огляд [5].

3. Відвідування підприємств, установ, організацій, а також суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з використанням об'єктів права інтелектуальної власності.

4. Виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню порушень прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

5. Внесення посадовими особами подань про необхідність усунення причин та умов, які сприяють учиненню порушень прав на об'єкти прав інтелектуальної власності, у разі їх виявлення до державних органів, підприємств, установ, організацій.

Вищевикладене дає змогу зробити висновок, що під адміністративно-запобіжними заходами у сфері охорони права інтелектуальної власності треба розуміти сукупність заходів впливу морального, фізичного, організаційного, матеріального та іншого характеру, що застосовуються суб'єктами публічної адміністрації в межах наданої їм законом компетенції та спрямовані на виявлення і недопущення правопорушень у зазначеній сфері.

Наступним видом заходів адміністративного примусу є припинення.

Зауважимо, що заходи адміністративного припинення, так само як і адміністративно-попереджувальні, є досить різноманітними та здійснюються суб'єктами публічної адміністрації в багатьох сферах, включно зі сферою охорони права інтелектуальної власності. Важливо, що заходи адміністративного припинення не відвертають, а безпосередньо припиняють протиправні діяння, що вчиняються, тобто правопорушення вже розпочалося (або закінчилось), і необхідно з'ясувати обставини справи, встановити особу порушника, створити умови для подальшого застосування до нього заходів адміністративної відповідальності [6, с. 225].

На підставі вивчення законодавства та наукової літератури можемо визначити такі заходи адміністративного припинення у сфері охорони права інтелектуальної власності: 1) вимога припинити протиправну поведінку, порушення або вчинення дій, що можуть призвести до порушення законодавства з питань інтелектуальної власності. Таким правом наділені працівники правоохоронних органів та інші суб'єкти публічної адміністрації у разі виявлення такої поведінки; 2) вилучення, опечатування або конфіскація об'єктів права інтелектуальної власності, виготовлених із порушенням законодавства. Закон України від 23 грудня 1993 р. «Про авторське право і суміжні права» передбачає вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту [7]. У свою чергу Закон України від 17 січня 2002 р. «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» передбачає опечатування та / або вилучення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, вироблених із порушенням вимог вказаного Закону, а також обладнання та сировини для їх виробництва, що не відповідають вимогам Закону [4]; 3) обмеження, тимчасова заборона діяльності суб'єктів господарювання в разі її невідповідності вимогам Закону; 4) анулювання ліцензії на виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць; 5) тимчасове припинення дії ліцензії на виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць.

Зауважимо, що вивчення заходів адміністративного припинення та законодавства України дає змогу стверджувати, що вказані заходи більшою мірою притаманні органам Національної поліції та іншим правоохоронним органам, що здійснюють охорону і захист права інтелектуальної власності у своїй діяльності. Ці органи застосовують заходи спеціального призначення, які є різновидом адміністративного припинення, зокрема такі: заходи фізичного впливу, застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї, а також особистий огляд, огляд речей, входження в житлові приміщення громадян, зупинка транспортних засобів та інші.

Останній складник заходів адміністративного примусу є серцевиною адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади у сфері охорони права власності. Він розглядається в контексті адміністративних стягнень, які застосовуються суб'єктами публічної адміністрації за вчинені правопорушення в процесі притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Наголосимо, що в чинному законодавстві України визначення адміністративної відповідальності відсутнє. Теоретики права зараховують адміністративну відповідальність до різновиду юридичної відповідальності, яка, у свою чергу, постає видом соціальної відповідальності. З урахуванням предмета дослідження пропонуємо під адміністративною відповідальністю у сфері захисту права інтелектуальної власності розуміти систему засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку фізичних та юридичних осіб, яка виражається в застосуванні органами державної влади до суб'єкта, який скоїв адміністративне правопорушення у сфері права інтелектуальної власності, певного заходу державно-правового примусу – адміністративного примусу.

Варто наголосити, що заходи адміністративної відповідальності, які застосовуються як метод управління у сфері охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності, суттєво відрізняються від заходів адміністративного попередження та заходів адміністративного припинення. Наприклад, особливості заходів адміністративної відповідальності полягають у тому, що, по-перше, вони несуть у собі яскраво виражений «санкційний характер», оскільки є правовим наслідком вчиненого правопорушення; по-друге, наслідком застосування до особи будь-якого адміністративного стягнення стає його фактичне притягнення до адміністративної відповідальності; по-третє, на відміну від перших двох груп заходів адміністративного примусу, заходи адміністративної відповідальності шляхом переліку визначено в чинному законодавстві; по-четверте, правом застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері управління охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності наділений лише суд (суддя) [8, с. 72]. Водночас треба підкреслити, що вивчення КУпАП дає можливість стверджувати, що сьогодні суб'єкти публічної адміністрації у сфері охорони права інтелектуальної власності мають право складати на фізичних осіб протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 51-2 «Порушення прав та об'єкт права інтелектуальної власності», ст. 164-3 «Недобросовісна конкуренція», ст. 164-6 «Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів», ст. 164-7 «Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів», ст. 164-9 «Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», ст. 164-13 «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва» [9].

Проте КУпАП є не єдиним нормативно-правовим актом, що передбачає адміністративну відповідальність за порушення права на об'єкт права інтелектуальної власності. Наприклад, Закон України від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачає перелік дій, за які передбачено адміністративну відповідальність. Такими діями визнаються неправомірне використання ділової репутації суб'єктів господарювання, створення перешкод суб'єктами господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці [10].

Також Закон України від 23 грудня 1993 р. «Про авторське право і суміжні права» передбачає можливість накладення судом на порушника авторських або суміжних прав штрафу в розмірі 10 % від суми, присудженої судом на користь позивача [7]. З аналізу цієї норми видно, що ця санкція має адміністративно-правову природу.

Треба наголосити, що вивчення чинного законодавства дає нам змогу стверджувати, що за порушення у сфері охорони права інтелектуальної власності можуть застосовуватись такі стягнення, як штрафи (здебільшого), конфіскація предмета, який

став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення, або грошей, отриманих внаслідок вчинення протиправних дій.

Висновки. Отже, підсумовуючи характеристику методів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності, робимо такі висновки:

– під методом управління у сфері адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності треба розуміти певну сукупність засобів, заходів і способів, що застосовуються суб'єктами публічної адміністрації під час здійснення реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності, видачі на них охоронних документів і застосування до порушників режиму інтелектуальної власності заходів адміністративного примусу;

– основними методами діяльності публічної адміністрації у сфері адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності є засоби переконання та примусу;

– під час здійснення охорони права інтелектуальної власності суб'єкти публічної адміністрації найбільш часто використовують такі засоби переконання: засоби активної агітаційної кампанії з підвищення обізнаності громадськості про важливість охорони права інтелектуальної власності; засоби забезпечення інформованості про охорону права інтелектуальної власності в системі вищої освіти; засоби забезпечення атмосфери відкритості, прозорості й підзвітності діяльності публічної адміністрації в досліджуваній сфері; засоби забезпечення високого рівня приватної ініціативи суб'єктів права інтелектуальної власності; критика антигромадських вчинків в аналізованій сфері;

– суб'єкти, що здійснюють охорону та захист об'єктів права інтелектуальної власності, застосовують у своїй діяльності такі адміністративно-запобіжні заходи: різноманітні перевірки, огляд, відвідування підприємств, установ, організацій, а також суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з використанням об'єктів права інтелектуальної власності, виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню порушень прав на об'єкти права інтелектуальної власності та інші;

– до заходів адміністративного припинення у сфері охорони права інтелектуальної власності належать такі: вимога припинити протиправну поведінку або правопорушення; вилучення, опечатування чи конфіскація об'єктів права інтелектуальної власності, виготовлених із порушенням законодавства; обмеження, тимчасова заборона діяльності суб'єктів господарювання в разі її невідповідності вимогам Закону; анулювання ліцензії на виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць; тимчасове припинення дії ліцензії на виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць та інші;

– під адміністративною відповідальністю у сфері захисту права інтелектуальної власності необхідно розуміти систему засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку фізичних та юридичних осіб, яка виражається в застосуванні органами державної влади до суб'єкта, який скоїв адміністративне правопорушення у сфері права інтелектуальної власності, певного заходу державно-правового примусу – адміністративного примусу;

– адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності передбачена не лише КУпАП, але й ще низкою законів України.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право: підручник / За заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х.: «Право», 2010. 624 с.

2. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / За заг. ред. В.В. Галунька. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2010. 378 с.

3. Чомахашвілі О.Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2008. 216 с.

4. Закон України від 17 січня 2002 р. №2953-III «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2953-14.

5. Митний Кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.

6. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Сушенко В.Д. та ін. Курс адміністративного права України: підручник / За ред. В.В. Коваленка. К.: «Юрінком Інтер», 2012. 808 с.

7. Закон України від 23 грудня 1993 р. «Про авторське право і суміжні права» № 3792-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.

8. Запорожець І.Г. Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2006. 205 с.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran3896#n3896.

10. Закон України від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80.

УДК 342.9

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Гуть Неля Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

У роботі розкривається сутність проблем, які гальмують розвиток досліджень функціонального призначення адміністративного процесу в системі юридичних процесів України. Пропонується авторське бачення видів юридичного процесу в Україні та розкривається роль адміністративного процесу, що він відіграє в системі юридичних процесів України. Акцентується увага на тому, що функціональне призначення адміністративного процесу в системі юридичних процесів залежить від визначення змісту юридичного процесу. Обґрунтовується думка, що зміст юридичного процесу слід пов'язувати, по-перше, з правозастосовною діяльністю, по-друге – з розглядом і вирішенням юридичної справи, по-третє – з детальною правовою регламентацією діяльності компетентних суб'єктів щодо розгляду і вирішення юридичної справи. На цій підставі пропонується виділяти два види юридичного процесу: юрисдикційний (конституційний, цивільний, господарський, кримінальний, адміністративний) і неюрисдикційний (інтерпретаційний). Стверджується, що функціональне призначення адміністративного процесу полягає в охороні суспільних відносин, у контролі

діяльності суб'єктів владних повноважень та в захисті прав, свобод і інтересів осіб у сфері публічних правовідносин.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, функції адміністративного процесу, функції адміністративного судочинства.

FUNCTIONAL ASSIGNMENT OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS IN THE NATIONAL SYSTEM OF LEGAL PROCESSES

Hut Nelia Yuriivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Constitutional Law Department (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The paper reveals the essence of the problems that hamper the development of research on the functional purpose of the administrative process in the system of legal processes in Ukraine. The author's vision of the types of the legal process in Ukraine is proposed and the role of the administrative process is revealed, it plays in the system of legal processes in Ukraine. The attention is focused on the fact that the functional purpose of the administrative process in the system of legal processes depends on the definition of the content of the legal process. The opinion is substantiated that the content of the legal process should be linked, firstly, with law enforcement, secondly, with the consideration and decision of the legal case, thirdly, with detailed legal regulation of the activities of competent subjects to review and resolve the legal case. On this basis, it is proposed to distinguish two types of legal process: jurisdictional (constitutional, civil, economic, criminal, administrative) and non-jurisdictional (interpretative). It is argued that the functional purpose of the administrative process is to protect public relations, to control the activities of subjects of authority and protect the rights, freedoms and interests of individuals in the field of public relations.

Key words: administrative process, administrative legal proceedings, functions of the administrative process, functions of administrative legal proceedings.

Постановка проблеми. Якщо юридичний процес розглядати як системне утворення, то кожен елемент цієї системи має своє специфічне функціональне призначення. І наскільки якісно і повно реалізує такий елемент свої функції, настільки ефективно взагалі функціонує система. Адміністративний процес є видом юридичного процесу, а тому постає питання про його функціональне призначення в національній системі юридичних процесів.

«Функціонування» і «функціональне призначення» не завжди збігаються за змістом як слова-синоніми. Поняття «функціонування» в більшій мірі пов'язане з обсягом роботи, яку виконує певний елемент (явище, орган, деталь тощо) у загальній системі подібних елементів, а тому характеристика функціонування, наприклад, органу державної влади часто зводиться до висвітлення всіх його повноважень. Разом із тим термін «функціонування» не можна застосовувати до всіх без виключення державно-правових явищ. Наприклад, некоректно говорити про функціонування юридичного процесу. У даному випадку доречно вживати термін «функціональне призначення юридичного процесу» як явища правової дійсності. Тобто термін «функціональне призначення» спрямований на розкриття тієї ролі, яку відіграє певний елемент (явище, предмет дослідження, орган, річ тощо) у загальній системі подібних (одноманітних за певними критеріями) елементів. Наприклад, головне функціональне призначення органів виконавчої влади в системі органів державної влади полягає у виконанні чинних у державі законів.

Кожен вид юридичного процесу, в тому числі й адміністративний процес, відіграє свою роль у загальній системі юридичних процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дискусійні питання щодо визначення змісту юридичного процесу та адміністративного процесу піднімалися в працях Т.О. Гуржій, Є.Ф. Демського, Є.В. Додіна, О.К. Застрожної, І.О. Картузової, М.Ю. Козлова, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, М.Я. Масленнікова, О.І. Миколенка, А.Ю. Осадчого, І.В. Панової, В.Г. Перепелюка, В.М. Протасова, Н.Г. Саліщевої, В.Д. Сорокіна, О.В. Фатхутдінової та інших вчених. Аналіз праць зазначених вище науковців дає можливість констатувати, що в науковій літературі дослідження адміністративного процесу відбувається в основному за трьома напрями, такими як: 1) розкриття змісту адміністративного процесу з урахуванням чисельних концепцій юридичного процесу; 2) визначення критеріїв розмежування адміністративного процесу й адміністративної процедури; 3) встановлення особливостей правового регулювання адміністративного судочинства як елемента структури адміністративного процесу. На жаль, сьогодні в доктрині адміністративного права взагалі не піднімаються питання про функціональне призначення адміністративного процесу як у правовій системі України взагалі, так і в системі юридичних процесів України зокрема.

Постановка завдань. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена дана стаття, є:

1) розкрити сутність проблем, які гальмують розвиток досліджень із питань функціонального призначення адміністративного процесу в системі юридичних процесів України;

2) визначитись із функціональним призначенням адміністративного процесу в системі юридичних процесів України, запропонувавши авторське бачення видів юридичного процесу в Україні;

3) визначити перспективні напрями досліджень функцій адміністративного процесу та його функціонального призначення в системі юридичних процесів України.

Виклад основного матеріалу. Існує ціла низка чинників, які негативно позначаються на якості досліджень функціонального призначення адміністративного процесу в загальній системі юридичних процесів.

У першу чергу, мова йде про невизначеність змісту терміна «юридичний процес» і, як наслідок, про відсутність чітких критеріїв, за якими можна було б ту чи іншу послідовність дій компетентних суб'єктів щодо розгляду юридичної справи визнати юридичним процесом. Для того, щоб встановити функціональне призначення адміністративного процесу в загальній системі юридичних процесів України, необхідно чітко визначитись із елементами цієї системи, тобто видами юридичних процесів. Натомість в юридичній літературі взагалі відсутнє загальноприйнятне уявлення про критерії класифікації юридичного процесу. Наведемо декілька прикладів, які наглядно розкривають сутність існуючої проблеми.

Найбільш поширений у теорії права підхід щодо класифікації юридичного процесу полягає в тому, що в залежності від форми діяльності, в межах якої набуває своєї реалізації юридичний процес, його поділяють на два види – правотворчий та правозастосовний [1, с. 7]. На жаль, ця класифікація має суттєві недоліки: 1) спірним і малоаргументованим залишається питання віднесення до юридичних процесів правотворчого процесу (наприклад, В.О. Лорія зазначає, що юридичний процес завжди має на меті правозастосування, а не правотворчість, тобто він здійснюється на базі вже здійсненої правотворчості) [2, с. 28]; 2) ця класифікація не конкретизує систему правозастосовних юридичних процесів, а тому серед таких процесів можна виділити не тільки традиційні судові процеси (цивільний, кримінальний, адміністративний тощо), а й інші процеси,

які регламентуються чинним законодавством чи обґрунтовуються в науковій літературі (бюджетний, нотаріальний, публічно-сервісний тощо). Отже, запропонована класифікація позбавлена методологічних властивостей для розкриття ролі адміністративного процесу в загальній системі юридичних процесів України.

Автори монографії «Теорія юридичного процесу» за функціональною ознакою поділяють юридичний процес на чотири види: засновний, правотворчий, правозастосовний та контрольний процеси [3, с. 65]. Ця класифікація юридичного процесу окрім вже згаданих вище недоліків має ще один. Полягає він у тому, що автори монографії виділяють в якості самостійних юридичних процесів засновний і контрольний процеси, тоді як за своєю суттю вони можуть розглядатися лише як види правозастосовного процесу. До того ж, виникають сумніви щодо аргументованості такої позиції, адже не вся правозастосовна діяльність регламентується процесуальними нормами. Наприклад, О.І. Миколенко розглядає засновну і контрольну діяльність як види юридичної діяльності, яка регламентується не процесуальними, а процедурними нормами, а тому взагалі заперечує існування засновного і контрольного юридичних процесів, називаючи їх юридичними процедурами [4, с. 134].

О.В. Кузьменко за функціональною ознакою виділяє правотворчий, правозастосовний та правоохоронний юридичні процеси [5, с. 9]. Правоохоронна діяльність є видом правозастосовної діяльності, а тому виникають сумніви щодо методологічної коректності даної класифікації. Орієнтуючись на основні положення концепції адміністративного процесу, які пропонує у своїх працях О.В. Кузьменко, можна припустити, що автор хотіла розмежувати між собою правотворчий, публічно-управлінський (так званий позитивний юридичний процес) та юрисдикційний процеси. Термін же «правоохоронний» є доволі дискусійним в юридичній літературі та позбавлений чіткого змісту як у національному законодавстві, так і спеціальній літературі. Наприклад, В.М. Протасов взагалі пов'язує зміст поняття «юридичний процес» виключно з правоохоронною діяльністю компетентних органів та правоохоронними відносинами [6, с. 62–90]. Тобто, на його думку, все, що існує поза межами правоохоронної діяльності і правоохоронних відносин, регламентується процедурними, а не процесуальними нормами.

Також О.В. Кузьменко зазначає, що юридичний процес можна розглядати як системне утворення, і тоді він охоплює собою конституційний, кримінальний, цивільний, господарський, адміністративний процеси [5, с. 9]. У даному випадку система юридичних процесів України повністю збігається з галузевим поділом права України. Але за такому підходу втрачаються індивідуальні особливості тих видів юридичного процесу, які регламентуються нормами адміністративного права. Наприклад, сьогодні з упевненістю можна сказати, що до елементів структури адміністративного процесу відносяться адміністративне судочинство та провадження у справах про адміністративні правопорушення. Кожне з названих проваджень має свої цілі, завдання та механізми реалізації, а тому функціональне призначення кожного із цих проваджень у структурі адміністративного процесу є різним, і це теж слід враховувати під час характеристики функціонального призначення адміністративного процесу в системі юридичних процесів України.

Е.Ф. Демський, який взяв в якості критерію класифікації поняття «правосуддя», виділяє два види юридичного процесу: судовий і несудовий [7, с. 110]. Ця класифікація потребує великої кількості уточнень, адже справи про адміністративні правопорушення можуть розглядатись як судами, так і іншими суб'єктами (органами виконавчої влади, місцевого самоврядування тощо). Тобто виникає теоретична колізія, коли діяльність суду щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення не відноситься до здійснення правосуддя, а характеризується як «здійснення су-

дом юрисдикції». Також у відповідності до положень національного законодавства Конституційний суд України здійснює не тільки юрисдикційні повноваження щодо відповідності положенням Конституції та законів України актів державних органів, а й повноваження щодо офіційного тлумачення положень Конституції [8, ст. 7]. Виникає необхідність встановлення місця інтерпретаційного процесу (а саме процесу щодо офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України) серед інших видів юридичного процесу. Більшість авторів взагалі не виділяють інтерпретаційний процес у системі юридичних процесів, вважаючи, що він повністю охоплюється поняттям «конституційний процес». Разом із тим є автори, які вважають, що інтерпретаційний процес можна розглядати як самостійний вид юридичного процесу, наприклад, поряд із правотворчим і правозастосовним процесами [9, с. 22], або ж як вид неюрисдикційного процесу [4, с. 142].

Запропонована Е.Ф. Демським класифікація юридичного процесу на судовий і несудовий, на жаль, не сприяє уточненню місця і ролі адміністративного процесу в системі юридичних процесів України. Наприклад, О.І. Миколенко стосовно цього зазначає, що класифікація юридичного процесу на два види, судовий та несудовий, не тільки не вирішує існуючі теоретичні проблеми юридичної науки, а й породжує нові [4, с. 138].

Ми переконані в тому, що:

1) по-перше, зміст юридичного процесу завжди пов'язаний із правозастосовною діяльністю, і тому законодавчий і правотворчий процеси не є за своєю суттю видами юридичного процесу;

2) по-друге, зміст юридичного процесу завжди пов'язаний із розглядом і вирішенням юридичної справи, а тому бюджетний процес не є видом юридичного процесу. В цьому сенсі погоджуємося з тими науковцями, які стверджують, що бюджетний процес не є юридичним процесом, а являє собою явище, яке полягає в описі фаз розвитку певних предметів і явищ, що відбуваються закономірним порядком, передбаченим чинним законодавством. А тому бюджетний процес можна характеризувати як «правовий процес» чи як вид «правової процедури», які не ідентичні поняттю «юридичний процес» [4, с. 133];

3) по-третє, зміст юридичного процесу завжди пов'язаний із детальною правовою регламентацією діяльності компетентних суб'єктів щодо розгляду і вирішення юридичної справи. На цій підставі до видів юридичного процесу не можна віднести, наприклад, нотаріальний і контрольний процеси, адже порядок реалізації і нотаріальної, і контрольної діяльностей лише фрагментарно регламентується чинним законодавством. На противагу цьому конституційний, кримінальний, господарський процеси детально регламентуються чинним законодавством.

Вважаємо, що основою класифікації юридичного процесу повинна бути приналежність чи неприналежність до юрисдикційної діяльності. За цим критерієм юридичний процес можна поділити на два види: 1) юрисдикційний процес, який пов'язаний із розглядом та вирішенням спорів і правопорушень; 2) неюрисдикційний процес, який пов'язаний із діяльністю судів щодо офіційного тлумаченням положень Конституції і законів України.

На підставі аналізу чинного законодавства до юрисдикційних процесів слід віднести:

1) *конституційний процес,* який охоплює собою всі повноваження Конституційного суду України, окрім повноваження, передбаченого пунктом 2 частини 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» [8];

2) *цивільний процес,* який охоплює собою наказне і позовне провадження (загальне або спрощене), окрім окремого провадження, яке реалізується не в межах юрисдик-

ційної діяльності, а в межах юридичної діяльності, та за своєю суттю є юридичною процедурою, яка реалізується судами [10, ст. 19];

3) *господарський процес,* який охоплює собою наказне і позовне провадження (загальне або спрощене) [11, ст. 12];

4) *кримінальний процес,* який охоплює досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [12];

5) *адміністративний процес,* який охоплює собою провадження у справах про адміністративні правопорушення [13] та адміністративне судочинство, яке здійснюється в порядку позовного провадження (загального або спрощеного) [14, ст. 12].

До неюрисдикційних процесів, на нашу думку, слід віднести лише інтерпретаційний конституційний процес, який охоплює собою діяльність Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень Конституції України.

Наступний чинник, який негативно позначається на якості досліджень функціонального призначення адміністративного процесу в загальній системі юридичних процесів, – це відсутність комплексних ґрунтовних праць, присвячених безпосередньо функціям чи функціональному призначенню адміністративному процесу як виду юридичного процесу України. Поодинокі ж праці із цього питання висвітлені у стилі «робочої гіпотези» чи суб'єктивного уявлення науковця, що дає підставу для дискусій, але не породжує системного уявлення про функції і функціональне призначення адміністративного процесу. Наприклад, С.В. Ківалов припускає, що до основних функцій адміністративного судочинства можна віднести правоохоронну та гарантуючу функції. Правоохоронна функція, на його думку, полягає в цілеспрямованому підтриманні режиму законності та прав, свобод і законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин у загальнодержавних та муніципальних масштабах, а гарантуюча функція адміністративного судочинства є проявом того, що вона забезпечує виконання законодавчих та підзаконних актів, які містять у собі правила поведінки органів публічної адміністрації, а також права і свободи людини та громадянина в публічно-правовій сфері [15, с. 12]. До допоміжних функцій адміністративного судочинства С.В. Ківалов відносить стимулюючу та контрольну функції. Стимулююча функція полягає, на його думку, у впливі на свідомість і волю суб'єктів адміністративного права, що певним чином забезпечує законність реалізації норм адміністративного та інших публічно-правових галузей права. Контрольна ж функція адміністративного судочинства забезпечує певну перевірку лінії поведінки суб'єктів публічно-правових відносин із метою виявлення ознак протиправності [15, с. 14].

А.А. Радчук, намагаючись визначитись із функціями адміністративного судочинства у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень, зазначає, що адміністративний суд додатково виконує функцію застосування санкцій, функцію попередження різного роду правопорушень, а також функцію страхування об'єктивності та доцільності рішень органів виконавчої влади. На підставі цього вчений констатує, що в більшості справ, які розглядаються адміністративними судами за зверненнями суб'єктів владних повноважень, адміністративні суди виконують функції, відмінні від традиційних [16, с. 14].

Не поглиблюючись в аналіз представлених вище вкрай дискусійних думок, вважаємо, що адміністративний процес як вид юридичного процесу має своє функціональне призначення.

По-перше, адміністративний процес *охороняє:*

1) суспільні відносини, які склалися в публічно-правовій сфері, від свавілля суб'єктів владних повноважень, а в окремих випадках від недбальства фізичних і юридич-

них осіб, якщо мова йде про справи за зверненнями суб'єктів владних повноважень (адміністративне судочинство);

2) суспільні відносини, які регламентуються різними галузями законодавства, від протиправних посягань у вигляді адміністративних правопорушень (провадження у справах про адміністративні правопорушення).

По-друге, адміністративний процес *контролює* діяльність суб'єктів владних повноважень на предмет її відповідності режиму законності у сфері публічно-правових відносин (адміністративне судочинство).

По-третє, адміністративний процес *захищає:*

1) права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (адміністративне судочинство);

2) права і свободи громадян, права і законні інтереси юридичних осіб, власність, конституційний лад України, правопорядок від адміністративних правопорушень (провадження у справах про адміністративні правопорушення).

Висновки та перспективи подальших розвідок.

1. Серед чинників, які негативно позначаються на якості досліджень функціонального призначення адміністративного процесу в загальній системі юридичних процесів, є: а) невизначеність в юридичній науці змісту терміну «юридичний процес»; б) відсутність чітких критеріїв, за якими можна було б ту чи іншу послідовність дій компетентних суб'єктів віднести до юридичного процесу; в) відсутність комплексних ґрунтовних праць, присвячених безпосередньо функціям чи функціональному призначенню адміністративному процесу як виду юридичного процесу України.

2. Функціональне призначення адміністративного процесу в системі юридичних процесів залежить від визначення змісту юридичного процесу. Враховуючи різні концепції юридичного процесу, які представлені в спеціальній літературі, пропонується зміст юридичного процесу пов'язувати, по-перше, з правозастосовною діяльністю, по-друге – з розглядом і вирішенням юридичної справи, по-третє – з детальною правовою регламентацією діяльності компетентних суб'єктів щодо розгляду і вирішення юридичної справи.

3. В залежності від того, пов'язаний чи ні юридичний процес з юрисдикційною діяльністю, його можна поділити на два види: а) юрисдикційний процес, який пов'язаний із розглядом та вирішенням спорів і правопорушень; б) неюрисдикційний процес, який пов'язаний із діяльністю судів щодо офіційного тлумаченням положень Конституції і законів України.

До юрисдикційних процесів відносяться: 1) конституційний процес, який охоплює собою всі повноваження Конституційного суду України, окрім повноваження, передбаченого пунктом 2 частини 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України»; 2) цивільний процес, який охоплює собою наказне і позовне провадження (загальне або спрощене), крім окремого провадження, яке реалізується не в межах юрисдикційної діяльності, а в межах юридичної діяльності, та за своєю суттю є юридичною процедурою, яка реалізується судами; 3) господарський процес, який охоплює собою наказне і позовне провадження (загальне або спрощене); 4) кримінальний процес, який охоплює досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; 5) адміністративний процес, який охоплює собою провадження у справах про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство, яке здійснюється в порядку позовного провадження (загального або спрощеного).

До неюрисдикційних процесів відноситься інтерпретаційний конституційний процес, який охоплює собою діяльність Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України.

4. Якщо юридичний процес розглядати як системне утворення, то кожен елемент цієї системи має своє специфічне функціональне призначення. Адміністративний процес як вид юридичного процесу має своє функціональне призначення:

1) охороняє: а) суспільні відносини, які склалися в публічно-правовій сфері, від свавілля суб'єктів владних повноважень, а в окремих випадках – від недбальства фізичних і юридичних осіб, якщо мова йде про справи за зверненнями суб'єктів владних повноважень (адміністративне судочинство); б) суспільні відносини, які регламентуються різними галузями законодавства, – від протиправних посягань у вигляді адміністративних правопорушень (провадження у справах про адміністративні правопорушення);

2) контролює діяльність суб'єктів владних повноважень на предмет її відповідності режиму законності у сфері публічно-правових відносин (адміністративне судочинство);

3) захищає: а) права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (адміністративне судочинство); б) права і свободи громадян, права і законні інтереси юридичних осіб, власність, конституційний лад України, правопорядок від адміністративних правопорушень (провадження у справах про адміністративні правопорушення).

Список використаних джерел:

1. Фатхутдінова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.

2. Лория В.А. Административный процесс и его кодификация. Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1986. 281 с.

3. Теория юридического процесса: монография / В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, Ю.И. Мельников, И.М. Погребной [и др.]; под общ. ред. проф. В.М. Горшенева. Х.: Вища школа, 1985. 192 с.

4. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права: монографія. Х.: Бурун Книга, 2010. 336 с.

5. Кузьменко О.В. Адміністративний процес у парадигмі права: автореф. дис. … доктор. юрид. наук: спец. 12.00.07; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 32 с.

6. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М.: Юридическая литература, 1991. 144 с.

7. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 35. Ст. 376.

9. Беляев В.П. Контрольная форма юридической деятельности (общетеоретический аспект) / под ред. докт. юрид. наук, проф. А.В. Малько. СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. 208 с.

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

11. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради України. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.

14. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

15. Ківалов С.В. Теоретична характеристика функціонального змісту адміністративного судочинства як правозахисного механізму у сфері публічного управління // Актуальні проблеми держави і права. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_71_4.
16. Радчук А.А. Функції адміністративного судочинства у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 22, 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_22_28.

УДК 342.951(316.334.2)

СУБ'ЄКТИ МЕЦЕНАТСЬКОЇ ТА СПОНСОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Демешко Максим Валерійович,
аспірант кафедри адміністративної діяльності (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано суб'єкти меценатської та спонсорської діяльності як суб'єкти адміністративного права. Зроблено загальний аналіз суб'єктів адміністративного права.
Ключові слова: суб'єкти, адміністративне право, адміністративно-правовий статус, меценатська діяльність, спонсорська діяльність.

SUBJECTS OF PATRONAGE AND SPONSORSHIP ACTIVITIES AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW

Demeshko Maksym Valeriiovych,
Postgraduate Student at the Department of Administrative Activity (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the subjects of patronage and sponsorship activities as subjects of administrative law. The general analysis of subjects of administrative law is made.
Key words: subjects, administrative law, administrative and legal status, philanthropic activity, sponsorship activity.

Постановка проблеми. В останні роки питання окреслення чіткого переліку суб'єктів адміністративного права є одним із найактуальніших, що постає перед науковою адміністративного права, оскільки саме ці особи виступають учасниками адміністративно-правових правовідносин і визначають їхні тенденції розвитку. Суб'єкт адміністративного права – це, перш за все, особа, котра виступає потенційним учасником адміністративних правовідносин, що відповідають особливим ознакам, закріпленим у нормах адміністративного права й зумовлюють можливість набувати та реалізовувати права й обов'язки на основі таких норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика суб'єктного складу адміністративного права привертала увагу багатьох учених-юристів, зо-

крема, цими питаннями займалися В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, К.К. Афанасьєв, Н.О. Армаш, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. Гаращук, В.М. Горшенев, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.С. Гриценко, Є.В. Додіна, О.О. Дьомін, Ю.А. Дорохіна, А.І. Єлістратов, О.Ф. Євтихієв, Б.М. Лазарєв, Д.М. Лук'янець, О.Є. Луньов, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Т.О. Мацелик, Н.Г. Саліщева, Р.А. Сербин, В.Ф. Сіренко, Ю.М. Старилов, М.С. Студенікіна, Ю.О. Тихомиров, О.В. Шоріна та інші. У поле зору згаданих вчених потрапляли як окремі суб'єкти, так і їх угрупування, узагальнена характеристика всієї системи суб'єктів адміністративного права тощо. Однак при цьому питання суб'єктів меценатської та спонсорської діяльності, на жаль, були і залишаються лише опосередкованим предметом дослідження з боку вчених-адміністративістів.

Мета статті полягає у наданні загальної характеристики суб'єктів меценатської та спонсорської діяльності у системі суб'єктів адміністративного права під кутом зору сучасних тенденцій розвитку адміністративно-правової науки та думок учених-адміністративістів із приводу порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають окремі науковці, суб'єкт адміністративного права – це учасник, активний або пасивний, процесу державного управління, наділений у зв'язку з цим комплексом прав та обов'язків, що становлять його адміністративно-правовий статус [1, с. 89]. Як і в будь-якій іншій галузі права, суб'єкт адміністративного права – це будь-яка людина (фізична особа) або група осіб (юридична особа), наділені специфічним статусом, що перетворює їх з індивіда або групи індивідів у громадянина (іноземця, особи без громадянства) й орган виконавчої влади (неприбуткову організацію, благодійну організацію, підприємство тощо).

У літературі досить часто робляться спроби деталізувати перелік суб'єктів адміністративного права, аналізуючи різноманітні адміністративно-правові статуси. Однак, наприклад, як спеціального суб'єкта виділяють громадянина чи орган виконавчої влади. Проте при цьому треба мати на увазі, що «громадянин» містить тільки набір прав та обов'язків, що відображають взаємовідносини фізичної особи з державою в тому разі, якщо він відповідає вимогам, необхідним для відповідності цьому статусу. На наш погляд, одна і та сама фізична особа може бути в різні періоди свого життя й іноземцем, й особою без громадянства, й громадянином України, але при цьому не на йоту хвилини не перестає бути суб'єктом адміністративного права.

Те саме стосується також такого суб'єкта адміністративного права, як юридичне лице, яке виступає носієм різноманітних адміністративно-правових статусів, багато з яких, до речі, співпадають із цивільно-правовими. Отже, в адміністративному праві у ролі суб'єктів фігурують неприбуткові організації, зокрема благодійні (установи, фонди, партії, громадські об'єднання тощо). Зважаючи на викладене вище, можна констатувати, що статус неприбуткової організації (установи) має подвійну природу: він проявляється і як статус цивільно-правовий, і як статус адміністративно-правовий.

Отже, необхідно розібратися, що собою являє адміністративно-правовий статус. Із теорії права відомо, що правовий статус особистості або організації – це сукупність усіх притаманних їй прав та обов'язків, закріплених нормами права тієї чи іншої держави, а також визнаними цією державою норм міжнародного права. Остання складається з двох ключових компонентів: правоздатності та дієздатності. Адміністративно-правовий статус, у свою чергу, – це сукупність прав та обов'язків фізичної та юридичної особи, встановлених нормами адміністративного права. Його невід'ємним елементом також виступає адміністративна правосуб'єктність, тобто поєднання правоздатності й дієздатності суб'єкта адміністративного права [2, с. 183–184].

На нашу думку, у суб'єктів адміністративного права немає єдиного загального адміністративно-правового статусу. Їх усіх поєднує та обставина, що володіють правами

та обов'язками на основі норм адміністративного права. Отож, правоздатність і дієздатність адміністративного права також змінюються залежно від його конкретного адміністративно-правового статусу. Прикладом можна назвати правоздатність юридичної особи як ліцензіата, яка виникає з моменту отримання ліцензії й припиняється, як правило, із закінченням строку її дії. Правоздатність цієї ж юридичної особи як платника податків виникає з моменту реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та громадських формувань й припиняється у зв'язку з його ліквідацією (банкрутством).

Ю.М. Старілов, наприклад, виділяє такі ознаки, котрі визначають загальне в адміністративній правоздатності суб'єктів адміністративного права: – управлінська сутність діяльності, яка проявляє себе під час реалізації адміністративної правоздатності; – наявність спеціальних прав та обов'язків суб'єктів адміністративного права, що спонукають формування організаційних зв'язків і відносин у системі публічного права; – юридична владність дій і розпорядливість рішень, котрі приймаються деякими суб'єктами адміністративного права; – реалізація державно-примусових повноважень, заходів адміністративного примусу; – забезпечення захисту правовідносин, учасниками яких виступають громадяни; – юридичні гарантії розгляду правового спору, який виникає в системі публічного управління в адміністративному чи в судовому порядку [3, с. 422−423].

Думається, що вказані ознаки справді є найбільш типовими для сфери адміністративного права, але в жодному разі не властиві правоздатності всіх суб'єктів адміністративного права. Те саме можна сказати й про дієздатність (включно з деліктоздатністю) суб'єкта адміністративного права. Його обов'язок, зокрема нести адміністративну відповідальність, мабуть, єдина ознака правового статусу суб'єкта галузі, котра притаманна всім суб'єктам адміністративного права. При цьому треба враховувати той факт, що деліктоздатність у межах інституту адміністративної відповідальності виникає залежно від того, хто виступає суб'єктом правопорушення: фізична особа (громадянин, іноземний громадянин чи особа без громадянства, посадова особа) або юридична особа.

Наприклад, якщо взяти звичайний державний університет як суб'єкт адміністративного права, то в ньому одночасно присутній статус неприбуткової організації у формі установи і статус бюджетної організації (одержувача бюджетних коштів) відповідно до Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, статус суб'єкта освітньої діяльності згідно із Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII й статус закладу вищої професійної освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII, а також платника податків згідно з Податковим кодексом України. Утім, за своєю суттю ВНЗ – це юридична особа, тобто колективний суб'єкт права, котрий відповідає певним ознакам юридичної відособленості.

Отже, ми бачимо, що адміністративно-правовий статус – це не щось стабільне й узагальнююче, що притаманне всім без винятку суб'єктам адміністративного права, а те, що визначає місце конкретного суб'єкта в системі певних адміністративно-правових відносин, відображає сукупність прав та обов'язків суб'єкта адміністративного права, який виступає в певній ролі [4, с. 81−82].

Необхідно зазначити, що, загалом, для оптимальної класифікації суб'єктів адміністративного права на певні види (групи) в науковій літературі у різні часи висловлювались різноманітні підстави.

Наприклад, А.І. Єлістратов на початку XIX ст., досліджуючи публічні адміністративні правовідносини, визначив, що юридичні відносини встановлюються лише між

людьми, а тому суб'єктами публічних відносин можуть бути лише посадові особи, наділені підзаконною владою управління. До суб'єктів права він зараховував об'єднання осіб, які організовані певним чином (земство, місто – громада); об'єднані суспільними інтересами окремих місцевостей (селянські та міщанські громади); об'єднані інтересами окремі групи людей; громади, об'єднані спільною справою (університет). Приватні особи, за твердженням автора, також виступають суб'єктами права [5, с. 17]. Є.Н. Трубецькой пропонує інший індивідуально-колективний критерій їх розмежування. Під фізичною особою, на його думку, треба розуміти особу індивідуальну, одиничну, на противагу юридичним особам, які є особами колективними [6, с. 230].

У радянський період підхід до суб'єктів адміністративного права визначався тогочасною суспільно-правовою свідомістю. Наприклад, Ц.А. Ямпольська зазначала, що в адміністративному праві виділяються три основні групи суб'єктів: органи держави та їхні агенти; громадські організації та їхні органи; громадяни [7, с. 10]. І.І. Євтихієв до кола суб'єктів радянського адміністративного права включав органи радянського державного управління, їхніх посадових осіб, громадські організації та громадян [8, с. 9]. Більш розгорнутий перелік давав Г.І. Петров. «Суб'єктами адміністративного права, – писав він, – є 1) громадяни СРСР, особи без громадянства та іноземці; 2) органи державного управління і внутрішні частини їхнього апарату; 3) державні і громадські підприємства й установи та внутрішні частини їхнього апарату; 4) органи громадських організацій, діяльність яких регулюється правом, їхні внутрішні частини; 5) організації громадського сприяння державному управлінню; 6) службовці, які є носіями адміністративних прав і обов'язків» [9, с. 106; 10, с. 7].

Фахівці адміністративного права в сучасній період визначають, що суб'єктів адміністративного права можна також поділити на два види: 1) індивідуальні (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці) та 2) колективні (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації незалежно від форм власності; громадські організації, релігійні організації тощо) [11, с. 18].

Традиційним такий підхід є також для теорії права. Наприклад, Б.М. Чичерін як суб'єктів права розглядає розумну (тобто правоздатну) людину та юридичну особу [12, с. 234], Я.М. Магазинер – фізичну та юридичну особу [13, с. 102–105]. Два види суб'єктів права (індивідуальних і колективних) називають також В.С. Афанасьєв [14, с. 233], В.К. Бабаєв [15], Д.М. Барах [16, с. 16–24], Н.Л. Гранат та Л. І. Спиридонов [17]. Але це формулювання є, як правило, загальною схемою визначення видів суб'єктів права, а в кожній окремій галузі права вид таких суб'єктів повинен бути конкретизованим. Наприклад, на думку С.М. Махіної, в управлінському процесі беруть участь три групи суб'єктів: перша група – суб'єкти, наділені власними повноваженнями (сторона, яка управляє), – Президент України, вищі посадові особи, вищі органи виконавчої влади; друга група – це суб'єкти, на яких поширюється владний вплив (керована сторона), тобто фізичні та юридичні особи, які не наділені владними повноваженнями у сфері управління; третя група – суб'єкти, які одночасно володіють владними повноваженнями та перебувають під управлінським впливом (посадові особи, державні та муніципальні службовці, структурні підрозділи органів державної влади) [18, с. 123].

В.К. Колпаков, крім вищезазначених, пропонує такі критерії поділу суб'єктів адміністративного права: залежно від належності до державних структур (державні організації та їхні представники й недержавні організації та їхні представники); на суб'єктів колективних та індивідуальних; фізичних та юридичних осіб тощо [19, с. 75–76]. Такої думки дотримувався В.Б. Авер'янов, додаючи, що суб'єктів адміністративного права можна поділити на суб'єктів, які здійснюють виконавчу владу, і суб'єктів, що належать до інших гілок влади [20, с. 116].

В.В. Галунько вважає, що суб'єктами адміністративного права можуть бути такі: індивідуальні суб'єкти (фізичні особи, які поділяються на громадян (володіють повним набором прав і обов'язків у державі), іноземців та осіб без громадянства (мають обмеження щодо політичних прав, не виконують військового обов'язку), фізичних осіб з іншим спеціальним статусом (фізичні особи – підприємці чи фізична особа – водій транспортного засобу) та колективні суб'єкти (юридичні особи: держава, державні органи та установи, громадські об'єднання, адміністративно-територіальні одиниці та їхнє населення, виборчі округи, релігійні організації, промислові підприємства, іноземні підприємства тощо) [21, с. 121]. Аналіз сучасних наукових і науково-публіцистичних джерел свідчить про те, що більшість науковців на перше місце серед суб'єктів права ставлять людину і лише потім вивчають структуру та функціонування апарату публічної влади.

Далі ми будемо розглядати не суб'єкти адміністративного права, а найбільш характерні для адміністративного права правові статуси його суб'єктів. Серед статусів фізичних осіб найбільший інтерес становлять статуси громадянина України і осіб без громадянства, оскільки вони позбавлені режимної організації в межах адміністративного права, а серед статусів юридичних осіб й інших колективних суб'єктів адміністративного права – статуси:

1) щодо державних органів й організацій, які наділені владними повноваженнями у сфері державного управління (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи);

2) щодо недержавних колективних суб'єктів (прибуткових організацій, засобів масової інформації, платників податків, бюджетних організацій, неприбуткових організацій – громадських об'єднань, релігійних організацій, благодійних організацій).

Треба зауважити, що цей перелік не претендує на повну вичерпність, оскільки є безліч сумісних й перехресних адміністративно-правових статусів, які просто неможливо привести до єдиного класифікаційного знаменника. Саме тому вказані статуси не треба сприймати як види чи групи суб'єктів адміністративного права, хоча в певний проміжок часу певна група суб'єктів, виступає й бюджетною установою, й благодійною організацією тощо.

Особливої уваги в аспекті теми статті заслуговують такі суб'єкти адміністративного права, як-от суб'єкти благодійної, меценатської та спонсорської діяльності. До їх безпосереднього розгляду й перейдемо далі.

Суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI, а також інші благодійники та бенефіціари. Зокрема, вищевказаний Закон визначає, що благодійною організацією є юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності. Основними сферами благодійної діяльності при цьому виступають такі: 1) освіта; 2) охорона здоров'я; 3) екологія, охорона довкілля та захист тварин; 4) запобігання природним і техногенним катастрофам і ліквідація їхніх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; 5) опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; 6) соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; 7) культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; 8) наука і наукові дослідження; 9) спорт і фізична культура; 10) права людини і громадянина та основоположні свободи; 11) розвиток територіальних громад; 12) розвиток міжнародної співпраці України; 13) стимулювання економічного росту

і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; 14) сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні; 15) сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [22].

Однак благодійна організація є не єдиною передбаченою законодавством формою благодійних громадських об'єднань, у зв'язку з чим наведену вище дефініцію можна розглядати ніби у вузькому сенсі стосовно власне благодійної організації. Що ж стосується визначення організації, що здійснює благодійну діяльність, то наведене формулювання, безумовно, є не повним, оскільки організації для здійснення благодійної діяльності створюються в різних організаційно-правових формах, передбачених законодавством України для неприбуткових організацій.

У цьому ракурсі заслуговує на увагу класифікація благодійних організацій, запропонована Р.А. Сербиним, за такими критеріями: за категоріями осіб, якими вони опікуються; за віковою ознакою осіб, якими опікуються благодійні організації (діяльність яких спрямовано на дітей, повнолітніх осіб, та змішані); за віковою ознакою учасників (учасниками яких є повнолітні особи, повнолітні та неповнолітні особи); за ознакою статі осіб, якими вони опікуються; за професійними ознаками членів благодійних організацій (учасниками яких є представники однієї професії та декількох професій); за порядком фінансування (які фінансуються за кошти внесків учасників, благодійників, що не є учасниками благодійної організації, змішаного фінансування); за засновниками (засновані фізичними особами, юридичними особами, фізичними та юридичними особами); залежно від об'єкта надання благодійної допомоги (які надають благодійну допомогу фізичним особам, юридичним особам, фізичним та юридичним особам); за рівнем державного контролю (за якими здійснюється загальний та посилений державний контроль); за кількісним складом (малі, середні, великі); за організаційною формою (одиничні та які здійснюють діяльність спільно з іншими об'єднаннями); за часом існування (тимчасові та безстрокові); за характером адаптації до змін (із консервативною та гнучкою організаційною і функціональною структурою); залежно від сфер діяльності (які здійснюють діяльність у матеріальній, соціально-політичній, духовній та культурно-побутовій сферах і в декількох сферах); залежно від статусу (міжнародні та національні – всеукраїнські, регіональні, місцеві) [23, с. 19–20].

Благодійну організацію в широкому сенсі можна визначити так: благодійна організація – це добровільна, самоврядна, неприбуткова, неурядова (недержавна) юридична особа приватного права, створена з ініціативи громадян, котрі об'єдналися на основі спільності інтересів для досягнення (реалізації) передбачених законом цілей шляхом здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства загалом або окремих категорій громадян, зазначених у статуті громадського об'єднання з метою охорони здоров'я громадян, розвитку фізичної культури і спорту, задоволення духовних та інших нематеріальних потреб громадян, захисту прав, законних інтересів громадян й організацій, надання юридичної допомоги, а також з іншою метою, спрямованих на досягнення суспільних благ.

Що стосується тлумачення таких суб'єктів благодійної діяльності, як благодійник і бенефіціар, то їх визначення повною мірою дається у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI, зокрема у статті 1. Тож під бенефіціаром розуміється набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених цим Законом

[22]. На наш погляд, бенефіціаром можуть виступати неприбуткові організації соціальної спрямованості; заклади й організації, які реалізують гуманітарну діяльність; незахищені прошарки населення й соціальні групи, котрі потребують підтримки (фізичні та юридичні особи, територіальна громада).

Благодійником ж виступає дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (зокрема, благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності [22]. До таких суб'єктів можна зарахувати приватних благодійників (фізичних та юридичних осіб); організації, котрі професійно беруть участь у благодійній діяльності – благодійні фонди, благодійні установи, благодійні організації (ресурсні неприбуткові організації); бізнес-структури.

Хотілося б зазначити, що чисельність благодійних організацій в Україні, за даними Державної служби статистики України, зростає. Наприклад, на початок 2014 року вона становила 15 тис., а на 1 листопада 2017 року, без урахування окупованого Криму, – вже 17,6 тис. Однак загальна сума витрат на благодійність в Україні, за даними Державної фіскальної служби України (далі – ДФС), скоротилася з 9,43 млрд грн у 2015 році до 6,59 млрд грн у 2016 році. При цьому більше третини благодійних організацій взагалі не надають ДФС звітів про свою діяльність. Основний же благодійний бюджет України покривається сотнею організацій. Але навіть серед цих найбільших, не кажучи вже про більш дрібних, кожна п'ята практично відсутня в публічному інформаційному полі: не має ані власного сайту, ні навіть Фейсбук-сторінки. І знайти будь-які відомості про їхню діяльність майже неможливо.

Чимала частина найбільш відомих благодійних організацій ґрунтуються на фандрейзинговому складнику: збирають кошти від широкого кола приватних і корпоративних благодійників. Деякі українські організації є підрозділами міжнародних мереж або створювалися в розрахунку на закордонну допомогу. Наприклад, міжнародний благодійний фонд «Карітас України», що діє під патронатом УГКЦ, і релігійна місія Caritas-Spes Римсько-католицької церкви в Україні є членами всесвітньої конфедерації Caritas Internationalis, що об'єднує 165 католицьких благодійних організацій. А фонд «Східна Європа» має в числі донорів Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) і Всесвітній дитячий фонд (WCF). Найбільш негативно війна і викликана нею фінансово-економічна криза позначилися на діяльності приватних філантропічних фондів. Серед них можна виділити такі: Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Міжнародний благодійний фонд «Фонд Олександра Фельдмана», Фонд Віктора Пінчука, Благодійний фонд Порошенка, Фонд братів Кличків.

Оскільки спеціального Закону «Про меценатство» не має, а чинне законодавство у сфері благодійності, зокрема Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI не містить спеціальних правових норм, які б врегульовували питання суб'єктів меценатської та спонсорської діяльності, то під час розгляду цього питання ми будемо керуватися нормами міжнародного права.

Отож суб'єктами меценатської діяльності виступають меценати, меценатські організації та одержувачі меценатської підтримки.

Наприклад, відповідно до статті 5 Модельного закону щодо меценатства та спонсорства, прийнятого на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД № 30-9 від 3 квітня 2008 року [24] меценатом є фізична або юридична особа, яка безоплатно передає фінансові або матеріально-технічні засоби одержувачу меценатської підтримки з метою збереження і розвитку культурного надбання держави.

Меценатські організації – це такі неприбуткові благодійні організації, головною метою яких є здійснення меценатської діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Конкретна організаційно-правова форма таких організацій визнача-

ється засновниками (засновником), але найчастіше вони утворюються в таких організаційно-правових формах, як меценатська організація, меценатський фонд, меценатська установа, інші меценатські організації (фундації, місії, ліги тощо).

Одержувачами меценатської підтримки виступають фізичні або юридичні особи, які здійснюють професійну діяльність зі збереження та розвитку культурного надбання згідно з пріоритетами, встановленими урядом або органами державної влади. Одержувачем меценатської підтримки не можуть бути державні органи управління та контролю [24].

Далі треба зауважити, що відносини між меценатом і одержувачем меценатської підтримки оформлюються виключно договором у письмовому вигляді, який підлягає нотаріальному посвідченню, а всі операції із землею та іншим нерухомим майном підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством. Недотримання зазначених вимог тягне за собою недійсність угоди та анулювання податкових та інших пільг, передбачених для меценатів і об'єктів меценатської підтримки.

Прикладів меценатства в Україні у роки незалежності чимало. Це – відновлення церков, підтримка вишів, театрів, музеїв народної творчості, видавничих проектів і багато іншого. Перерахувати всіх меценатів не видається можливим, обмежимося лише згадкою імен меценатів, які здійснюють меценатську і благодійну діяльність в Україні на постійній основі. Серед них можна виділити таких, як Віктор Пінчук, Сергій Тарута, Рінат Ахметов, Олександр Фельдман, Дмитро Андріївській, Юрій та Тетяна Логуші, Ігор Воронов, Вадим Новинський, Олександр Прогнімак, Анатолій Товстовухов, Петро Писарчук, Дмитро Кутовий, Влада Прокаєва, Сергій Тигипко, Євген Уткін, Олена Золотарьова, Петро Порошенко, Володимир Філіппов, Віталій Антонов, Євген Черняк, Дмитро Зусманович, Геннадій Виходцев, Валерій Маковецький, Георгій Дігам, В'ячеслав Крук, Миколай Рогуцький та інші. На наше переконання, без підтримки меценатів неможливий розвиток культури України, а без культури бізнес не зможе стати цивілізаційним. Отже, без взаємодії бізнесу та населення в питаннях збереження культурної спадщини та підтримки розвитку духовної сфери неможливий соціальний мир і процвітання держави.

Суб'єктами спонсорської діяльності можна назвати спонсорів, користувачів спонсорської підтримки та учасників спонсорської діяльності.

Отож спонсорами виступають юридичні або фізичні особи, які здійснюють пожертви та спонсорську підтримку відповідно до цілей, у формі:

1) безкорисливої (безоплатної або на пільгових умовах) наділення правами володіння, користування та розпорядження будь-якими об'єктами права власності, зокрема грошовими коштами та (або) об'єктами інтелектуальної власності;

2) безкорисливої (безоплатної або на пільгових умовах) виконання робіт, надання послуг спонсорами – юридичними особами.

Треба зазначити, що фізичні та юридичні особи мають право безперешкодно здійснювати спонсорську діяльність на принципах добровільності та свободи вибору її цілей, індивідуально або шляхом об'єднання чи без створення спеціальної організації.

Під учасниками спонсорської діяльності розуміються фізичні та юридичні особи, які здійснюють благодійну та спонсорську діяльність, зокрема шляхом підтримки наявної або створення нової благодійної організації, а також фізичні та юридичні особи, в інтересах яких здійснюється зазначена діяльність. Що стосується іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних і міжнародних організацій, то вони теж мають право виступати учасниками спонсорської діяльності.

Користувач спонсорської підтримки − будь-яка юридична особа, яка не має на меті вилучення доходу, і будь-яка фізична особа, яка здійснює або здійснюватиме діяльність із метою, передбаченою законом [24].

Відповідно до статті 22 Модельного закону щодо меценатства та спонсорства, спонсори мають право доводити до відома громадськості через засоби масової інформації мету благодійної допомоги і спонсорської підтримки та інформацію про користувачів [24]. Згідно з пунктом 1 статті 5 Закону України «Про рекламу»: «У теле-, радіопередачах, матеріалах в інших засобах масової інформації, видовищних та інших заходах, які створені і проводяться за участю спонсорів, забороняється наводити будь-яку інформацію рекламного характеру про спонсора та / або його товари, крім імені або найменування та знака для товарів і послуг спонсорів» [25]. Отже, оприлюднення імені або товарного знака спонсора не вважається рекламою спонсора, а є лише виразом вдячності за одержану спонсорську підтримку і не може розглядатись як продаж або безоплатне надання послуг. Наприклад, радіо- і телекомпанії, газети та журнали, здійснюють реалізацію проекту і надають безкоштовний ефір, газетні та журнальні смуги, відносять до інформаційних спонсорів. Такий тип взаємодії не передбачає прямих фінансових вкладень, зате дає змогу економити кошти, виділені на піар певного заходу.

Найбільш поширеною є практика надання спонсорської підтримки у такому вигляді: вказівки спонсора в титрах телепрограми, яка проходить за цим проектом; використання торгової марки або логотипу спонсора в засобах зовнішньої реклами (афіші, розтяжки, постера, міні-постера та іншого); встановлення рекламних щитів у місцях проведення заходів; участь спонсора в прес-конференціях із заходу; інтерв'ю зі спонсором в публікаціях і телеефірі, присвячених проекту; надання запрошень.

В Україні спонсорство є на стадії формування, не визначено його правового статусу, немає чіткої семантичної характеристики: сенс терміна в ряді випадків підміняється поняттями «благодійність і меценатство». Однак передумов для становлення цього соціального інституту чимало. Сьогодні спонсори (генеральні або цільові) є в кожного великого музею; театрів, особливо столичних (Київський національний академічний театр оперети (Київський академічний театр драми і комедії на лівому березі Дніпра та інші). Наприклад, спонсорами Харківського національного академічного театру опери і балету ім. М.В. Лисенка виступають ПАО «Концерн АВЭК и Ко», ТОВ «Хлібокомбінат Кулінічі», Радіо «Ретро FM. 90.4», інтернет-портал «Інформ-Бюро»; спонсорами Національного художнього музею України в м. Києві є Фундація «СТЕДЛІ Арт», Креативне агентство «GANKAFILM», Громадське об'єднання «New Vision Production», Молочна компанія «ГАЛИЧИНА», «КУНСТТРАНС Україна», Креативне агентство «СТУДІО7». Ці та інші спонсорські організації спільно з меценатами і грантодавцями беруть участь у виставкових, реставраційних, видавничих та освітніх проектах. Багато концертів проходить за підтримки спонсорів, наприклад, 22 серпня 2017 року в банкетному домі «Ренесанс» у м. Одеса відбувся п'ятий ювілейний благодійний концерт «Даруй добро» за мотивами казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні див», де разом з артистами в концерті брали участь діти, які перемогли онкологічні та інші тяжкі захворювання. Одним із головних спонсорів концерту стала компанія «Ескаро». Отже, спонсори організовують опікунські ради, допомагають фінансами і зв'язками, дають змогу користуватися своїм ім'ям під час реклам або зборів коштів. Залучення великих компаній служить гарантом благополуччя закладу культури, успішності культурного заходу, адже розвиток культури і збереження спадщини минулого неможливі без значних вкладень капіталу.

Висновки. Сьогодні сучасне українське меценатство та спонсорство стимулюється державою недостатньою мірою, у зв'язку з чим цільова благодійна діяльність і соціальні програми не викликають великого ентузіазму у представників бізнес-структур. Ця проблема неодноразово обговорювалася не тільки на засіданнях різних асоціацій підприємців, на численних форумах благодійників, але й на парламентських слухан-

нях у Верховній Раді України. Одним із пріоритетних напрямів державної підтримки благодійної діяльності, меценатства та спонсорства має стати ефективне використання податкових стимулів, які можуть розглядатися як вираження визнання державою меценатства, спонсорства та благодійності загалом.

Меценатство і спонсорство, що стимулюється законодавством, можуть стати елементом його подальшого морального вдосконалення. У зв'язку з цим важливо усвідомлювати, що в нинішніх українських умовах роль держави в галузі розвитку меценатства і спонсорства залишається провідною. На наш погляд, саме держава повинна визначати пріоритети благодійної діяльності меценатів, спонсорів створюючи при цьому оптимальний правовий, податковий та інформаційний простір для забезпечення її ефективності.

Список використаних джерел:

1. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібник. К.: «Атіка», 2008. 624 с.

2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1: Загальна частина / Редколегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.

3. Старилов Ю.Н. Курс общего административного права: в 3 т. Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. М., 2002. 728 с.

4. Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Административное право Росси. М.: «Велби». 2-е изд., перераб. и доп., 2015. 680 с.

5. Елистратов А.И. Административное право: лекции. М.: Тип. И. Д. Си-тина, 1911. 256 с.

6. Архипов С.И. Субъект права: Теоретическое исследование: дисс. … д-ра юрид. наук. Екатеринбург: РГБ, 2006. 469 с.

7. Ямпольская Ц.А. Субъекты советского административного права: автореф. дисс. … д-ра юрид. наук. М., 1958. 284 с.

8. Евтихиев И.И. Административное право СССР. М.: «Госюриздат», 1946. 302 с.

9. Петров Г.И. Советское административное право. Часть общая: Учеб. пособ. Л.: Изд-во ленингр. ун-та, 1960. 344 с.

10. Петров Г.И. Сущность советского административного права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. 184 с.

11. Ківалов С.В. Адміністративне право України: навч.-метод. посібник. О.: «Юрид. л-ра», 2002. 312 с.

12. Чичерин Б.Н. Философия права. СПб.: «Наука», 1998. 656 с.

13. Магазинер Я.М. Общая теория права на основе советского законодательства. Правоведение. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. № 3. С. 102–105.

14. Афанасьев В.С. Правовые отношения. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. М., 2000. С. 233.

15. Бабаев В.К. Общая теория права: краткая энциклопедия. Н. Новгород, 1998. 203 с.

16. Бахрах Д.Н. Индивидуальные субъекты административного права. Государство и право. 1994. № 3. С. 16–24.

17. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. М.: Статус ЛТД+, 1996. 304 с.

18. Махина С.Н. Управленческий и административный процессы: проблемы теории и перспективы правового регулирования: дисс. … канд. юрид. наук. Воронеж, 1998. 232 с.

19. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. К.: «Юрінком Інтер», 2003. 544 с.

20. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики: монографія. К.: «Факт», 2003. 384 с.

21. Галунько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / За заг. ред. В.В. Галунька. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2010. 320 с.

22. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. Офіційний вісник України від 12 січня 2013 року. № 9. Стор. 9. Ст. 325. Код акта 65660/2013.

23. Сербин Р.А. Публічно-правове адміністрування благодійництва в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 42 с.

24. Модельний закон щодо меценатства та спонсорства, прийнятий на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД № 30-9 від 3 квітня 2008 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_i44.

25. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 24 вересня 1996 року. № 39. Ст. 181.

УДК 342.7

СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НАГОРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНИМИ НАГОРОДАМИ

Деревінський Максим Петрович,
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У даній науковій статті здійснено загальну характеристику стадій адміністративного провадження з нагородження державними нагородами. Акцентовано на необхідності підняття іміджу найвищої державної нагороди. Запропоновано внести зміни до закону України «Про державні нагороди України».

Ключові слова: стимул, державна нагорода, орден, медаль, заохочення, мотив, мотивація.

STAGES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS FOR THE AWARDING OF STATE AWARDS

Derevinsky Maksym Petrovych,
graduate student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

In this scientific article a general description of the stages of administrative proceedings for the awarding of state awards has been made. The emphasis is on the need to raise the image of the highest state award. It is proposed to amend the Law of Ukraine "On State Awards of Ukraine".

Key words: incentive, state award, order, medal, promotion, motive, motivation.

Постановка проблеми. Державні нагороди – це не просто металеві брязкальця, а еквівалент заслуг, за яким їх отримано, тому вони повинні бути гідними цих заслуг, бути предметом гордості нагороджених. Багато століть ордени й медалі – невід'ємні атрибути кожного суспільства, які відображають його зміни: замість монархічних

нагород з'явилися республіканські, а замість відзнак колоніальних імперій – нагороди незалежних держав. Саме нагорода несе в собі стимулюючі функції, і якщо нагорода сприймається суспільством, то відзначення героїв повинно спонукати їхніх товаришів на нові подвиги.

Виклад основного матеріалу. Кожне адміністративне провадження специфічне, а тому процес виділення в межах адміністративного провадження стадій повинен відбуватися за певними критеріями, а саме враховувати: 1) наявність стратегічних цілей і завдань, які досягаються і розв'язуються в ході цього провадження групою процедурних дій; 2) присутність відповідного процедурного оформлення документів; 3) законодавче закріплення специфічного кола учасників та обсяг їх процедурних прав і обов'язків.

Стадії адміністративного провадження характеризуються тим, що:

1) вони здійснюються послідовно, тобто одна операція змінює другу, утворюючи своєрідний ланцюг дій;

2) розташування операцій у цьому ланцюгу має невипадковий характер. Їх послідовність логічно визначена. Так, винесення постанови у справі не може передувати такій операції, як складання протоколу про адміністративні правопорушення;

3) різним видам адміністративних проваджень притаманні різні за характером і призначенням операції. Відрізняються вони і за ступенем урегульованості адміністративно-процесуальними нормами;

4) здійснення тієї або іншої операції в тому або іншому провадженні визначається адміністративно-процесуальними нормами і виступає як момент реалізації матеріальних норм адміністративного права.

Нагороджувальні справи реалізуються через нагороджувальні провадження. В системі нагород можна виділити нагороджувальні провадження за власною ініціативою, нагороджувальні провадження конкурсного характеру, нагороджувальні провадження з нагородження державними нагородами; колективні нагороджувальні провадження.

У нашому дослідженні нас цікавлять провадження з нагородження державними нагородами, якому притаманні характерні ознаки:

1) може початися лише за громадською ініціативою або ініціативою керівника органу (підрозділу), командира військової частини, що також ґрунтується на громадській позиції та ініціативі;

2) попереднє обговорення кандидатури, що висувається на нагородження державної нагороди;

3) оцінювання заслуги та відповідність її змісту окремо взятій державній нагороді, що деталізована в окремому статуті чи положенні про державну нагороду;

4) письмовий опис заслуги, підтвердження її фактичними даними, свідченнями свідків;

5) можливість зміни виду державної нагороди в процесі негороджувального провадження.

Треба відзначити, що відносини з нагородження державними нагородами відносяться до публічно-правових відносин, і їх необхідно відмежовувати від відносин, що виникають у результаті проведення конкурсу і вимагають проведення процедури нагородження переможця конкурсу. Останні відносини мають цивільно-правовий характер. Нагороджувальні правовідносини, що складаються в процесі нагородження державними нагородами, мають соціальний зміст і засновані на публічному інтересі. Матеріально-правова специфіка таких відносин породжує процесуальні особливості. Так, зазначені відносини виникають лише за обставин громадської ініціативи та необхідності формування

позитивної громадської позиції, зазначені правовідносини потребують процедури офіційної громадської оцінки. На державну нагороду особа не може бути висунута за власною ініціативою, тобто це не може бути волею нагороджувальної особи. А от під час проведення конкурсу передбачена ознака самовисунення на нагороду за участі в конкурсі.

В управлінських провадженнях виокремлюються стадії, їх цілі, послідовність і тимчасові рамки, конкретні дії на кожній стадії, підстави здійснення та взаємозв'язок цих дій, способи їх оформлення і фіксації, як у будь-яких адміністративних провадженнях.

Нагороджувальні провадження не є виключенням, їм притаманні певні стадії. Однак стадійність нагороджувального провадження відрізняється від типових стадій адміністративних проваджень.

У теорії юридичного процесу під стадіями розуміються відносно самостійні етапи юридичного процесу, на кожному з яких вирішуються специфічні завдання провадження, вони супроводжуються юридичними діями та оформленням процесуальних документів.

У науковій літературі висувалися різні пропозиції щодо виокремлення стадій провадження з нагородження державними нагородами.

Так, В.М. Дуель у залежності від рівня нагороди виокремлює такі стадії нагороджувального провадження: 1) порушення справи про нагородження; 2) державна і суспільна оцінка матеріалів про нагородження; 3) прийняття рішення про нагородження; 4) виконання рішення (нагородження). Крім зазначених стадій, автором виділена «така специфічна процедура, як дезаоохочення», яка, по суті, описується автором як п'ята стадія нагороджувального провадження, хоча буквально і не названа стадією [1, с. 163].

В.А. Винокуров виділив основні і факультативні стадії нагородного провадження. До основних стадій він відніс: 1) порушення клопотання або оформлення представлення до нагородження; 2) узгодження подання або клопотання; 3) прийняття рішення про нагородження; 4) вручення нагороди. До факультативних стадій, які автор вважає за можливе розглядати і як окремі провадження, віднесені: 1) оформлення права нагородженого на встановлені законодавством переваги; 2) позбавлення особи нагород держави; 3) відновлення особи в правах на нагороди держави; 4) скасування акта про нагородження; 5) визнання таким, що втратив силу, акта про нагородження у випадку відмови нагородженого від отримання державної нагороди [2, с. 61].

Із цією концепцією погодитися важко, оскільки, по-перше, стадії порушення клопотання або оформлення представлення до нагородження та узгодження подання або клопотання є етапами однієї стадії, оскільки не мають ознаки відносної самостійності та змістовної завершеності; по-друге, відмова огороджувального від нагороди має теоретичний характер і не передбачена законодавством; по-третє, оформлення права нагородженого на встановлені законодавством переваги є окремим провадженням.

Є.В. Трофімов виокремлює такі стадії провадження про нагородження державними нагородами: порушення клопотання про нагородження; погодження клопотання про нагородження; подання до нагороди; попередній розгляд подання до нагороди; ухвалення рішення про нагородження; повідомлення (вручення) нагороди; вирішення питань про нагороджувальні символи і документи (видача дубліката або муляжу нагородного символу, дубліката нагородного документа, заміна нагородних знаків і документів, повернення нагородних знаків і документів нагородженій особі або її спадкоємцям, повернення нагородних знаків і документів суб'єкту нагородження, передача нагородних знаків і документів на зберігання та експонування в музеї); дозвіл правонаступництва; скасування нагородження або позбавлення нагороди; відновлення в правах на нагороду [3].

На нашу переконливу думку, порушення клопотання про нагородження; погодження клопотання про нагородження; подання до нагороди; попередній розгляд подання до нагороди є не стадіями, а етапами однієї стадії – клопотання про нагородження. Стадії «вирішення питань про нагороджувальні символи і документи (видача дубліката або муляжу нагородного символу, дубліката нагородного документа, заміна нагородних знаків і документів, повернення нагородних знаків і документів нагородженій особі або її спадкоємцям, повернення нагородних знаків і документів суб'єкту нагородження, передача нагородних знаків і документів на зберігання та експонування в музеї)» є не стадіями провадження про нагородження державною нагородою, а елементами діловодства, що супроводжує дане провадження.

Отже, підводячи підсумок викладеному, можемо запропонувати власну позицію щодо структури провадження з нагородження державними нагородами.

І стадія – клопотання про нагородження державною нагородою:

1) збори трудового колективу, військової частини щодо обговорення заслуги і можливості клопотання про нагородження державною нагородою;

2) підготовка та подання клопотання про відзначення державною нагородою, що подається трудовим колективом, організацією, установою за місцем роботи суб'єкта заслуги;

3) направлення листа-клопотання з підтверджуючими заслугу документами до Комісії з державних нагород та геральдики.

ІІ стадія – розгляд документів та прийняття рішення про вручення державної нагороди:

1) розгляд нагороджувальної справи про присвоєння державної нагороди;

2) аналіз відповідності заслуги та ордену, на який подається особа;

3) засідання Комісії з державних нагород та геральдики та прийняття рішення про присвоєння державної нагороди;

4) спільне подання про відзначення державною нагородою надсилається Президенту України через Адміністрацію Президента України, який приймає рішення та підписує указ Президента України про присвоєння державної нагороди.

ІІІ стадія: вручення державної нагороди:

1) урочисте вручення державної нагороди;

2) складання протоколу вручення державних нагород України;

3) оформлення облікових карток нагороджених.

Розглянемо детально виокремленні стадії даного провадження.

Факультативними стадіями даного провадження може бути стадія **«оскарження рішення про клопотання та присвоєння державної нагороди» та стадія «відмови від державної нагороди».**

Позбавлення державної нагороди, на нашу думку, не є стадією зазначеного провадження, а утворює окреме провадження, про позбавлення державної нагороди. Причому інститут позбавлення державної нагороди має неоднозначний характер трактування. Оскільки, з одного боку, не можна позбавити особу відзнаки за його заслугу, яку він здійснив і був оцінений народом. З іншого боку, вчинивши протиправну дію, що не відповідає статусу нагородженої особи, він втрачає взірковість для суспільства. Хоча, якщо протиправний вчинок був відомий суспільству і особа вчинила після цього геройські дії, то правопорушення не може стати перешкодою для отримання цим суб'єктом держаної нагороди.

І стадія – клопотання про нагородження державною нагородою.

Одним із початкових етапів даної стадії є висунення кандидатури до відзначення державною нагородою за її місцем роботи трудовими колективами підприємств,

установ, організацій незалежно від типу, форми власності та господарювання, а також військовими частинами тощо.

Подання про відзначення порушується перед відповідним органом чи організацією вищого рівня залежно від підпорядкованості.

У разі висунення кандидатур для нагородження відповідним структурним підрозділом обласної державної адміністрації, територіальними органами центральних органів виконавчої влади в області вони мають бути письмово погоджені з районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами рад міст обласного значення.

Щодо наведеного необхідно зауважити, що даний вид провадження має три види учасників провадження. По-перше, ті, хто подаються на нагороду, за вчинені заслуги та подвиги. По-друге, ті, хто висуває на державну нагороду. По-третє, ті, хто погоджує, проводить експертизу заслуг, клопоче про висування.

Саме керівник підприємства, установи або організації і голови зборів трудового колективу за місцем роботи особи скріплює своїм підписом та печаткою подання про висування на державну нагороду.

ІІ стадія – розгляд документів та прийняття рішення про вручення державної нагороди.

Спільне подання про відзначення державною нагородою надсилається Президенту України через Адміністрацію Президента України.

Документи про представлення до відзначення державними нагородами попередньо опрацьовуються в Управлінні державних нагород та геральдики Адміністрації Президента України.

Президент України приймає рішення про присвоєння державної нагороди та підписує указ Президента України.

ІІІ Вручення державної нагороди.

Вручення державних нагород та документів про нагородження має бути проведено протягом двох місяців із дня набрання чинності указом Президента України про нагородження. Відповідальність за організацію і своєчасне вручення державних нагород та документів про нагородження покладається на орган, якому доручено провести вручення.

Вручення державних нагород та документів про нагородження провадиться в обстановці урочистості і широкої гласності. Перед врученням оголошується указ Президента України про нагородження.

Державні нагороди та документи про нагородження вручає Президент України або за його дорученням: Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, керівники інших центральних органів виконавчої влади, Голова Адміністрації Президента України, Голова Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, Голова Вищого господарського суду України, Генеральний прокурор України, посли України в іноземних державах, Голова Комісії державних нагород та геральдики при Президентові України, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Особі, удостоєній державної нагороди, вручаються державна нагорода та документ, що посвідчує нагородження нею.

Про вручення державних нагород та документів про нагородження складається Протокол вручення державних нагород України за встановленою формою, що підпи-

сується особою, яка їх вручила, та скріплюється печаткою органу, що проводив вручення. Протокол надсилається до Управління державних нагород та геральдики не пізніш як через тиждень після вручення державних нагород.

Контроль за своєчасним врученням державних нагород та документів про нагородження здійснюється на підставі протоколів вручення державних нагород. Відомості про вручення заносяться до облікових карток нагороджених, що зберігаються в картотеці Управління державних нагород та геральдики. В обліковій картці нагородженого робиться відмітка «вручено» та зазначається дата вручення.

У разі коли нагороджений через хворобу або іншу поважну причину не зміг з'явитися на вручення, державну нагороду та документ про нагородження може бути вручено вдома, в лікарні тощо, де він перебуває.

У разі смерті нагородженого, якому за життя державну нагороду та документ про нагородження не було вручено, або нагородження особи посмертно державна нагорода та документ до неї передаються сім'ї такого нагородженого для зберігання як пам'ять. Передача державної нагороди та документа про нагородження оформляється протоколом установленої форми.

У разі виявлення розбіжностей у написанні прізвища, імені, по батькові нагородженого органом, що вносив подання про відзначення державною нагородою, складається акт уточнення за встановленою формою і порушується клопотання на ім'я Голови Комісії державних нагород та геральдики при Президентові України щодо внесення відповідних змін до указу Президента України про нагородження.

Факультативні стадії провадження про нагородження державними нагородами: стадія «оскарження рішення про клопотання та присвоєння державної нагороди» та стадія «відмови від державної нагороди» потребують роз'яснення та доведення можливості їх існування.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування їх службових осіб. Ця конституційна норма є гарантією забезпечення прав та законних інтересів громадян у сфері публічних відносин.

Оскарження – це рішення, прийняте за відповідною справою, що незаконно покладає на нього певні обов'язки, порушує його права та інтереси або перешкоджає їх реалізації.

Отже, громадяни мають право висловлювати свої припущення щодо їх порушеного права, шляхом подання скарги у вищестоящі публічні органи управління, а також позови – до адміністративного суду.

Отже, суб'єкт звернення може оскаржити рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, який своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю, на думку заявника, порушив його права та законні інтереси в порядку адміністративного судочинства. В даному випадку має місце публічно-правовий спір, тобто спір, в якому хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг [4, ст. ст.1, 5].

Вищестоящий орган, що розглядає скаргу про державну нагороду, має чітко дотримуватися таких процесуальних засад: вчасно й об'єктивно розглядати скарги; перевіряти факти; приймати рішення відповідно до чинного законодавства; забезпечувати їх виконання; повідомляти громадян про час розгляду заяв та його наслідки.

Кодексом адміністративного судочинства України чітко визначено предметну підсудність справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів (ст. 19). Зокрема, ч. 1 визначено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи в публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження.

Щодо провадження у справах про нагородження державними нагородами, то оскаржується як подання на нагородження за заслуги відповідної особи, так і указ Президента України про нагородження державною нагородою, у відповідних випадках може бути оскаржено протокол вручення державної нагороди і, безумовно, пільги та грошові виплати, передбачені для нагороджених державними нагородами.

Указ Президента про присвоєння державної нагороди оскаржується у Верховному суді України, Адміністративній палаті.

Факультативна стадія «відмова від державної нагороди» має теоретичний характер, оскільки не передбачена законодавством України. На нашу думку, така можливість повинна бути передбачена в законодавстві та врегульована ним (свої позиції щодо даного питання нами було докладно викладено вище).

Список використаних джерел:

1. Дуэль В.М. Наградное право: анализ материальных и процессуальных норм // Актуальные проблемы политики и права. Межвузовский сборник научных статей. Пенза: Информ.-изд. центр ПТУ, 2005. Вып. 8. С. 162–172.

2. Винокуров В.А. Наградной процесс. Юридическая мысль. 2006. № 6. С. 70–72.

3. Трофимов Е.В. Структура наградного производства. URL: https://wiselawyer.ru/poleznoe/51302-struktura-nagradnogo-proizvodstva.

4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: http://vobu.ua/ukr/documents/item/zakon-ukrainy-vid-031017-r-2147-viii-pro-vnesennia-zmin-do-hospodarskoho-protsesualnoho-kodeksu-ukrainy-tsyvilnoho-protsesualnoho-kodeksu-ukrainy-kodeksu-administratyvnoho-sudochynstva-ukrainy-ta-inshykh-zakonodavchykh-aktiv.

УДК 342.9 (477) (043.3)

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Захарова Ольга Валеріївна,
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті на основі аналізу наукових доробків учених і спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення особливостей застосування заходів адміністративної відповідальності, визначено поняття та з'ясовано сутність такої відповідальності за правопорушення саме у сфері охорони суспільної моралі. Проведений аналіз дав змогу сформулювати ознаки адміністративної відповідальності за правопорушення проти суспільної моралі, які вирізняють її від інших схожих видів.

Ключові слова: суспільна мораль, охорона суспільної моралі, адміністративний примус, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, особливості, правопорушення.

CONCEPT, ESSENCE AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES AGAINST PUBLIC MORALS

Zakharova Olha Valeriivna,
Applicant (Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

In the article on the basis of the analysis of scientific achievements of scientists and special investigations aimed at studying the peculiarities of the application of administrative liability measures, the concept is defined and the essence of such liability for the violation in the sphere of public morality protection is clarified.

Taking into account the signs of administrative liability, three reasons are set out:

1) normative, that is, the system of norms that govern it;

2) actual, that is, an act of a particular subject that violates legal requirements protected by administrative sanctions (administrative violation);

3) procedural, that is, the act of the competent entity on imposing a specific penalty for a particular administrative violation. For real responsibility it is necessary that there are all three grounds and in such a sequence.

The analysis allowed to formulate signs of administrative responsibility for offenses against public morality that distinguish it from other similar types, among which it is that: it is a form of legal responsibility, the essence of which is the duty of the offender to undergo the established rules of law the measures of coercion and influence , while for the acts the offender meets the law and this responsibility differs from the moral, where the main measure of assessment of behavior is the shame and conscience of man, as well as his imagination spare of good and evil; defined as KUpAP, as well as laws of Ukraine; comes solely for the commission of an administrative offense by an individual; is applied by a legally defined

circle of authorized persons; comes in the form of one or more administrative punishments, both primary and secondary; provides for the prosecution only with the observance of established procedures; an act against public morality can be expressed both in the form of action and inaction; the lack of a legally established list of administrative offenses against public morality, since the rules containing sanctions for committing such unlawful acts are located in different chapters of the current KUpAP; given the public harmfulness of these offenses, the types and sizes of sanctions used for their commission remain inadequate.

The combination of these features made it possible to formulate the definition of administrative liability for offenses against public morality as a form of legal liability, provided by the rules of administrative law, which comes for the perpetrator to commit an administrative offense, which infringes on the system of socially determined, socially necessary and moral and ethical norms and rules of lawful conduct. It is applied by the authorized bodies (officials) in the form of administrative punishments with obligatory regulatory compliance procedures.

Key words: public morality, protection of public morals, administrative coercion, administrative liability, administrative penalty, peculiarities, offenses.

Постановка проблеми. Можливості громадян у реалізації закріплених у Конституції України прав і свобод на сучасному етапі розбудови правової держави значно розширені. Водночас динаміка глобалізаційних процесів, формування нової системи суспільних орієнтирів спричинили наростання негативних тенденцій нехтування громадянами етичних норм, відмови від традиційних моральних і духовних орієнтирів.

Внаслідок нівелювання духовних, моральних і сімейних цінностей та пропагування через ЗМІ алкоголю, паління, аморальності, насилля, вседозволеності за останні роки в Україні катастрофічно посилилися негативні явища в суспільстві, які викликають серйозну тривогу за майбутнє держави та майбутнє нинішнього покоління.

Дані судової статистики, адміністративно-юрисдикційної практики і діяльності Уповноваженого з прав людини підтверджують, що випадки порушення основних прав і свобод громадян не є рідкістю в сучасній Україні. Тому в боротьбі з протиправними посяганнями на права і свободи громадян надзвичайно важливим є застосування адекватних заходів примусу, зокрема використання потенціалу адміністративної відповідальності.

Попри наявність численних правових актів, спрямованих на зміцнення моральності в суспільстві та утвердження здорового способу життя, усунення реальних і потенційних загроз національній безпеці у гуманітарній сфері через виключення проявів моральної та духовної деградації суспільства, запровадження різних експертно-оціночних механізмів у цій сфері ще не здатне саме по собі забезпечити необхідну державі та суспільству поведінку відповідних суб'єктів. Дедалі більше зростає кількість вчинюваних адміністративних деліктів, поглиблюються тенденції демонстративної зневаги до норм моралі та права, а це свідчить про певну «адаптацію суспільства», своєрідне «звикання населення» до цих антигромадських проявів, що робить їх ніби «звичними», «соціально-схвалюваними» або принаймні «не засуджуваними» в суспільстві. Водночас адекватних механізмів адміністративно-правової охорони суспільної моралі в Україні дотепер не вироблено. Усе це переконує в необхідності запровадження адекватних заходів протидії таким негативним явищам. При цьому держава має володіти певним арсеналом примусових заходів, спрямованих, по-перше, на недопущення завдання шкоди охоронюваним інтересам суспільства, а по-друге, на припинення порушень законодавства у сфері охорони суспільної моралі та притягнення винних у таких діях осіб до юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що проблеми застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення чинного законодав-

ства постійно перебувають у центрі уваги відомих учених-адміністративістів, зокрема таких: О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, Д.М. Бахраха, К.С. Бєльського, Ю.П. Битяка, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, І.С. Гриценка, Т.О. Гуржія, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, М.В. Лошицького, Р.С. Мельника, С.О. Мосьондза, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, Д.В. Приймаченка, Ю.М. Старилова, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенка, О.І. Харитонової, Х.П. Ярмакі та інших. Окремі питання досліджуваної теми розглядаються в межах дисертацій Н.Б. Новицької [1] та В.О. Морозової [2]. Водночас аналіз наукових доробків учених засвідчує, що спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення особливостей застосування заходів адміністративної відповідальності саме у сфері захисту суспільної моралі в Україні, замало, зазначена тематика не була повноцінно вивчена в теоретико-методологічних роботах з адміністративного права. Тим більше, що вказана праця В.О. Морозової була виконана навіть до прийняття Закону України «Про захист суспільної моралі».

Мета статті полягає у необхідності визначення поняття, з'ясування сутності та особливостей адміністративної відповідальності за правопорушення проти суспільної моралі.

Виклад основного матеріалу. Важливим інститутом адміністративного права, однією з форм забезпечення охоронюваних законодавством суспільних відносин і різновидом юридичної відповідальності, що сприяє досягненню мети запобігання правопорушенням та забезпечення громадського порядку, є адміністративна відповідальність.

Попри наявність досить великої кількості підходів до розгляду поняття «адміністративна відповідальність», єдиного трактування в доктрині сучасного адміністративного права названий термін поки не отримав, що зумовлено його залежністю від «юридичної відповідальності», яка також трактується в правовій літературі неоднозначно. Одні автори зводять її тільки до різновиду санкцій, інші під нею мають на увазі сам процес їх застосування. Треті представляють її у вигляді охоронних правовідносин, що виникають між порушником і державними органами. Проте у всіх випадках юридична відповідальність − це специфічний обов'язок терпіти позбавлення особистого або матеріального характеру за вчинене правопорушення відповідно до санкції порушеної норми права.

Вченими підкреслюється, що «вона спирається на державний примус, на особливий апарат; це – конкретна форма реалізації санкцій, передбачених нормами права; настає за вчинення правопорушення і пов'язана з громадським осудом; виражається в певних негативних наслідках для правопорушника типу особистого, майнового, організаційно-фізичного характеру; втілюється в процесуальній формі [3]. Зазначені ознаки юридичної відповідальності є обов'язковими: відсутність хоча б одного з них свідчить про відсутність юридичної відповідальності і дає змогу відмежовувати її від інших правових і неправових категорій» [4].

Сучасна правова наука визнає дві підстави юридичної відповідальності: перша − закон як правова підстава; друга − саме правопорушення, тобто адміністративний проступок, дисциплінарний проступок, злочин, інакше кажучи – фактична підстава, яка приводить у рух усю структуру юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність незмінно виступає як одна із складових частин, форм або різновидів соціальної відповідальності. Остання розуміється як «така специфічна властивість суспільних відносин, що проявляється в діяльності людини і виражається в усвідомленні або можливості усвідомлення нею соціально значимих наслідків вчинення того чи іншого вчинку» [5, с. 81].

Поряд з юридичною відповідальністю соціальна відповідальність містить також моральну, політичну і багато інших форм або різновидів відповідальності. Однак

юридична відповідальність − один з основних інститутів, який опосередковує охоронну функцію права. Тому традиційно вона розглядається як один із видів негативної реакції держави на правопорушення.

Отже, у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі немає спільної думки про сутність і зміст, а тим більше – про єдине визначення юридичної відповідальності. В одних випадках вона розуміється як «міра державного примусу, заснована на юридичному і громадському осуді поведінки правопорушника і виражається у встановленні для нього певних негативних наслідків у формі обмежень особистого і майнового порядку» [6, с. 314–318]. В інших випадках вона трактується як «регламентовані нормами права суспільні відносини між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнавати відповідні несприятливі наслідки за вчинене правопорушення» [7, с. 332]. Юридичну відповідальність прийнято розглядати як обов'язок особи зазнавати заходів державного впливу (санкцій) за вчинене правопорушення [8].

Беручи за основу критерій застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів примусу, що мають вираження у формі «позбавлень» особистого, організаційного або майнового характеру [9, с. 418], юридична відповідальність поділяється на адміністративну, кримінальну, цивільно-правову та дисциплінарну. Отже, фізичні та юридичні особи, винні в порушенні законодавства про охорону суспільної моралі, притягуються у встановленому порядку до тієї чи іншої відповідальності [10, с. 36–40].

Серед перелічених видів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону суспільної моралі особливе місце, перш за все, належить адміністративній відповідальності. Вона являє собою важливий засіб забезпечення законності в цій сфері суспільних відносин, що досягається шляхом як застосування адміністративно-правових санкцій до порушників чинного законодавства, так і запобігання відповідного виду порушенням.

Попри те, що більшість наукової спільноти адміністративну відповідальність розглядає як складник адміністративного примусу, ототожнюючи вказані категорії [11, с. 9–13], деякі вчені констатують, що «оцінка адміністративної відповідальності через державний примус не конкретизує, про яку форму примусу йдеться − психічну або фізичну», а як наслідок «... цілісного уявлення про державний примус як суть юридичної відповідальності взагалі та адміністративної зокрема не складається» [12, с. 27]. Прихильником вищевказаної теорії також є І.А. Галаган, який, розглядаючи вже категорію адміністративної відповідальності як вид юридичної відповідальності, стверджував, що «... під інститутом адміністративної відповідальності розуміється сукупність адміністративно-матеріальних і адміністративно-процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із здійсненням компетентними органами і посадовими особами своїх повноважень щодо безпосереднього встановлення факту і складу адміністративного проступку, особистості винного і застосування до нього конкретного стягнення (або звільнення невинного від нього), а також відносини, пов'язані із процедурою порушення і розгляду справ, винесенням, оскарженням, переглядом і виконанням рішень про стягнення» [13]. Однак зазначена концепція отримала критичну оцінку в науковому світі, що підтверджується наведенням ряду контраргументів на її адресу, як-от думка, висловлена С.С. Алексєєвим: «... в рамках охоронних правовідносин здійснюється не тільки покарання (заходи відповідальності), а й специфічні заходи захисту, тобто охоронні правовідносини − категорія більш ємна і широка, ніж категорія юридичної відповідальності» [14].

Підхід С.С. Алексєєва є цілком правильним, адже відображає суть адміністративної відповідальності за порушення норм суспільної моралі. Тобто такий різновид юридичної відповідальності переслідує мету не лише покарання, але й здійснення

охоронних і виховних заходів. Інакше кажучи, адміністративна відповідальність виступає специфічною формою негативного реагування з боку держави на відповідну категорію адміністративних проступків [15, с. 153].

Поняття адміністративної відповідальності синтезує два основні підходи до визначення її сутності: перший характеризує адміністративну відповідальність як об'єктивну категорію, що представляє реакцію держави на адміністративне правопорушення; другий – як суб'єктивно-особистісну категорію, що характеризує її як сукупність прав та обов'язків особи, яка притягається до відповідальності.

З об'єктивного боку адміністративна відповідальність сприймається як специфічний вид правоохоронної діяльності, що передбачає сукупність дій компетентних органів (посадових осіб), які відображають реакцію держави на адміністративне правопорушення, а також дій, що мають негативні наслідки для правопорушника у вигляді адміністративного покарання.

У суб'єктивно-особистісному розумінні адміністративна відповідальність визначається як специфічне становище правопорушника, який поряд із відчуттям застосування на собі адміністративно-примусових заходів реалізує процесуальні права на дачу пояснення по суті порушення, справедливу і об'єктивну оцінку компетентним органом вчиненого діяння і коректне з правової та моральної позицій застосування до нього адміністративного покарання.

За вчинення правопорушень досліджуваної категорії адміністративна відповідальність становить регламентовані нормами адміністративного права відносини між, з одного боку, порушником вимог чинного законодавства у сфері охорони суспільної моралі та, з іншого боку, державою в особі того чи іншого компетентного органу щодо скоєного протиправного діяння (дії чи бездіяльності), що завдає шкоди суспільній моралі.

Правопорушення у сфері суспільної моралі містять як злочини, передбачені відповідними нормами Кримінального кодексу України, так і адміністративні проступки. Найбільш суспільно небезпечними діяннями, що посягають на суспільну мораль, є злочини. Зокрема, гл. XII Кримінального кодексу України «Злочини проти громадського порядку та моральності» передбачено кримінальну відповідальність за вчинення таких діянь.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення діянь, що завдають шкоди суспільній моралі, у випадках і на підставах, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами, котрі передбачають адміністративну відповідальність. Суб'єктами адміністративної відповідальності за правопорушення, що посягають на суспільну мораль, є фізичні особи – як громадяни, так і посадові особи.

Чинне адміністративне законодавство України передбачає адміністративну відповідальність за декілька видів адміністративних правопорушень у сфері охорони суспільної моралі, серед яких, зокрема, можна виділити такі: жорстоке поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП), порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст. 92 КУпАП), дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП), куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (ст. 175-1 КУпАП), розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУпАП), доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (ст. 180 КУпАП), порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування (ст. 180-1 КУпАП), азартні ігри, ворожіння в громадських місцях (ст. 181 КУпАП), заняття проституцією (ст. 181-1 КУпАП), невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП).

З урахуванням того, що чинне адміністративне законодавство не містить дефініції «адміністративна відповідальність», в юридичній літературі застосовуються визначення, сформульовані в теорії адміністративного права, якою напрацьовано різні підходи до розуміння сутності й розкриття змісту адміністративної відповідальності.

За визначенням, яке запропоновано В.О. Морозовою, адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі – це застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки (порушення громадської моралі), адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб негативні наслідки майнового, морального, особистого чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного законодавства [2, с. 9]. Аналогічне визначення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони суспільної моралі надають О.В. Негодченко [16, с. 203–204] та І.А. Галаган [17].

З урахуванням ознак адміністративної відповідальності можна виділити три її підстави: 1) нормативну, тобто систему норм, що її регулюють; 2) фактичну, тобто діяння конкретного суб'єкта, який порушує правові приписи, що охороняються адміністративними санкціями (адміністративне порушення); 3) процесуальну, тобто акт компетентного суб'єкта про накладення конкретного стягнення за конкретне адміністративне порушення. Для настання реальної відповідальності необхідно, щоб були всі три підстави і саме в такій послідовності.

Перш за все, повинна бути норма, що встановлює обов'язок і санкцію за її невиконання. Потім може виникнути фактична підстава − протиправне діяння. За наявності норми і діяння, яке її порушує, уповноважений суб'єкт у встановленому законом порядку має право визначити стягнення за адміністративне правопорушення. Фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є порушення правових норм, що охороняються адміністративними санкціями, − адміністративне порушення (адміністративний делікт).

Отже, якщо основні ознаки та юридична характеристика адміністративного правопорушення знаходять своє пряме відображення в ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, то сформульованого офіційного (легального) визначення адміністративної відповідальності, так само як і у сфері захисту суспільної моралі, в чинному адміністративно-деліктному законодавстві дотепер не представлено. Хоча безсумнівним є те, що групі адміністративних правопорушень, яка аналізується, властиві всі загальні ознаки адміністративного правопорушення, серед яких такі: адміністративна протиправність, суспільна небезпечність (шкідливість), адміністративна караність і винність.

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу сформулювати ознаки адміністративної відповідальності за правопорушення проти суспільної моралі, які вирізняють її від інших схожих видів, серед яких, зокрема, такі:

по-перше, являє собою вид юридичної відповідальності, суть якої полягає в обов'язку правопорушника зазнавати встановлені нормами права заходи примусу і впливу, при цьому за свої діяння правопорушник відповідає перед законом, і цим така відповідальність відрізняється від моральної, де основним мірилом оцінки поведінки є сором і совість людини, а також його уявлення про добро і зло;

по-друге, визначається як КУпАП, так і законами України;

по-третє, настає виключно за вчинення фізичною особою адміністративного правопорушення;

по-четверте, застосовується законодавчо визначеним колом уповноважених осіб;

по-п'яте, настає у вигляді одного або декількох адміністративних покарань як основного і додаткового (наприклад, відповідно до ст. 181 КУпАП за участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності передбачається адміністративне покарання у вигляді попередження або накладення штрафу з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої);

по-шосте, передбачає притягнення до адміністративної відповідальності тільки з дотриманням встановлених процедур;

по-сьоме, діяння проти суспільної моралі може виражатися як у формі дії, так і бездіяльності;

по-восьме, відсутність законодавчо закріпленого переліку складів адміністративних проступків проти суспільної моралі, адже норми, що містять санкції за вчинення таких протиправних діянь, розташовано у різних главах чинного КУпАП;

по-дев'яте, з огляду на суспільну шкідливість зазначених проступків неадекватними залишаються види та розміри санкцій, застосовуваних за їх скоєння.

Сукупність зазначених ознак дає можливість сформулювати визначення адміністративної відповідальності за правопорушення проти громадської моралі як виду юридичної відповідальності, передбаченого нормами адміністративного права, що настає за вчинення винною особою адміністративного правопорушення, яке посягає на систему соціально зумовлених, суспільно необхідних і морально етичних норм і правил правомірної поведінки, застосовується уповноваженими органами (посадовими особами) у вигляді адміністративних покарань з обов'язковим дотриманням нормативно встановлених процедур.

Список використаних джерел:

1. Новицька Н.Б. Правові основи захисту суспільної моралі в інформаційній сфері України: теорія та практика: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2016. 454 с.

2. Морозова В.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2003. 20 с.

3. Понятие и признаки юридической ответственности. URL: http://pravo.studio/gosudarstva-prava_1066-teoriya/ponyatie-priznaki-yuridicheskoy-82205.html.

4. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Юристъ», 2001. 776 с.

5. Атоян А.Р. Административная ответственность в системе юридической ответственности юридических лиц. Право и управление. XXI век. 2012. № 3. С. 80–87.

6. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М.: «Госюриздат», 1961. 380 с.

7. Общая теория права / Отв. ред, А.С. Пиголкин. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. 384 с.

8. Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. Свердловск, 1972. Т. 1: Основные вопросы общей теории социалистического права. 396 с.

9. Теория государства и права: учебник / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. М.: «ИНФРА-М-НОРМА», 1997. 570 с.

10. Хавронюк М. До питання про дію законів, що встановлюють юридичну відповідальність. Предпринимательство. Хозяйство и право. 1998. № 4. С. 36–40.

11. Агеев А.А. Определение понятия «Административная ответственность» в доктрине административного права». Вестник РУДН. Серия: «Юридические науки». 2015. № 4. С. 9–13.

12. Административная ответственность в российском праве: современное осмысление и новые подходы: монография. М.: «Юр. Норма», НИЦ ИНФРА-М, 2012. 480 с.

13. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР. Процессуальное регулирование: монография. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1976. 198 с.

14. Алексеев С.С. Теория права. М.: Издательство «БЕК», 1995. 320 с.

15. Адміністративне право України: підручник. К.: «Істина», 2010. 480 с.

16. Негодченко О.В. Сутність та підстави адміністративної відповідальності за правопорушення проти громадської моралі. Право і суспільство. 2014. № 3. С. 198–204.

17. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР (Государственное и материально-правовое исследование). М., 1987. 180 с.

УДК 347.97/.99

РІШЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ЗРАЗКОВОЇ СПРАВИ: ВПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Карпушова Катерина Геннадіївна,
здобувач
(Київський міжнародний університет,
м. Київ, Україна)

У статті приділяється увага дослідженню правової природи рішень Верховного суду за результатами розгляду зразкової справи. Проаналізовано наукові підходи до сутності судових прецедентів як джерел права, виокремлено їх ознаки. Здійснено порівняння ознак судових прецедентів та рішень Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, визначених оновленим адміністративним законодавством, з виокремленими ознаками судових прецедентів, в результаті чого зроблено висновки про відповідність ознак таких рішень ознакам судових прецедентів та введення нового джерела права в правову систему України.

Ключові слова: рішення Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, судові прецеденти.

DECISION OF THE SUPREME COURT ON THE RESULTS OF CONSIDERATION OF EXEMPLARY CASE: INTRODUCTION OF A JUDICIAL PRECEDENT IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Karpushova Kateryna Hennadiivna,
Applicant
(Kyiv International University,
Kyiv, Ukraine)

The article pays attention to the study of the legal nature of the decisions of the Supreme Court based on the results of the examination of the exemplary case. Analyzed scientific approaches to the essence of judicial precedents as sources of law, highlighted their signs. Comparison of signs of judicial precedents and decisions of the Supreme Court based on the results of consideration of exemplary cases, determined by updated administrative legislation, with highlighted signs of judicial precedents, resulting in conclusions about the compliance of signs of such decisions with judicial precedents and introduction of a new source of law in the legal system of Ukraine.

Key words: decision of the Supreme Court on the results of the examination of an exemplary case, judicial precedents.

Судова реформа, що відбулася в Україні у 2017 році, внесла суттєві зміни у систему судочинства, статус суддів, процесуальне законодавство та інші аспекти системи судочинства України, одним з яких є запровадження Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII зразкових рішень по типовим справам [1].

Зразкові справи – категорія виключно адміністративного процесу. Відповідно до п. 22 ст. 4 Кодексу про адміністративне судочинство України (надалі – КАСУ) зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до прова-

дження Верховним Судом (надалі ВС) як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення [2]. При цьому поняття «типової справи» також є новим для адміністративного процесу. Згідно з п. 21 вищевказаної норми типові адміністративні справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги [2]. Прийняття ВС рішення по зразковій справі фактично представляє собою формування висновку ВС щодо вірного застосування норм права для вирішення типових спорів, які виникають з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), а позивачами заявлено аналогічні вимоги.

Введення цієї категорії сколихнуло наукову дискусію щодо введення судового прецеденту в правову систему України, який триває вже не одне десятиріччя. При цьому одні науковці відстоюють позицію, що в системі права України існує і успішно функціонує таке джерело права, як судовий прецедент (В. Резнікова, В. Зорькин, Н. Хімчук, Д. Туманов, О. Зубко, Т. Пряхіна, О. Розанова, М. Марченко, Н. Гранат та інші науковці), а інші відстоюють думку, що побідне неможливо у країнах з романо-германською системою права (О. Сергєєв, Ю. Толстой, В. Нерсесянц).

Вирішення питання, чи з'явилося в системі права України нове джерело права – судовий прецедент, має важливе теоретичне і практичне значення. Визнання судового прецеденту джерелом права вступає у протиріччя з принципом розділення влади, закріпленим у Конституції України (можливість судді створювати нове джерело права фактично призводить до заміни ним законодавця) і створює конфлікт з правотворчою діяльністю Верховної Ради. З цього приводу науковці неодноразово підкреслювати, що визнання судового прецеденту як джерела права в країнах з романо-германською системою права суперечить принципу верховенства закону та підзаконності судової діяльності [3, с. 177–192; 4, с. 407]. Саме тому визначення того, чи відносяться рішення ВС за результатами розгляду зразкової справи до судових прецедентів, набуває особливої актуальності.

Для того щоб визначитися, чи відносяться рішення ВС за результатами розгляду зразкової справи до судових прецедентів, необхідно дослідити, що представляє собою такий прецедент, розглянути його правовий зміст та ознаки.

Прецедент (від лат. "praecedens" – той, що передує) – це спосіб зовнішнього виразу та закріплення індивідуального правила поведінки, що встановлюється компетентним органом держави для врегулювання конкретної ситуації та стає загальнообов'язковим в регулюванні аналогічних конкретних життєвих ситуацій [5, с. 730]. У словнику С. Ожегова судовий прецедент визначається як «рішення суду, обов'язкове для вирішення аналогічних справ у майбутньому» [6, с. 245]. Схоже трактування закріплюється і в Радянському енциклопедичному словникові «…судовий прецедент – рішення, винесене судом по конкретній справі, обґрунтування якого вважається правилом, обов'язковим для інших судів при вирішенні аналогічних справ» [7, с. 371], і в Великому ілюстрованому словнику іноземних слів: «…юридичне рішення суду чи будь-якого іншого державного органу, винесене по конкретній справі та обов'язкове при вирішенні аналогічних справ у майбутньому» [8, с. 1011], і в Юридичній енциклопедії: «рішення по конкретній справі, що є обов'язковим для судів тієї ж чи нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ чи слугує для зразка тлумачення закону, що не має обов'язкової сили» [9, с. 877].

Р. Давід визначає судовий прецедент як рішення по конкретній справі, що є обов'язковим для судів тієї чи нижчої інстанції при рішенні аналогічних справ або

слугує зразком тлумачення закону [10, с. 301]. На думку О. Лукьянової, судовий прецедент є рішенням по конкретній справі, що містить положення, які є обов'язковими для вирішення аналогічних справ у майбутньому, що визнається джерелом права в англосаксонських країнах [11, с. 52]. П. Гук, В. Нерсесянц вважають, що судовий прецедент – це рішення, прийняте вищим судовим органом по конкретній справі, яке вважається обов'язковим для інших судів при розгляді аналогічних справ, в основі якого лежать соціальний факт повторюваності певних суспільних відносин, що зумовлює відповідність ідеї прецеденту природі людини та соціальним очікуванням суспільства [12, с. 41; 13, с. 134]. І. Дівін пише, що судовий прецедент – це рішення вищого судового органу по конкретній справі, що має силу закону (тобто встановлює, змінює чи відміняє правові норми), яке надалі є обов'язковим для судів при вирішенні аналогічних справ [14, с. 89]. О. Клішин, О. Шугаєв розглядають судовий прецедент як судовий акт по конкретній справі, який стає обов'язковим при вирішенні аналогічних справ, в основі обов'язковості якого лежить принцип, згідно з яким аналогічні справи повинні вирішуватися аналогічно, а судове рішення є справедливим, якщо відрізняється від прийнятого раніше за умов збігу фактичних обставин справи [15]. В. Резнікова наголошує на тому, що судовий прецедент – рішення суду по конкретній справі, що має загальнообов'язковий характер при розгляді наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи) завдяки власній визначальній важливості, спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості та послідовності правової системи, в межах якої воно застосовується [16, с. 91]. В. Мозолін наполягає, що судовим прецедентом є рішення по певній категорії юридичних справ, що виносяться вищими судовими інстанціями [17, с. 25]. Виходячи з аналізу доктринальних підходів до визначення судового прецеденту як джерела права, констатуємо, що судові прецеденти є джерелами права в країнах англосаксонського права і мають такі особливості: 1) є результатом вирішення конкретної справи; 2) принцип судових прецедентів – дія по вертикалі (рішення судів вищої юрисдикції є загальнообов'язковими для судів нижчої юрисдикції при вирішенні аналогічних справ); 2) має загальнообов'язковий характер при розгляді наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи); 3) правила судових прецедентів спрямовані суддям, які зобов'язані їх виконувати [160, с. 32].

Визначивши ознаки судових прецедентів, зосередимо увагу на рішеннях ВС за результатами розгляду зразкової справи і порівняємо їх ознаки з ознаками судових прецедентів.

Нагадаємо, що категорія «зразкова справа» є законодавчою новелою, що введена лише в 2017 році, а отже є недослідженою у науковому полі та «недорозробленою» у правовому. За визначенням Т. Подорожної, введення зразкових справ у адміністративному процесі було покликане забезпечити ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики в певних відносинах [19].

Рішення по зразковій справі є результатом розгляду типової адміністративної справи, тобто у цьому аспекті воно співпадає з ознаками судового прецеденту.

Відповідно до ч. 3 ст. 291 КАСУ, суди повинні враховувати правові висновки ВС, викладені за результатами розгляду зразкової справи, при ухваленні рішення по типовій справі, яке відповідає ознакам, викладеним у такому рішенні [2], отже рішення по зразковій справі має обов'язковий характер при розгляді наступної (типової) справи. Типовою справою, як зазначалося раніше, є адміністративна справа, відповідачем у якій є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлений суб'єкт), спір у якій виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у якій позивачами заявлено аналогічні вимоги (п. 21 ст. 4 КАСУ) [2],

отже, рішення по зразковій справі має обов'язковий характер при розгляді справ, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлений суб'єкт), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги, тобто справ, що стосуються аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи), що підтверджує їх прецедентну природу.

Згідно з ч. 5 ст. 291 КАСУ рішення суду апеляційної інстанції за наслідками перегляду типової справи може бути оскаржено в касаційному порядку лише з таких підстав: 1) суд першої та (або) апеляційної інстанції при вирішенні типової справи не визнав її типовою справою та (або) не врахував правові висновки, викладені у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи; 2) справа, в якій судом першої та (або) апеляційної інстанції ухвалено рішення з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, не відповідає ознакам типової справи [2], отже, рішенням по зразковим справам притаманна така ознака судових прецедентів, як дія по вертикалі (рішення судів вищої юрисдикції є загальнообов'язковими для судів нижчої юрисдикції при вирішенні аналогічних справ).

Виходячи з цього, зазначаємо, що рішення по зразковим справам є рішенням ВС по типовим справам, що має обов'язковий характер для судів нижчих інстанцій при вирішенні типових спорів, що стосуються аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи) (тобто виникають з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені підрозділи), а позивачами заявлено аналогічні вимоги).

Таким чином, зміни у законодавстві, які запровадили введення у судову систему України рішень за зразковими справами, фактично ввели в систему права нове джерело права – судовий прецедент.

Не можна говорити про феноменальність цього явища в Україні. Тенденція до введення судового прецеденту в систему права країн з традиційною романо-германською системою права не нова і є поширеною у країнах ЄС. Наприклад, в Нідерландах (країні з романо-германською системою права) судові прецеденти, в яких міститься інтерпретація положень Конституції, законодавчих актів та міжнародних договорів, включені в систему джерел права, хоч і використовуються суддями з метою пояснення змісту законів (при цьому суди не зобов'язані враховувати попередні судові рішення) [20, с. 23, 29]. Англійський науковець Н. Блек зазначав, що в романо-германському типі правових систем на сучасному етапі все більше зростає значення судових прецедентів, незважаючи на відсутність концепції прецедентного права і практики застосування прецедентних рішень судами – вищі суди в процесі офіційного тлумачення закону чи в касаційній процедурі можуть доповнити, уточнити, змінити нечітко сформульовану норму закону або створити відсутню норму права [109, с. 586].

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що рішення ВС за результатами розгляду зразкової справи представляють собою судовий прецедент.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 48. Ст. 436.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37, ст. 446.

3. Зивс С. Л. Источники права. М. Знамя, 1981. 355 с.

4. Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судейское право. М., 2007. 344 с.

5. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.

6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. 22-е изд., стер. М.: Русский язык, 1990. 890 с.

7. Советский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. 1267 с.

8. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов:17 000 слов. М.: АСТ, 2006. 1449 с.

9. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. Изд. 5-е, доп. и перераб.; под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 2001. 1376 с.

10. Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1976. 655 с.

11. Лукьянова Е.Г. Глобализация и правовая система России (правовые направления развития). М., 2006. 278 с.

12. Гук П.А. Судебный прецедент. Теория и практика. М.: Юрлитинформ. 2009. 128 с.

13. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов. М., 2004. 678 с.

14. Дивин Д.И. К вопросу о признании судебного прецедента источником права в отечественной правовой системе. Государство и право. Сентябрь, 2013. С. 89–92.

15. Клишин А.А., Шугаев А.А. К вопросу о прецеденте в российской правовой системе. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/k-voprosu-o-priznanii-sudebnogo-resheniya-sudebnym-pretsedentom-i-istochnikom-prava%20(1).pdf.

16. Резнікова В.В. Судовий прецедент: чи визнано за ним статус офіційного джерела права в контексті реформування господарсько-процесуального законодавства України. Вісник господарського судочинства. 2012. № 1. С. 90 – 101.

17. Мозолин В.П. О дальнейших путях развития гражданского права. Журнал рос. права. 2007. № 3. С. 22–27.

18. Карпушова К.Г. Судовий прецедент: поняття та ознаки як джерела права. Реформування правоохоронної системи України: матеріали круглого столу (м. Київ, 20 червня 2014 р.). К., 2014. С. 31–33.

19. Подорожна Т. Зразкові та типові справи як новий механізм адміністративного судочинства. URL. https://sud.ua/ru/news/blog/124220-zrazkovi-ta-tipovi-spravi-yak-noviy-mekhanizm-administrativnogo-sudochinstva

20. Правовая система Нидерландов; под. ред. В.В. Бойцова, Л.В. Бойцовой. М.: Зерцало, 1998. 432 с.

21. Black H. Black's Law Dictionary. St. Paul, Minn.: West Publishing Co, 1991. 6th ed.

УДК 351.77

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Книш Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-
теоретичних правових дисциплін
(Рівненський інститут
Київського університету права
Національної академії наук України,
м. Рівне, Україна)

Статтю присвячено окремим аспектам удосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я України. Наголошено на важливості з'ясування визначення природи адміністративної відповідальності. Запропоновано новий критерій класифікації адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я. Визначено перспективи вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, реформа сфери охорони здоров'я, правопорушення у сфері охорони здоров'я, адміністративна відповідальність.

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS IN THE HEALTH SPHERE OF UKRAINE

Knysh Serhii Volodymyrovych,
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of General
Theoretical Legal Disciplines
(Rivne Institute of Kyiv University of Law
of the National Academy of Sciences of
Ukraine, Rivne, Ukraine)

The article is devoted to some aspects of improving the administrative responsibility for violations in the health sphere of Ukraine. The importance of clarifying the nature of administrative liability is emphasized. Pay attention that responsibility comes for the commission of a harmful offense in the health sphere and for which the subject of authority to the offender may be subject to enforcement in the amount and in the form prescribed by the Law. The criterion of classification of administrative offenses in the sphere of health protection is offered. Defined two criterion of classification: orientation and the subject of violation. The prospects of improvement of administrative responsibility in this sphere are determined. There are acceptance of changes and additions to the current Code of Administrative violations of Ukraine or development and adoption of a new one Code. We are sure that problems with administrative responsibility in health sphere of Ukraine are very important and may be solving immediately.

Key words: healthcare, health sphere reform, violations in the healthcare sphere, administrative responsibility.

Постановка проблеми. Удосконалення адміністративної відповідальності, попри її важливість, складно назвати ключовим складником системних трансформацій в Україні. Значно більше уваги громадськості та науковців прикуто до проблем кримінального процесуального законодавства, подолання дискримінації, гендерної нерівності тощо. Водночас якщо звернути увагу на природу адміністративної відповідальності, яка полягає у настанні несприятливих для правопорушника наслідків за вчинення адміністративного правопорушення (проступку), то важливість цього правового інституту є цілком очевидною. Це зумовлено тим, що будь-яке правопорушення завдає шкоди, але ступінь, характер і зміст такої шкоди значною мірою залежать від охоронюваних прав та інтересів, на які посягає правопорушення. До найважливіших сфер суспільного життя належить сфера охорони здоров'я. А отже, норми адміністративно-деліктного права у сфері охорони здоров'я набувають особливого значення. Для прикладу, порівняння суспільної шкідливості адміністративних правопорушень, передбачених ст. 45 «Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та ст. 148 «Пошкодження таксофонів» [1], свідчить про значно відмінний характер негативних наслідків таких проступків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в умовах апроксимації вітчизняного законодавства до стандартів, що діють у Європейському Союзі (далі – ЄС), надзвичайно важливим питанням є вдосконалення адміністративної відповідальності, зокрема, у сфері охорони здоров'я. Питання розвитку національного адміністративно-деліктного права в різних сферах суспільного життя знайшли широке відображення у працях таких учених: О.М. Бандурки, Е.Ф. Демського, О.С. Доценка, Т.В. Заварзи, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Б.О. Логвиненка, Д.М. Лук'янця, Р.В. Миронюка, І.Я. Сенюти, С.Г. Стеценка, В.І. Теремецького та інших науковців.

Водночас питання вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я не втрачають актуальності з огляду на зовнішні і внутрішні фактори, якими виступають європейська інтеграція України та трансформація національної системи охорони здоров'я.

На жаль, досі не знайшла належного вирішення проблема консолідації складів адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я (громадського здоров'я) в межах одного розділу КУпАП.

Метою дослідження є визначення перспектив удосконалення адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері охорони здоров'я України шляхом розкриття критеріїв класифікації відповідних правопорушень.

Досягненню мети дослідження сприятиме вирішення таких завдань: а) з'ясування природи адміністративної відповідальності; б) класифікація адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я; в) визначення перспектив удосконалення адміністративної відповідальності в розглядуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. У Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1103-р, та Плані заходів із реалізації Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я на період до 2020 року [2; 3] не знайшли свого висвітлення положення про юридичну, зокрема адміністративну, відповідальність. Утім, вважаємо, що передбачення цього складника дасть змогу вдосконалити адміністративно-правове регулювання у медичній сфері та сприятиме посиленню контролю і нагляду за станом виконання запланованих реформою заходів.

Вирішуючи завдання щодо з'ясування природи адміністративної відповідальності, варто погодитись із думкою авторів навчального посібника «Адміністративна відпові-

дальність» за редакцією А.Т. Комзюка щодо термінологічного характеру суперечок із приводу «суспільної шкідливості» і «суспільної небезпечності». Науковці справедливо вважають, що така відмінність є досить умовною, хоча ні окремо взятий адміністративний проступок, ні навіть злочин не можуть становити небезпеку для суспільства загалом, однак певної шкоди вони завдають. Тому більш прийнятним, як уявляється, є термін «суспільна шкідливість» [4, с. 16].

В.К. Колпаков слушно визначає адміністративну відповідальність як примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником. З цього визначення випливає, що реальна адміністративна відповідальність настає за наявністю нормативних, фактичних і документальних підстав [5, с. 76].

Варто погодитися з думкою вчених щодо природи адміністративної відповідальності та наголосити, що в аспекті розглядуваної проблематики остання настає за вчинення «шкідливого» протиправного винного діяння у сфері охорони здоров'я і за яке суб'єктом владних повноважень до правопорушника може бути застосовано стягнення в обсязі та у формі, визначених Законом.

Під час вирішення питання щодо класифікації адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я важливо визначити критерії її проведення. Такими можуть бути об'єкт протиправного посягання, спосіб вчинення, форма вини, майновий або формальний характер правопорушення тощо. Однак, беручи до уваги комплексний характер медичного права і норм, що регулюють сферу охорони здоров'я, пропонуємо класифікувати адміністративні правопорушення за такими двома критеріями, як спрямованість і суб'єкт вчинення правопорушення.

Критерій спрямованості правопорушення може бути визначений залежно від того, яким відносинам завдає шкоду адміністративне правопорушення – внутрішнім або зовнішнім. Наприклад, ст. 45-1 КУпАП «Порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів» [1] може бути зарахована до внутрішніх за спрямуванням, адже порушуються певні, встановлені медичним законодавством і локальними актами норми. З іншого боку, адміністративне правопорушення, передбачене ст. 46 КУпАП «Умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою» має чітке зовнішнє спрямування, адже стосується не суто медичної сфери (правил, норм, пацієнтів, медичних працівників), а здоров'я населення [1].

Стосовно другого критерію поділу адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я, то зауважимо, що головною проблемою тут є не визначення суб'єкта залежно від його статусу (лікар, середній медичний персонал, пацієнт, особа, яка перебуває на обліку тощо), а ким він є – юридичною чи фізичною особою.

Наприклад, Е.Ф. Демський зауважує, що не визнає адміністративної відповідальності юридичних осіб і не підтримує інших авторів, які стверджують про наявність у законодавстві адміністративної відповідальності юридичної особи. Вчений підкріплює власну думку тезою А.Н. Крамника, що «скоєння адміністративних правопорушень здійснюється виключно фізичними особами юридичної особи [6, с. 414].

На противагу цьому Д.М. Лук'янець звертає увагу на те, що юридична особа є потенційно деліктоздатною, тобто спроможною нести відповідальність, причому не тільки цивільно-правову, але й адміністративну. Цивільно-правова відповідальність використовує тільки один напрям впливу на юридичних осіб – виключно через майно. Водночас адміністративна відповідальність охоплює всі можливі напрями впливу [7, с. 74]. Треба погодитися з позицією науковців щодо існування адміністративної

відповідальності юридичних осіб, зокрема, за вчинення правопорушень у сфері охорони здоров'я. Для обґрунтування цієї думки наведемо ст. 42-4 КУпАП «Продаж лікарських засобів без рецепта у заборонених законодавством випадках», яка передбачає накладення штрафу від 6 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за продаж лікарських засобів в аптечних закладах без рецепта в заборонених законодавством випадках. А за повторне протягом року вчинення цього порушення – накладення штрафу від 25 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Без сумніву, суб'єктом правопорушення виступає особа, яка здійснила продаж лікарського засобу без рецепта, тобто фармацевт або провізор. В іншому аспекті у наведеному складі адміністративного правопорушення можна говорити про доцільність притягнення до адміністративної відповідальності власника аптечного закладу або ж самої юридичної особи. Визначення законодавцем одного з найманих працівників як суб'єкта вчинення розглядуваного правопорушення не допоможе вирішити проблему, тоді як застосування адміністративних санкцій до самої юридичної особи (припинення або тимчасове обмеження діяльності, штраф) дасть можливість ефективніше здійснювати державний нагляд у відповідній сфері.

Ще одним аргументом на користь повноцінного впровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб, зокрема, у сфері охорони здоров'я є приклад Латвійської Республіки, серед кодифікованого законодавства якої також є створений за радянських часів Кодекс про адміністративні порушення, проте зі змінами і доповненнями, актуальними сьогодні. Наприклад, ст. 14-1 «Відповідальність юридичних осіб» Латвійського кодексу адміністративних правопорушень закріплено, що в особливих, передбачених цим Законом випадках за адміністративні правопорушення до відповідальності притягаються юридичні особи. Особи, які здійснюють комерційну діяльність та не є юридичними особами, відповідають так само, як і юридичні особи [8].

Отже, можна говорити про доцільність урахування спрямованості адміністративного правопорушення у сфері охорони здоров'я та широти суб'єктного складу таких правопорушень від професійних медичних працівників до фізичних і юридичних осіб загалом.

Щодо визначення перспектив удосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я, то треба зазначити таке. Сьогодні досить складно віднайти перспективні шляхи такого вдосконалення, адже багато складників інститутів медичної сфери в Україні досі потребує належного правового врегулювання.

З цього приводу З.С. Гладун наголошує, що на сучасному етапі розвитку державності України роль і значення адміністративної відповідальності як необхідного інструменту здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я населення суттєво зростає. Адже правові заходи цього виду відповідальності спрямовані головно на забезпечення законності й правопорядку у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Сфера охорони здоров'я за сучасних умов значно розширилася, відповідно, розширилася сфера правового регулювання цих відносин. Свідченням цього є суттєве збільшення кількості актів законодавства, складів злочинів, передбачених у Кримінальному кодексі України 2001 р., а також значне збільшення складів адміністративних правопорушень, включених до чинного КУпАП шляхом внесення відповідних доповнень [9, с. 78].

Зауважимо, що З.С. Гладун убачає вихід у прийнятті нового адміністративно-деліктного кодифікованого акта, який би дав змогу покращити регулювання у сфері охорони здоров'я, з чим варто погодитись.

Досліджуючи юридичну відповідальність медичних працівників у ретроспективному аспекті, Б.О. Логвиненко пропонує урахувати низку факторів розвитку вітчизняно-

го деліктного законодавства у цій сфері, а саме: 1) специфіку медичної діяльності (на межі мистецтва і ремесла); 2) незадовільний правовий і соціальний захист медичних працівників та недостатнє фінансування сфери охорони здоров'я загалом; 3) відхід від кримінальної відповідальності в бік домінування адміністративних і цивільних санкцій; 4) прийняття низки законодавчих актів та оновлення чинного законодавства з урахуванням вітчизняних здобутків і позитивного світового досвіду [10, с. 179].

Погоджуючись із науковцем, наголосимо, що перший із вказаних факторів сьогодні втрачає актуальність, адже медична діяльність хоча і є досить специфічним видом за своєю природою, однак у практичному аспекті регулюється міжнародними медичними протоколами, які дають змогу уникати помилок медичними працівниками під час лікування пацієнтів.

Цікавою є думка І.Я. Сенюти, яка наголошує на доцільності прийняття Медичного кодексу України, який би містив норми, що врегульовували б суспільні відносини у сфері надання медичної допомоги, а всі інші відносини у сфері охорони здоров'я регламентувалися іншими нормативно-правовими актами. На думку науковця, Кодекс повинен бути спрямований на детальне і всебічне регулювання цих суспільних відносин. Тому необхідно виключити або скоротити до мінімуму ті напрями медичної діяльності, які б не знайшли регулювання в цьому акті. Не є винятком ситуація, коли виникне потреба врегулювати деякі аспекти надання медичної допомоги в окремих законах, оскільки такий Кодекс повинен містити норми, що регулюють найбільш важливі й істотні питання організації та здійснення такої допомоги [11, с. 9].

Справді, концентрація найважливіших медичних норм у межах одного нормативного джерела є слушною, але досить складною в реалізації пропозицією з огляду на комплексну природу медичного права, яка заслуговує на системний науковий аналіз.

О.С. Доценко також звертається в пошуках вдосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я населення до проблем і недоліків чинного КУпАП. Вчений зазначає, що для усунення низки недоліків цього джерела права потрібно, передусім, виокремити в КУпАП главу під назвою «Адміністративні правопорушення в галузі охорони здоров'я населення», у якій передбачити норми, що встановлюють відповідальність за правопорушення, об'єктом посягання яких є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Також фахівець пропонує доповнити главу новими положеннями. Особливо важливими він визнає норми, що встановлюють відповідальність за заняття медичною практикою, приватною фармацевтичною діяльністю поряд із народною медициною, яка вже визначена в КУпАП, та за недостовірну рекламу медичних послуг [12, с. 130].

Висновки. Зважаючи на викладене, треба зазначити, що більшість науковців вбачає вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я у прийнятті змін і доповнень до чинного КУпАП. Вважаємо такий напрям найбільш простим для впровадження у дію. Водночас вагомий пласт недоліків, що містить у собі КУпАП, об'єктивно свідчить про необхідність розроблення і прийняття якісно нового адміністративно-деліктного джерела. Такий шлях є складнішим, однак він повною мірою дасть змогу враховувати сучасні інститути медичного права, представлені самостійним складником щодо адміністративних правопорушень (проступків) у сфері охорони здоров'я.

Провівши науковий аналіз перспектив удосконалення адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері охорони здоров'я в Україні, треба наголосити на надзвичайній важливості цієї сфери та комплексному характері проблем, що потребують вирішення. Перспективними дослідженнями надалі могли би бути наукове розроблення питань, пов'язаних із внесенням змін і доповнень до положень

КУпАП України, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я населення в Україні, а також посилення адміністративної відповідальності за їх учинення. Цілком очевидно, що адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я має бути виокремлено зі складу гл. 5 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» КУпАП у самостійну главу Кодексу, яка б могла отримати назву «Адміністративні медичні правопорушення».

Зроблено висновок, що уточнення суб'єктного складника corpus delicti у сфері охорони здоров'я дасть можливість поліпшити стан правової регламентації адміністративної відповідальності та сприятиме усуненню прогалин у різних нормативних актах, які допомагають уникати відповідальності за правопорушення, вчинені в цій сфері. Зокрема, доцільним вбачається внесення змін і доповнень до чинної Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я та Плану заходів з її реалізації на період до 2020 року в частині включення положень (складника) про адміністративну відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print.

2. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1103-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80.

3. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 821-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250432586.

4. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посібник / За заг. ред. А.Т. Комзюка. 2-е вид., перероб. і доп. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 99 с.

5. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. К.: «Юрінком Інтер», 2008. 256 с.

6. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посібник. К.: «Юрінком Інтер», 2008. 496 с.

7. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 220 с.

8. Латвійський кодекс про адміністративні правопорушення. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. URL: http://likumi.lv/doc.php?id=89648.

9. Гладун З.С. Проблеми адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я та шляхи їх вирішення. Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична». 2008. № 46. С. 72–80.

10. Логвиненко Б.О. Юридична відповідальність медичних працівників в Україні: ретроспективний погляд. «Медичне право України: законодавче забезпечення царини охорони здоров'я (генезис, міжнародні стандарти, тенденції розвитку й удосконалення)»: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. з медичного права. Львів: ЛОБФ «Медицина і право». 2011. 416 с.

11. Любінець О.В., Сенюта І.Я. Медичний кодекс як основа в реформуванні охорони здоров'я України. Український медичний часопис. 2006. № 3 (53). V/VI. С. 5–10.

12. Доценко О.С. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення. Підприємство, господарство і право. 2017. № 1. С. 128–132.

УДК 347.961(477)

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ковальчук Сергій Павлович,
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

Виявлені й описані принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності. Під ними розуміють основні вихідні, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів нотаріусів, органів нотаріального самоврядування та контролюючих органів. Вони формуються з метою забезпечення фізичних і юридичних осіб якісними, своєчасними та доступними нотаріальними послугами. Принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності поділяються на загальні і спеціальні. Спеціальний принцип недопустимості погіршення правового та фіскального статусу нотаріуса є таким, що обґрунтовується позитивними й об'єктивними сутнісними положеннями.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, зміст, нотаріальна діяльність, нотаріат, нотаріус, принципи, посвідчення прав та фактів, юридична вірогідність.

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF NOTARIAL ACTIVITIES IN UKRAINE

Kovalchuk Serhii Pavlovych,
Applicant
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

Found and described the principles of administrative and legal regulation of notarial activities. Under which are understood the main output, objectively determined by the principles on which the activities of the subjects of notaries, the bodies of notarial self-government and control bodies are based. They are formed to provide individuals and legal entities with high-quality, timely and affordable notarial services. Principles of administrative and legal regulation of the notary are divided into general and special. It is described that the special principle of the non-admissibility of the deterioration of the legal and fiscal status of a notary is such that it is substantiated by positive and objective substantive provisions.

Key words: administrative regulation6 certificate of rights and facts, content, notary, notary activity, notary, principle of the supremacy of law, principles.

Актуальність дослідження. Принципи права є провідною юридичною категорію романо-германської правової сім'ї, будь-якої системи права. З погляду правопорядку демократичні правові держави, в першу чергу, характеризується високим рівнем забезпечення прав свобод і законних інтересів приватних фізичних і юридичних осіб, також функціонуванням розвинутого демократичного суспільства. У цій збалансованій системі держава не здійснює опіки над громадянами, а дає їм максимальний рівень свободи, який нічим не може бути обмежений, окрім недопущення порушень зазначених чеснот інших осіб.

Такі держави намагаються перекласти на недержавний сектор як приватні, так і публічні послуги. Одним із винаходів цивілізованого суспільства є система латинського

нотаріату, який органічно в собі поєднує публічні і приватні засади. Нотаріуси в цій системі від імені держави надають публічні послуги, однак їх організаційна діяльність здійснюється самостійно. Іншими словами, в науковій літературі такий стан речей отримав назву «вільний нотаріат» у формі «вільної професії».

Згідно з конституцією України виключно законами України визначається організація нотаріату. Відповідно, в Україні діє спеціальний закон, який визначає правовий статус нотаріату (нотаріуса) та механізм (процедури) його правової діяльності.

Ураховуючи змішану публічно-правову природу латинського нотаріату, значна частина правових норм, що регулює діяльність нотаріату, носить ознаки норм адміністративного права.

В умовах сьогодення продовжується правова реформа в Україні, яка зачіпає своїми аспектами й питання організаційно-правових засад діяльності нотаріату (нотаріуса) та його адміністративного правового статусу. В цьому напрямку треба діяти виважено для того, щоб повністю адаптувати національну систему нотаріату до цінностей і стандартів, які існують у країнах-учасницях Європейського Союзу, не втративши при цьому позитивних напрацювань, які присутні в національній системі нотаріату. Все позитивне, здобуте за часи незалежності України, має бути збережено, одночасно треба відкинути все, що відображає стандарти минулої епохи, застаріле і таке, що може привести до порушення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб нотаріусами, що заважає ефективно використовувати високий потенціал національного нотаріату.

Крім того, треба звернути увагу на те, що громадяни України незадоволені загальним станом функціонуванням публічної влади. І хоча це не стосується безпосередньо системи нотаріату, але, як на інституції, що виконує публічні функції, на ній опосередковано лежить відповідальність за такий стан речей.

Отже, громадяни України не задоволені рівнем забезпечення їх прав, свобод і законних інтересів органами публічної влади. Діяльність нотаріату і статус нотаріуса у великій мірі регулюються адміністративним правом. Актуальним є дослідження адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, в тому числі принципів адміністративної діяльності публічної адміністрації в цій сфері.

Огляд останніх досліджень. До проблеми принципів адміністративно-правових засад захисту прав і свобод осіб адвокатами зверталися такі вчені, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Висєканцев, В. Галунько, В. Гаращук, Ю. Гаруст, О. Глазов, О. Гончаренко, А. Гуледза, О. Джафарова, П. Діхтієвський, Д. Журавльов, О. Єщук, Р. Калюжний, А. Ковальчук, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Я. Кондратьєв, Л. Котяж, О. Кузьменко, С. Кулицький, В. Курило, Я. Лазур, А. Манжула, Р. Мельник, Ю. Нікітін, У. Палієнко, В. Паливода, М. Савюк, О. Світчичний, О. Скрипник, Є. Соболь, С. Стеценко, К. Федорова, І. Фріс, С. Фурса, Е. Шевченко, В. Черниш, К. Чижмарь, А. Чубенко, О. Юнін, Л. Ясінська та ін. Проте аналізована проблематика не досліджувалася, а розглядалися переважно питання більш загальні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, діючого національного і міжнародного законодавства та євроатлантичних прагнень українського народу сформулювати, виявити і описати принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні.

Виклад основних положень. Тлумачний словник української мови трактує поняття «принципи» в декількох значеннях, зокрема як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності

якої-небудь організації, товариства і т. ін.; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 693].

На жаль, у спеціальному Законі України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» принципи нотаріальної діяльності є нерозкритими. Більш [2] того, в аналізованому законі слово «принцип» взагалі не вживається. Відповідно, всі наявні визначення, розкриття сутності і змісту принципів відображають доктринальні положення вчених.

Метр вітчизняної адміністративістики, професор В. Авер'янов визначає, що під принципами адміністративного права слід розуміти засадні (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрямки й механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [2, с. 43].

Професор Д. Журавльов під принципами організації та діяльності центральних органів виконавчої влади розуміє закріплені в законодавстві основні ідеї, начала, відповідно до яких здійснюється регулювання відносин у сфері виконавчої влади, тобто які визначають сутність і зміст організації та діяльності центральних органів виконавчої влади. Специфіка їх полягає в тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають поведінку посадових осіб центральних органів виконавчої влади та виступають критерієм правомірності [3]

Професор В. Галунько доводить, що принципи адміністративного права – це основні вихідні, об'єктивно зумовлені засади, на основі яких базується діяльність суб'єктів адміністративного права, забезпечуються права та свободи людини і громадянина, нормальне функціонування громадянського суспільства та держави [4, с. 43].

Що стосується аналізованої нами проблематики, то, на наш погляд, слід відзначити, що ознаками адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є такі особливості: 1) нотаріальна діяльність – це адміністративна (публічна) діяльність нотаріусів та публічних органів, які забезпечують їх діяльність (здійснюють контроль) щодо посвідчення прав та фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших дій із метою надання їм юридичної вірогідності; 2) в ході адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності виникають адміністративно-правові відносини між: нотаріусами і приватними фізичними і юридичними особами, які звернулися до них; нотаріусами і органами нотаріального самоврядування та контролюючими органами; 3) такі відносини є: публічно-правовими; однією зі сторін обов'язково є нотаріус; врегульованими адміністративно-правовими нормами; їх учасники виступають носіями адміністративних прав і обов'язків; характеризують режим нотаріальної діяльності; під час здійснення контрольних функцій згода на них нотаріуса не є обов'язковою; за їх порушення може наступити адміністративна відповідальність.

Із погляду теорії цивільного права принципи нотаріальної діяльності – це основоположні положення, закріплені у правових нормах, які виражають найбільш істотні риси нотаріату. Всі принципи нотаріальної діяльності органічно пов'язані між собою, взаємодіють один з одним і утворюють у сукупності єдину систему. На думку вчених-цивілістів, до них відносяться такі принципи: законності; неупередженості нотаріальної діяльності; незалежності особи, що вчиняє нотаріальні дії; дотримання таємниці нотаріальної дії [5].

На слушну думку С. Розсохи, у сфері адміністративно-правового регулювання нотаріату діють такі принципи: 1) загальні (принцип верховенства права, законності, незалежності, принцип рівності прав усіх суб'єктів, які бажають отримати право на зайняття нотаріальною діяльністю, принцип доступності); 2) спеціальні принципи: принцип неупередженості, принципи безпосередності, принцип забезпечення якості, принцип відкритості та прозорості, принцип обґрунтованості відмови, принцип оскарження відмови, принцип оплатності надання адміністративних послуг за

видачу свідоцтва. У цілому вчений під принципами отримання права на зайняття нотаріальною діяльністю розуміє провідні правові положення та вихідні ідеї, якими визначаються напрями діяльності щодо отримання права на зайняття нотаріальною діяльністю, що є основою для здійснення нотаріальної діяльності в цілому [6].

На наш погляд, спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності мають бути поповнені основоположними засадами щодо неможливості погіршення правового стану нотаріусів під час внесення змін і доповнень до діючого законодавча – принцип недопустимості погіршення правового та фіскального статусу нотаріуса.

Це обґрунтовується такими сутнісними положеннями:

1) нотаріуси виконують важливу місію в суспільстві на користь громадян і мають право на повагу з боку як держави, так і приватних осіб;

2) фізичні і юридичні особи вимагають, щоб кількість нотаріальних офісів зростала, щоб вони були максимально наближеними до клієнтів; це, у свою чергу, матиме наслідком не тільки більший комфорт клієнтів, однак і зменшення часу на вирішення нотаріальних проблем, зниження собівартості продукції і послуг; забезпечить стабільність і прогнозовану матеріальну діяльність; знизить кількість випадків, коли приватні нотаріуси зупиняють (припиняють) свою діяльність із-за незадовільного фінансового стану чи в силу створених адміністративних перепон.

Отже, спеціальний принцип адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності – принцип недопустимості погіршення правового та фіскального статусу нотаріуса – є таким, що обґрунтовується позитивними і об'єктивними сутнісними положеннями, адже нотаріуси виконують важливу місію в суспільстві на користь громадян і мають право на повагу з боку як держави, так і приватних осіб. Фізичні і юридичні особи вимагають, щоб кількість нотаріальних офісів зростала, щоб вони були максимально наближеними до клієнтів, що забезпечить не тільки більший комфорт клієнтів, однак і зменшення витрат часу на рішення нотаріальних проблем, знизить собівартість продукції і послуг, принесе стабільність і прогнозовану матеріальну діяльність, знизить кількість випадків зупинення нотаріальної діяльності із-за незадовільного фінансового стану чи в силу створених адміністративних перепон.

Висновки. Усе вищенаведене дає можливість сформулювати узагальнення щодо принципів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності:

1) принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності – це основні вихідні, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується як приватно-сервісна, так і адміністративно-правова діяльність суб'єктів нотаріусів, органів нотаріального самоврядування та контролюючих органів із метою забезпечення фізичних і юридичних осіб якісними, своєчасними та доступними нотаріальними послугами;

2) виявлено і описано, що спеціальний принцип недопустимості погіршення правового та фіскального статусу нотаріуса є таким, що обґрунтовується позитивними й об'єктивними сутнісними положеннями;

3) до аналізованих засад піднесено: принцип верховенства права і правового закону; неупередженості, незалежності, принцип рівності прав усіх суб'єктів перед законом; спеціальні принципи: принцип доступності до нотаріальної діяльності; незалежності особи, що вчиняє нотаріальні дії; дотримання таємниці нотаріальної дії, принцип забезпечення якості, принцип відкритості та прозорості, принцип обґрунтованості відмови, принцип оскарження відмови та принцип недопустимості погіршення правового та фіскального статусу нотаріуса.

Отже, принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності – це основні вихідні, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів

нотаріусів, органів нотаріального самоврядування та контролюючих органів із метою забезпечення фізичних і юридичних осіб якісними, своєчасними та доступними нотаріальними послугами.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. 1976. 1040 с.

2. Авер'янов В. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у двох томах: Том 1. Загальна частина. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

3. Журавльов Д.В. Щодо принципів організації та діяльності центральних органів виконавчої влади України. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 26. С. 282–290.

4. Галунько В., Олефір В., Гридасов Ю. Адміністративне право України: у 2-х т.: підручник Т. 1: Загальне адміністративне право. Академічний курс. Херсон: ХМД. 2013. 396 с.

5. Черниш В. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 16 с.

6. Рассоха С. Принципы получения права на занятие нотариальной деятельностью в Украине. Международный научно-практический журнал «Право и Закон». 2016. № 1. С. 51–55.

7. Палієнко У. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в Україні. Форум права. 2010. № 2. С. 355 –358.

8. Висєканцев О. Адміністративно-правовий статус державного нотаріуса: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Херсон, 2014. 203 с.

9. Фріс І. До поняття нотаріальної діяльності // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 33. С. 44–51.

10. Гуледза А. Нотаріальна діяльність в Україні: становлення, розвиток, удосконалення (адміністративно-правовий аспект): дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2012. 201 с

11. Шевченко Е. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). Форум права. 2011. № 1. С. 1116–1122.

12. Нотаріат в Україні: навчальний посібник / ред. В.М. Бесчасний. Київ: Знання, 2008. 494 с.

13. Федорова К. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 20 с.

14. Фурса С. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 40 с.

15. Черниш В. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 16 с.

16. Ясінська Л. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2005. 16 с.

17. Федорова К. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 20 с.

18. Черниш В. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 16 с.

19. Ясінська Л. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історикоправовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2005. 16 с.

УДК 342.9

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Корінний Сергій Олександрович,
здобувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права (ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна)

Розкриваються окремі аспекти альтернативного (позасудового) вирішення конфліктів. Розглянуто інститут судової медіації в процесі вирішення адміністративних спорів. Звертається увага на особливості еволюції інституту судової медіації починаючи з Київської Русі і до сьогодні.

Ключові слова: адміністративний спір, альтернативні способи вирішення спорів, судова медіація, адміністративне судочинство.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF JUDICIAL MEDIATION AS AN INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW

Korinnyi Serhii Oleksandrovych,
Applicant of the department of administrative,
financial and information law
(Uzhgorod National University,
Uzhgorod, Ukraine)

Some aspects of alternative (out-of-court) conflict resolution are revealed. The institute of judicial mediation in the process of resolving administrative disputes is considered. Attention is drawn to the peculiarities of the evolution of the judicial mediation institute starting from Kievska Rus and to this day.

Key words: administrative dispute, alternative ways of resolving disputes, judicial mediation, administrative legal proceedings.

Постановка питання. Становлення демократії в єдиному європейському соціально-економічному та публічно-політичному просторі сприяло розвитку цілого ряду інститутів громадянського суспільства, а також процедур, метою яких є вдосконалення механізму врегулювання можливих конфліктних ситуацій. Так звані «погоджувальні процедури» охоплюють собою досить різнорідні за значенням, стилем та способом вирішення конфліктів механізми, спільним для яких є наявність певного незацікавленого посередника. Безумовно, найбільший розвиток отримала така процедура, як «третейський суд», але разом із тим не менш важливою та використовуваною є процедура медіації.

Незважаючи на широке залучення посередників до процесу альтернативного (позасудового) вирішення конфліктів, особливої актуальності інститут медіації має в цивільних, корпоративних, сімейних спорах і навіть кримінальному процесі. У той же час сьогодні в процесі вирішення адміністративних спорів інститут медіації залишається малозатребуваним і практично невикористовуваним.

Аналіз наукових джерел. Проблематика нормативно-правового регулювання процедури медіації в Україні та країнах ЄС знайшла особливої актуальності в ро-

ботах таких вчених, як: В.В. Акінфієва, А.А. Арутюнян, Р. Барух, Гі М.-Л. Голдберг, В.А. Землянська, В.А.Кабанець, М. Палмер, Т.О. Подковенко, С. Робертс, Н. Роджерс, Е.М. Рунессон, Дж. Фолджер та ін.

Метою даної статті є аналіз еволюції інституту медіації у практиці вирішення конфліктів у контексті загальноєвропейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. З аналізу наукової літератури постає, що медіація як соціальне явище відома ще із часів стародавніх цивілізацій (таких як Фінікія, Вавилон, Стародавня Греція). Її виникнення було зумовлене розвитком торгових відносин та виникненням комерційних суперечок і конфліктів [1, с. 22].

У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (proxenetas). Римське право починаючи з кодексу Юстиніана (530–533 рр.) визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник»: internuncius, medium, intercessor, philantropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres, mediator [2, с. 164].

Термін «медіація» походить від латинського mediatio – посередництво; аналогічне значення мають слова «mediation» (англ.), «mediation» (фр.). Кожен у межах свого розуміння може надати власну дефініцію цього поняття. У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму врегулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів [3].

Х. Бесемер визначив медіацію як технологію посередництва у вирішенні конфлікту за участю нейтральної третьої сторони, яку визнають усі сторони [1, с. 14].

Упродовж багатьох століть ідея судового примирення перебувала в тіні правосуддя – державної діяльності щодо владного вирішення суперечок, захисту громадського правопорядку та суб'єктивних прав. Саме охоронна функція держави завжди відіграє провідну роль у судах [4, с. 7].

Цікавим з огляду на досліджувану проблематику є бачення Б.М. Кістяківського, який називає суд «хранителем чинного права», під час застосування якого він «продовжує бути також творцем нового права». Автор переконаний: «Народ із розвиненою правосвідомістю повинен цікавитися й дорожити своїм судом як хранителем та органом свого правопорядку». Інакше функція щодо вирішення конфліктів, яка зберігалася за судом упродовж багатьох століть, поступово відступає на другий план, тоді як перше місце займає функція з охорони встановлених законом приписів як публічно-правового, так і приватноправового характеру [5, с. 123].

Д.І. Азаревіч зауважує: «В сутності позитивного права міститься вимога неухильного його здійснення людською діяльністю. <…> Тому всюди одну з функцій державної влади складає охорона правопорядку від порушень. <…> Призначення судової влади полягає в остаточному й примусовому застосуванні закону в певних визначених випадках» [6, с. 7]. І.Є. Енгельман також підтримує таку думку та зазначає: «Правосуддя – основа держави, мета якого – благо громадян. Благополуччя громадян порушується вторгненням інших у їх коло діяльності або перешкодами, з якими вони стикаються під час здійснення своїх прав» [7, с. 12].

Є.О. Нефедьєв, досліджуючи практику судів щодо примирення, доходить висновку, що примиритель повинен спочатку встановити матеріальну істину в справі, щоб зажадати від сторін найкращий варіант примирення. На думку автора, встановлення матеріальної істини в справі в цьому випадку означає визначення фактичних обставин справи, встановлення факту порушення суб'єктивного права та з'ясування можливості його добровільного відновлення кривдником. Продовжуючи свою думку, Є.О. Нефедьєв акцентує увагу на тому, що в ході процедури примирення сторони, побоюючись того, що зроблені ними заяви можуть бути покладені в основу майбутнього

судового рішення, будуть обережними у своїх поясненнях у справі [20, с. 402]. Саме побоювання обох сторін спору програти справу, якщо спір буде передано на розгляд суду, на думку дослідника, і є основною причиною, яка спонукає їх укласти мирову угоду. Якщо ж право однієї зі сторін є безперечним, мирова угода для неї є «sine causa». Є.О. Нефедьєв переконаний: «Обопільність поступок – необхідна умова для врегулювання претензії, вона є наслідком того, що побоювання програти справу існує для обох сторін». У результаті сутність угоди зводиться до того, що кожна сторона в мировій угоді відмовляється від частини своїх вимог та визнає частину вимог свого супротивника. Цим шляхом кожна сторона отримує менше від того, на що вона могла б розраховувати під час вирішення на її користь, проте отримує менше [20, с. 395].

Із наукових історико-правових джерел вбачається, що розвиток судової медіації пов'язаний саме з виникненням державності.

Щодо розвитку недержавних форм вирішення спорів на Київській Русі цікавою є думка М.О. Заозерського про те, що до приходу варягів приватний розгляд був єдиною формою вирішення конфліктів [8, с. 18].

М.І. Клеандров, досліджуючи питання виникнення судоустрою в Київській Русі, стверджує, що слово «суд» у давньоруській історії вперше трапляється в Статуті князя Володимира Святославовича, який належить до перших років XI ст. При цьому автор зауважує, що традиційно суд на Русі чинився безпосередньо князем, проте вже в судебниках Ярослава Мудрого вказується на появу перших професійних суддів – княжих довірених осіб, яким доручалося «вершити суд» [9, с. 16].

М.Ф. Володимирський-Буданов у результаті аналізу Новгородських та Псковських судних грамот доходить висновку про те, що саме з появою суду ідея примирення між тим, хто вчинив несправедливість (кривдником), і потерпілим від створеної несправедливості збереглася та міцно закріпилася в діючих нормах права й судовій практиці. Учений пише: «Навіть суд, коли до нього звертаються зі скаргою в таких справах, запрошує до примирення або направляє до приватних посередників для вирішення такого спору. Умовами примирення могли бути грошовий викуп (поєднувався зі скоренням) та призначення кримінального покарання (переважно тюремного ув'язнення) на терміни, встановлені в мировому акті. Такі мирові акти вносяться в книги суду й отримують силу судового вироку». Однак, як зауважує дослідник, уже в цей час примирення було можливе не за всіма видами справ, а згодом взагалі було сильно обмежене [10, с. 390].

Іншою формою практичної реалізації примирення був так званий мировий ряд – полюбовна угода, що здійснювалася за участю «рядців і послухів», у якій єдиною вимогою до посередника було віднесення його до «добрих людей» [8, с. 18]. Саме під час вказаної процедури сторони укладали між собою угоду про врегулювання спору та підписували її в присутності особливих посередників [11, с. 158].

М.О. Власенко та Т.В. Чернишова також зазначають, що саме завдяки запровадженню в юридичну практику інституту спільного суду (XVIII – XIX ст.) відбулося остаточне законодавче оформлення й визнання примирення. Широке застосування процедури примирення здійснювалося в селянському середовищі, життя якої й у часи царської Росії (XIX ст.) регулювалося переважно неписаними правилами та звичаями. При цьому дослідники вказують на те, що процедури вирішення конфліктів у волосному суді та в неофіційних судах (таких, як суди старійшин, суд сусідів, громада, братський суд) також загалом ґрунтувалися на посередництві й примиренні [12, с. 95].

Відтак у Давній Русі за допомогою посередників робилися спроби закінчити миром князівські сварки, міжусобиці. Досить активно медіація застосовувалася під час вирішення міжнародних суперечок. Називалося це по-різному: посередництвом, кло-

потанням, пропозицією добрих послуг. У Російській імперії альтернативні способи розгляду спорів використовувалися в торгових і совісних судах. Нині такий спосіб розгляду спорів досить поширений у світі. Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися вирішення спорів у сфері сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання під час вирішення широкого спектра конфліктів і суперечок, починаючи з конфліктів у місцевих громадах та закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній і публічній сфері [13, с. 4].

Тобто паралельно із судовою медіацією розвивається альтернативний спосіб вирішення спорів.

Як зазначає В.О. Аболонін, процедури цивільного процесу XIX ст. показують, наскільки «юридизованою» була ця процедура за своєю суттю та наскільки істотно вона відрізняється від того, що в наш час називається судовою медіацією або медіацією загалом. Побоювання програти суперечку через слабкість своєї правової позиції може й сьогодні мати значення у вигляді спонукальної мотивації до початку примирної процедури та пошуків вирішення спору. Однак в основу угоди в судовій медіації має бути покладено очікування вигоди від її укладення та вирішення спірної ситуації на прийнятних для кожної зі сторін умовах [14, с. 12]. На думку В.О. Аболоніна, в дореволюційний період основне завдання суду полягало в охороні суб'єктивних прав, вирішенні спорів, вираженні загальної правосвідомості народу та, можливо, у примиренні сторін. При цьому сама ідея примирення не користувалася популярністю, а звернення до примирення розглядалося як невпевненість сторони спору у своїй правовій позиції, як прояв слабкості. Водночас учений наголошує на тому, що, незважаючи на зміну ідеологічних засад правосуддя після Жовтневої революції 1917 р., традиція охоронного дореволюційного процесу продовжилася й у радянський період. На цьому етапі судовий процес навіть більше, ніж раніше, був спрямований на забезпечення всебічного й повного розгляду цивільної справи, на з'ясування матеріальної істини в ній та забезпечення дійсного захисту порушеного суб'єктивного права, гарантованого радянською державою [14, с. 12]. Тобто застосування методу судової медіації на той час не знаходило належної підтримки.

К. Дерванов, розмірковуючи над необхідністю дотримуватися дисципліни під час судового розгляду, не підтримує дії суду щодо процедури, пов'язаної з примиренням сторін. Навпаки, він переконаний, що під час засідання арбітражу «порушників господарської дисципліни варто називати своїм ім'ям, не примиряти, а давати найжорсткішу оцінку їхнім діям» [15, с. 9]. В.І. Зайцев, як один із найкращих представників радянської процесуальної думки, згоден із цією позицією, однак наполягає на тому, що примирення є однією з основних рис розгляду справ у судах, а також стверджує, що неправильно зводити сутність цієї процедури тільки до примирення суб'єктів розглядуваного конфлікту. Оскільки в цьому випадку, на його думку, судовий процес неминуче втратить риси юрисдикційного провадження та перетвориться на своєрідну процедуру примирення, що, звісно, є неприпустимим. При цьому не можна не враховувати, що зовсім не всі конкретні спори можна ліквідувати шляхом примирення сторін [16, с. 213–214].

В.О. Аболонін досліджує модель судочинства радянської доби з позиції її впливу на суспільство та доходить висновку, що прийнята в радянській моделі активна охоронна роль суду офіційно не давала йому змогу втручатися в питання укладення сторонами мирової угоди та займатися їх схилянням до примирення. Проте таке обмеження, на думку вченого, частково компенсувалося «виховною роллю радянського суду» [17, с. 4–7]. Інший дослідник моделі судочинства радянської доби, К.С. Юдельсон вказує на надані суду можливості щодо профілактики правопорушень [18, с. 216].

При цьому він зазначає: «Роль суду полягає не тільки в примусі до певної поведінки, а й у вихованні широких мас трудящих. Треба завжди мати на увазі, що керівництво забезпечується методом переконання мас як основним методом впливу партії на маси» [19, с. 53–54].

Також В.О. Аболонін зазначає, що в умовах радянської держави в розвитку процедур примирення й посилення ролі суду як примирителя сторін спору не було практичної необхідності, оскільки суд був винятковим органом, а розгляд багатьох суперечок проходив у позасудовому порядку [14, с. 13]. З іншого боку, саме в цей період розвивається запропонована Є.О. Нефедьєвим концепція «відносини із владою», де вказується на необхідність особливого виду процесуальних відносин між судом та іншими учасниками процесу [20, с. 14–15]. Таким чином, суд остаточно перетворюється на владного суб'єкта, що стоїть над сторонами процесу та відіграє активну роль у вирішенні приватного спору за відносно пасивної участі сторін. Ідея примирення сторін, що існувала й у цей час, зайняла своє місце в тіні правосуддя. У радянському цивільному процесі інститут мирової угоди зберігся приблизно в такому ж вигляді, у якому він дійшов до сучасного процесуального законодавства. Мирова угода уявлялася у вигляді договору сторін про припинення судового спору на взаємоприйнятних умовах, у якому вільне волевиявлення сторін, як правило, ґрунтувалося на взаємних поступках. Позивач поступається частиною своїх вимог і прав на користь відповідача, а останній визнає частково права позивача [21, с. 163].

Як зазначає Ц.А. Шамлікашвілі, для судової системи, можливо, корисність і потрібність медіації сьогодні ще не цілком очевидна внаслідок існування до останнього часу самодостатності судової системи, а отже, її консервативності й ригідності щодо будь-яких змін. Однак медіація потрібна судовій системі не просто для її розвантаження (перший декларований і найчастіше використовуваний аргумент, що лежить на поверхні, коли говорять про користь медіації для судів), а більшою мірою – для вдосконалення правосуддя, вдосконалення доступу до справедливості, підвищення й збереження довіри громадян до правової системи держави загалом [22, с. 15].

З отриманням незалежності в Україні розпочався новий етап розвитку судової системи, в тому числі збільшення ролі суду у вирішенні спору шляхом примирення (медіації). У 2005 р. в Україні було проведено чергову судову реформу, в ході якої було створено адміністративні суди, до повноважень яких віднесено розгляд адміністративних справ щодо оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією або законами України встановлений інший порядок судового провадження [23]. При цьому тільки в редакції Кодексу адміністративного судочинства України від 2017 р. в суду виникає реальна можливість брати активну участь у процедурі примирення. До цього часу в суду не було доступу до процедури обговорення примирення, фактично йому тільки надавався готовий документ про досягнення примирення сторін, після чого в суду виникав обов'язок закрити провадження в справі. Тобто до прийняття вищевказаних змін вирішення спору шляхом примирення залишалося виключно прерогативою сторін у справі. Наразі в суду з'явилася можливість не лише спостерігати за діями сторін щодо пошуку шляхів примирення, а й допомогти їм розібратися в суті спору та запропонувати можливі варіанти його вирішення. Це безпосередньо постає з глави 4 Кодексу адміністративного судочинства України [24, с. 83].

Список використаних джерел:

1. Бесемер Х. Медиация: посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н.В. Маловой. Калуга: Духовное познание, 2004. 176 с.

2. Давыденко Д.Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2004. № 1. С. 163–176.

3. Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої та судової влади. Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України». К., 2010.

4. Некрошюс В. Цели гражданского процесса: установление правды или примирение сторон? Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2005. № 4. С. 7–13.

5. Кистяковский Б.М. В защиту права. Интеллигенция и правосознание. Вехи: сборник статей о русской интеллигенции. М., 1991. С. 122–149.

6. Азаревич Д.И. Судоустройство и судопроизводство по гражданским делам. Варшава, 1891. 929 с.

7. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд. Юрьев, 1912. 646 с.

8. Заозерский Н.А. Духовное лицо в звании третейского судьи. Сергиев Посад, 1899. 200 с.

9. Клеандров М.И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее. М., 2007. 600 с.

10. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. М., 2005. 800 с.

11. Давыденко Д.Л. Мировой ряд – особый способ урегулирования споров в Новгородской Республике в XI–XV вв. Третейский суд. 2011. № 3. С. 157–169.

12. Власенко Н.А., Чернышова Т.В. Примирение и право. Журнал российского права. 2012. № 7. С. 91–106.

13. Медиация в сфере трудовых правоотношений / сост. Ю.С. Царева; отв. ред. А.Ф. Вальковой. М.: УИЦ МФП, 2016. 20 с.

14. Аболонин В.О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. М.: Инфотропик Медиа, 2014. 408 с.

15. Дерванов К. Важный участок работы Госарбитража. Советская юстиция. 1974. № 3. С. 9.

16. Зайцев В.И. Сущность и значение хозяйственного спора. Научное наследие. Саратов, 2009. Т. 1. С. 212–215.

17. Аболонин В.О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2008. № 4-5. С. 4–7.

18. Арбитраж в СССР: учеб. пособие / отв. ред. К.С. Юдельсон. М., 1984. 240 с.

19. Юдельсон К.С. Основные задачи и формы деятельности суда первой инстанции в советском гражданском процессе. Краткая антология уральской процессуальной мысли. Екатеринбург, 2004. С. 52–55.

20. Нефедьев Е.А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Краснодар, 2005. 480 с.

21. Гражданское судопроизводство: учеб. пособие / под ред. В.М. Семенова. Свердловск, 1974. 300 с.

22. Шамликашвили Ц.А. Две стороны одной медали: медиация и суд. Записки о медиации. Медиация и право. 2013. № 4(30). С. 12–24.

23. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-37. Ст. 446.

24. Кодекс адміністративного судочинства України: чинне законодавство України зі змінами та доповненнями (відповідає офіційному текстові). К.: Центр учбової літератури, 2017. 192 с.

УДК 343.01

ТЕОРЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Кривенко Володимир Володимирович,
аспірант
(Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна)

У статті змодельовано теоретичний портрет особи злочинця, який вчиняє корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування України – його значення полягає в подальшому емпіричному підтвердженні отриманих результатів.

Ключові слова: місцеве самоврядування, корупція, відповідальність, корупційне правопорушення, запобігання, особа злочинця.

THEORETICAL MODELING OF THE PERSON OF THE OFFENDER COMMITTING CORRUPTION OFFENSES IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Kryvenko Volodymyr Volodymyrovych,
Postgraduate Student (Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine)

The article is a theoretical portrait of a criminal who carries out corruption offenses in the organs of local self-government of Ukraine – the value of which lies in the further empirical confirmation of the results obtained.

Key words: local self-government, corruption, responsibility, corruption offense, prevention, person of the offender.

Постанова проблеми. Сьогодні в Україні назріла необхідність запровадження державного нагляду за дотриманням органами місцевого самоврядування законів і Конституції України. Йдеться саме про нагляд, а не контроль. Питання не в обмеженні самостійності у прийнятті рішень соціально-економічного характеру, а в забезпеченні інтересів і безпеки громадян. Розроблення і прийняття необхідного закону в цій сфері дадуть змогу швидше рухатися в напрямі імплементації реформи децентралізації [1].

В Україні функціонує складна система органів державного контролю, які мають різну організаційну форму та правове становище в системі державної влади. Залежно від місця та ролі контролюючих суб'єктів у системі публічної влади контроль у сфері місцевого самоврядування можна поділити на загальний (його здійснює Кабінет Міністрів України) та спеціальний (галузевий), який здійснюється більшістю органів державної влади. Водночас залишається відкритим питання про ефективність і результативність державного контролю у сфері місцевого самоврядування. Науковці пропонують оцінювати ефективність контролю в системі місцевого самоврядування за такими показниками: а) реальна та соціально корисна управлінська мета; б) витрати ресурсів та управлінської енергії;

в) строк досягнення мети; г) обставини внутрішнього та зовнішнього характеру. Це має велике значення для забезпечення ефективної реалізації функцій місцевого самоврядування та належного виконання покладених на них повноважень; максимального врахування державних і місцевих інтересів, захисту законних прав та інтересів територіальних громад під час вирішення різноманітних питань місцевого самоврядування; стимулювання виконання органами та посадовими особами місцевого самоврядування прийнятих на себе майнових та інших зобов'язань перед юридичними та фізичними особами; дотримання законності в діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування [2, с. 66–67].

Як бачимо, питання загального нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування на часі, проте найбільшу увагу в такій діяльності має бути приділено дотриманню законності – посадові особи мають діяти лише так, як зазначено в законі. Особливе занепокоєння тут викликає стан дотримання досить жорсткого антикорупційного законодавства, яке дуже часто порушується через банальне незнання вимог закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питаннями запобігання корупції у різних сферах існування суспільства працювали такі науковці, як В.І. Антипов, В.С. Батиргареєва, А.М. Бойко, О.Ю. Бусол, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.Г. Горох, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, Д.С. Машлякевич, Д.Г. Михайленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.Я. Настюк, В.М. Попович, В.В. Пивоваров, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, О.Ю. Шостко та інші вчені. Також Л.Т. Головійчук протягом 2012–2016 років опублікувала цикл статей про запобігання зловживання владою або службовим становищем працівниками митниці. Є окремі публікації Д.О. Олійника з приводу запобігання корупційним злочинам, що вчиняються під час здійснення митних процедур.

Водночас комплексного монографічного дослідження проблеми запобігання корупційним правопорушенням в органах місцевого самоврядування України не проводилося, що негативно впливає на їхню діяльність і певним чином гальмує реформу децентралізації України.

Метою статті є теоретичне моделювання особи злочинця, який вчиняє корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування України.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що корупційні правопорушення, які вчиняють спеціальні суб'єкти (у нашому випадку – службовець органів місцевого самоврядування), вирізняються особливою соціальною позицією – наявністю владних повноважень – чи виконанням службових обов'язків, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння, тобто дії особи зумовлені її становищем у системі суспільних відносин: чим вищий її статус, тим більші корупційні ризики має той чи інший посадовець. Згідно з міжнародно-правовими документами більшість корупційних злочинів цього виду належить до пасивної корупції [3, с. 74].

Таких суб'єктів корупційних правопорушень умовно можна поділити на такі типи: **«дрібний корупціонер» (ситуативний тип)**, який одержує час від часу неправомірну вигоду у незначних розмірах (гроші, а також промислові товари або продукти) за вирішення щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Ці особи використовують сприятливу ситуацію, що склалася (недотримання певних вимог, процедур, правил із боку особи, яка здійснює підкуп). Саме з цим типом корупціонерів найчастіше стикаються громадяни (у медичних, освітніх закладах, державних адміністративних органах тощо) [3, с. 74].

Представник корупційної системи (звичний корупціонер). Особливістю цього типу є те, що особа не вважає себе злочинцем. Вона просто дотримується «правил гри», які склалися в тій чи іншій організації, установі. Своїми конформістськими діями особа виявляє лояльність до системи, яку інакше називають «корпоративною культурою».

Зазвичай такі суб'єкти корупційних правопорушень віддають частину корупційних прибутків безпосередньому керівнику [3, с. 74].

Ініціативний корупціонер (злісний тип) сам створює криміногенну ситуацію, має сталу мотивацію до отримання неправомірної вигоди. Найчастіше така особа посідає керівні посади на підприємствах, в організаціях різних форм власності, зокрема у правоохоронних органах, судах, органах місцевого самоврядування або представницьких органах тощо. Особи, які належать до цього типу, постійно вишукують можливості для одержання неправомірної вигоди або «продажу» своїх повноважень, хоча ініціатива щодо її отримання може мати завуальований вигляд. Такі особи прагнуть за будь-яку ціну одержати посади, є жорстокими кар'єристами. Саме вони створюють корупційні мережі та керують ними, активно просувають родичів, близьких осіб на керівні посади; діють зазвичай через посередників [3, с. 75].

Найбільш небезпечним типом є **тип особливо злісного (політичного) корупціонера**. Це особи, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та належать до 1–2 категорії державної служби, незаконно й неправомірно використовують свій державний статус для отримання переваг (соціальних, політичних, економічних тощо) для себе, близьких осіб, однопартійців тощо. Від інших корупціонерів подібні особи відрізняються обсягами і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод. Завдяки офіційному статусу, політичному, владному і фінансовому впливу цих осіб нейтралізується діяльність правоохоронних органів із виявлення їхніх злочинів. Ба більше: у своїх протиправних цілях вони активно використовують останні, а також суди (наприклад, у політичній боротьбі за владу, фальсифікуючи результати виборів) [3, с. 75].

Вважаємо, що особа злочинця, який вчиняє корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування України, характеризується двома типами:

1) найбільш розповсюдженій – ситуативний тип дрібного корупціонера – сюди можна зарахувати осіб, які є службовцями в органах місцевого самоврядування, можливо навіть голови сільських / селищних та їхні депутати в тих населених пунктах, де нерозвинений туризм і немає можливості розпоряджатися природними багатствами;

2) особливо злісний політичний тип корупціонера – сюди однозначно можна зарахувати міських голів, депутатів, перш за все, обласного рівня та голів сільських / селищних рад, які мають можливість розпоряджатися природними багатствами (наприклад, селище Затока Одеської області або будь-яка сільська рада відносно наближена до м. Київ).

Саму особу злочинця А.П. Закалюк визначив як сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, вирізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, зумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [4, с. 235, 239].

Досить спірною є думка, згідно з якою злочинець теж є особистістю, але особистістю особливого роду, яка пов'язана із вчиненням злочину. У будь-якого злочинця переважають соціально значущі якості і властивості, які, як правило, мають негативне забарвлення, що врешті-решт зумовлює вчинення ним злочину. Але ступінь і глибина негативних поглядів кожного конкретного злочинця може бути різною. В одному випадку можуть мати місце глибокі антисоціальні погляди особистості, які безпосередньо викликають не тільки вчинення одного злочину, але і його злочинну поведінку впродовж тривалого часу. В іншому випадку негативні погляди особистості не вирізняються глибиною, але особа схильна їх проявити в конкретній життєвій ситуації [5, с. 349].

У нашому дослідженні поняття «особа злочинця» та «особистість злочинця» ми використовуватимемо як синоніми з перевагою першого, оскільки Кримінальний кодекс (далі – КК)

України про потерпілого від злочину говорить як про «особу», а тому говорити про «особистість злочинця» не зовсім коректно.

Цікавими є такі дані. У 2016 році було виявлено 1 974 особи, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення. З обвинувальним актом до суду було спрямовано 2 130 проваджень, засуджено – 492 особи. Ця кількість, порівняно із 2015 роком, зменшилась на 35 %. Серед засуджених відсутні службові особи, які займають особливо відповідальне становище, професійні судді, співробітники СБУ. До позбавлення волі на певний строк засуджено всього 32 особи. За 1 півріччя 2017 року вперше за останні роки окреслилось незначне збільшення облікованих кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів і чисельність засуджених за них. За цей період виявлено 1 403 особи, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення, засуджено – 307 осіб, чверть з яких звільнено від покарання з випробуванням і встановленням іспитового строку. Серед засуджених тільки одна особа 1–2 категорії, якій було призначено штраф як основне покарання. Покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк отримали всього 17 осіб. Як у попередні роки, серед засуджених немає народних депутатів, посадових осіб органів місцевого самоврядування 1–3 категорії, співробітників податкової міліції та СБ України [6, с. 205].

Беручи до уваги той факт, що нас цікавлять саме корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування, зазначимо, що, згідно із ст. 14 «Класифікація посад в органах місцевого самоврядування» Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [7], в органах місцевого самоврядування встановлюються такі категорії посад:

1) перша категорія – посади Київського міського голови, голів обласних рад і Севастопольського міського голови;

2) друга категорія – посади Сімферопольського міського голови, міських (міст – обласних центрів) голів; заступників голів обласних рад і Севастопольського міського голови, заступника міського голови – секретаря Київської міської ради;

3) третя категорія – посади перших заступників і заступників міських голів (міст – обласних центрів) із питань діяльності виконавчих органів ради; секретарів міських (міст – обласних центрів і міста Сімферополя) рад, міських голів (міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення, крім міст – обласних центрів), голів районних, районних у містах рад; керуючих справами виконавчих апаратів обласних і Севастопольської міської рад;

4) четверта категорія – посади голів постійних комісій із питань бюджету обласних, Київської та Севастопольської міських рад (у разі, коли вони працюють у раді на постійній основі), керівників управлінь і відділів виконавчого апарату обласних, Севастопольської міської та секретаріату Київської міської рад, секретарів міських (міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення) рад, заступників міських (міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення) голів із питань діяльності виконавчих органів ради, керуючих справами (секретарів) виконавчих комітетів, директорів, перших заступників, заступників директорів департаментів міських (міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення) рад, міських (міст районного значення) голів, селищних і сільських голів, посади заступників голів районних рад;

5) п'ята категорія – керуючих справами виконавчих апаратів районних рад, керуючих справами (секретарів) виконавчих комітетів районних у містах рад, помічників голів, радників (консультантів), спеціалістів, головних бухгалтерів управлінь і відділів виконавчого апарату обласних, секретаріатів Київської та Севастопольської міських рад, керівників управлінь, відділів та інших виконавчих органів міських (міст обласного і республіканського в Автономній Республіці Крим значення) рад та їхніх заступників, керівників

відділів (підвідділів) у складі самостійних управлінь, відділів виконавчих органів міських (міст обласного значення) рад, посади заступників міських (міст районного значення), сільських, селищних голів із питань діяльності виконавчих органів ради, секретарів міських (міст районного значення), сільських, селищних рад;

6) шоста категорія – посади керуючих справами (секретарів) виконавчих комітетів міських (міст районного значення), сільських, селищних рад, керівників структурних підрозділів виконавчого апарату районних і секретаріатів районних у містах Києві та Севастополі рад та їхніх заступників, керівників управлінь, відділів та інших структурних підрозділів виконавчих органів міських (міст районного значення), районних у містах рад та їхніх заступників, помічників голів, радників, консультантів, начальників секторів, головних бухгалтерів, спеціалістів управлінь, відділів, інших структурних підрозділів виконавчих органів міських (міст обласного значення та міста Сімферополя) рад, старост;

7) сьома категорія – посади радників, консультантів секретаріатів районних у містах рад, спеціалістів виконавчих органів районних у містах, міських (міст районного значення) рад, спеціалістів виконавчих органів сільських, селищних рад.

З можливих відкритих інформаційних ресурсів нами отримано інформацію про те, що посадових осіб органів місцевого самоврядування 1–3 категорії за вчинення корупційних злочинів притягнуто не було, тоді як до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, випадки далеко непоодинокі.

Стає цілком очевидним, що корупційна злочинність в органах місцевого самоврядування характеризується наявністю ситуативного типу дрібного корупціонера з четвертої до сьомої категорії їхніх посадових осіб, які просто використовують обійману посаду для незаконного збагачення.

У зв'язку із цим є цікавими результати соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють корупційні злочини в системі правосуддя, – це особи віком 30–65 років, що здобули вищу освіту, мають високий інтелектуальний рівень, володіють знаннями і навичками, необхідними для використання прогалин і колізій (недоліків) чинного законодавства у своїх інтересах або в інтересах інших осіб, зокрема, для уникнення юридичної відповідальності за свої вчинки, є громадянами України, що позитивно характеризуються в середовищі правників і в суспільстві загалом і не належать до політичних партій чи професійних спілок. З'ясувавши соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє корупційні злочини, можемо впевнено стверджувати, що вирішальне значення у вчиненні корупційних злочинів мають саме соціально-демографічні ознаки особи злочинця, які здатні активізувати біологічні (вроджені (генетичні, антропологічні тощо)) властивості особи [8, с. 149].

Саме соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування, буде ключовою для формулювання запобіжних заходів. Це пояснюється тим, що здебільшого на керівних посадах у досліджуваній сфері перебувають саме чоловіки.

Протидія корупційній злочинності передбачає всебічне вивчення цього правового явища з погляду не лише кримінального права, але й кримінології. Головним у кримінологічній характеристиці злочину є особа злочинця. Особу корупційного злочинця варто визначити як сукупність істотних стійких властивостей і ознак, що зумовлені соціально-демографічними, соціально-рольовими та морально-психологічними характеристиками та притаманні особам, які вчиняють корупційні злочини [9, с. 70–71].

Типовим корупціонером є чоловік у віці від 40 до 50 років із вищою освітою, який є державним службовцем, не має судимості й, загалом, характеризується позитивно. Проте для ефективної протидії корупційній злочинності необхідне більш комплексне дослідження цього питання з урахуванням усіх складників кримінології з метою створення більш ефективних заходів для боротьби з корупцією [10, с. 15].

Як бачимо, дослідження всього і одразу – у нашому випадку – особи корупційного злочинця приводить до дуже загальних висновків, які важко використати на практиці.

На формування й прояв деформованих рис особистості в службовців-корупціонерів істотно впливає таке: 1) початкова налаштованість їх на використання своєї роботи в особистих корисливих цілях. При цьому може мати місце кримінальна мотивація такого типу: «Інші брали і беруть хабарі, їх не викривали, то чому б і мені не спробувати»; 2) наявність в їхньому середовищі осіб із високим рівнем матеріального добробуту, досягнутого завдяки службово-кримінальній діяльності; 3) деяке зниження вже досягнутого раніше рівня матеріальної забезпеченості особи й бажання підняти його за допомогою вчинення злочинів. Наприклад, коли молода людина створює сім'ю й починає жити на свою зарплату. Її звичка до іншого рівня життя в певних умовах може провокувати обрання злочинного варіанта вирішення проблеми; 4) орієнтованість на високі стандарти життя завдяки службі; 5) наявність дорогих звичок та інтересів (уживання елітних спиртних напоїв, захоплення азартними іграми тощо); 6) бажання відшкодувати понесені раніше витрати на здобуття освіти, влаштування на роботу, а також включитися в загальний процес корупції [11, с. 69].

Мотиви злочинної поведінки завжди пов'язані з потребами й інтересами особистості злочинця. Потреби можуть бути різними, проте під час вивчення злочинної поведінки велике значення має аналіз відхилень потреб, які можуть збігатися з нормальними потребами, але відрізнятися від них за змістом або інтенсивністю. Розглядаючи злочинну корупційну поведінку, треба зазначити, що вона існує у формі особливого мотиву. Саме мотив, будучи детермінацією злочинної поведінки, розкриває співвідношення між внутрішнім і зовнішнім світом особистості, між її потребами та можливостями їх задоволення. Мотив є головною ознакою, яка допомагає виокремити корисливого злочинця в особливу категорію, що суттєво відрізняється від інших різновидів злочинців. Під час учинення корупційних злочинів основним мотивом цих злочинів є корисливий мотив. Водночас не можна заперечувати наявність суб'єктів, які беруть участь у корупційних злочинах, відчуваючи боротьбу мотивів, а іноді й усупереч власним переконанням. До останніх можуть бути зараховані особи, залучені в корупційну діяльність шляхом шантажу, погроз або створення перешкод для досягнення мети [11, с. 69].

У кінцевому підсумку в механізмі злочинної поведінки під час учинення корупційних суспільно небезпечних діянь є незадоволені потреби. Причини дефекту правосвідомості зумовлені тим, що в сучасних умовах українського суспільства обмежені можливості для задоволення навіть мінімальних потреб. Характеризуючи особистісні риси особливості корупціонера, зазначимо, що значна частина цих злочинців має добре розвинені комунікативні якості. Серед них можуть бути названі здатність впливу й завоювання довіри співрозмовника. Багато корупціонерів вельми спостережливі, знають психологію, що дає їм змогу залучати до корупційної діяльності різних людей. Перераховані якості, як і винахідливість, продемонстрована у виборі способів учинення злочинів, дають можливість дійти висновку, що корупціонери нерідко характеризуються здібностями швидко оцінювати ситуацію, яка склалася, приймати рішення відповідно до умов реальної обстановки, а також іншими властивостями розвиненого логічного мислення. Суб'єкти корупційних злочинів із числа співробітників юридичних установ, крім усього іншого, мають спеціальні знання про прийоми та методи доказування та доведення вини за окремими фактами під час установлення дійсних обставин, характеру й учасників досліджуваної події. Крім того, вони обізнані про способи протидії досудовому розслідуванню та / або правосуддю [11, с. 69].

Тут варто погодитися із тим, що корупційна злочинність є дуже високо латентною, а потенційні злочинці знають усі тонкощі роботи правоохоронних органів і способи їх про-

тидії. Не є винятком прийняття на місцевому півні нормативно-правових актів і рішень, що створюють підґрунтя для корупції, а процес скасування таких рішень досить тривалий.

Висновки. Отже, нами змодельовано теоретичний портрет особи злочинця, який вчиняє корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування України. Він складається з двох частин:

1) посадових осіб органів місцевого самоврядування 1–3 категорії (здебільшого чоловіків), яких притягають виключно до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, що скоріше свідчить про латентність їхньої корупційної злочинної діяльності. Ба більше: після накладення судом стягнення у вигляді певного розміру штрафу, такі особи залишаються на своїх виборних посадах;

2) посадових осіб органів місцевого самоврядування 4–7 категорії, які належать до ситуативного типу дрібного корупціонера, що просто використовують обійману посаду для незаконного збагачення. Очевидною є необхідність встановлення їх зв'язку із латентною корупційною злочинністю посадових осіб органів місцевого самоврядування 1–3 категорії, якщо така має місце.

Список використаних джерел:

1. Дотримання законів місцевою владою треба контролювати – Зубко. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2493126-dotrimanna-zakoniv-miscevou-vladou-treba-kontroluvati-zubko.html (дата звернення: 25.12.2017 р.).

2. Смоляр О.А. Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання. Конституційне та муніципальне право. 2015. С. 59–68. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/51611-104664-1-PB.pdf (дата звернення: 25.12.2017 р.).

3. Шостко О.Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / Редкол.: В.І. Борисов та ін. Х.: «Право», 2014. Вип. 28. С. 69–78.

4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

5. Дьоменко С.В. Спірні питання визначення поняття «особистість злочинця». Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 3. С. 348–352.

6. Шостко О.Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матер. ІІ Регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 203–205.

7. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України 7 червня 2001 р. № 2493-ІІІ. Відомості Верховної Ради України від 17 серпня 2001 р. № 33. Ст. 175. З наступними змінами та доповненнями.

8. Поліщук А.О. Кримінологічна характеристика особи корупціонера у системі правосуддя: соціально-демографічні ознаки. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 10. С. 144–149.

9. Мезенцева І.Є. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 3. С. 65–71. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/mezenceva.pdf (дата звернення: 25.12.2017 р.).

10. Артеменко А.О. До питання характеристики особи злочинця, що вчинила корупційний злочин. Злочинність у глобалізованому світі: матер. XVI Всеукр. кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 грудня 2017 р.) / За заг. ред. А.П. Гетьмана і Б.М. Головкіна. Харків: «Право», 2017. С. 14–15.

11. Мезенцева І.Є. Характеристика особистості корупційного злочинця. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 66–70.

УДК 342.95

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ: ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

Маліков Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук, здобувач
(Харківський національний університет
внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

У статті визначено, що адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризму є зовнішнім вираженням їхніх юридично значимих дій із профілактики, запобігання, виявлення та припинення терористичних актів, встановлення осіб, які їх учинили, забезпечення притягнення їх до відповідальності. Доведено, що застосування адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом покликане забезпечити виконання законодавства у сфері боротьби з тероризмом і досягнення поставлених цілей, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та мінімізацію наслідків терористичної діяльності. Виокремлено основні адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом.

Ключові слова: адміністративно-правова форма, боротьба з тероризмом, суб'єкт, класифікація, адміністративний (індивідуальний) акт, адміністративний договір, нормативний акт.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF ACTIVITY OF TERRORISM FIGHT AGAINST SUBJECTS: QUESTIONS OF CLASSIFICATION

Malikov Vitalii Volodymyrovych,
Candidate of Law Sciences, Applicant
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article determines that the administrative and legal forms of activity of the subjects of the fight against terrorism are an external expression of their legally significant actions in the prevention, prevention, detection and termination of terrorist acts, the establishment of persons who have committed them, ensuring their bringing to justice. It is proved that the application of the administrative and legal forms of activity of the subjects of the fight against terrorism is intended to ensure the implementation of legislation in the field of combating terrorism and achieve the set goals aimed at preventing, detecting, terminating and minimizing the consequences of terrorist activity. The main administrative-legal forms of activities of subjects of struggle against terrorism are singled out.

Key words: administrative-legal form, fight against terrorism, subject, classification, administrative (individual) act, administrative agreement, normative act.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна активно реалізує свої суверенні права та створює власну соціально-економічну й політико-правову системи. При цьому логіка законотворчості української демократичної держави спирається на принцип, що кожен громадянин України повинен бути впевненим у тому, що його життя і здоров'я, майно, честь і гідність надійно охороняються законом. «Людина, її життя і здоров'я,

честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», – зазначено в ст. 3 Конституції України. Саме цим, перш за все, зумовлюється актуальність обраної тематики статті, оскільки аналіз основних проблем боротьби з тероризмом сприятиме формуванню та реалізації на практиці концепції нового українського антитерористичного законодавства, а також становленню міжнародно-правової позиції України з питань боротьби з тероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто звернути увагу, що дослідження проблематики боротьби з тероризмом є предметом наукових досліджень таких учених, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.І. Берлач, О.І. Безпалова, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.М. Горшеньов, О.В. Джафарова, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.О. Кузьніченко, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, В.Ф. Опришко, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, В.В. Сокуренко, М.М. Тищенко та інші. Наукові праці цих дослідників, безумовно, мають велику науково-практичну цінність, а рекомендації та висновки, викладені в них, стали приводом для внесення змін до чинного законодавства, що визначає нормативно-правові основи боротьби з цим небезпечним явищем. Проте в зазначеній сфері залишається ще багато дискусійних питань. Зокрема, недостатньо уваги приділено змісту адміністративно-правової форми діяльності суб'єктів діяльності боротьби з тероризмом, що й визначає актуальність статті.

Виклад основного матеріалу. Складність правового забезпечення боротьби з тероризмом полягає в тому, що сучасний тероризм має велику різноманітність мотивацій, цілей і підходів. Проте у всіх випадках його прагненням є навмисне насилля або погроза таким насиллям, незважаючи на жодні закони чи моральні норми. При цьому завжди ставиться за мету викликати паніку серед населення, підірвати основи суспільного ладу або досягти політичних змін. Тероризм стає багатовекторним, багатоманітним за цілями та характером враження, перетворюючись нерідко у прибутковий бізнес через страждання та смерть людей, яка насправді виступає уже не як мета самого теракту, а як засіб, як інструмент [1].

Одним із засобів протидії цього явищу, безумовно, є правотворча діяльність держави, що, на нашу думку, сьогодні поставлена досить добре. Приймаються якісні закони, видаються нормативно-правові та розпорядчі акти Президента України та Кабінету Міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади, якими врегульовуються адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом.

Діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом, як і будь-яка управлінська діяльність, є нормативно врегульованою, що передбачає існування як системи нормативно-правових актів, які регулюють таку діяльність, так і нормативно-правових та індивідуальних актів, що утворюються в її процесі. Саме в цих правових актах виражаються правові форми функціонування цих суб'єктів боротьби з тероризмом. Такі форми є зовнішнім проявом владної діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом щодо запобігання, виявлення та припинення будь-яких терористичних дій, забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяли їх учиненню. Реалізація цих форм завжди має певні правові наслідки, що зумовлено їхньою виконавчо-розпорядчою природою та спрямованістю на реалізацію завдань, які стоять перед правоохоронною системою цих органів [2, с. 107–108].

У науковій літературі є різні позиції щодо розуміння правових форм діяльності певних суб'єктів. Наприклад, Р.С. Павловський, досліджуючи форми управління, звертає увагу на те, що це – зовнішнє вираження межі конкретних управлінських дій, які здійснюються безперервно органами державного управління, службовцями їхнього апарату [3, с. 164]. Ю.П. Битяк і В.В. Зуй розглядають форми управління як зо-

внішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів і посадових осіб (службовців), що використовуються в процесі державної виконавчої діяльності та спрямовані на реалізацію функцій управління [4, с. 91].

На думку В.Б. Авер'янова, формами управлінської діяльності треба вважати такі: а) процесуальні (процедурні) форми; б) форми зовнішнього прояву – видання актів управління, здійснення інших юридично значущих дій, а також суто організаційні дії; в) морально-етичні прояви. Причому всі ці форми управління можуть виражатися через форми правового опосередкування, яке набуває, відповідно, значення своєрідної «форми форм» [5, с. 146].

Водночас Л.В. Коваль під формами управління розуміє будь-яке зовнішнє вираження однорідних дій державного органу, його структурних підрозділів і службових осіб, які здійснюються з метою реалізації функцій управління [6, с. 66].

Отже, форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом треба розглядати як зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою юридичних дій та видання актів, за допомогою яких забезпечується виконання завдань і функцій покладених на ці органи. При цьому застосування відповідним суб'єктом тієї чи іншої форми багато в чому визначається їхньою компетенцією. Наявні взаємозв'язки та взаємозалежності між формами й іншими складниками діяльності органу управління, як правило, передбачені та до певної міри регламентовані адміністративно-правовими нормами. Такі норми найчастіше містяться у положеннях про той чи інший орган управління, посадових інструкціях, правилах тощо [7, с. 118]. Справді, суб'єкти протидії тероризму в Україні є учасниками певних правовідносин у сфері протидії тероризму, які наділені визначеним законодавством обсягом прав та обов'язків із запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності [8, с. 23].

Звернення до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» дає можливість визначити, що організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами та ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції [9]. Водночас відповідно до ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів [10; 11].

Крім того, центральні органи виконавчої влади беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їхній основі іншими нормативно-правовими актами.

У свою чергу, нормами чинного законодавства виокремлюються центральні органи виконавчої влади, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, і ті, які можуть залучатися до участі у здійсненні заходів, пов'язаних із запобіганням, виявленням і припиненням терористичної діяльності за потреби [8, с. 23].

Справді, прийняття Закону України «Про боротьбу з тероризмом» було нагальною соціально-правовою потребою і стало прогресивним кроком на шляху протидії тероризму. Проте зазначений Закон має певні недоліки: він фактично лише продемонстрував стурбованість влади проблемою, оскільки антитерористичні операції та інші антитерористичні заходи, зазначені в ньому й регламентовані відомчими нормативними актами, проводились і раніше [12, с. 154].

Варто звернути увагу, що суб'єкти протидії тероризму під час реалізації своїх повноважень (форм діяльності) спрямовують свої зусилля на застосування запобіжних важелів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що породжують тероризм, виявлення, запобігання та припинення терористичних проявів.

Варто погодитись із позицією О.І. Остапенка, що до факторів, які впливають на появу причин тероризму, варто зарахувати такі:

– пропаганда своєї діяльності з метою подальшої її легітимізації (наприклад, утворення так званих держав, свідомий вибір терористичного насильства з боку терористів для масової «ДНР», «ЛНР»);

– наявність екстремістської ідеології, яка поширюється однією особою, групою осіб або навіть державою через засоби масової інформації;

– наявність намірів щодо захоплення влади всупереч інтересам більшої частини населення країни, що призводить до виникнення соціальних конфліктів;

– наявність прогалин політичного, правового, фінансового, міграційного та прикордонного змісту, що свідчить про недостатню ефективність діяльності органів державної влади та управління в забезпеченні безпеки країни від внутрішніх і зовнішніх посягань;

– наявність певних груп населення в країні, які не згідні з політикою та діями органів державної влади й управління і протидіють їм, використовуючи насильство як одну з форм поведінки [13].

Звичайно, що вказані фактори, які сприяють терористичній діяльності, за своїми проявами можуть бути внутрішніми та зовнішніми. Внутрішні прояви терористичної діяльності в Україні донедавна не мали базового підґрунтя. На це вплинули зміни, які відбулися в українському суспільстві та державі. Сьогодні найбільш негативним є вплив зовнішніх факторів, особливо з боку Російської Федерації, які сприяють посиленню терористичної діяльності у формах, які небезпечні для Української держави та її громадян. Це стосується ведення бойових дій, використання найманців, професійних убивць, іноземних військових спеціалістів, застосування заборонених міжнародними угодами зброї та боєприпасів для масового знищення людей [13].

Водночас досвід європейських країн у цій сфері свідчить, що профілактична робота повинна проводитися за такими напрямами:

– формування позитивного ставлення населення до діяльності правоохоронних органів і спеціальних служб;

– донесення до відома (свідомості) терористів неминучості притягнення їх до відповідальності за вчинення терористичних актів;

– виявлення й локалізація на ранніх стадіях розвитку тих передумов, що можуть «перерости» надалі у протиправні діяння з ознаками екстремізму та тероризму;

– широке залучення до запобіжних заходів громадськості країни, насамперед засобів масової інформації [14, с. 223].

На підставі викладеного можна зробити проміжний висновок, що сьогодні в національному законодавстві відсутній чіткий перелік форм, які можуть реалізовуватися суб'єктами боротьби з тероризмом для забезпечення національної безпеки та правопорядку в державі.

Отже, з метою виокремлення адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом варто здійснити класифікацію за призначенням, що найбільш, на нашу думку, повно відображає всі види форм діяльності останніх із боротьби тероризму. Однак, як звертають увагу вчені, перелік правових форм діяльності спеціально уповноважених суб'єктів боротьби з тероризмом не є вичерпним і може варіюватися залежно від виконуваного завдання, суб'єкта, що її реалізує, обстановки та обставин події тощо [2, с. 107].

Водночас в адміністративно-правовій науці є різні погляди щодо визначення видів форм. Загальновизнаним є положення про наявність у кожного об'єкта внутрішньої та зовнішньої форм. Під внутрішньою формою розуміють спосіб зв'язку елементів

цілого та його структури. Зовнішня форма – це зовнішній вигляд об'єкта, що відображає та забезпечує його зв'язок з іншими явищами [15, с. 14; 16, с. 93]. Форми внутрішньої діяльності використовуються для вирішення організаційно-штатних питань, налагодження діловодства, керівництва співробітниками, структурними підрозділами всередині самого органу та управління органами нижчого рівня. Форми зовнішньої діяльності спрямовані на забезпечення виконання покладених на відповідних суб'єктів управління завдань і функцій [17, с. 93].

Б.М. Габрічидзе в систематизованому вигляді виділяє такі форми управління: прийняття нормативних правових актів, видання індивідуальних (адміністративних) актів, укладання договорів, здійснення організаційних дій, виконання матеріально-технічних операцій [18, с. 232].

В. К. Колпаков та О.В. Кузьменко за ступенем правової регламентації процесу використання виділяють такі форми державного управління: встановлення норм права (видання нормативних актів управління, адміністративна правотворчість; застосування норм права (видання ненормативних актів управління, індивідуальних актів управління, актів застосування норм права, адміністративне розпорядництво); укладання адміністративних договорів; здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій; провадження організаційних дій; виконання матеріально-технічних дій. За значенням наслідків, які виникають унаслідок використання форм, виділяють а) правові форми державного управління та б) неправові форми державного управління [19, с. 202].

Щодо розуміння правової та неправової форми, то варто наголосити на тому, що під час запровадження зазначеної термінології в юридичний обіг не було враховано різниці між категоріями право та закон. Як результат, будь-які дії або рішення, якщо вони регламентувалися законом (іншим нормативним актом), називалися правовими, тобто такими, що були заснованими на нормах права. Однак сьогодні, коли в Україні визнано та гарантується принцип верховенства права, який, між іншим, зобов'язує проводити чітке розмежування між правом і законом, є неможливим застосовувати прикметник «правовий» до будь-яких іменників в автоматичному порядку. Скажімо, не можна будь-яку норму права називати правовою, оскільки вона може й не бути такою, тобто може не відповідати принципу верховенства права. Інакше кажучи, прикметник «правовий» може бути застосовано до певного юридичного явища чи до юридичної категорії лише після відповіді на питання про їх узгодженість із принципом верховенства права. З огляду на це взагалі нонсенсом виглядає словосполучення «неправова форма державного управління», яке має бути виведено за межі юридичного обігу [20].

Висновки. На підставі викладеного варто зазначити, що адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризму є зовнішнім вираженням їхніх юридично значимих дій із профілактики, запобігання, виявлення та припинення терористичних актів, встановлення осіб, які їх учинили, забезпечення притягнення їх до відповідальності. У свою чергу, застосування адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом покликане забезпечити виконання законодавства в досліджуваній сфері та досягнення поставлених цілей, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Водночас основними адміністративно-правовими формами діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом є такі: 1) прийняття адміністративних (індивідуальних) актів; 2) укладення адміністративних договорів; 3) прийняття нормативних актів.

Подальший хід нашого дослідження буде спрямовано на дослідження виокремлених адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом.

Список використаних джерел:

1. Собовий О.М., Короп М.М. Актуальні проблеми правового забезпечення боротьби з тероризмом. URL: http://old.minjust.gov.ua/44.

2. Носач А.В. Адміністративно-правові форми діяльності служби безпеки України з протидії тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Суми, 2017. 222 с.

3. Административное право: учебник / Под ред. Р.С. Павловского. К.: «Вища школа», 1986. 414 с.

4. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право України: конспект лекцій. Х.: Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1996. 160 с.

5. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: «Факт», 2003. 384 с.

6. Коваль Л.В. Адміністративне право України: курс лекцій (Загальна частина) К.: «Основи», 1994. 154 с.

7. Нижник О.С. Адміністративно-правові інструменти реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2 (240). С. 117–121.

8. Федотов О.А. Поняття суб'єктів протидії тероризму в Україні. Криміналістичний вісник. 2015. № 1 (23). С. 19–23.

9. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/638-15.

10. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/794-18.

11. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

12. Рибачук М.В. Запобігання тероризму органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2010. 241 с.

13. Остапенко О.І. Протидія терористичним загрозам в Україні: адміністративно-правовий аспект. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: http://ena.lp.edu.ua.

14. Беседа С.М. Створення сучасної нормативно-правової бази протистояння загрозам тероризму в Україні. Наукові праці МАУП. 2010. Вип. 3 (26). С. 223–227.

15. Воронков Л.В. Информационное обеспечение правотворческой деятельности органов государственного управления. Правоведение. 1989. № 2. С. 13–19.

16. Адміністративне право України: підручник / За ред. Ю.П. Битяка. Х.: «Право», 2000. 520 с.

17. Административная деятельность органов внутренних дел: учебник / Под ред. А.П. Коренева. М.: Щит-М, 1998. 335 с.

18. Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Административное право: учебник для вузов. М.: «Дело и сервис», 2001. 624 с.

19. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. К.: «Юрінком Інтер», 2003. 544 с.

20. Патерило І.В. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 174–178.

УДК 341.171

ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Орєхов Сергій Миколайович,
докторант
(Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна)

У статті визначено аспекти розвитку правової доктрини щодо становлення взаємодії України та ЄС у сфері охорони довкілля. Досліджено відповідні доктринальні погляди вітчизняних авторів, висвітлено природоохоронний вимір наднаціональних і національних програмних та планових актів, які схвалювалися з питань реалізації норм права ЄС в Україні та їх адаптації.

Ключові слова: адаптація права ЄС, екологічне право ЄС, реалізація права ЄС, програмне регулювання, природоохоронне законодавство.

EVOLUTION OF NORMATIVE PROVIDING THE COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND EU IN AREA OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Oriekhov Serhii Mykolaiovych,
Doctoral Candidate
(Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article outlines the aspects of the development of the legal doctrine regarding the establishment of Ukraine-EU cooperation in the area of environmental protection. The relevant doctrinal views of contemporary authors are explored, the nature protection dimension of supranational and national program and planning acts, which was approved on the issues of implementation of EU law in Ukraine and its adaptation, was highlighted.

Key words: adaptation the EU law, EU environmental law, realization the EU law, program regulation, environmental legislation.

Питання реалізації норм і стандартів ЄС у сфері охорони довкілля, адаптації до таких стандартів профільного законодавства набули значущості вже в перші роки незалежності України. Водночас національна правова доктрина тривалий час приділяла цим аспектам порівняно невелику увагу. У монографічних роботах вітчизняних авторів, як правило, згадувалася сама потреба такої реалізації та вказувалися окремі ключові документи ЄС з питань охорони довкілля. У цьому контексті можна навести праці таких учених, як О.А. Бакай, Г.А. Гурська, Т.І. Діденко, Л.М. Здоровко, В.А. Зуєв, А.В. Котелевець, С.В. Кузнєцова, Н.О. Комісарук, К.О. Лозицька, О.О. Орендарець, І.Л. Радик, М.О. Фролов, С.В. Шарапова, та інших.

Певним винятком треба вважати монографічне дослідження В.І. Лоза «Правові основи екологічної політики ЄС», у якому автор приділив значну увагу відповідним адаптаційним та інтегративним процесам. В.І Лозо відстоював потребу розбудови «правових основ ресурсно-сировинної і енергетичної системи» України з урахуванням досвіду екологічної стратегії ЄС. Описуючи чинні тоді акти з питань взаємодії

ЄС та України, цей автор констатував, що «рівень прагнень» ЄС під час його взаємодії з третіми державами залежить від ступеня виконання ними «пріоритетних екологічно-правових завдань» стосовно їх наближення до ЄС [3, с. 3, 4], з чим, загалом, варто погодитися.

Водночас замість конкретних пропозицій із відповідних змін вітчизняного законодавства у висновках роботи В.І. Лоза йдеться про потребу врахування «місцевих умов» і перевірку «життєздатності» змін в умовах «власних правових традицій та звичаїв народу» [3, с. 27]. Також варто вказати на дослідження аспектів правової охорони біорізноманітності в Україні та ЄС у дисертації Р.А. Казак 2017 р. Попри спеціалізацію роботи, автор доходить висновку про наявність у вітчизняному екологічному праві «невпорядкованого імпорту з європейського та міжнародного законодавства» та про недотримання у ньому правил однозначності, стійкості термінів, про «загальну безсистемність термінології» [2, с. 15, 16].

Водночас у спеціалізованих творах українських авторів із права ЄС механізми реалізації й імплементації норм права ЄС, їх адаптації в Україні отримали більшу увагу, але при цьому аспектам галузевої адаптації, зокрема, з питань екологічного права, значна увага не приділялася. Наведене дає змогу констатувати актуальність визначення реального змісту еволюції нормативного забезпечення взаємодії України та ЄС у сфері охорони довкілля, що треба визначити метою статті. До її завдань треба зарахувати аналіз змісту наднаціональних і національних програмних та планових актів, які схвалювалися з питань реалізації норм права ЄС в Україні та їх адаптації, їх хронологічне та тематичне порівняння за змістом, аналіз ступенів успішності їх виконання.

Вбачається, що початок реального застосування стандартів охорони довкілля ЄС в Україні треба пов'язати із набуттям чинності у березні 1998 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами від 14 червня 1994 р. До пріоритетів співробітництва цією статтею Угоди було віднесено моніторинг забруднення, оцінку стану довкілля та його відновлення, системи інформації в цій сфері; боротьбу із забрудненням атмосферного повітря та води; екологічно безпечне виробництво, сільське господарство, використання енергії та хімічних речовин; якість води; знищення відходів, захист лісів; збереження біологічної різноманітності; планування землекористування; глобальні кліматичні зміни; екологічну освіту тощо [30].

Формою відображення вказаних приписів Угоди 1994 р. та Спільної стратегії щодо України, схваленої Європейською Радою 11 грудня 1999 р., треба вважати главу 9 «Співробітництво у галузі охорони довкілля» Стратегії інтеграції України до ЄС, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98, яка визначила Угоду 1994 р. та міжнародні угоди з питань довкілля базисом державної політики задля формування «загальноєвропейського екологічного простору» [28]. Детальніше положення Угоди 1994 р. були розвинені в підрозділі 11.1 розділу 11 «Якість життя та навколишнього природного середовища» Програми інтеграції України до ЄС, схваленої Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072 [26].

Наступним важливим актом із питань посилення взаємодії ЄС та України став План дій «Україна – ЄС», схвалений Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) 12 лютого 2005 р. та Радою з питань співробітництва між Україною і ЄС 21 лютого 2005 р. [4]. План дій 2005 р. мав окремий розділ «Навколишнє середовище», який за структурою відтворювався й у щорічних Заходах щодо виконання Плану дій «Україна – ЄС» у 2005, 2006 та 2007 рр. відповідно; ці Заходи схвалювалися розпорядженнями КМУ від 22 квітня 2005 р. № 117-р [7], від 27 квітня 2006 р. № 243-р [8] та від 26 квітня 2007 р. № 238-р [9].

Цікаво, що не всі приписи Плану дій 2005 р. послідовно реалізовувалися в Заходах. Наприклад, ст. 15 Плану «Реалізація заходів для забезпечення створення умов якісного управління у сфері навколишнього середовища та започаткування їхнього впровадження» містила три компоненти, лише один з яких був відтвореним послідовно у Заходах 2005–2007 рр. Цей компонент стосувався зміцнення структур і процедур, необхідних для оцінки впливу на довкілля, включно з транскордонними питаннями, впровадження комунікаційних стратегій стосовно вигод політики у сфери охорони довкілля; підтримки суб'єктів громадянського суспільства та місцевих органів влади. Ст. 17 Плану заходів 2005 р. передбачалося розширення співробітництва у сфері навколишнього середовища, у Заходах 2005–2007 рр. відображалися такі компоненти цієї статті, як впровадження положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміну клімату, визначення можливостей розширення регіонального співробітництва з країнами-сусідами, особливо щодо транскордонних питань. Інші компоненти цієї статті Плану не набули поширення в подальших Заходах з його реалізації [4].

Варто вказати, що Заходи щодо виконання у 2008 р. Плану дій «Україна – ЄС», схвалені розпорядженням КМУ від 6 серпня 2008 р. № 1072-р, мали відмінність у структурі відповідних компонентів, не винесених, як раніше, в окрему частину Заходів. Низка наведених у Заходах на 2008 р. компонентів не була передбачена Планом 2005 р. та взагалі не стосувалася питань екологічного права ЄС [7].

Вартими уваги є також засоби реалізації вищезазначених Заходів 2005–2008 рр. стосовно Плану дій «Україна – ЄС», бо кожні щорічні Заходи містили розділ «Проекти та / або програми технічної допомоги з боку ЄС, держав-членів ЄС, інших донорів для підтримки реалізації Плану дій «Україна – ЄС» (із зазначенням суми коштів)». Найперші Заходи на 2005 р. містили дев'ять згадок про такі проекти і програми у сфері охорони довкілля, але з них лише п'ять стосувалися фінансування з боку ЄС чи країн ЄС [7].

Решта проектів фінансувалася з боку США, ООН чи Міжнародного банку реконструкції та розвитку не мала прив'язки до європейської інтеграції України. У Заходах 2006 р. згадувався лише один проект, але з фінансуванням з боку США, а не ЄС [8], у Заходах 2007 р. – три проекти, з яких один із фінансуванням США, інший – Японії, а третій – у рамках Регіональної програми дій «ТАСІС» 2006 р. «Підтримка виконання Кіотського протоколу» [9]. Заходи щодо виконання у 2008 р. Плану дій «Україна – ЄС» містили тільки поодиноку згадку про «залучення експертної допомоги держав-членів ЄС» [10].

Варто додати, що Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 23 листопада 2009 р. містив аспекти охорони довкілля як із питань співробітництва у сфері енергетики, так й у вимірі імплементації актів права ЄС, розроблення Україною національних стратегій і планів у сфері екології, удосконалення законодавства, адміністративної практики тощо. Водночас цікавим є включення у Порядок 2009 р. списку підписаних і ратифікованих Україною та ЄС тринадцяти міжнародних угод у сфері охорони довкілля із констатацією потреби запровадження щодо них національних імплементаційних інструментів [5].

Варто вказати й на приписи у сфері охорони довкілля Планів першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС, які щорічно схвалювалися Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) у 2010–2013 рр. Стосовно цих документів, схвалених Урядом України ініціативно, Б.В. Бабін вказував, що такі національні програми «не є імплементаційними стосовно якоїсь конкретної міжнародної програми», але як засіб виконання Україною міжнародних зобов'язань, такі плани «передбачають реалізацію окремих міжнародних програмних актів» [1, с. 423, 424], що, перш за все, стосується саме програм ЄС.

Цікаво, що Плани першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010, 2011 та 2012 рр., схвалені розпорядженнями КМУ від 19 травня 2010 р. № 1073-р [13],

від 29 червня 2011 р. № 612-р [14] та від 5 квітня 2012 р. № 184-р [15] відповідно, послідовно передбачали розроблення проекту Стратегії національної екологічної політики на період до 2020 р. (у 2010 р.), розроблення порядку використання коштів ЄС в рамках Угоди про фінансування програми «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України» (2011 р.) та використання цих коштів у 2012 р. Водночас План першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2013 р., схвалений розпорядженням КМУ від 13 лютого 2013 р. № 73-р, мав іншу спрямованість, він охоплював відкриття в Україні представництва Регіонального екологічного центру для Центральної та Східної Європи та приєднання України до двох проектів ЄС із питань утилізації пестицидів і зеленої економіки [16]. Отже, природоохоронні заходи цих планів мали досить фрагментарний характер.

Окрему увагу варто приділити Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства ЄС (далі – ЗПАЗУЗЄС), затвердженій Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV, як односторонньому програмному акту наближення вітчизняного права до норм актів ЄС. У розділі V ЗПАЗУЗЄС вказано, що на першому етапі її виконання пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є, зокрема, довкілля та охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин [6]. На виконання норм ЗПАЗУЗЄС (а також Прогресивного плану адаптації законодавства України до законодавства ЄС, схваленого на шостому засіданні Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС [1, с. 424]) з 2005 р. щорічно урядовими розпорядженнями схвалюються Плани заходів.

Перший із таких Планів, затверджений розпорядженням КМУ від 16 червня 2005 р. № 201-р, у частині 12 «Імплементація положень acquis communautaire у сфері захисту довкілля» містив заходи лише з одного досить специфічного питання, а саме – з підготовки технічних регламентів із підтвердження відповідності колісних сільськогосподарських і лісогосподарських тракторів; уповноваженим органам влади приписувалося за рік здійснити адаптацію законодавства України до профільних директив Ради ЄС з цього питання [17]. Водночас План заходів щодо виконання у 2006 році ЗПАЗУЗЭС, схвалений розпорядженням КМУ від 15 березня 2006 р. № 151-р, у розділі 7 «Захист довкілля» основну увагу акцентував на актах права ЄС у сфері захисту атмосферного повітря [18].

Втім, із 2007 р. приписи розділу «Захист довкілля» щорічних Планів заходів стали охоплювати значну кількість актів ЄС та були структурованими за напрямами [19]. Треба вказати, що План заходів щодо виконання у 2008 р. ЗПАЗУЗЭС, схвалений розпорядженням КМУ від 11 червня 2008 р. № 821-р, мав аналогічну структуру заходів розділу «Захист довкілля», водночас більшість запропонованих для адаптації актів ЄС не згадувалася в попередніх планах [20]. Цікаво, що План заходів щодо виконання у 2009 р. ЗПАЗУЗЭС, схвалений розпорядженням КМУ від 15 квітня 2009 р. № 408-р, у розділі «Довкілля» мав подібну структуру, але із скороченням кількості заходів [21]. Також варто зазначити, що окремі заходи з адаптації повторювалися у Планах заходів декілька років поспіль.

Надалі щорічні Плани заходів також повторювали приписи попередніх Планів. Наприклад, План заходів щодо виконання у 2010 р. ЗПАЗУЗЭС, схвалений розпорядженням КМУ від 9 червня 2010 р. № 1196-р, вже не містив структури напрямів у роділлі «Довкілля» та згадував в цій частині лише один акт права ЄС, не включений у попередні плани, а саме – директиву Ради ЄС від 27 червня 1985 р. № 85/337/ЄЕС [22]. План заходів щодо виконання у 2011 р. ЗПАЗУЗЭС, схвалений розпорядженням КМУ від 17 серпня 2011 р. № 790-р, також містив лише декілька новел, зокрема, щодо впорядкування рибальства [23]. План заходів щодо виконання у 2012 р. ЗПАЗУЗЄС,

схвалений розпорядженням КМУ від 28 березня 2012 р. № 156-р, повторював тези про потреби адаптації низки актів ЄС, вказаних у попередніх річних Планах [24].

Варто вказати на шляхи, якими щорічні Плани заходів щодо виконання ЗПАЗУЗЕС передбачали адаптацію законодавства України до актів права ЄС. Серед заходів Планів поширеними були вказівки загального характеру на потребу підготовки «проекту нормативно-правового акта» (актів чи плану) з певного напряму, без визначення правової форми чи назви документа; у Плані 2007 р. таких заходів 8 із 12, у Плані 2008 р. таких 4 з 15, План 2009 р. не містив загальних заходів, у Плані 2010 р. також їх не було, у Плані 2011 р. їх було 3 із 7, у Плані 2012 р. – 7 з 10, так само як у Плані 2013 р. [17–25].

Водночас Плани містили й конкретні, часто повторювані протягом декількох років планування заходи щодо потреби опрацювання конкретного законопроекту чи змін до акта КМУ чи відомчого нормативного акта. На відміну від заходів загального характеру їх виконання легко відстежити через аналіз стану змін законодавства України, зокрема, констатувати невиконання окремих заходів у повному обсязі. Наприклад, попри планування, так і не було схвалено законів України «Про регулювання обсягів викиду та поглинання парникових газів» (Плани заходів 2007 р. та 2008 р.), «Про ландшафти» (Плани заходів 2007–2009 рр.), «Про затвердження Загальнодержавної цільової екологічної програми збереження, відтворення та невиснажливого використання біорізноманіття України на 2009–2027 рр.» (План заходів на 2008 р.), «Про захист озонового шару» (Плани заходів на 2010–2013 рр.), нової редакції Кодексу України про надра (План заходів на 2008 р.) та зміни до ст. 37 Закону «Про тваринний світ» щодо диких птахів (План заходів на 2010 р.), не було затверджено також Загальнодержавної програми охорони водних ресурсів України (План заходів на 2008 р.) [17–25].

Також Урядом України не було схвалено передбаченого Планом заходів за 2009 р. Порядку реєстрації, оцінки та видачі дозволів на виробництво і використання хімічних речовин та не було внесено змін до Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів, затвердженого постановою КМУ від 13 червня 1995 р. № 420 (Плани заходів 2010–2011 рр.). Замість передбачених Планами заходів 2008–2009 рр. нових актів Уряду щодо реалізації в Україні Монреальського протоколу постановою КМУ від 2 червня 2010 р. № 397 було скасовано постанову КМУ від 28 грудня 1995 р. № 1062, якою регламентувалася організація виконання Монреальського протоколу з речовин, що руйнують озоновий шар [27].

Замість запропонованих Планами заходів 2010–2013 рр. змін до постанови КМУ від 27 липня 1995 р. № 554 «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» новий перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, був затверджений постановою КМУ від 28 серпня 2013 р. № 808 без посилання на акти ЄС, а до схвалення цієї постанови зміни до постанови 1995 р. № 554 з цих питань також не вносилися [12]. Попре вказану в Планах 2007–2008 рр. потребу внесення змін до постанови КМУ від 26 липня 2001 р. № 915 щодо утилізації відходів цей акт було скасовано цілком постановою КМУ від 18 березня 2015 р. № 128 (до 2015 р. зміни в постанову № 915 у контексті її адаптації до права ЄС також не вносилися). Передбачені Планами заходів 2007 р. та 2009 р. зміни до Порядку звільнення радіоактивних відходів і побічних радіоактивних матеріалів від регуляційного контролю 1997 р. не були реалізовані до скасування цього Порядку наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та Міністерства охорони здоров'я від 26 липня 2010 р. № 296/621 [17–25].

Загалом, можна вказати лише на декілька схвалених, хоч і з значним запізненням, нормативних актів, передбачених Планами заходів, насамперед – це Закон України «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» від 1 липня 2015 р. № 562-VIII [29], потреба якого згадувалася у Планах 2008–2013 рр. Також нова Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів,

затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р. № 389 [11], може вважатися як виконання відповідних приписів Планів 2007–2009 рр., зокрема, щодо реалізації директиви 2006/11/ЄС.

Отже, можна дійти таких висновків. Національна вітчизняна доктрина екологічного права тривалий час мала здебільшого оглядовий підхід до реалізації в Україні норм права ЄС щодо охорони довкілля та до їх адаптації, навіть спеціальні дослідження з цих питань містили обмежену кількість конкретних пропозицій. Роботи ж українських фахівців із міжнародного та європейського права не приділяли значної уваги аспектам екологічного права ЄС, хоча й висвітлили значущість для їх реалізації механізмів міжнародного програмного регулювання.

Початком адаптаційних процесів у сфері правового забезпечення охорони довкілля стало набуття чинності у 1998 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС 1994 р., розвиток її приписів у таких національних актах, як Стратегія інтеграції України до ЄС 1998 р. та Програма інтеграції України до ЄС 2000 р. Вказані процеси, насамперед нормопроектні, інтенсифікувалися після схвалення у 2005 р. Плану дій «Україна – ЄС», який мав розділ «Навколишнє середовище» із розширенням його приписів у щорічних Заходах щодо виконання Плану дій, що схвалювалися урядовими розпорядженнями в 2005–2008 рр.

Для цієї моделі адаптації характерним стало змішування євроінтеграційного вектора з намірами нормотворця щодо вирішення національних екологічних проблем та його прагненнями імплементації глобальних і регіональних міжнародних природоохоронних угод. Варто виділити порівняно невеликий рівень залучення коштів ЄС на адаптаційні заходи. Рівень виконання природоохоронних приписів Плану дій 2005 р. та Заходів 2005–2008 рр. варто визнати порівняно невеликим.

Наступний формат адаптації екологічного права ЄС було запроваджено після схвалення Порядку денного асоціації Україна – ЄС 2009 р. та щорічного затвердження Урядом України Планів першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС, природоохоронні заходи яких мали досить обмежений і фрагментарний характер. Паралельно із реалізацією Плану дій 2005 р. та Порядку денного 2009 р. з 2004 р. в Україні реалізується ініціативна Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС, у розвиток якої з 2005 р. щорічно урядовими розпорядженнями схвалюються Плани заходів.

Треба констатувати неповноту природоохоронних приписів цих Планів заходів періоду 2005–2013 рр., часте повторювання в них невиконаних заходів попередніх Планів, відсутність визначених механізмів їх фінансування. У таких Планах заходів найпоширенішим варіантом адаптації конкретно визначених актів права ЄС з питань екології була констатація потреби підготовки проекту абстрактного нормативно-правового акта, актів чи плану з певного напряму, без визначення правової форми, змісту чи назви документа, який мав би готуватися. Передбачені ж Планами 2005–2013 рр. окремі заходи щодо потреби опрацювання конкретного законопроекту, проекту акта Уряду чи відомчого нормативного акта, як правило, виконані не були. Практичний вимір впливу цієї ситуації на подальшу адаптацію екологічного права України до норм ЄС з охорони довкілля має стати підґрунтям додаткових наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бабін Б.В. Програмне регулювання в сучасному міжнародному праві: теоретичні та практичні аспекти: дис ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11. Київ, 2012. 550 с.

2. Казак Р.А. Правові основи охорони біорізноманіття в Україні та Європейському Союзі у другій половині XX ст.: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2017. 20 с.

3. Лозо В.І. Правові основи екологічної політики Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.06. Х., 2010. 36 с.

4. План дій «Україна – Європейський Союз» Європейська політика сусідства, схвалений Кабінетом Міністрів України 12 лютого 2005 р. та Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом 21 лютого 2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693.

5. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 23 листопада 2009 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990.

6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. Від омості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.

7. Про затвердження заходів щодо виконання у 2005 р. Плану дій «Україна – ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2005 р. № 117-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2005-р.

8. Про затвердження заходів щодо виконання у 2006 р. Плану дій «Україна – ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 243-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2006-р.

9. Про затвердження заходів щодо виконання у 2007 р. Плану дій «Україна – ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 238-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2007-р.

10. Про затвердження заходів щодо виконання у 2008 р. Плану дій «Україна – ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 1072-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-2008-р.

11. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р. № 389, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 серпня 2009 р. за № 767/16783. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09.

12. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 808. Офіційний вісник України. 2013. № 87. Ст. 3221.

13. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2010 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 травня 2010 р. № 1073-р. Урядовий кур'єр. 2010. 27 травня. № 94. С. 10–11.

14. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2011 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 р. № 612-р. Урядовий кур'єр. 2011. 29 липня. № 137. С. 7–8.

15. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. № 184-р. Урядовий кур'єр. 2012. 10 квітня. № 65. С. 9–12.

16. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2013 р. № 73-р. Урядовий кур'єр. 2013. 27 лютого. № 39. С. 8–10.

17. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2005 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 червня 2005 р. № 201-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2005-р.

18. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2006 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 151-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151-2006-р.

19. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2007 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 90-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2007-р.

20. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2008 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 червня 2008 р. № 821-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2008-р.

21. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2009 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2009 р. № 408-р. Урядовий кур'єр. 2009. 29 квітня. № 77. С. 9–12.

22. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2010 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. № 1196-р. Урядовий кур'єр. 2010. 17 червня. № 109. С. 8–10.

23. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2011 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 790-р. Урядовий кур'єр. 2011. 16 жовтня. № 188. С. 6–10.

24. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2012 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 р. № 156-р. Урядовий кур'єр. 2012. 14 червня. № 105. С. 7–9.

25. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2013 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2013 р. № 157-р. Урядовий кур'єр. 2013. 16 квітня. № 71. С. 7–11.

26. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. Офіційний вісник України. 1998. № 24. Ст. 870.

27. Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2010 р. № 397. Офіційний вісник України. 2010. № 41. Ст. 1356.

28. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 39. Ст. 1648.

29. Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: Закон України від 1 липня 2015 р. № 562-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 32. Ст. 319.

30. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. Офіційний вісник України. 2006. № 24. Ст. 1794.

УДК 342.95 (477)

ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Русецький Анатолій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, здобувач
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України визначено, що до основних структурних елементів адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні треба зарахувати такі: 1) адміністративно-правові норми, які знаходять своє відображення у нормативно-правових актах, що у своїй сукупності становить механізм адміністративно-правового регулювання; 2) інституційний елемент, який передбачає наявність сукупності суб'єктів взаємодії та координації, які, у свою чергу, наділені відповідним правовим статусом; 3) сукупність управлінських рішень, що приймаються та здійснюються компетентними суб'єктами; 4) юридичний факт.

Констатовано, що адміністративно-правове регулювання, як елемент адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, дає змогу за допомогою норм адміністративного права, по-перше, врегулювати діяльність кожного суб'єкта взаємодії та координації; по-друге, здійснювати регулюючий вплив на відносини, через що забезпечується належна поведінка кожного суб'єкта відповідних правових відносин.

Встановлено, що визначення правового статусу суб'єктів взаємодії та координації має велике теоретичне та практичне значення в аспекті забезпечення ефективної співпраці правоохоронних органів не лише на регіональному, але й на загальнодержавному та місцевому рівнях, адже він дає змогу чітко визначити положення відповідного суб'єкта одне щодо одного.

Аргументовано, що прийняття управлінського рішення, безперечно, є невід'ємною частиною адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, адже налагодження ефективної співпраці апріорі передбачає прийняття необхідних рішень управлінського характеру керівництвом кожного суб'єкта взаємодії, а також іншими уповноваженими органами державної влади.

Зазначено, що юридичний факт, як елемент структури адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, передбачає, що виникненню відповідних правовідносин повинно передувати настання якихось життєвих обставин, які вимагають спільної діяльності правоохоронних органів для досягнення відповідної мети.

Ключові слова: взаємодія, координація, адміністративно-правовий механізм, правоохоронні органи, регіональний рівень, елемент.

ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF INTERACTION AND COORDINATION OF ACTIVITY OF LAW-ENFORCEMENT BODIES AT THE REGIONAL LEVEL

Rusetskyi Anatolii Anatoliiovych,
Candidate of Law, Applicant
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, it is determined that the main structural elements of the administrative-legal mechanism of interaction and coordination of law-enforcement bodies at the regional level should include: 1) administrative and legal norms, which are reflected in the normative -legal acts, which in its totality is a mechanism of administrative-legal regulation; 2) an institutional element that involves the presence of a set of actors of interaction and coordination, which in turn are endowed with the appropriate legal status; 3) a set of management decisions that are accepted and implemented by competent entities; 4) legal fact.

It was stated that administrative-legal regulation as an element of the administrative-legal mechanism of interaction and coordination of activity of law-enforcement bodies at the regional level allows, with the help of the norms of administrative law: first, to regulate the activity of each subject of interaction and coordination; and secondly, with their help regulative influence on relations is carried out, which ensures proper behavior of each subject of the relevant legal relations.

It has been established that the definition of the legal status of the subjects of interaction and coordination is important theoretical and practical in terms of ensuring effective cooperation of law enforcement bodies not only at the regional level, but also at the national and local levels, since it allows for a clear definition of the situation of the subject relation to each other.

It is argued that the adoption of a management decision is indisputable, is an integral part of the administrative and legal mechanism of interaction and coordination of law enforcement agencies at the regional level, since the establishment of effective cooperation a priori involves the adoption of the necessary decisions of a managerial nature by the leadership of each subject of interaction, as well as other competent authorities state power.

It is noted that the legal fact as an element of the structure of the administrative and legal mechanism of interaction and coordination of the activity of law enforcement bodies at the regional level presupposes that the occurrence of the relevant legal relations should precede the onset of some life circumstances that require the joint activities of law enforcement bodies to achieve the corresponding goal.

Key words: interaction, coordination, administrative-legal mechanism, law enforcement agencies, regional level, element.

Постановка проблеми. Державна політика сьогодні спрямована, передусім, на зміцнення законності та правопорядку, поліпшення якісного рівня боротьби зі злочинністю. Особливе значення у вирішенні цих завдань має підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів [1]. В оптимізації цього процесу велику роль відіграє забезпечення ефективного функціонування адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. У свою чергу, під адміністративно-правовим механізмом взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні необхідно розуміти сукупність складних елементів, які мають правовий, соціально-економічний та організаційно-управлінський характер та які у своїй сукупності дають змогу налагодити

ефективну взаємодію правоохоронних органів на регіональному рівні. Варто підкреслити, що у науковій літературі відсутнє єдине комплексне дослідження, яке було б присвячене окресленому механізму, а тому єдиної думки щодо його складових елементів сформовано так і не було.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі структурні елементи адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів у своїх наукових працях розглядали такі вчені: І.К. Білодід, В.Г. Кузнецов, В.І. Шинкарук, Н.А. Громов, Л.В. Шестак, В.І. Фелик, О.М. Клюєв, О.М. Музичук, В.В. Сокуренко, С.Г. Бандурин, В.В. Шилов, Г.В. Атаманчук, Д.В. Приймаченко, С.В. Головатий, С.В. Шевчук, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, О.Ю. Салманова та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутнє комплексне дослідження, яке було б присвячене структурі адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Метою статті є визначити та розглянути структурні елементи адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на аналізі наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України, вважаємо, що до структурних елементів адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні необхідно зарахувати таке:

1) адміністративно-правові норми, які знаходять своє відображення у нормативно-правових актах, що, у свою чергу, у своїй сукупності становить механізм адміністративно-правового регулювання. З'ясовуючи сутність поняття «механізму адміністративно-правового регулювання», Т.О. Коломоєць доводить, що механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. «У механізмі адміністративно-правового регулювання, – зазначає науковець, – прийнято виділяти органічні та функціональні складники. Органічними складниками механізму адміністративно-правового регулювання треба вважати ті, що визначають суть самого явища механізму адміністративно-правового регулювання, тобто без яких не може відбуватися сам механізм. Функціональними складниками механізму адміністративно-правового регулювання вважаються ті, які значною мірою впливають на механізм адміністративно-правового регулювання, що не є обов'язковими його елементами» [2].

Одним із ключових елементів механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми. У найбільш загальному розумінні, на переконання Л.І. Заморської, адміністративно-правові норми – це встановлені, санкціоновані або ратифіковані державою, формально визначені, юридично обов'язкові, охоронювані засобами державного примусу правила поведінки учасників суспільних відносин у сфері реалізації виконавчої влади та управлінської діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують умови реалізації цими учасниками своїх прав і виконання покладених на них обов'язків [3, с. 68].

Досить розгорнуте визначення окресленого поняття та його характерні ознаки окреслює В.В. Коваленко. Наприклад, учений доводить, що адміністративно-правова норма – це вид правової норми, за допомогою якої формуються, охороняються та захищаються публічні правовідносини, організується й забезпечується функціонування публічної адміністрації. Метою адміністративно-правових норм є організація управлінських відносин, а також інформаційна мета, охоронна, заохочувальна,

соціально-моральна [4]. До характерних рис цього терміна В.В. Коваленко зараховує такі: а) це – вид правової норми, а отже, їй притаманні всі ознаки останньої (загальнообов'язковість, формальна визначеність, забезпечення її виконання державними примусом та інші); б) вони спрямовані на реалізацію не приватного, а публічного інтересу; в) за їх допомогою забезпечується функціонування публічної адміністрації; г) предмет їх регулювання становить широке коло суспільних відносин, що складаються в процесі публічного управління, надання адміністративних послуг, застосування заходів адміністративного примусу до фізичних та юридичних осіб, оскарження дій і рішень суб'єктів владних повноважень; ґ) вони забезпечують реалізацію регулятивної та охоронної функцій адміністративного та інших галузей права в багатьох сферах суспільного життя (економіка, освіта, будівництво, охорона здоров'я, внутрішні справи та інші); д) вони є головним інструментом реалізації методу адміністративного права, тобто в них закріплюються приписи, заборони та дозволи, що використовуються публічною адміністрацією для регулювання суспільних відносин; є) вони не систематизовані, а містяться в різних за юридичною силою нормативно-правових актах: законах, підзаконних нормативно-правових актах публічної адміністрації, зокрема органів місцевого самоврядування; е) серед джерел адміністративно-правових норм домінують акти одностороннього волевиявлення (укази, розпорядження, накази) [4].

Отже, узагальнюючи все вказане вище, можемо констатувати, що адміністративно-правове регулювання, як елемент адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, дає змогу за допомогою норм адміністративного права, по-перше, врегулювати діяльність кожного суб'єкта взаємодії та координації; по-друге, здійснити регулюючий вплив на відносини, через що забезпечується належна поведінка кожного суб'єкта відповідних правових відносин;

2) інституційний елемент, який передбачає наявність сукупності суб'єктів взаємодії та координації, що, у свою чергу, наділені відповідним правовим статусом. Узагалі, поняття «статусу» є соціальною категорією яка позначає соціальний, співвідносний стан (позицію) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається за рядом ознак, специфічних для цієї системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [5, с. 663]. Розглядаючи «статус» із позиції соціології, В.В. Вербець, О.А. Субот і Т.А. Христюк пишуть, що соціальний статус – це становище соціального суб'єкта в суспільстві, яке передбачає для нього певні специфічні права й обов'язки, правила поведінки. Отже, соціальний статус визначає становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, що визначається за соціально значущими для цієї соціальної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними тощо) [6].

В аспекті права статус – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії та станом законності та являє собою систему прав та обов'язків [7, с. 231]. М.Г. Александров зазначає, що правовий статус – це базове правове становище особи в суспільстві, яке являє собою особливі тривалі правовідносини між особою та державою, що визначають за наявності відповідних життєвих обставин (наприклад, під час укладення або виконання трудового договору) основні позиції цієї особи в її взаємовідносинах з іншими особами та органами держави [8, с. 7]. Правовий статус, як зазначає О.Ф. Скакун, – це юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку в суспільстві. Ознаками правового статусу, на переконання вченого, є такі: 1) залежить від сутності соціального ладу, в умовах якого він формується і функціо-

нує; зазнає впливу безлічі чинників, основними з яких є праця і власність як основа формування громадянського суспільства; 2) виступає як юридична міра соціальної свободи суб'єкта права; 3) установлюється спеціально уповноваженими органами держави, його зміст змінюється з волі законодавця, а не окремих суб'єктів права, на яких він поширюється; 4) відображається у правових нормах і принципах, формально закріплених у приписах нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів і в інших джерелах (формах) права; 5) має визначену структуру, ядро якої становлять суб'єктивні права, законні інтереси, обов'язки, що є однаковими для всіх його носіїв одного виду; 6) встановлює межі, за які не повинні виходити діяльність і поведінка людини в суспільстві [9].

Досить розгорнуто до тлумачення окресленої категорії підходить С.А. Котюк, який наголошує, що правовий статус – це сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві та становлять соціально допустимі і необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки та реалізовувати їх у системі суспільних відносин. Правовий статус формується з об'єктивних (законодавчих) і суб'єктивних прав, свобод і обов'язків особи. Правовий статус особи може бути також зумовлений природними правами й обов'язками людини, які не закріплені в законодавстві, але входять до суб'єктивних прав і обов'язків особи. Правовий статус закріплює досягнутий рівень свободи особи, людини в суспільстві, виступає важливим засобом ефективного задоволення потреб і інтересів кожної людини, створення і використання умов для всебічного розвитку особи. Правовий статус служить юридичною основою і засобом підвищення соціальної активності, втягнення кожного громадянина в активну діяльність з управління державними і суспільними справами, в розвиток економічного виробництва. Послідовна реалізація прав, свобод і обов'язків дає кожній особі засоби для пізнання закономірностей суспільного розвитку, для завоювання свободи. Права, свободи й обов'язки – це елементи правового статусу особи. Правовий статус особи виражає її соціальне становище, а також можливості для його розвитку. Закон від імені держави і громадянського суспільства виділяє найбільш суттєві соціальні можливості особи та закріплює їх у вигляді прав, свобод і обов'язків громадянина певної держави. Всі інші особи щодо цієї держави виступають як іноземні громадяни й особи без громадянства, правовий статус яких має свої особливості [10, с. 100–101].

Отже, незважаючи на все різноманіття підходів щодо визначення поняття «правовий статус», ми схильні підтримувати позицію тих науковців, які вважають, що правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, якими наділяються правоохоронні органи в процесі їх взаємодії та координації на регіональному рівні. Правовий статус суб'єкта у цьому контексті відображає його положення щодо інших учасників відповідної взаємодії. У свою чергу, під суб'єктивним правом необхідно розуміти надану та гарантовану державою шляхом закріплення в правових нормах міру можливої (дозволеної) поведінки. У свою чергу, суб'єктивні обов'язки – це покладена державою і закріплена в правових нормах міра належної поведінки якоїсь особи [11]. А отже, визначення правового статусу суб'єктів взаємодії та координації має велике теоретичне та практичне значення з погляду забезпечення ефективної співпраці правоохоронних органів не лише на регіональному, але й на загальнодержавному та місцевому рівнях, адже він дає змогу чітко визначити положення відповідного суб'єкта одне щодо одного;

3) сукупність управлінських рішень, що приймаються та здійснюються компетентними суб'єктами. Управлінські рішення – це підготовлений на основі варіативного аналізу й оцінювання, прийнятий у встановленому порядку та такий, що має дирек-

тивне загальнообов'язкове значення, соціальний акт, який організує практичну діяльність суб'єктів та об'єктів управління [12, с. 27]. До управлінських рішень, як підкреслює П.М. Балтаджи, належать програми і директиви, плани та прогнози, акти планування і рішення трудових колективів, наукові рекомендації та методичні вказівки, технічні норми, умови, нормативи, правила, настанови тощо, хоча деякі елементи внутрішньої структури актів державного управління збігаються з елементами структури управлінських рішень: мета, відповідальні виконавці, строки, засоби досягнення мети [13]. Отже, прийняття управлінського рішення, безперечно, є невід'ємним складником адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, адже налагодження ефективної співпраці апріорі передбачає прийняття необхідних рішень управлінського характеру керівництвом кожного суб'єкта взаємодії, а також іншими уповноваженими органами державної влади;

4) юридичний факт. Юридичні факти – це умови, конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою правової норми, з настанням яких виникають правові відносини. «Такі факти, – підкреслює В.І. Кунченко-Харченко, – є фактичною обставиною для виникнення правових відносин, саме з їх настанням пов'язані виникнення, зміна чи припинення в учасників правових відносин певних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [14]. Автор також зазначає, що юридичні факти є фактичною обставиною для виникнення правових відносин, саме з їх настанням пов'язані виникнення, зміна чи припинення в учасників правових відносин певних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [14]. Отже, юридичний факт, як елемент структури адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, передбачає, що виникненню відповідних правовідносин повинно передувати настання якихось життєвих обставин, які вимагають спільної діяльності правоохоронних органів для досягнення відповідної мети. Крім того, хотілося б зазначити, що від виду юридичного факту, напряму залежать напрям, форми та методи відповідної взаємодії та координації тощо.

Висновки. Завершуючи наукове дослідження, хотілося б зазначити, що адміністративно-правовий механізм взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні є важливим правовим явищем, яке складається із багатьох складних структурних елементів, котрі повинні бути об'єднані між собою, доповнювати одне одного. Лише в такому разі, як убачається, є можливим досягти кінцевої мети взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів не тільки на регіональному рівні, а й на всіх інших рівнях такої взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Мировська А.В., Процюк Д.В. Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з фальшивомонетництвом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2015. Вип. 32 (3). С. 129–131.

2. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України: підручник. 2-е вид., змін, і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. К: «Істина», 2012. 528 с.

3. Заморська Л.І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: дис. ... канд. юрид. наук: вид. 12.00.01 / Кер. роботи А.А. Козловський; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2009. 190 с.

4. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Сущенко В.Д. та ін. Курс адміністративного права України: підручник / За ред. В.В. Коваленка. К.: «Юрінком Інтер», 2012. 808 с.

5. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.

6. Вербець В.В, Субот О.А, Христюк Т.А. Соціологія: навч. посібник. К.: «Кондор», 2009. 550 с.
7. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: учебник для юридических вузов и факультетов. М.: Издательская группа «НОРМА-ИНФРА». М., 1999. 552 с.
8. Александров Н.Г. Экономическая политика КПСС и законодательство о труде. Экономическая политика КПСС. Серия: «Труд и право». М.: Изд-во МГУ, 1973. С. 3–17.
9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-э вид. К.: «Алерта»; ЦУП, 2011. 524 с.
10. Котюк С.А. Теория права: курс лекций. К.: «Вентурі», 1996. 208 с.
11. П'ятковський В.І. Державна судова адміністрація України як суб'єкт адміністративного права. Форум права. 2011. № 3. С. 648–653.
12. Тихомиров О.К. Принятие решений как психологическая проблема. Проблемы принятия решений. М.: «Наука», 1976. С. 23–36.
13. Балтаджи П.М. Юридична мова правозастосовних актів: дис ... канд. юрид. наук. Київ: б. в., 2008. 205 с.
14. Кунченко-Харченко В.І. Правознавство: навч. посібник. К. «Кондор», 2011. 474 с.

УДК 342.9

ДОЗВІЛЬНІ ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ

Скрипа Євген Васильович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративної діяльності (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті на основі аналізу норм чинного законодавства України визначено та розглянуто дозвільні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Надано авторське визначення поняття дозвільних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Обґрунтовано, що дозвільні процедури у вказаній сфері не мають нейтрального забарвлення, тобто, на відміну від реєстраційних процедур, їх реалізація приводить до відповідних змін у правовому статусі суб'єктів.
Ключові слова: дозвіл, дозвільні процедури, забезпечення безпеки, автомобільний транспорт, законодавство.

PERMIT PROCEDURES IN THE FIELD OF ROAD TRANSPORT SAFETY

Skrypa Yevhen Vasylovych,
Candidate of Law, Doctoral Candidate at the Department of Administrative Activity (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

In the article, based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, the authorizing procedures in the field of safety of road transport are determined and consid-

ered. Author's definition of the concept of permit procedures in the field of safety of road transport is provided. It is substantiated that permit procedures in the given sphere do not have a neutral color, that is, unlike the registration procedures, their implementation leads to corresponding changes in the legal status of the subjects.

Key words: permit, permit procedures, security, road transport, legislation.

Постановка проблеми. Передбачена законодавством «людиноцентристська» модель побудови державності, що зумовлює визнання найвищими соціальними цінностями безпосередньо людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, викликала стійку необхідність побудови помірковано імперативної системи державного регулювання різних сфер суспільного життя. Інакше кажучи, подібна лінія розвитку держави фактично витіснила карально-бюрократичні аспекти роботи публічної адміністрації, на заміну яким поступово вводяться сервісні. У рамках цього особливу роль відіграють дозвільні процедури. Сьогодні дозвіл виступає однією з центральних категорій в адміністративному праві та галузях його впливу. Не стала винятком у цьому випадку сфера забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Дозвільні процедури в цьому напрямі мають свою специфіку та, на відміну від реєстраційних, застосовуються частіше. При цьому якщо реєстраційні процедури за змістом є більш-менш нейтральними, то дозвільні – це вже сфера адміністративної діяльності, яку пов'язано із прийняттям рішень, що суттєво впливають на правовий статус окремих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі адміністративні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті у своїх наукових працях розглядали так вчені: В.А. Тарасов, О.Ю. Салманова, В.В. Галунько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін, В.П. Тимощук, С.Г. Братель, Ю.А. Тихомиров, Е.В. Талапін, Д.І. Сирота, В.Ю. Кікінчук, А.М. Луцик, М.С. Морозова та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, єдиного комплексного дослідження, присвяченого дозвільним процедурам у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, проведено так і не було.

Метою статті є визначити та розглянути дозвільні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Дозвільні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, на нашу думку, треба розуміти як послідовний комплекс адміністративних дій, які реалізуються в діяльності спеціально уповноважених органів державної влади (суб'єктів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті), що спрямований на вирішення питання стосовно надання чи відмови у наданні фізичній або юридичній особі виключного масиву правомочностей щодо можливості провадження певної діяльності у сфері, яка безпосередньо торкається безпеки дорожнього руху, та видання на основі цього індивідуального адміністративного акта.

До того ж у цьому контексті термін «індивідуальний адміністративний акт» вживається свідомо з метою підкреслення багатоманітності дозвільних форм, які нині використовуються у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Загалом, факт існування різних дозволів, що видаються в рамках провадження дозвільних процедур, неодноразово зазначався та освітлювався багатьма вченими. Наприклад, у наукових роботах В.І. Ткаченка адміністративні дозволи загально класифікуються на безпосередньо дозволи та ліцензії [1, с. 10–11]. В юридичній літературі також вказується такі види дозволів: ліцензія, дозвіл, спеціальний дозвіл, допуск, випуск, узгодження, пропуск, спеціальний пропуск, свідоцтво, огляд, затвердження, перевірка, експерти-

за, атестація, акредитація, диплом, сертифікат, схвалення типу транспортного засобу, квотування, спеціальне право, паспорт, мандат тощо [2, с. 77]. Утім, незважаючи на різноманітність дозволів у теорії, індивідуальні адміністративні акти, що видаються за підсумком провадження дозвільної процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, набувають вигляду дозволів і ліцензій, факт чого диктується законодавчими положеннями.

Водночас їх видання являє собою крайній етап будь-якої адміністративно-дозвільної процедури, кожна з яких має свої особливості реалізації. Доречно зауважити, що, як і реєстраційні, дозвільні процедури також застосовуються в діяльності різних органів державної влади. Однією з найбільш важливих, зокрема, для сфери забезпечення безпеки на автомобільному транспорті є процедура надання допуску (дозволу) громадян до керування транспортним засобом, що реалізується МВС України в особі спеціальних структурних підрозділів – сервісних центрів МВС. Особливе значення надання такого дозволу зумовлюється тим, що об'єктивно не кожний громадянин має можливість керувати автомобільним транспортом, адже для цього потрібні відповідні знання та навички, наявність яких перевіряються в рамках вказаної адміністративної процедури. Наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами» від 8 травня 1993 р. № 340, посвідчення водія на право керування транспортним засобом однієї з категорій видається особі, яка пройшла медичний огляд у порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ (далі – МОЗ), а також підготовку або перепідготовку відповідно до встановлених планів і програм і склала теоретичний і практичний іспити в сервісному центрі МВС. Особи складають іспити, необхідні для одержання посвідчення водія, в сервісних центрах МВС незалежно від зареєстрованого місця проживання чи перебування [3]. У постанові також зазначено, що під час теоретичного іспиту перевіряється знання Правил дорожнього руху та інших предметів, передбачених програмою підготовки. Результати складеного теоретичного іспиту вважаються дійсними протягом трьох місяців. Під час практичного іспиту перевіряються навички керування транспортними засобами відповідних категорій [3].

Більш детально особливості проведення процедури, зокрема, щодо порядку подання документів і заяв від суб'єктів, які претендують на отримання права керування транспортними засобами, порядку прийняття іспитів і формування складу комісій, які на них присутні, умов прийняття іспитів тощо наводяться в окремій Інструкції про порядок приймання іспитів для отримання права керування транспортними засобами та видачі посвідчень водія, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 грудня 2009 р. № 515 [4].

Досить важливою також є адміністративна процедура щодо надання дозволу на встановлення та використання на транспортних засобах спеціальних звукових і світлових сигнальних пристроїв. Сьогодні спеціальні звукові та світлові сигнальні пристрої синього кольору можуть установлюватися за наявності дозволу, виданого уповноваженим органом Міністерства внутрішніх справ, із дотриманням установлених Міністерством внутрішніх справ вимог виключно на транспортних засобах, які використовуються для пересування осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, на транспортних засобах, які використовуються Міністерством внутрішніх справ, Національною поліцією, підрозділами безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних силах, Національною гвардією, податковою міліцією, Службою безпеки, Головним управлінням і підрозділами урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, воєнізованими форму-

ваннями, установами виконання покарань і слідчими ізоляторами Державної кримінально-виконавчої служби, Національним антикорупційним бюро, Державним бюро розслідувань, Управлінням державної охорони, Державною прикордонною службою, підрозділами Державної спеціальної служби транспорту, уповноваженими на проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт на об'єктах національної транспортної системи України, Державною службою з безпеки на транспорті, бригадами екстреної (швидкої) медичної допомоги, Оперативно-рятувальною службою цивільного захисту, службою інкасації та перевезення цінностей Національного банку та банків України, підрозділом відомчої охорони Національного банку для виконання оперативних завдань [5].

Тобто такі пристрої мають особливе призначення, а крім того, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 січня 2001 р. № 1306 «Про Правила дорожнього руху» надають переваги під час їзди [6]. У зв'язку із цим законодавець обмежує порядок їх використання та встановлює необхідність отримання відповідного дозволу на це. Видача дозволів на встановлення та використання спеціальних світлових сигнальних пристроїв сьогодні здійснюється сервісними центрами МВС за заявою відповідного суб'єкта із поданням визначеного законодавством необхідного пакета документів [7]. Велику кількість дозвільних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті реалізує Укртрансбезпека.

Наприклад, видача дозволів здійснюється щодо діяльності із перевезення пасажирів автомобільним транспортом міжобласними маршрутами загального користування. Обліком і видачею дозволів займається Укртрансбезпека відповідно до затвердженого Міністерством інфраструктури України наказу від 7 травня 2010 р. № 279. Вказаний нормативно-правовий акт закріплює спеціальний порядок, що визначає процедуру видачі та анулювання дозволу на перевезення пасажирів на приміських і міжміських автобусних маршрутах загального користування, які виходять за межі території області (міжобласні маршрути) [8].

Значення цієї дозвільної процедури для сфери забезпечення безпеки на автомобільному транспорті полягає в тому, що в процесі її реалізації здійснюється ретельний відбір суб'єктів, яким надається право на перевезення пасажирів міжобласними автобусними маршрутами загального користування, за допомогою проведення спеціального конкурсу. При цьому відповідно до Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2008 р. № 1081, метою визначення автомобільного перевізника на конкурсних засадах, зокрема, є створення безпечних умов для перевезення пасажирів автомобільним транспортом, покращення якості та доступності пасажирських перевезень, підвищення рівня безпеки перевезень пасажирів тощо [9].

Схожою за змістом до попередньої є адміністративна процедура видачі дозволів на міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом. Оформленням і видачею таких дозволів також займається Укртрансбезпека. Відповідно до нормативно встановленого порядку, дозволи для перевезення вантажів оформлюються і видаються водію автомобільного транспортного засобу (автомобільному перевізнику або уповноваженій ним особі) на підставі усного звернення або письмової заяви, в якій зазначаються найменування (прізвище, ім'я, по батькові) автомобільного перевізника та його місцезнаходження (місце проживання), відомості щодо автомобільних транспортних засобів (реєстраційні номери, вантажопідйомність, повна маса), маршруту руху із зазначенням країн відправлення та призначення, а також країн прямування автомобільного транспортного засобу, вантажу (вага, загальна

кількість), видів дозволів, які бажає отримати автомобільний перевізник, та пункт видачі дозволів [10].

Дозволи на поїздку територією іноземних держав під час виконання нерегулярних і маятникових перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні оформлюються й видаються уповноваженій особі на підставі усного звернення або письмової заяви за пред'явлення таких документів, підписаних автомобільним перевізником і засвідчених його печаткою: схеми міжнародного маршруту; графіку роботи та відпочинку водіїв; копії документа про підтвердження відповідності автобусів параметрам комфортності; копії договору, укладеного між автомобільним перевізником і замовником транспортних послуг, про здійснення міжнародних нерегулярних і маятникових перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні; копії свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу на автобус, що буде виконувати перевезення [10].

Розглядаючи процедури отримання дозволів у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, доцільно також звернути увагу на такий їхній різновид, як ліцензії, що видаються в порядку ліцензування. Фактично ліцензування – це також свого роду дозвільна процедура, яка характеризується окремими специфічними аспектами. Наприклад, у статті 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» вказано, що ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів [11].

Досить влучним є визначення І.В. Труша: «У загальноправовому відношенні ліцензування – це отримання спеціального дозволу (ліцензії)» [12, с. 126]. Доречним воно є через те, що відповідно до сучасного законодавства логічним підсумком ліцензування є видача ліцензії, яка являє собою запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності в суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню [11]. Отже, відповідно до свого правового статусу ліцензія – це також дозвіл особливого виду, який видається з окремого кола питань у рамках спеціальної процедури, а також має характерну, визначену законодавством форму. При цьому необхідно пам'ятати, що хоча за своїми юридичними параметрами дозволи та ліценції схожі між собою, а отже, є схожими процедури їх видачі, правова природа цих актів і мета видачі є цілком різними. Наприклад, дозволи надають конкретне право або комплекс правомочностей на здійснення якихось дій, а ліцензії – це дозволи на провадження певного типу господарської діяльності та надання послуг. Інакше кажучи, межі реалізації ліцензійних процедур є на порядок вужчими за дозвільні.

Наприклад, відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт», ліцензування у цій галузі застосовується з метою видачі ліцензій на провадження господарської діяльності з надання послуг із перевезення пасажирів і небезпечних вантажів на такі види робіт: надання послуг із внутрішніх перевезень пасажирів автобусами; надання послуг із внутрішніх перевезень пасажирів на таксі; надання послуг із внутрішніх перевезень пасажирів легковими автомобілями на замовлення; надання послуг із внутрішніх перевезень небезпечних вантажів вантажними автомобілями, причепами та напівпричепами; надання послуг із міжнародних перевезень пасажирів автобусами; надання послуг із міжнародних перевезень пасажирів на таксі; надання послуг із міжнародних перевезень пасажирів легковими автомобілями на замовлення; надання послуг із міжнародних перевезень небезпечних вантажів вантажними автомобілями, причепами та напівпричепами [13].

Ліцензування за вказаними напрямами провадиться Укртрансбезпекою. Виняткова роль цього різновиду дозвільних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті пояснюється тим, що встановлені законодавством ліцензійні умови не тільки визначають вичерпний перелік документів, які додаються до заяви на отримання ліцензії на право провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом, але й також встановлюють організаційні, кадрові та технологічні вимоги до матеріально-технічної бази ліцензіата й засобів провадження діяльності, обов'язкові для виконання під час її провадження [14].

Ці вимоги дають змогу підтримувати належний рівень надання відповідних послуг у сфері автомобільного транспорту, а крім того, певною мірою гарантують те, що доступ до цієї сфери діяльності отримають лише ті суб'єкти, які відповідають встановленим державним стандартам в таких аспектах: наявності транспортних засобів відповідного технологічного стану, наявності водіїв, що мають необхідні навички та вміння для виконання покладених на них обов'язків; виконання необхідних організаційних заходів, зокрема, щодо контролю за медичним станом водіїв, проведення з ними всіх необхідних інструктажів, поповнення кадрового складу фахівцями, що мають необхідні знання в певній галузі (медичним персоналом, фахівцями з обслуговування та ремонтування транспортних засобів тощо) і таке інше.

Висновки. Отже, на підставі проведених наукових пошуків, об'єктами дослідження яких стали численні теоретичні та офіційні джерела, нами було сформовано ряд таких висновків: по-перше, дозвільні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті – це спеціальні адміністративні процедури – комплекс дій, який змінює правовий статус відповідних суб'єктів у розрізі надання чи ненадання їм легальної можливості реалізовувати певного роду діяльність, що юридично виражається в індивідуальному адміністративному акті, у формі дозволу чи ліцензії; по-друге, такі процедури провадяться безпосередньо органами, до компетенції яких входить забезпечення в тій чи іншій частині безпеки на автомобільному транспорті, а саме: Укртрансбезпекою та МВС України; по-третє, дозвільні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті не мають нейтрального забарвлення, тобто, на відміну від реєстраційних процедур, їх реалізація приводить до відповідних змін у правовому статусі суб'єктів, зокрема, у напрямі його розширення за позитивного рішення щодо надання дозволу (ліцензії) чи звуження, якщо такий дозвіл (ліцензія) анулюються.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко В.І. Адміністративно-процедурні провадження у дозвільній системі в Україні: шляхи вирішення проблемних питань. Луганськ: ЛДУВС, 2006. 344 с.

2. Бондаренко В.А., Пустова Н.О. Дозвіл як спосіб правового регулювання класифікації видів дозволів у сфері телекомунікацій. Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 3. С. 72–81.

3. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами: постанова, положення від 8 травня 1993 р. № 340. Офіційний веб-портал законодавства України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-93-п.

4. Інструкція про порядок приймання іспитів для отримання права керування транспортними засобами та видачі посвідчень водія: наказ, інструкція від 7 грудня 2009 р. № 515. Офіційний вісник України. 2010. № 8. Ст. 324.

5. Питання використання спеціальних звукових та світлових сигнальних пристроїв на транспортних засобах: постанова від 22 березня 2017 р. № 176. Офіційний вісник України. 2017. № 27. Ст. 53.

6. Про Правила дорожнього руху: постанова від 10 січня 2001 р. № 1306. Офіційний вісник України. 2001. № 41. Ст. 35.

7. Оформлення та видача дозволу на встановлення та використання на транспортних засобах спеціальних звукових та / або світлових сигнальних пристроїв синього чи жовтого кольору: стаття. Офіційний веб-портал Головного сервісного центру МВС України. URL: http://hsc.gov.ua/poslugi/poslugi-shho-nadayutsya-servisnimi-tsentram/oformlennya-ta-vidacha-dozvolu-na-vstanovlennya-i-vikoristannya-na-transportnih-zasobah-spetsialnih-zvukovih-ta-abo-svitlovih-signalnih-pristroyiv-sinogo-chi-zhovtogo-koloru.

8. Про затвердження форми дозволу на перевезення пасажирів на міжобласних маршрутах загального користування, порядку його видачі та анулювання: наказ від 7 травня 2010 р. № 279. Офіційний вісник України. 2010. № 47. Ст. 1557.

9. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування: постанова від 3 грудня 2008 р. № 1081. Офіційний вісник України. 2008. № 96. Ст. 41.

10. Про впорядкування системи оформлення, видачі, використання та обліку дозволів на міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом: наказ від 20 серпня 2004 р. № 757. Офіційний вісник України. 2004. № 35. Ст. 170.

11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 1234.

12. Труш І.В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні: дисертація. Донецьк: Інститут економіко-правових досліджень, 2005. 202 с.

13. Про автомобільний транспорт: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2344-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. Ст. 105.

14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом: постанова від 2 грудня 2015 р. № 1001. Офіційний вісник України. 2015. № 98. Ст. 55.

УДК 342.95(477)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МІЛІЦІЇ

Худоба Іван Станіславович,
аспірант
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проведено історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції. Обґрунтовано визначальне місце спеціальних підрозділів міліції в системі правоохоронних органів держави. Визначено основні ознаки, спільні риси та етапи розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції.

Ключові слова: спеціальні підрозділи, міліція, становлення, держава, Беркут, Грифон, Титан, нормативна база, законодавство.

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF MILITARY SPECIAL INSPECTORS

Khudoba Ivan Stanislavovych,
Postgraduate student (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article investigates and improves the theoretical and legal approaches to the development and formation of special units of militia. The main place of special units of the police in the system of law enforcement bodies of the state is substantiated. The main features, common features and stages of development and formation of special units of militia have been determined.

Key words: special units, militia, formation, state, Berkut, Gryphon, Titan, normative base, legislation.

Постановка проблеми. Системні реформування правоохоронної системи України виникли як наслідок ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами. На шляху становлення та розвитку України як європейської держави важливою складовою частиною, яка набуває особливого значення, є протидія масовим та груповим порушення громадського правопорядку.

Діяльність спеціальних підрозділів, на яких базувалося створення спеціальних підрозділів Національної поліції України, була вагомою та багатофункціональною протягом усього періоду розвитку країни. Особливу увагу слід приділити значущій діяльності найбільш відомих спеціальних підрозділів, таких як: «Беркут», «Титан», «Сокіл», «Грифон» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо становлення та діяльності спеціальних підрозділів досліджувалися науковцям Д.В. Галкіним, Є.В. Зозулею, П.П. Михайленком, Я.Ю. Кондратьєвим, О.М. Музичуком, С.М. Пашковим, А.П. Тимченком, С.О. Шатравою та іншими.

Невирішені раніше проблеми. Проте наявні дослідження носять фрагментарний характер, а нині комплексний підхід до історико-правового аналізу розвитку та становлення спеціальних підрозділів Національної поліції України відсутній.

Метою даної статті є комплексний історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших підрозділів особливого призначення в Україні стає в 1992 році підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут». Цікавим є те, що прототипом створення цього підрозділу стала рота, що брала участь у захисті керівництва ще за радянських часів. Згодом із метою оперативного реагування та своєчасного попередження надзвичайних ситуацій було створено спеціальний загін при Головному управлінні Міністерства внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік. До основних задач тогочасного спеціального підрозділу за наказом Міністра внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 09.11.1978 р. № 0707 належали такі: 1) попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій щодо іноземних делегацій, туристів чи гостей м. Москви; 2) ліквідація воєнізованих злочинців, які здійснили напад на владу, дипломатичний корпус чи адміністративні будівлі; 3) ліквідація масових порушень громадського порядку; 4) виконання спеціальних дій та завдань щодо ліквідації наслідків аварій (автокатастрофи, аварії на залізничних шляхах, підприємствах, технічних аварій, обвалів тощо); 5) забезпечення

безпеки під час проведення Олімпійських ігор 1980 р.; 6) виконання спеціальних завдань керівництва тощо.

Проте рівень групової злочинності під час реформ та перебудов кінця 80-х зростав, поширюючись майже на всі сфери суспільного життя. Сил та знань тогочасної міліції вже не вистачало для боротьби з криміногенним середовищем. Саме тому керівництвом країни було прийнято рішення про створення спеціального загону міліції, який за наказом МВД СРСР від 03.10.1988 р. № 0206 отримав назву ЗМОП (з рос. – ОМОН) – загін міліції особливого призначення. Загін був створений на базі 2-го полка патрульно-постової служби міст, які мали найвищий рівень злочинності (Київ, Донецьк, Львів, Одеса), та був покликаний на боротьбу з масовими та груповими правопорушеннями.

У незалежній Україні створення загону особливого призначення було регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ від 16.01.1992 р. № 1дск «Про реорганізацію загонів міліції особливого призначення і створення підрозділів швидкого реагування «Беркут» та заходи з їх ефективного використання в боротьбі з організованою злочинністю й охороні громадського порядку» [1].

Отже, основними функціями та задачами, що визначали діяльність «Беркуту» в Україні як спеціального підрозділу міліції, були: 1) захист прав та законних інтересів громадян; 2) забезпечення громадського порядку в містах зі складними умовами в разі виникнення стихійних лих, епідемій, аварій тощо; 3) боротьба з організованою злочинністю; 4) участь в операціях щодо затримання озброєних злочинців, попередження терористичних актів та нападів; 5) постова служба; 6) попередження, припинення та ліквідація масових та групових правопорушень, а також виявлення осіб, причетних до них; 7) проведення цільових рейдів та спеціальних операцій із метою забезпечення правопорядку тощо [2].

Положенням «Про підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут»» також визначено, що особовий склад спеціального підрозділу формується на договірних засадах, шляхом проходження конкурсу. До конкурсу допускалися найбільш підготовлені співробітники внутрішніх служб, військовослужбовці, звільнені в запас, з відповідною фізичною, психологічною підготовкою, стресостійкі [2].

У подальшій своїй діяльності спецпідрозділ «Беркут» регламентувався Положенням про підрозділ міліції особливого призначення «Беркут», затвердженим Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18.05.2004 р. № 529. Нововведенням Положення 2004 року стає присвоєння звання «Професіонал». Таке звання є своєрідним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділу. При цьому відмітимо, що основні позиції попереднього положення, такі як компетенції, організаційна та кадрова структура, матеріальне забезпечення підрозділу, обов'язки та права командира, зберігаються, а ось найменування було змінено: замість підрозділу міліції швидкого реагування «Беркут» став підрозділом міліції особливого призначення.

Цікавим є те, що адміністративно-правовий статус підрозділу особливого призначення «Беркут» був доопрацьований у частині організаційно-штатної структури лише у 2009 році. Таким чином, організаційно-штатна структура підрозділу була закріплена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2009 р. № 530 дск [3]. За цим Наказом підрозділ міліції особливого призначення «Беркут» створювався за територіальним принципом, міг мати форму полку, батальйону чи роти відповідно до поставлених завдань та матеріального забезпечення.

Нова віха в історії розвитку спеціального підрозділу «Беркут» розпочалася з 2013 року. В цей період країна переживала чергові революційні заворушення, розпочався так званий Євромайдан. У даний період діяльність спеціального підрозділу регламен-

тувалась Положенням про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут», затвердженим Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24.10.2013 р. № 1011 [4].

Положенням 2013 року «Беркут» вважається підрозділом міліції особливого призначення та належить до структури міліції громадської безпеки (головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.) [4]. Варто звернути увагу, що Положенням чітко не врегульовано мету створення та існування такого підрозділу, а також основні принципи комплектування підрозділу, є нечіткість у визначенні принципів взаємодії з іншими підрозділами тощо.

Аналізуючи історико-правовий аспект діяльності спеціального підрозділу «Беркут», зазначимо, що Накази Міністерства внутрішніх справ України від 18.05.2004 № 529 та від 24.10.2013 № 1011 Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 12.03.2014 № 826/674/14 [5] були визнані недійсними та протиправними, такими, що порушують норми Конституції України та Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-XII.

Діяльність підрозділу в період Євромайдану викликала неоднозначні відгуки в народі. Ряд справ резонансного характеру та перевищення повноважень співробітниками, а також факт існування підрозділу лише на основі підзаконних актів (Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.05.2014 р. № 447) призвели до ліквідації спеціального підрозділу «Беркут» у 2014 році [6].

Ураховуючи досить складний економічний, політичний та соціальний розвиток країни, необхідність захисту громадян, надійного захисту від протиправних дій та масових заворушень супроводжувала Україну майже на всьому шляху. Поряд із «Беркутом» свою діяльність у січні 1993 року розпочинає спеціальний підрозділ міліції «Титан» [7]. Прототипом «Титану» умовно можна вважати воєнізовану охорону режимних об'єктів, яка існувала з 1959 року на території колишньої Республіки. Проте згодом, з початком перебудови, погіршенням криміногенної ситуації до служби охорони висувають нові вимоги: особливі навички рукопашного бою, вміння стріляти, володіння тактикою дій у мовах міста, навички в екстремальних ситуаціях тощо. Саме на вимогу створення спеціального підрозділу, кадри якого б володіли переліченими навичками та вміннями, виникає спеціальний підрозділ охорони «Титан».

Спеціальний підрозділ «Титан» був створений у системі Головного управління охорони при Міністерстві внутрішніх справ України з метою надання повного комплексу послуг охоронного характеру на договірних засадах та існував на умовах самофінансування. До об'єктів охорони потрапляли як фізичні особи, так і офіси, квартири та інші споруди. Також серед завдань підрозділу варто відзначити охорону та супровід грошових коштів, цінних вантажів, майнову безпеку іноземних громадян тощо.

Також вищеназваним Наказом було врегульовано підпорядкування підрозділу та комплектування, визначався перелік посад працівників міліції охорони та неатестованих працівників, були визначені норми належності озброєння та іншого майна підрозділу [7]. Проте Наказом чітко не регламентовано принципи діяльності спеціального підрозділу охорони, конкретні повноваження, права та особливості керівництва.

Протягом наступних років спеціальний підрозділ міліції «Титан» активно розвивався, поповнюючись професійними кадрами та розширюючи сферу діяльності. До підрозділу охорони приймалися лише спеціально підготовлені професіональні кадри, вони забезпечувалися зброєю, засобами індивідуального захисту, активної оборони та радіозв'язку.

У 2003 році за Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»» [8] було за-

тверджено нове Положення, яким визначалися основи організації діяльності підрозділу, а також Інструкція про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан» [9]. Зокрема, зазначається, що підрозділ «Титан» перебуває в безпосередньому підпорядкуванні начальника управління (відділу) Державної служби охорони при Головному управління Міністерства внутрішніх справ України, при якому він був створений.

Наказом було дещо уточнено завдання підрозділу. Так, серед основних завдань підрозділу, згідно з Наказом, варто зазначити такі: 1) забезпечення особистої безпеки фізичних та юридичних осіб; 2) охорона цінних паперів у процесі переміщення від власника до установ банків та у зворотному напрямку, а також охорона уповноважених осіб, що їх перевозять; 3) охорона туристичних груп і делегацій; 4) охорона екіпажів морських чи повітряних суден; 5) охорона та супровід вантажів; 6) охорона мереж енергопостачання, магістральних трубопроводів; 7) обстеження об'єктів із метою знаходження на них радіоактивних чи вибухових речовин і пристроїв тощо [10].

У той же час Інструкцією про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан» досить широко регламентовано питання діяльності спеціального підрозділу охорони, обов'язки співробітників та порядок дій у певних службових ситуаціях, визначено основні засади взаємодії підрозділу з іншими тощо [9].

Нині за Законом України «Про Національну поліцію» та Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 834 «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» правонаступником існуючого раніше спеціального підрозділу міліції «Титан» є Управління поліції охорони з фізичної безпеки в м. Києві, який в організації своєї діяльності регламентується також Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів» [11].

Історія існування спеціального підрозділу «Сокіл» починається з 1994 року. Підрозділ «Сокіл» є підрозділом швидкого реагування, спеціальними мобільними оперативними відділами Управління боротьби з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України. Варто зазначити, що у відкритих правових джерелах діяльність цього підрозділу є малоописаною. Загін швидкого реагування «Сокіл» був створений відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [12, п. 7 ст. 9]. До завдань спеціального підрозділу відносяться такі: 1) силове забезпечення оперативно-розшукових дій; 2) проведення спеціальних заходів, спрямованих на виявлення та припинення діяльності бандитських та озброєних угрупувань; 3) звільнення заручників; 4) участь у антитерористичних операціях; 5) силова підтримка фізичного захисту джерел оперативної інформації; 6) вилучення зброї тощо [13].

У процесі проведення реформ урядом країни спеціальний підрозділ «Сокіл» спочатку був переформатований на відділ швидкого реагування поліції, а після створення Національної поліції підрозділ було розформовано. Проте спеціальний підрозділ «Сокіл» став базою для створення сучасного спецназу – Корпусу оперативно-раптової дії, про що повідомила заступник міністра внутрішніх справ України Ека Згуладзе під час засідання парламентського комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності [14].

Досліджуючи питання історико-правового розвитку та становлення спеціальних підрозділів Національної поліції України, варто звернути увагу на існуючий раніше спеціальний підрозділ судової міліції Міністерства внутрішніх справ України «Грифон». Спеціальний підрозділ «Грифон» було створено на виконання Нака-

зу Міністерства внутрішніх справ України «Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів» від 23.07.1997 р. № 467 [15]. Згодом було затверджено і Положення «Про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон»» [16]. Так, Положенням було визначено, що «Грифон» є самостійним підрозділом Головного управління Міністерства внутрішніх справ України та створюється в кожній області відповідно до типового штату міліції громадської безпеки, затвердженого Міністерством внутрішніх справ України.

До основних завдань «Грифону» належать: 1) забезпечення порядку в суді, 2) припинення проявів неповаги до суду, 3) державний захист суддів, працівників суду, працівників правоохоронних органів та інших органів, що здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції, членів їх сімей та близьких родичів, забезпечення безпеки учасників судового процесу; 4) охорона судових приміщень; 5) забезпечення заходів безпеки під час розгляду судових справ; 6) забезпечення охорони приміщень і територій установ судових експертиз Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України, режиму утримання осіб, які знаходяться під вартою чи направлені на судово-психіатричну експертизу; 7) оперативно-розшукова діяльність, що має на меті отримання оперативної та іншої інформації щодо загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну зазначених осіб; 8) обмін інформацією із зацікавленими органами та підрозділами внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади з питань забезпечення безпеки осіб, до яких здійснюються заходи особистої безпеки; тощо [16]. Спеціальний підрозділ «Грифон» у процесі реформування органів внутрішніх справ України було розформовано та передано під порядкування Державної судової адміністрації.

Обмеженою та частково закритою є інформація щодо діяльності інших спеціальних підрозділів внутрішніх військ України, таких як: загін «Омега»; підрозділи «Барс», «Гепард», «Ягуар», «Тигр», «Скорпіон», «Скат», «Тінь», «Кобра», «Лаванда» тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що спеціальні підрозділи міліції, виконуючи передбачені законодавством самостійні завдання у процесі забезпечення порядку та безпеки, займали особливе місце в системі правоохоронних органів держави та сприяли становленню сучасних спеціальних підрозділів та підрозділів особливого призначення Національної поліції України.

Проаналізувавши діяльність спеціальних підрозділів міліції протягом усього періоду їх становлення та розвитку, виділено та охарактеризовано такі історико-правові етапи: 1) радянський період; 2) становлення спеціальних підрозділів міліції незалежних держав після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік; 3) період Революції гідності в Україні; 4) період новітньої правоохоронної системи України.

Процес становлення різних спеціальних підрозділів міліції характеризується наявністю спільних рис, закономірностей та підходів до правового регулювання. Проте розвиток спеціальних підрозділів відбувався відокремлено один від одного, за умови відсутності спільної нормативної бази щодо взаємодії підрозділів між собою, відсутності комплексного підходу держави до розвитку тощо.

Незважаючи на достатню кількість нормативних актів щодо діяльності спеціальних підрозділів міліції, недосконаліть організаційної, штатної структур, статусу, відсутність чіткого розмежування та засад взаємодії з іншими підрозділами, а також політичне становище країни – все це призвело до реструктуризації спеціальних підрозділів міліції.

Список використаних джерел:

1. Про реорганізацію загонів міліції особливого призначення і створення підрозділів швидкого реагування «Беркут» та заходи по їх ефективному використанню в боротьбі з організованою злочинністю і охороні громадського порядку: наказ МВС України від 16.01.1992 р. № 1дск. К.: МВС України, 1992. 16 с.

2. Про затвердження Положення про підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут»: наказ МВС України від 31.08.1998 р., № 636. К.: МВС України, 1998. 10 с.

3. Про нормативне забезпечення організаційно-штатної роботи: наказ МВС України від 17.12.2009 р. № 530дск. К.: МВС України, 2009.

4. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 24.10.2013 р. № 1011. Офіційний вісник України. 2014. № 7. Ст. 214.

5. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва : від 12.03.2014 р., справа № 826/674/14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37813712.

6. Про ліквідацію спеціальних підрозділів міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 25.02.2014 р., № 144. К.: МВС України, 2014. 4 с.

7. Про створення спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 28.01.1993 р. № 42. К.: МВС України, 1993. 16 с.

8. Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.

9. Інструкція про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.

10. Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.

11. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17/paran11#n11.

12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358.

13. Широченко В. «Сокіл» набирає лету. Підрозділам швидкого реагування «Сокіл» виповнюється п'ять років. Міліція України. 1999. № 1-2. С. 24–25.

14. В Україні з'явиться спецназ по типу американського SWAT. УНІАН: веб-сайт. URL: https://www.unian.ua/politics/1040532-v-ukrajini-zyavitsya-spetsnaz-po-tipu-amerikanskogo-swat.html.

15. Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів: наказ МВС України від 23.07.1997 р. № 467. Офіційний вісник України. 1997. № 35.

16. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон»: наказ МВС України від 19.11.2003 р. № 1390. Офіційний вісник України. 2003. № 51. Т. 2. Ст. 2725.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.85

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ

Азарова Анна Андріївна,
здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті розглянуто питання, присвячені проблемним аспектам запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Проаналізовано групи заходів запобігання цим злочинам і визначено критерії їх застосування.

Ключові слова: громадський порядок, запобігання, громадська безпека, небезпека, злочин, відповідальність, повідомлення, вибух.

PROBLEMS OF PREVENTING A KNOWINGLY FALSE REPORT ABOUT THE THREAT TO CITIZENS' SAFETY, DESTRUCTION OR DAMAGE TO PROPERTY

Azarova Anna Andriivna,
Applicant at the Department of Criminology and Criminal Law (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The article deals with issues related to the problematic aspects of prevention of knowingly untrue reports about the threat the security of citizens, destruction or damage of property objects. Groups of prevention's measures of such crimes are analyzed and criteria of their application are defined.

Key words: public order, prevention, public safety, danger, crime, responsibility, communication, explosion.

Завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності – це злочини, які останнім часом мають стійку тенденцію до збільшення своєї кількості та зростання абсолютних показників матеріальної шкоди від них. Насамперед, вони сприяють розповсюдженню паніки серед населен-

ня, страху та невдоволення діяльністю правоохоронних органів держави. Саме тому підвищення ефективності запобігання зазначеним злочинам сьогодні є актуальним напрямом запобіжної діяльності держави та правоохоронних органів зокрема.

Проблеми запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності вивчалися багатьма науковцями, серед яких варто виділити О.В. Кириченка, В.М. Куца, В.А. Ліпкана, П.С. Матишевського, В.П. Тихого та інших учених. Однак із плином часу ті пропозиції, які надавалися зазначеними науковцями, втрачають актуальність або вимагають суттєвого наукового переосмислення, тож метою наукової статті є вивчення та аналіз основних засад запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, а також обґрунтування принципів застосування системи заходів запобігання цим злочинам.

На перший погляд може скластися враження, що законодавцем встановлено досить жорстоке покарання за вчинення цього злочину. Для того щоб обґрунтувати таке серйозне ставлення правників до нього, треба пояснити, до яких наслідків призводить так званий «жарт» про замінування. Під час повідомлення про загрозу безпеці громадян правоохоронними органами вводиться план дій в умовах надзвичайної ситуації. Це призводить до повної евакуації людей із відповідної території та ретельної її перевірки експертами-вибухотехніками, кінологами, працівниками МНС України. Тільки після того, як буде складено акт про відсутність вибухових пристроїв і небезпечних речовин на об'єктах, які перевірялися, вони можуть відновлювати роботу. Отже, діяльність цих об'єктів (а практика показує, що найчастіше такі злочини вчиняються щодо багатолюдних місць: вокзали, станції метро, торговельні центри, школи тощо) паралізується на декілька годин.

Після отримання повідомлення про загрозу вибуху у разі, якщо місцеперебування вибухового пристрою точно невідомо, необхідно спочатку визначити межу небезпечної зони. Це не менше 300 м, але в кожному окремому випадку відстань визначається з урахуванням конкретної обстановки. Після цього необхідно забезпечити оточення меж небезпечної зони за допомогою постів і умовних знаків та організувати евакуацію людей.

Крім того, під час пошуку вибухового пристрою спочатку застосовуються службові собаки, які натреновані на виявлення вибухових речовин. Після цього, як правило, здійснюється візуальний (фізичний) пошук співробітниками слідчо-оперативної групи за участю спеціаліста-вибухотехніка та з використанням спеціальних криміналістичних засобів (металошукачів, газоаналізаторів, що реагують на молекули вибухової речовини, світлоскопів, портативної рентгеноапаратури тощо). Перед оглядом приміщень необхідно мати план цього приміщення і знати розташування кімнат, сходів, ніш, комунікацій, вентиляції, каналізації. Крім того, потрібно мати ключі від приміщень, шаф та інших об'єктів, що можуть бути зачинені [1, с. 66–67]. Тож, вочевидь, завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності тягнуть за собою тяжкі матеріальні та моральні наслідки.

Крім того, варто зазначити, що аналіз статистичної інформації показує, що в 26 % випадків під час здійснення досліджуваної групи злочинів відсутня так звана підготовча стадія. Це означає, що має місце раптовий намір повідомити неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єкта. Як правило, такий раптовий намір пов'язаний з особливою мотивацією злочинної поведінки: найчастіше такі злочини вчиняються з пустощів або хуліганських спонукань, рідше – з помсти і користі [2, с. 39].

Одним з аспектів висвітлення способу вчинення цього злочину є з'ясування того, кому саме передається повідомлення з відповідним змістом. Статистичні відомості

свідчать про те, що здебільшого (81 %) злочинці передають інформацію про загрозу об'єкту в підрозділи МВС, в 11 % випадків таку інформацію отримують цивільні особи, 5 % – СБУ, 3 % – МНС України. Крім того, злочинець може видавати себе за особу, якій нібито надійшло повідомлення про загрозу безпеки громадян, про що вона «задля усунення небезпеки» повідомила в правоохоронні органи [1, с. 67–68].

Як правило, завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності має такі ознаки:

1) містить вигадані відомості про вчинення загальнонебезпечних злочинів (про збройний напад, про закладену в тому або іншому приміщенні вибухівку, про підготовлений підпал тощо) або про стихійне чи інше загальне лихо (землетрус, викид радіоактивних речовин, дуже небезпечну епідемію тощо);

2) вирізняється правдоподібністю і може сприйматися тими, кому воно адресоване, як реальна загроза їхній безпеці;

3) про відсутність загрози безпеці насправді заявнику заздалегідь відомо [3, с. 179–181].

Що стосується діяльності із запобігання цим злочинам, варто зазначити, що вчені-кримінологи по-різному виділяють рівні запобігання злочинам. У статті ми не будемо заглиблюватися у дискусію стосовно цього питання, однак зазначимо, що запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності у статті вивчається на двох рівнях – загальносоціальному, тобто запобіжна діяльність під час здійснення соціальної політики держави взагалі, та спеціально-кримінологічному, який містить у собі превентивні заходи, що спрямовані виключно на запобігання досліджуваним злочинам і здійснюються правоохоронними органами, а також спрямовані на осіб, які схильні до вчинення таких злочинів.

У літературі є різні класифікації заходів загальносоціального запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Наприклад, О.В. Кириченко до загальносоціальних заходів запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці зараховує заходи економічного, соціального, політичного, культурно-виховного, правового, організаційного, оперативного характеру, що дає можливість протистояти криміногенним чинникам [4, с. 146].

Соціально-економічні заходи запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці, серед іншого, обов'язково повинні містити таке:

– підвищення і відносне вирівнювання матеріального рівня проживання основних прошарків населення;

– гарантування загальної трудової зайнятості та своєчасної оплати адекватної винагороди за затрачену працю;

– поліпшення житлово-побутових умов життя людей;

– створення нормальних умов побуту і змістовного дозвілля людей з урахуванням інтересів окремих його категорій, професійних і вікових потреб; створення фондів допомоги, милосердя, соціального захисту громадян, які переживають глибокі тривалі стресові зриви;

– організацію державної системи психолого-психіатричної допомоги тим, хто її потребує, раннього виявлення і діагностування відхилень у психічному розвитку особи тощо.

У запобіганні завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян особливе значення мають виховні та масово-роз'яснювальні заходи. Одним із головних суб'єктів виховально-профілактичної діяльності є сім'я, яка є тим осередком, де виявляються та розвиваються моральні, психологічні, фізичні та господарсько-побу-

тові зв'язки між невеликим колом осіб, що породжує спільність їхніх інтересів, взаємні обов'язки, піклування. Від того, як складаються стосунки, які існують зв'язки в сім'ї, залежить існування самого суспільства.

Розглядаючи спеціально-кримінологічне запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, варто також зазначити, що у науковій літературі вже є деякі такі класифікації.

Як правило, для ефективного запобігання злочинам на цьому рівні пропонується застосування таких груп заходів, як загальні заходи, а саме: створення банків цих осіб, які були причетні до вчинення певних груп злочинів, аналіз наявних відомостей в аналітично-інформаційних пошукових системах підрозділів органів внутрішніх справ, надання консультативної допомоги населенню; організаційні заходи: запровадження звітування керівників підрозділів перед громадськістю про прийняті рішення у кримінальних провадженнях, проведення спільних нарад керівниками слідчих підрозділів і підрозділів кримінальної міліції щодо перебігу розслідування виявлених злочинів. У системі цих заходів також можна виокремити заходи організаційно-технічного характеру – це забезпечення органів і підрозділів внутрішніх справ засобами зв'язку, комп'ютерним обладнанням, пошуковою й оперативною технікою та іншим; практичні заходи: перевірки осіб, обвинувачених у схожих злочинах, які звільнені від покарання; запровадження систем відеоспостереження на особливо важливих об'єктах та інші.

Наприклад, О.В. Кириченко до спеціально-кримінологічних засобів запобігання завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян зараховує такі:

1) забезпечення належної охорони громадської безпеки та громадського порядку. Для цього правоохоронним органам необхідно основну увагу зосередити на таких аспектах: систематично узагальнювати й аналізувати дані про кримінологічну обстановку в громадських місцях; встановити і брати під постійний контроль найкриміногенніші об'єкти, використовувати при цьому можливості громадськості; підвищити якість роботи служби громадської безпеки ОВС;

2) застосування кримінально-правових норм для своєчасного реагування на готування до вчинення злочинів, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність тощо;

3) своєчасне реагування на правопорушення, що вчиняються на ґрунті сімейних та інших побутових конфліктів;

4) підвищення ефективності діагностики психічних аномалій і акцентуацій у осіб із девіантною поведінкою й тих, хто перебуває на профілактичному обліку органів внутрішніх справ; активізація роботи центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх;

5) прийняття Закону України «Про профілактику злочинів», який би визначив систему заходів профілактики злочинів, порядок їх здійснення державними органами, зокрема правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, а також їхні права та обов'язки;

6) удосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 259 КК, та практики його застосування;

7) поліпшенням діяльності правоохоронних і судових органів щодо своєчасного розкриття та розслідування фактів завідомо неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці громадян є вжиття до винних справедливого та індивідуалізованого покарання;

8) удосконалення методики розкриття та розслідування злочинів [4, с. 151].

Узагальнюючи, варто зазначити, що сучасні умови існування злочинності висувають запобігання злочинам на центральне місце в діяльності правоохоронних та інших державних органів. На наш погляд, комплексне застосування заходів запобігання

завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях приведе до зменшення кількості зареєстрованих аналізованих злочинів і сприятиме поліпшенню криміногенної ситуації в країні загалом.

Список використаних джерел:

1. Бавыкин Д.Ю. Некоторые особенности тактики неотложных действий на местах происшествий при получении сообщений об угрозе взрыва. Вестник Владимирского юридического института. 2009. № 1 (10). С. 66–69.
2. Ковалев М.И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона. Советское государство и право. 1990. № 10. С. 38–43.
3. Лога В.М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Юридична наука. 2011. № 3. С. 179–184.
4. Кириченко О.В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадської безпеці: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Запорізький юридичний інститут МВС України. Запоріжжя, 2006. 234 с.

УДК 343.131(477)

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Дрозд Валентина Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
2-го науково-дослідного відділу
науково-дослідної лабораторії проблем
правового та організаційного
забезпечення діяльності Міністерства
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх справ
України, м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів закриття кримінального провадження. Висвітлено думки науковців із питань, що досліджуються, та надано їх оцінку. Наголошено на тому, що зазначений інститут є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти матеріальні та процесуальні аспекти, сукупність яких забезпечує гарантії прав, свобод і законних інтересів підозрюваного щодо відвернення від незаконного притягання його до кримінальної відповідальності, доведеності вини та безпосереднього дослідження усіх обставин, які підлягають доказуванню. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення процесуальних норм, що стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: кримінальне провадження, закриття кримінального провадження, підстави закриття кримінального провадження, підозрюваний, доведення вини, реабілітація.

THEORETICAL AND APPLIED QUESTIONS FOR THE CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Drozd Valentyna Heorhiivna,
Candidate of Law, Associate Professor, Senior Researcher Officer, Senior Researcher Second Research Department of Research Laboratory of Problems of Legal and Organizational Support of the Ministry Activities (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of certain aspects of the closure of criminal proceedings. The scholars' opinions on the issues under investigation and their evaluation are presented. It is stressed that the said institute is a complicated legal phenomenon, in the structure of which it is expedient to allocate material and procedural aspects, the totality of which ensures the guarantees of rights, freedoms and legitimate interests of the suspect in relation to the prevention from the illegal attraction of him to criminal liability, proof of guilt and direct investigation of all circumstances, which are subject to proof. Proposals on the improvement of procedural norms concerning the subject of research are substantiated.

Key words: criminal proceedings, closure of criminal proceedings, grounds for the closure of criminal proceedings, suspects, proving guilty, rehabilitation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства України інститут закриття кримінального провадження значно трансформувався. Головні зміни стосувалися підстав прийняття рішення про закриття кримінального провадження, а також права прийняття цього процесуального рішення: спочатку його було надано лише судовим органам, потім – органам досудового розслідування [1, с. 29]. Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством України закриття кримінального провадження є однією з форм закінчення досудового розслідування. Значимість цієї форми закінчення досудового розслідування підтверджується кількістю прийнятих процесуальних рішень про закриття кримінального провадження. Наприклад, у 2016 р. на стадії досудового розслідування з 11 709 закінчених кримінальних проваджень 10 527 проваджень було закрито; у 2017 р. із 11 586 кримінальних проваджень 9 970 було закрито [2; 3]. Водночас вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить про наявність прийняття уповноваженими службовими особами необґрунтованих рішень про їх закриття, що вказує на актуальність і своєчасність піднятого у статті питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окремих аспектів вивчення інституту закриття кримінального провадження звертались у своїх працях різні дослідники. Водночас аналіз наукових публікацій, чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування свідчить, що до сьогодні залишаються проблемні питання, які негативно впливають на правозастосовну діяльність.

Метою статті є вивчення норм чинного кримінального процесуального законодавства, що присвячені закриттю кримінального провадження, з метою формування відповідних напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування визнається закінченим, якщо вже немає необхідності у проведенні слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання, перевірку та оцінку доказів, коли жодна

з версій, які виникли, не залишилась неперевіреною, тобто якщо виконано вимоги ст. 91 КПК України про встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [4, с. 705]. До того ж, за слушним зауваженням С.А. Паршака, рішення про закінчення досудового розслідування може мати законний характер не лише у разі встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, але й щодо їх всебічного, повного та об'єктивного дослідження (ч. 2 ст. 9, ч. 1 ст. 94 КПК України), а також ужиття заходів для забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, тощо. Тому розслідування не може вважатися закінченим доти, поки завдання кримінального провадження не вирішені [5, с. 64–65]. Тож можна зазначити, що постанова про закриття кримінального провадження – це одне із важливих процесуальних рішень, прийняте компетентною уповноваженою особою, за допомогою якого забезпечується вирішення завдань кримінального провадження, передбачених у ст. 2 КПК України.

Нині згідно з ч. 1 ст. 284 КПК України на досудовому розслідуванні кримінальне провадження може бути закрито за десятьма підставами. Окрім того, відповідно до ч. 3 ст. 284 КПК України провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Вивченням кримінальних проваджень № 12016200440002474 від 4 червня 2016 р. та № 12016200440002496 від 5 червня 2016 р. за ч. 1 ст. 185 КК України, досудове розслідування в яких здійснювалося Сумським ВП ГУНП в Сумській області, прокуратурою Сумської області, встановлено, що слідчими не допитано потерпілих, не проведено такої негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження викрадених радіоелектронних засобів (мобільних телефонів), тощо. Незважаючи на це, прокурором Сумської місцевої прокуратури 30 червня 2016 р. зазначено, що провадження необґрунтовано закриті за відсутністю складу злочину. Керівником місцевої прокуратури вказано, що незаконні рішення скасовано. Проте надалі без проведення жодної слідчої дії прокурор знову прийняв передчасні та необґрунтовані процесуальні рішення про закриття цих проваджень на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, які згодом скасовані керівником прокуратури.

Стосовно підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпано можливості їх отримати), то, як слушно зазначає О.О. Торбас, дещо незрозумілою є позиція законодавця, який не зарахував зазначену підставу до тих (пп. 1, 2, 4, 9, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України), за якими провадження може бути закрито слідчим без повідомлення особі про підозру. За логікою законодавця виходить, що хоча слідство не володіє достатнім обсягом доказів для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, однак прокурор все одно має повідомити такій особі про підозру. Отож прокурор повинен повідомити про підозру особі, яка, ймовірно, є завідомо невинуватою. Крім того, що така позиція є недопустимою з позиції захисту людської гідності, на захисті якої мав би стояти КПК України. До того ж у цьому разі наявна колізія з п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України, відповідно до якого повідомлення про підозру здійснюється за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [6, с. 341–342].

Зважаючи на викладене, вбачається, що закріплення у п. 3 ч. 1 ст. 284 чинного КПК України аналогічної за своєю суттю підстави, яка була передбачена у п. 2 ст. 213 КПК України 1960 р. (за недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину), викликали багато непорозумінь і дискусій серед науковців і практиків [7, с. 40; 8, с. 315; 9, с. 85–88; 10, с. 87–88]. Тож, на наш погляд, чинна регламентація закриття кримінального провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України видається нелогічною та невиправданою, а тому має бути переглянута законодавцем.

Підстава для закриття кримінального провадження, передбачена п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою), випливає з конституційного положення про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58 Конституції України). Відповідно, декриміналізація діяння, щодо якого здійснюється досудове розслідування, тягне за собою закриття провадження [11, с. 480]. Проте, на наше переконання, за жодних обставин зазначена підстава не може вважатися реабілітуючою, адже наявність складу злочину визначається на момент його вчинення, а не на час прийняття процесуального рішення. Тому про жодне відшкодування шкоди, яка є частиною реабілітації та на підставі чого ґрунтується визначення реабілітуючих підстав, за цією підставою не може йтися. Тим більше, застосування тих чи інших процесуальних дій, що обмежують права, свободи та законні інтереси особи, були виправданими, оскільки на момент їх застосування вчинене діяння вважалось злочином.

Чимало запитань, зокрема, у практичній діяльності викликає підстава для закриття кримінального провадження, передбачена п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України (помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого). Ця підстава є наслідком дії норми ст. 61 Конституції України, відповідно до якої юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Тож смерть підозрюваного, обвинуваченого позбавляє сенсу подальше провадження щодо вчиненого ним кримінального правопорушення. Єдиним винятком із такої ситуації є випадок, коли близькі родичі померлого підозрюваного (обвинуваченого) переконані, що останній не вчиняв інкримінованого діяння, або діяння не має всіх ознак складу кримінального правопорушення, і, відповідно, проведення повного й неупередженого розслідування забезпечить реабілітацію померлого, зокрема, шляхом закриття провадження на стадії досудового розслідування за однією з реабілітуючих підстав або ухвалення виправдувального вироку за результатом судового розгляду. Однак складність із цього питання проявляється у тому, що КПК України не передбачає процедури, за якою родичі померлого підозрюваного, обвинуваченого можуть реалізувати своє право заперечувати проти закриття кримінального провадження. Тому погоджуємося з тим, що до винесення прокурором постанови про закриття кримінального провадження щодо померлого слідчий або прокурор мають встановити коло близьких родичів померлого підозрюваного, роз'яснити їм право вимагати продовження розслідування, зафіксувати факт такого роз'яснення у відповідному протоколі та отримати від них письмове підтвердження реалізації цього права – клопотання з вимогою не закривати провадження або розписку про відсутність заперечень проти закриття провадження [11, с. 480]. Цей порядок має бути передбачено в КПК України, при цьому, на наш погляд, вимога особи не закривати провадження або відсутність заперечень проти закриття провадження не потребують окремого письмового підтвердження, крім фіксації в самому протоколі. Тому пропонуємо ч. 4 ст. 284 КПК України доповнити абзацом четвертим такого змісту: «*До прийняття постанови про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 цієї статті, слідчий або прокурор встановлює коло близьких родичів померлого, роз'яснює їм право вимагати продовження досудового розслідування з метою реабілітації померлого, про що складає протокол*».

Як свідчить вивчення матеріалів кримінального провадження, не поодинокими є випадки необґрунтованого його закриття у зв'язку зі смертю особи. Наприклад, кримінальне провадженні № 12017200140000097 було порушено 12 квітня 2017 р. Буринським ВП, того ж дня особі повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України, та відразу прокурором Буринського відділу Конотопської місцевої прокуратури закрито у зв'язку із смертю підозрюваного. При цьому встановлено, що наркотичний засіб було виявлено під час огляду трупа особи. Проте з матеріалів провадження вба-

чається не доведеним факт належності виявленого і вилученого з кишені канабісу саме померлому. Тому залишилось нез'ясованим питання наявності чи відсутності у цієї особи мети збуту.

В аспекті аналізованої підстави є також інші проблемні питання, які потребують відповідного вирішення. Зокрема, КПК України не визначає, що треба робити слідчому, прокурору і що буде підставою для закриття кримінального провадження у разі смерті особи до моменту набуття нею статусу підозрюваного. Зумовлено це тим, що у п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України прямо визначено статус особи, у зв'язку зі смертю якої провадження підлягає закриттю – підозрюваний чи обвинувачений. Тож у практичній площині застосування п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України як підстави для закриття кримінального провадження у разі смерті особи до набуття нею статуту підозрюваного є неможливим. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень із цього питання, у такому разі слідчі закривають провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Проте, на наше переконання, такий стан речей не відповідає сутності та призначенню підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, тому підлягає коригуванню. Варіантом вирішення окресленої проблеми може бути повернення до формулювання, яке містив КПК України 1960 р., а саме: «щодо померлого…» (п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р.). Отож пропонуємо п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції: «*… померла особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого*».

Також, на наш погляд, доцільно погодитися з авторами, які пропонують надати слідчому процесуальне повноваження прийняти рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України у разі, коли жодній особі в цьому провадженні не повідомлялось про підозру. Така необхідність пояснюється та обґрунтовується тим, що це дасть змогу приймати об'єктивні процесуальні рішення за такими кримінальними провадженнями, адже саме слідчий встановлює обставини кримінального провадження, безпосередньо сприймає всі докази, а також зазвичай першим дізнається про зазначену відмову потерпілого від підтримання обвинуваченого. При цьому наслідком самостійного прийняття рішення слідчим буде процесуальна економія часу і державних коштів, які сьогодні витрачаються слідчим на підготовку та направлення матеріалів кримінального провадження процесуальному керівникові для прийняття відповідного рішення про закриття кримінального провадження [12, с. 99–100]. До того ж більшість рішень про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування приймається слідчим. Наприклад, у 2016 р. з 10 527 закритих проваджень 36 закрито прокурором (тобто 10 491 (99,7 %)) провадження закрито слідчим), а у 2017 р. з 9 970 закритих проваджень прокурором було закрито 40 (тобто 9930 (99,6 %)) проваджень закрито слідчим) [2; 3].

З урахуванням вищевикладеного доречним вбачається розширити коло підстав, за якими слідчий має право закривати кримінальне провадження, у зв'язку з цим абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК України варто викласти в такій редакції: «*Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1–4, 7, 9, 10 ч. 1 цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялось про підозру*».

Щодо такої підстави для закриття кримінального провадження, яка передбачена п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України та сформульована так: «існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося із дотриманням вимог щодо підслідності», то вона запроваджена до чинного КПК України Законом № 2213-VIII від 16 листопада 2017 р. [13]. З цього приводу доцільно зазначити, що ще раніше окремими авторами зверталась увага на те, що наявність у КПК України підстави, передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України (наявність вироку за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням), яка засвідчує преюдиціальність наведених процесуальних актів, зумовлювала слушне запитання: чому серед зазначених процесуальних актів законодавець також не передбачив постанову слідчого та прокурора про закриття кримінального провадження, зважаючи на можливість прийняття таких рішень. Зважаючи на те, що слідчий і прокурор відповідне рішення про закриття кримі-

нального провадження приймають на стадії досудового розслідування, де обвинувачення як такого не має, пропонувалось сформулювати таку підставу, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України, як «наявність нескасованого процесуального рішення, винесеного у встановленому законом порядку за тим же фактом уповноваженим на те органом чи особою» [14, с. 75]. Така думка, на наш погляд, є вельми слушною. Натомість законодавець вирішив окреслене питання іншим чином і, зберігши підставу, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України в незмінному стані, доповнив, як уже зазначалося, ч. 1 ст. 284 КПК України п. 10, яким визначив нову підставу для закриття кримінального провадження. Подібні законодавчі зміни видаються не зовсім логічними та не знімають окресленої проблематики. Тому пропонуємо п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції: «*<…> існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження щодо того самого діяння, що розслідувалося із дотриманням вимог щодо підслідності*».

Висновки. Резюмуючи викладене, треба зазначити, що закриття кримінального провадження є однією з правомірних форм закінчення досудового розслідування, що за своїм процесуальним значенням прирівнюється до інших форм закінчення розслідування та забезпечує виконання завдань кримінального провадження. Цей інститут є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти матеріальні та процесуальні аспекти, сукупність яких забезпечує гарантії прав, свобод і законних інтересів підозрюваного щодо відвернення від незаконного притягання його до кримінальної відповідальності, доведеності вини та безпосереднього дослідження усіх обставин, що підлягають доказуванню. Водночас, як засвідчило проведене дослідження, сьогодні є певні законодавчі прогалини, неточності та неузгодженості, які потребують свого вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Токаренко К.В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2016. 22 с.

2. Звіт про роботу органів досудового розслідування за 12 місяців 2016 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112657&libid=100820.

3. Звіт про роботу органів досудового розслідування за 12 місяців 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113277&libid=100820.

4. Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / За заг. ред. В.Я. Тація. Харків: «Право», 2012. 768 с.

5. Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2015. 221 с.

6. Торбас О.О. Закриття кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: характеристика деяких новел. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) / Відп. за випуск В.М. Дрьомін; НУ«ОЮА». Одеса: «Фенікс», 2012. Т. 2. С. 341–343.

7. Благодир С.М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві: навч. посібник. Тернопіль: ТАНГ «Економічна думка», 2001. 112 с.

8. Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. Москва: «Наука», 1979. 320 с.

9. Шимановский В.В. Недоказанность участия лица в совершении преступления как процессуальное основание для прекращения уголовного дела. Правоведение. 1968. № 1. С. 84–88.

10. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: «Арсіс», 2001. 320 с.

11. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: «Право», 2013. 824 с.

12. Двойніков О.О., Глобенко Г.І. Окремі аспекти закриття кримінального провадження у випадку відсутності складу кримінального правопорушення. Право і безпека. 2014. № 4 (55). С. 98–102.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16 листопада 2017 р. № 2213-VIII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2213-19.

14. Рось Г.В. Щодо визначення системи підстав до закриття кримінального провадження. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 22. С. 70–78.

УДК 343.13

ПОНЯТТЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Калатур Максим Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант (Національна академія
внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті обґрунтовано значущість взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження. Проаналізовано та узагальнено наявні наукові підходи до розуміння сутності загального поняття взаємодії та взаємодії слідчих органів зокрема. З'ясовано, відсутнє нормативне закріплення цієї правової категорії. Запропоновано авторське визначення сутності поняття взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України.

Ключові слова: взаємодія, слідчі органи, слідчі підрозділи, органи досудового розслідування, кримінальне провадження, суб'єкт.

THE CONCEPT OF THE INTERACTION OF INVESTIGATING UNITS WITH OTHER SUBJECTS OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Kalatur Maksym Vasylovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The article substantiates the significance of the interaction of investigative units with other subjects of criminal proceedings. The existing scientific approaches to understanding the essence of the general notion of interaction and interaction, in particular, investigating authorities, are analyzed and summarized. It is found out, that there is no normative consolidation of this legal category. The author's definition of the essence of the concept of interaction of investigating units with other subjects of the criminal proceedings of Ukraine is proposed.

Key words: interaction, investigative bodies, investigation subdivisions, bodies of pretrial investigation, criminal proceedings, subject.

Постановка проблеми. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень і водночас забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування законодавчо визначені ключовими завданнями кримінального провадження.

Проте в сучасних умовах загострення військових конфліктів, зростання рівня злочинності, появи нових її видів тощо, досягнення поставлених завдань неможливе без консолідації зусиль, без взаємодії слідчих підрозділів з іншими підрозділами та органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання взаємодії слідчих з іншими суб'єктами кримінального провадження зверталися у своїх наукових працях С.Є. Абламський, Д.М. Афанасіаді, О.М. Бандурка, Г.Ю. Бондар, Ю.М. Грошевий, О.В. Керевич, Т.О. Мудряк, В.І. Сліпченко, О.В. Старченко, Р.Л. Степанюк, В.Я. Тацій, В.В. Топчій, В.М. Тертишник, О.О. Юхно та інші правознавці.

Невирішені раніше проблеми. Проте, незважаючи на значний науковий доробок із цієї проблематики, поняття взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України потребує подальшого дослідження та уточнення, враховуючи законодавчі новели та зміни в системі органів досудового розслідування.

Метою статті є визначення поняття взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися, що досягнення успіху в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень значною мірою залежить від взаємодії органів, які беруть участь у цій діяльності. І, як стверджує Т.О. Мудряк, у вирішенні завдань ефективного розслідування кримінальних правопорушень велика роль належить взаємодії органів досудового розслідування з органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову, експертну діяльність, а також у межах компетенції з іншими правоохоронними та контролюючими органами України, центральними органами виконавчої влади як погодженої діяльності, що забезпечує швидкість та якість розслідування [1, с.143].

В.О. Коновалова з цього приводу зазначає, що сама природа розслідування злочину припускає як необхідну передумову своєї організації поєднання слідчих та оперативно-розшукових дій, адже одних зусиль слідчих органів не завжди достатньо для вирішення численних завдань, пов'язаних із розкриттям злочинів [2, с. 15–16]. На нашу думку, ця передумова має місце не лише під час взаємодії з оперативно-розшуковими підрозділами, але й в інших випадках.

Натомість О.О. Кіпер акцентує увагу на тому, що досягнення завдань кримінального провадження на досудовому розслідуванні неможливе без якісної, налагодженої, законодавчо урегульованої взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження. Оскільки законодавець у новому Кримінальному процесуальному кодексі наділив слідчого досить обмеженим спектром повноважень, порівняно із КПК 1960 р., хоча й зобов'язав його всебічно, повно та неупереджено досліджувати всі обставини кримінального провадження. Тому, на думку автора, саме у зв'язку з цим виконання покладених на нього обов'язків і здійснення прав неможливі без ефективної взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження [3, с. 147]. При цьому С.Є. Абламський наголошує на нагальності покращення взаємодії, підкреслюючи, що сучасні реалії та стан криміногенної обстановки у країні вимагають принципово нових підходів до організації взаємодії органів досудового розслідування як однієї з найефективніших організаційно-управлінських форм протидії злочинності [4, с. 42].

Незважаючи на значимість цього аспекту в сучасному правовому полі та наявність нормативно-правових документів, які регламентують питання взаємодії органів досудового розслідування та інших правоохоронних органів, законодавчо поняття взаємодії слідчих підрозділів досі залишається невизначеним. Тому вважаємо доречним спершу звернутися до етимологічного аспекту цієї проблеми.

Зокрема, у загальному випадку термін «взаємодія» тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії; погодження дій між ким-небудь [5, с. 188]; виконання

спільних дій [6, с. 466]. Під час дослідження організації роботи підрозділів досудового розслідування А.Г. Гаркуша, О.Ф. Кобзар, Ю.А. Кричун і Н.П. Черняк інтерпретують взаємодію як 1) погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують ту саму проблему(завдання) різними методами і засобами правоохоронних органів, суб'єкти яких здійснюють розкриття і розслідування кримінальних правопорушень; 2) організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається; 3) організаційно-розпорядницьку діяльність, засновану на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням розкриття і розслідування кримінальних правопорушень і боротьби зі злочинністю взагалі [7, с. 70].

П.Т. Скорченко вважає, що суть взаємодії слідчого та оперативних підрозділів полягає в їхній спільній діяльності [8, с. 82–83]. Г.О. Душейко називає взаємодією правильне (раціональне) поєднання та ефективне використання повноважень, методів і форм діяльності слідчого й оперативних підрозділів [9, с. 12]. Г.А. Матусовський пропонує розуміти під взаємодією погоджену діяльність слідчого та оперативних підрозділів [10, с. 385]. В.В. Пивоваров взаємодією називає спільну, погоджену діяльність відповідних суб'єктів під час розслідування кримінальних справ, що спрямована на використання методів і засобів, властивих цим суб'єктам, за чіткого розподілу повноважень між ними [11, с. 5]. В.Ю. Шепітько трактує взаємодію в процесі розкриття й розслідування кримінальних правопорушень як узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу; як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних органів, наділених законом відповідними повноваженнями [12, с. 279].

Натомість В.Д. Пчолкін і В.М. Ечкенко підкреслюють, що взаємодію треба розглядати як засновану на спільності цілей і завдань, погоджену за часом, місцем і змістом, визначену законодавством діяльність компетентних суб'єктів щодо раціонального застосування наявних сил, засобів і методів для своєчасного виявлення, розкриття та розслідування злочинів [13, с. 109–121]. Аналогічно Р.С. Бєлкін стверджує, що взаємодія є погодженою за метою і завданнями, силами, засобами, місцем і часом діяльністю у процесі встановлення істини у кримінальному процесі [14, с. 493]. Також Л.М. Лобойко зазначає, що взаємодія суб'єктів досудового розслідування є заснованою на вимогах закону, узгодженою з метою, місцем і часом, спільною діяльністю незалежних суб'єктів кримінального переслідування, спрямованою на вирішення завдань кримінального судочинства. Причому єдині цілі досягаються узгодженими діями цих суб'єктів із використанням притаманних для кожного з них методів і засобів [15, с. 52].

Цікавою є думка С.Є. Абламського з досліджуваного питання, який виділяє три загальні підходи до визначення сутності взаємодії, а саме: широкий, вузький і комбінований. Наприклад, у широкому сенсі взаємодія розглядається як сумісна діяльність усіх органів і посадових осіб, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. У вузькому значенні – як діяльність одного з її учасників (суб'єктів), яким завжди виступає слідчий, а власне взаємодія розглядається як форма організації розслідування. Третій підхід передбачає різнобічне розуміння взаємодії: 1) узгоджена діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують одне завдання, але різними методами та засобами; 2) організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається; 3) організаційно-розпорядча діяльність, заснована на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [16, с. 10–11] тощо.

Для більш чіткого й глибокого розуміння поняття взаємодії вважаємо доречним охарактеризувати її невід'ємні риси та особливості. Наприклад, як уже зазначалося раніше, така діяльність передбачає узгодження за метою, місцем і часом [17, с. 6]. Взаємодія суб'єк-

тів розслідування здійснюється в межах законів, що гарантується принципом незалежності, та має суттєве значення для забезпечення законності взаємодії правоохоронних органів у розкритті злочинів [18, с. 315–316]. Окрім принципів законності та незалежності, невід'ємними рисами взаємодії є також додержання підслідності [14, с. 494].

Г.Ю. Бондар звертає увагу на важливість розуміння і згоди сторін – учасників взаємодії, довіри між ними, що є необхідними умовами досягнення позитивних результатів [19, с. 49]. Зі свого боку С.Є. Абламський слушно зазначає, що взаємодія між органами та підрозділами здійснюється непідпорядкованими один одному органами, а також вказується на законодавчу регламентацію правового інституту взаємодії. Крім того, автор вказує на нетривалий характер цієї співпраці, оскільки вона відбувається лише під час виконання певного завдання [16, с. 12]. Проте не можемо погодитися з автором і вважаємо, що в деяких випадках (деяких формах, видах взаємодії) взаємодія може відбуватися на тривалій чи навіть постійній основі.

У цьому контексті М.В. Багрій наголошує, що взаємодія слідчих та оперативних працівників має відповідати таким обов'язковим умовам: 1) дотримання всіма учасниками взаємодії законності; 2) розподіл повноважень слідчого й оперативного працівника, що пов'язаний із вимогами закону й специфіки їхньої діяльності; 3) комплексне використання сил і засобів, якими володіють слідчий і оперативні працівники; 4) організуюча роль слідчого та його процесуальна самостійність у процесі розслідування [20, с. 317]. А С.Є. Абламський виділяє такі загальні ознаки взаємодії, як 1) спільна узгоджена діяльність двох або більше учасників, які залучаються до сфери кримінального провадження (кожний із учасників має усвідомлювати, що він виконує покладені на нього функції разом із іншими суб'єктами, чітко розуміти відведену йому у взаємодії роль і вчасно виконувати поставлені завдання); 2) законодавче підґрунтя для здійснення взаємодії, тобто вона має здійснюватися відповідно до вимог законів і підзаконних нормативних актів, що регулюють як спільну діяльність, так і порядок функціонування кожного учасника окремо; 3) забезпечення комплексного використання сил, засобів і методів під час розкриття й розслідування кримінальних правопорушень [16, с. 13].

Зі свого боку А.О. Ляш акцентує, що сутність взаємодії слідчого та оперативного працівника полягає в тому, що 1) це – активна цілеспрямована діяльність; 2) кожен суб'єкт вживає конкретних заходів (слідчі дії, оперативно-розшукових заходів) у межах встановлених законом повноважень; 3) узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів спрямовані на впровадження одержаних результатів оперативно-розшукових заходів, відомостей у кримінальне судочинство; 4) суворе дотримання вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів оперативно-розшукового законодавства та кримінального судочинства [21, с. 126].

Досліджуючи сутність взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України, треба підкреслити, що законодавцем не завжди чітко визначено порядок і форму взаємодії. Тому зазначимо, що такими формами можуть бути 1) загальна – на рівні процесуальної і не процесуальної спільної діяльності (насамперед, інформаційно-довідкової); 2) спеціальна – постанови, доручення і вказівки; 3) непроцесуальні – тактико-організаційні форми спілкування, управління колективними діями (слідчо-оперативною групою, слідчою бригадою, слідчими з інших підрозділів тощо).

Також розрізняють такі форми взаємодії слідчого, як нормативно-правові (формальні), що пов'язані з положеннями КПК України, законами, і організаційно-тактичні (неформальні) [20, с. 318]. Серед організаційних форм варто виділити такі: 1) обмін інформацією; 2) спільне обговорення думок, пропозицій, висновків за матеріалами провадження і з питань взаємодії; 3) спільне планування; 4) спільну участь у проведенні окремих слідчих(розшукових) дій. Водночас найбільш загальним видом взаємодії є координація

діяльності, спрямована на узгодження у вирішенні загальних питань боротьби зі злочинністю, зокрема розроблення стратегії, тактики та практичних рекомендацій із боротьби зі злочинністю, а також її профілактики.

Висновки. Отже, узагальнивши наявні наукові підходи до розуміння сутності загального поняття взаємодії та взаємодії слідчих органів зокрема і з огляду на відсутність нормативного закріплення цієї правової категорії, пропонуємо визначити взаємодію слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України як погоджену за метою та завданнями, часом, місцем, силами, формами та методами діяльність слідчих підрозділів та інших суб'єктів кримінального провадження, здійснювану на принципах законності й додержання підслідності для досягнення вищої ефективності цільових організаційних заходів (процесуальних і непроцесуальних), спрямованих на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень в Україні.

Список використаних джерел:

1. Мудряк Т.О. Роль взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в криміналістичному забезпеченні розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. № 4 (63). С. 143–148.
2. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. К: РИО МВД УССР, 1973. 122 с.
3. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса, 2017. 228 с.
4. Абламський С.Є. Роль взаємодії слідчого з іншими органами і підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.); МВС України, Харків, 2017. С. 42–43.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Т. 1 / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. К.: «Атіка», 2001. 926 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. СПб. М.: Изд. Товарищество М.О. Вольфа, 1903–1909. Т. 1. 1903. 1743 с.
7. Гаркуша А.Г., Кобзар О.Ф., Кричун Ю.А., Черняк Н.П. та ін. Організація роботи підрозділів досудового розслідування: навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; «Ліра» ЛТД, 2017. 108 с.
8. Скорченко П.Т. Взаимодействие следователя, оперативно-розыскных органов и экспертно-криминалистических подразделений в процессе раскрытия преступлений. Криминалистика: учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.: «Юрид. лит.», 1988. 592 с.
9. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Х., 2001. 19 с.
10. Матусовський Г.А. Основи взаємодії та інформаційного забезпечення в методиці розслідування злочинів. Криміналістика: підручник / Кол. авторів: В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
11. Пивоваров В.В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія. Х.: «Право», 2006. 176 с.
12. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: «Право», 2008. 464 с.
13. Пчолкін В.Д., Ечкенко В.М. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС. Вісник Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. 2004. Вип. 3. Ч. І. С. 109–121. Спецвип.

14. Криминалистика: учеб. для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп.. М.: «Норма», 2005. 992 с.
15. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
16. Абламський С.Є. Сутність та зміст взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування: лекція. Х.: ХНУВС, 2017. 25 с.
17. Чувилев А.А. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с милицией. М.: Изд-во МВШМ МВД СССР, 1981. 80 с.
18. Кримінальний процес України: навч. вид. / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. Х.: «Право», 2000. 496 с.
19. Бондар Г.Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид наук: спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Х., 2004. 214 с.
20. Багрій М.В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична». 2013. Вип. 57. С. 315–321.
21. Ляш А.О. Проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах. «Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю»: матер. наук.-практ. конф. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. С. 123–127.

УДК 343.615

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОДІЯННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ (СТ. СТ. 121–125, 128 КК УКРАЇНИ)

Коломієць Вадим Юрійович,
ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

У статті на підставі вивчення доктринальних джерел, результатів вивчення матеріалів правозастосовної практики та інтерв'ювання працівників правоохоронних органів і суду по-новому визначено безпосередній об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень. Доведено, що основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, (або так званим видовим об'єктом) у широкому розумінні виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а у вузькому (чистий безпосередній основний об'єкт) – суспільні відносини, які забезпечують охорону тілесної недоторканності людини.

Ключові слова: людина, здоров'я, тілесна недоторканність, тілесне ушкодження, злочин, склад злочину, об'єкт злочину, криміналізація.

THE OBJECT OF CRIMES INVOLVING BODILY HARM (ARTICLE 121–125, 128 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

Kolomiiets Vadym Yuriiovych,
Adjunct of the Department of Criminal Law and Criminology (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

In the article, based on the study of doctrinal sources, the results of the study of the materials of law enforcement practice and interviewing of law enforcement officers and the court, the immediate object of the crimes related to the infliction of bodily harm was redefined. It is proved that the main object of the crimes under Art. Art. 121–125, 128 of the Criminal Code of Ukraine in the broad sense (or, so-called, species object) are public relations that ensure the protection of human health, and in a narrow (main direct object) – social relations that ensure the protection of bodily integrity of a person.

Key words: human, health, bodily integrity, physical injury, crime, corpus delicti, object of crime, criminalization.

Постановка проблеми. В юридичній літературі об'єкти злочинів поділяються, як правило, на три групи: загальний, родовий (іноді його називають груповим або спеціальним) і безпосередній (у деяких джерелах – видовий) [1, с. 19]. Така класифікація ще називається «по вертикалі» [2, с. 109].

Додамо, що видовий об'єкт не тотожний безпосередньому. Він займає середню ланку між безпосереднім і родовим об'єктами. Крім того, не всі науковці схильні окремо виділяти видовий об'єкт злочину.

Під загальним об'єктом прийнято розглядати всі суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону. Він є спільним для всіх злочинів, що передбачені Кримінальним кодексом (далі –КК) України, зокрема для злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Під родовим об'єктом розуміється об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною й економічною сутністю суспільних відносин, які через це охороняють єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [3, с. 53].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що є дослідження окремих злочинів проти життя та здоров'я людини, якими заподіюються тілесні ушкодження. Це, наприклад, такі праці: Н.В. Уварова «Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (2012 р.), О.М. Храмцов «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (2015 р.), О.Б. Сибаль «Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом» (2015 р.), Л.А. Наконечна «Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття» (2016 р.), О.В. Лахова «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань» (2017 р.).

Водночас тілесна недоторканність людини як об'єкт кримінально-правової охорони в межах розд. II Особливої частини КК України спеціально не розглядалася, а визначення безпосереднього об'єкта цих злочинів дасть змогу вдосконалити практику застосування законодавства і, як наслідок, покращити охорону людини від насильства.

Метою статті є визначення безпосереднього об'єкта злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України).

Виклад основного матеріалу. Вчені майже одностайно погоджуються, що такий об'єкт охороняється відповідним розділом КК. Зокрема, злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, що передбачені ст. ст. 121–125, 128 КК України, належать до розділу II КК

«Злочини проти життя та здоров'я особи» [4]. Сам розділ складається зі ст. ст. 115–145 КК. Отже, для зазначених статей родовий об'єкт є спільний. Досить часто прийнято вважати таким об'єктом життя та здоров'я людини. Ця позиція має місце в разі визнання об'єктом злочину соціальних цінностей. Якщо ж розглядати питання в теорії визнання об'єктом злочину суспільних відносин, що поставлені під охорону КК, то доцільно говорити про таке визначення родового об'єкта злочинів проти життя та здоров'я особи: «суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини».

Отже, родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, виступають суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи (або життя та здоров'я в разі визнання об'єктом соціальних цінностей).

Вказавши відповідний об'єкт, доречно зазначити, що у термін «людина» вкладається більш широкий зміст, ніж у поняття «особа». Людина – це категорія спільної властивості, що поєднує в собі і поняття «індивід», і поняття «особа». Це і біологічна особа, і соціально-організована діяльна істота. В юридичному сенсі людина як суб'єкт права ототожнюється з поняттям «особа». Головне в юридичному понятті особи – це соціальна цінність людини, завдяки якій вона визнається суб'єктом різноманітних прав та обов'язків [5].

Отже, під час розгляду складів злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, можна оперувати як терміном «людина», так і терміном «особа».

Безпосередній об'єкт злочину – це ті суспільні відносини, яким завдає шкоду конкретне злочинне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК. Це – об'єкт конкретного, окремого злочину, частина родового об'єкта [6, с. 72].

Отже, безпосередній об'єкт, як правило, є частиною родового (хоча є випадки, коли родовий і безпосередній об'єкти є тотожними) та виступає обов'язковим елементом будь-якого складу злочину.

Безпосередній об'єкт, у свою чергу, поділяється на основний і додатковий. Такий поділ у науці кримінального права отримав назву «по горизонталі».

Розподіл безпосередніх об'єктів на основні й додаткові здійснюється не за характером і тяжкістю шкоди, яка завдається певним суспільним відносинам, а за зв'язком об'єкта з родовим об'єктом певної групи [6, с. 73].

Основним об'єктом є суспільні відносини, на які прямо (безпосередньо) здійснюється посягання [7, с. 156]. Додатковому об'єкту також заподіюється певна шкода або створюється загроза її заподіяння, але при цьому він є похідним від основного об'єкта [7, с. 157].

Вважаємо за необхідне зауважити, що в науці кримінального права точаться палкі дискусії щодо розподілу безпосереднього додаткового об'єкта злочину на додатковий обов'язковий і додатковий факультативний.

Наприклад, Р.В. Вереша наполягає на тому, що ознаки складу конкретного злочину не можуть бути факультативними, вони завжди обов'язкові. На думку вченого, та обставина, що те чи інше конкретне злочинне діяння разом з основним або додатковим об'єктом іноді посягає на якісь інші соціальні блага, не може слугувати підставою для визнання цих благ об'єктом злочину, оскільки вони не відображають специфіки складу злочину і не впливають на його кваліфікацію [8, с. 92].

Справді, такий об'єкт злочину не впливає на кваліфікацію діяння, однак, на нашу думку, списувати його з категорії «об'єкт» поспішно. По-перше, він може розглядатися судом як моральна шкода, по-друге, якщо об'єкт злочину – це суспільні відносини, поставлені під охорону КК (соціальні цінності), і таким відносинам завдається шкода (нехай і в разі, якщо вони виступають як додатковий факультативний об'єкт), то такий об'єкт все ж таки об'єктивно існує.

Подібна думка, за якої безпосередній додатковий об'єкт все ж таки поділяється на основний і додатковий, є більш поширеною. Наприклад, І.І. Митрофанов зауважує, що перший із них завжди страждає внаслідок учинення злочинного посягання. У свою чергу, додатковий об'єкт не є обов'язковою ознакою злочину, але може бути порушений у разі його вчинення. Наприклад, під час насильницького грабежу фізичній чи психічній недоторканності потерпілого завжди заподіюється шкода. Отже, цей об'єкт є додатково-обов'язковим. Проте під час учинення цього злочину можливим є також заподіяння

шкоди честі й гідності потерпілого. Вказаний об'єкт не передбачається названим складом злочину і є факультативним. Завдяки цій обставині його наявність або відсутність не впливає на кваліфікацію грабежу [7, с. 157].

На нашу думку, такий підхід є більш об'єктивним, змістовним і доцільним, а отже, під час дослідження об'єкта складу злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень ми будемо керуватися саме ним.

Окремі вчені розподіляють злочини проти життя та здоров'я особи на такі підвиди:

1) злочини проти життя (ст. ст. 115–118, 120, 129 КК України);

2) злочини проти здоров'я (ст. ст. 121–128, ст. 130, 133 КК України);

3) злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (ст. ст. 131–132, 138–145 КК України);

4) інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (ст. ст. 134–137 КК України) [9, с. 3].

Із запропонованого вище видно, що злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень за цією класифікацією належать до злочинів проти здоров'я. Вказана група злочинів посягає на спільну соціальну цінність – здоров'я людини. У науці кримінального права популярна думка про те, що у ст. ст. 121–125, 128 КК України є спільний безпосередній основний об'єкт складу злочину – здоров'я людини або ж суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини, – в разі визнання об'єктом злочину суспільних відносин (М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.В. Сташис та інші вчені). О.А. Шевчук додає, що ним є не просто здоров'я, а здоров'я іншої людини [10, с. 235].

Останнє зауваження вважаємо доречним, адже заподіяння самому собі тілесного ушкодження, навіть тяжкого, за загальним правилом не є злочином і тягне кримінальну відповідальність лише у разі, коли, порушуючи державні та суспільні інтереси, воно є засобом вчинення іншого злочину. Наприклад, ухилення від військової служби, вчинене військовослужбовцем шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження, містить склад злочину, передбаченого ст. 409 КК України [11, с. 361].

Отже, діяння у вигляді заподіяння особою собі тілесних ушкоджень або містить у собі склад інших злочинів, або не містить ознак злочину.

Додамо, що безпосередній основний об'єкт може бути спільним для однорідних злочинів. У нашому випадку злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень передбачені ст. ст. 121–125, 128 КК України. Із самої назви цих суспільно небезпечних діянь випливає, що їм властивий спільний безпосередній основний об'єкт злочину.

Убачається, що поширена думка про визнання безпосереднім основним об'єктом цих злочинів суспільних відносин, які забезпечують охорону здоров'я особи, визначає такий об'єкт у широкому розумінні або, як його ще називають, видовий об'єкт злочину. Такий умовивід можна зробити спираючись на те, що цей об'єкт є спільним не тільки для злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, але й, наприклад, для ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування» тощо.

Доречно зазначити, що під терміном «здоров'я» прийнято визначати нормальне функціонування тканин і органів тіла людини [11, с. 361].

Слушними є твердження В.І. Борисова про те, що здоров'я людини як об'єкт тілесного ушкодження охороняється законом про кримінальну відповідальність від початку пологового процесу. Закон рівною мірою охороняє здоров'я кожної людини незалежно від її фізичного стану (здорової людини, хворого, божевільного, людини, яка перебуває в безнадійному стані внаслідок травми тощо), а також незалежно від її моральних якостей, віку, службового становища тощо [9, с. 57].

Вказана думка дає змогу чітко встановити момент життєдіяльності, з якого людина може бути визнана потерпілою від злочину, що допомагає уникнути різного трактування справ під час судового процесу або на рівні досудового розслідування.

У вузькому ж розумінні безпосереднім основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 пропонуємо розглядати суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканності (або ж тілесна недоторканність – за теорією визнання об'єктом злочину соціальних цінностей). Такий об'єкт є набагато вужчим, охоплює значно меншу кількість злочинів.

Під визначенням тілесних ушкоджень вчені розглядають протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виявляється в порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини [9, с. 57].

Безперечно, подібне визначення є вдалим і зваженим. Однак вважаємо доцільним навести визначення, закріплене в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6 (далі – Правила), відповідно до п. 1.2 яких із медичного погляду тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їхніх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних чи психічних [12].

Останнє визначення є більш конкретизованим і виділяє види ушкоджуючих факторів. Наприклад, вказане визначення закріплене не КК, а підзаконним нормативно-правовим актом, але все ж таки, враховуючи той факт, що воно нормативно визначене та береться до уваги під час проведення експертизи, вважаємо, що правильним буде керуватися саме ним.

В.І. Борисов поділяє тілесні ушкодження на два види:

1) різні види тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України);

2) спеціальні види тілесних ушкоджень: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), зараження венеричною хворобою (ст. 133) [9, с. 57].

Формально другий вид злочинів містить певні ознаки запропонованого визначення тілесних ушкоджень, але, зважаючи на їхню особливу специфічність і наявність ряду відмінностей, зокрема, в частині законодавчого формулювання, предметом нашого дослідження є саме перший вид злочину.

Що стосується безпосередніх додаткових обов'язкових об'єктів, то треба зазначити, що для злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, – ним є життя людини (суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людини).

Безпосереднім додатковим факультативним об'єктом досить часто виступають суспільні відносини, які забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності особи (честь і гідність особи).

Прикладом наявності такого об'єкта слугують матеріали Краснооктянського районного суду Одеської області від 2 листопада 2017 р. у справі № 506/211/17 (провадження № 1-кп/506/27/17), в яких зазначено, що 1 січня 2017 р. близько 18 години 30 хвилин ОСОБА_1, перебуваючи у приміщенні бару «ІНФОРМАЦІЯ_2», що розташований на АДРЕСА_2, під час раптово виниклої суперечки з барменом вказаного бару ОСОБА_2, усвідомлюючи та оцінюючи свої дії, умисно звалив останнього на підлогу та наніс йому декілька ударів кулаками в обличчя, плече та грудну клітину, завдавши ОСОБА_2 легкі тілесні ушкодження у вигляді синців нижньої повіки справа, підключичної ділянки і ділянки плеча справа, садна внутрішньої поверхні рота в ділянці 5–6 зуба верхньої щелепи зліва [13].

Внаслідок одержаних легких тілесних ушкоджень потерпілий ОСОБА_2 переніс як фізичний біль, так і психологічні страждання у зв'язку з втратою здоров'я, звичного нормального способу життя. Як встановлено у судовому засіданні, потерпілий тяжко переніс фізичний біль та образи, які були завдані йому обвинуваченим безпідставно, відчував себе приниженим. Декілька днів із головним болем і синцями на обличчі він був змушений ходити на роботу, приймати гостей на різдвяні свята, його бачили його ж неповнолітні діти, при цьому він перебував у пригніченому емоційному стані через фізичний біль і можливу негативну оцінку його як особи через зовнішній вигляд від оточення [13].

Подібні аргументи вплинули на суд, який виніс таке рішення: визнати ОСОБА_1 винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, і призначити покарання у вигляді 150 годин громадських робіт. Стягнути з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 завдані матеріальні збитки в сумі 829 грн 20 коп. та завдану моральну шкоду в сумі 3000 грн [13].

Як ми і вказували вище, наявність такого безпосереднього додаткового факультативного об'єкта може слугувати підставою для стягнення моральної шкоди зі злочинця.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, треба зазначити, що родовим об'єктом злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень виступають суспільні відносини, які охороняють життя та здоров'я людини.

Безпосереднім основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, (або так званим видовим об'єктом) у широкому розумінні виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а у вузькому (чистий безпосередній основний об'єкт) – суспільні відносини, які забезпечують охорону тілесної недоторканості людини.

Безпосереднім додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, – виступають суспільні відносини, які забезпечують охорону життя людини.

При цьому необхідно зазначити, що, незважаючи на суперечності стосовно того, коли можна вважати людину померлою, ми підтримуємо думку, що кінцевим моментом життя є біологічна смерть, тобто незворотна зупинка всіх фізіологічних процесів у клітинах і тканинах людини [9, с. 40].

Безпосереднім додатковим факультативним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, можуть бути суспільні відносини, що забезпечують охорону честі та гідності особи.

Список використаних джерел:

1. Кузнєцов В.О., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: навч. посібник. К.: «Істина», 2005. 380 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: «Юрінком Інтер», 2005. 480 с.
3. Селецький. С.І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 03.05.2017 р.).
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. Westudents: підручники для студентів. URL: https://westudents.com.ua/glavy/69961-1-lyudina-osoba-gromadyanin-spvvdnoshennya-ponyat.html (дата звернення: 03.05.2017 р.).
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю.В. Александрова, В.А. Клименка. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2004. 328 с.
7. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник. Одеса: «Фенікс», 2015. 576 с.
8. Вереша Р.В. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посібник. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-е вид., перероб. і допов / За ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: «Право», 2015. 680 с.
10. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. 6-е вид., переробл. та доповн. / Відп. ред.. Є.Л. Стрельцов. Харків: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.
11. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. та ін. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред.. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-є вид., переробл. та доповн. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 1184 с.
12. Правила судово-медичного визначення тяжкості тілесних ушкоджень: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95 (дата звернення: 03.05.2017 р.).
13. Вирок Красноокнянського районного суду Одеської області від 2 листопада 2017 р. у справі № 506/211/17 (номер провадження 1-кп/506/27/17). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/69990578 (дата звернення: 09.12.2017).

УДК 343.97

ПОЛІТИКО-КОН'ЮНКТУРНІ ФАКТОРИ ОЦІНОК ПОЛІТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Орлов Юрій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права і кримінології факультету № 1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Дундич Лейла Валеддинівна,
кандидат юридичних наук,
завідувач навчально-методичного
відділення (Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Статтю присвячено кримінологічному аналізу політико-кон'юнктурних факторів оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі. Охарактеризовано передумови кримінологічного прогнозу міжнародної (зовнішньополітичної) оцінки певного політичного акта та / або практик як злочинних. Надано опис і пояснення п'яти груп політико-кон'юнктурних факторів визначення позиції суб'єктів міжнародного права щодо застосування конкретного права для визначення правомірності чи протиправності актів держав та їхніх посадових осіб як політичних злочинів.

Ключові слова: політичний злочин, міжнародне право, політико-кон'юнктурні фактори, кримінологічний аналіз, прогноз.

POLITICAL-CONJUNCTURAL FACTORS OF EVALUATION OF POLITICAL CRIMES IN THEIR INTERNATIONAL DIMENSION: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

Orlov Yurii Volodymyrovych,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Criminal
Law and Criminology, Faculty № 1
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Dundych Leila Valeddynivna,
Candidate of Law, Head of the
Department of Teaching and Methodical
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to criminological analysis of political-conjunctural factors of evaluation of political crimes in their international dimension. It characterizes preconditions of criminological prognosis of international (foreign-policy) evaluation of a certain political act and/or practices as crimes. Firstly, they concern criminologically significant aspects of

political activity in the view of their domestic evaluation, including criminal-legal evaluation. Secondly, they concern comprehension of content, territorial scope and efficiency of informational campaigns taking place abroad and aimed at shaping public opinion regarding mentioned activity. Thirdly, they concern concrete configuration of objective factors influencing formation of a certain evaluation by different subjects of international relations taking into consideration their political legal personality.

The first two preconditions are established engaging a complex of well-known in criminology means, methods of collection and analysis of information. Main issues in this concern the following: defining its sources, ensuring promptness, objectivity, credibility and completeness of criminological information, its integration to the system of public administration in the sphere of crime combating and maintaining national security. The third precondition is hardly predictable and in many senses is defined on an ad hoc basis. Political-conjunctural factors remain high in their structure.

The article ascertains, characterizes and explains five groups of political-conjunctural factors of defining position of international legal subjects concerning application of concrete right for establishing legality or illegalness of acts committed by states and their public authorities and evaluating them as political crimes. They encompass: a) geopolitical weight (significance) of evaluating subject; b) character of relationship between evaluating state (organization) and a guilty party – the state that has committed international offence; c) character of relationship between evaluating state (organization) and aggrieved party – with certain state or group of states; d) concrete historical political moment defined by essential geopolitical, regional and individual interests of internationally significant subjects evaluating activities of separate states and their authorities; e) predicted political, economical, ecological, military, anthropological consequences that may happen under a number of scenarios of certain forms of confrontation with the guilty party as a reaction to the latter committing international offence and also taking into consideration political consequences of brining to criminal prosecution their senior officials engaging mechanisms of international justice.

Key words: political crime, international crime, political-conjunctural factors, criminological analysis, prognosis.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації жодна країна світу не є ізольованою ані в політичному чи економічному, ані в культурному контексті. І було б великою помилкою не зважати на зовнішньополітичну кон'юнктуру в процесі державного управління, зокрема щодо протидії злочинності. Міжнародна глобальна політика (економіка) об'єктивно є чинником, що визначає системні конфігурації національної, регіональної політики, народного господарства, стану довкілля, злочинності. Розуміння та врахування закономірностей дії цього фактора життєво необхідні для будь-якої держави. Ігнорування ж цих обставин тягне за собою а) самоізоляцію країни, поєднану з посиленням авторитарних, тоталітарних тенденцій функціонування політичного режиму або б) втрату державного суверенітету як результат припинення існування держави де-юре чи-то фактичну втрату за збереження номінальних параметрів державності. Як перша, так і друга ситуація розвивається за криміногенними, політично-кримінальними сценаріями. Але найбільший парадокс полягає в тому, що ці процеси відбуваються виключно під прикриттям тези про необхідність протидії політичній злочинності – чи то зовнішній агресії, втручанню у внутрішні справи держави, підривній діяльності (тероризму, екстремізму у всій багатоманітності їх проявів), чи то узурпації влади представниками внутрішньодержавних політичних еліт і пов'язаним із нею кримінальним практикам.

Тож міжнародний вимір оцінки політичного злочину практично завжди визначається конфліктом політичних інтересів різних акторів міжнародної політики та їхніх груп. Від знання про те, які закономірності, фактори лежать в основі прийняття політичних та водночас правозастосовних рішень, значною мірою залежать не лише

сценарії розвитку криміногенної обстановки в державі, але й забезпечення миру в окремих регіонах світу та й світі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принагідно зауважимо, що різні аспекти протидії політичній злочинності тією чи іншою мірою висвітлювались у працях таких учених, як О.М. Бандурка, В.М. Бурлаков, Я.І. Гілінський, В.О. Глушков, О.М. Дрьомін, Н.А. Зелінська, П.А. Кабанов, О.М. Литвинов, В.В. Лунєєв, А.Л. Сморгунова, А.М. Черниш, Д.А. Шестаков, та деяких інших. Проте дослідженню політико-кон'юнктурних факторів оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі увага окремо не приділялася, що й зумовлює *актуальність теми статті*.

Метою статті є визначення переліку та змісту політико-кон'юнктурних факторів оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі, формування пропозицій щодо їх врахування у справі протидії політичній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Доводиться констатувати, що нині немає жодних гарантій того, що оцінена всередині держави як правомірна, та чи інша політична практика, акція не знайде протилежної оцінки з боку інших суб'єктів міжнародних відносин і навпаки. Внутрішньополітичні ж метаморфози в окремій державі, враховуючи її місце на геополітичній мапі світу (і як суб'єкта, і як об'єкта впливу), здатні зумовити найбільш радикальні реакції з боку інших держав, організацій, аж до застосування сили, відкритих чи прихованих інтервенцій.

Викладені обставини коротко обґрунтовують кримінологічну значущість міжнародного виміру оцінок політичних злочинів. Незважаючи на те, що він не має здебільшого *прямого* стосунку до внутрішньодержавної кримінологічної практики, знання про підходи, принципи, норми, якими керуються при цьому різні міжнародні суб'єкти, здатні суттєво вплинути на кримінологічне прогнозування такого: а) політичних криміногенних ризиків і загроз національній безпеці, що формуються у сфері зовнішньої політики іноземних держав, міжнародних організацій та пов'язані з їхніми оцінками внутрішньодержавних подій; б) можливостей залучення міжнародних ресурсів (юрисдикційних, організаційних, технічних тощо) для стабілізації внутрішньодержавної криміногенної ситуації, захисту кордонів і національної безпеки загалом. Оперування прогностичним знанням відповідного значення видається важливим під час прийняття стратегічних рішень у сфері протидії злочинності, дає змогу більш точно передбачити спектр зовнішньополітичних загроз, вчасно виробити та реалізувати упереджувальні правові, організаційно-управлінські, дипломатичні, військові заходи.

В основі кримінологічного прогнозу міжнародної (зовнішньополітичної) оцінки певного політичного акта та / або практик як злочинних лежать кілька передумов. По-перше, знання про кримінологічно значущі аспекти політичної діяльності в аспекті їх внутрішньодержавної оцінки, зокрема з кримінально-правового погляду. По-друге, знання змісту, території поширення та ефективності інформаційних кампаній, що проводяться за межами країни та спрямовані на формування суспільної думки щодо вказаної діяльності. По-третє, конкретна конфігурація об'єктивних факторів, що впливають на формування відповідної оцінки різними суб'єктами міжнародних відносин з урахуванням їхніх політичних інтересів, правосуб'єктності.

Перші дві передумови діагностуються із застосуванням комплексу досить відомих у кримінологічній науці засобів, методів збирання, аналізу інформації. Головними проблемами тут залишаються визначення її джерел, забезпечення оперативності, об'єктивності, достовірності та повноти кримінологічної інформації, її інтеграція до систем управління у сфері протидії злочинності та забезпечення національної безпеки. Третя ж передумова є складно прогнозованою, багато в чому визначається ситуативно. А втім, абстрагуючись від конкретного змісту факторів оцінки політичних злочинів суб'єктами міжнародних відносин, вважаємо за можливе та доцільне виділити принаймні дві узагальнені їхні групи – правові та політико-кон'юнктурні.

Правові фактори оцінок політичних злочинів у міжнародному вимірі визначають юридичну систему координат, в якій відбувається первинне орієнтування суб'єктів міжнародних відносин, зацікавлених та / або зобов'язаних надати оцінку політично-

му злочину (правомірній поведінці). Ця система координат має дві умовні нормативні підсистеми: а) міжнародне кримінальне право: конвенційна підсистема (Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), міжнародні конвенції з боротьби з тероризмом, політичною корупцією) та підсистема *ad hoc* – статути військових, кримінальних трибуналів, змішаних (гібридних) міжнародних судів; б) право міжнародної відповідальності. Загалом, правові фактори оцінок у їхньому, перш за все, нормативному аспекті, добре вивчені й описані юридичною наукою. Натомість міжнародне правозастосування – зовсім інша сфера правової дійсності, що розвивається за власними закономірностями. В основі останніх чільне місце посідають політико-кон'юнктурні фактори.

Політико-кон'юнктурні фактори оцінок політичних злочинів у міжнародному вимірі є групою чинників, що визначають залежність між офіційною кваліфікацією, оцінкою та політичними інтересами відповідних суб'єктів. Тож вони полягають, передусім, у неоднорідності міжнародних політичних акторів, їхніх інтересів у конкретних ситуаціях надання оцінок. Під час формування останніх, *окрім (а іноді – всупереч) правових основ*, враховується таке:

а) геополітична вага (значення) суб'єкта надання оцінки. Треба визнати, що міжнародне право – це право сильного. На жаль. І, як би ми не наводили контраргументи, посилаючись на рівність прав, останнє нівелюється політичною доцільністю та спроможністю. На Нюрнберзькому процесі військові злочини (Катинський, Харківський розстріли польських офіцерів), злочини проти людяності, що виявилися в бомбардуваннях Дрездена, Хіросіми, Нагасакі, не розглядалися лише остільки, оскільки суддівський корпус *міжнародного* трибуналу був представлений *чотирма* країнами-переможцями. І хоча створення й функціонування МКС є суттєвим кроком на шляху до уміжнароднення, якщо так можна висловитись, процедури надання оцінок політичним злочинам, то силова природа міжнародного права (зокрема, в частині права міжнародної безпеки) все ж концептуально залишається незмінною у своїй непоступливості гегелевському чистому, ідеалістичному (а тому – утопічному) праву в собі;

б) характер неформальних взаємин (економічних, військових, стратегічно політичних зв'язків і такого подібного) держави (організації), яка надає оцінку, із винною стороною;

в) потерпіла сторона – певна держава чи група держав, характер неформальних взаємин із ними з параметрами, аналогічними тим, що встановлюються щодо винної сторони. Слушною в цьому контексті видається думка Н. Крісті, який вказує: «Великі та могутні держави і невеликі країни, які мають впливових покровителів, краще захищені від свавілля закону, аніж ті, у кого немає стійких зв'язків із серйозною силою» [1, с. 14];

г) конкретно-історичний політичний момент, який визначається актуальними геополітичними, регіональними й індивідуальними інтересами суб'єктів надання міжнародно значущої оцінки діяльності окремих держав, їхніх керівників. Доцільно також наголосити на тому, що міжнародна політика традиційно спирається на наявність конфлікту інтересів на регіональному чи глобальному рівні. Ці конфлікти, як правило, протікають у неочевидних формах, не передбачають прямої, безпосередньої конфронтації сторін. Останні широко використовують засоби безструктурного управління (зокрема, тероризм), вдаючись до маніпуляцій в оцінках подій міжнародного значення з урахуванням власних стратегічних та / або тактичних цілей, завдань і засобів їх досягнення, виконання в конкретній точці планети. Оцінка певного діяння як політичного злочину в міжнародному вимірі в цьому контексті (навіть щодо третьої сторони, яка не бере участі у конфліктній взаємодії) розглядається як засіб управління, перерозподілу сфери впливу в регіоні та геополітичній мапі світу загалом;

ґ) прогнозовані політичні, економічні, екологічні, військові, антропологічні наслідки, що можуть настати за низкою прогнозних сценаріїв конкретних форм конфронтації з винною стороною як реакції на вчинене нею міжнародне правопорушення, а також з урахуванням політичних наслідків притягнення її вищих посадових осіб до кримінальної відповідальності за механізмами міжнародної юстиції.

Отже, рішення, яке приймається щодо вчиненого політичного злочину (або правомірної поведінки), є середньозваженим з урахуванням зазначених політично значущих обставин. При цьому важливо розуміти, що суттєвим інструментом політичного маневрування є своєрідна правова дискреція, яка надає можливість або засудження міжнародно-протиправного діяння держави без визначення злочинності політичної діяльності його керівництва, або з таким визнанням. Тут треба мати на увазі, що офіційне оформлення рішення хоча б про початок міжнародного розслідування подібних злочинів (скажімо, початок судового розгляду в МКС або створення трибуналу в порядку *ad hoc)* означало б надання офіційної кримінально-правової кваліфікації дій вищих посадових осіб держави й обов'язково тягнутиме за собою низку юрисдикційних процедур. Автоматично це означає розрив дипломатичних відносин, економічного, військового та іншого міжнародного співробітництва з такою державою. Зрештою, це ставить сторони у загрозу безпосередньої військової конфронтації. Саме тому в міжнародній практиці використовують описану вище «політико-правову подушку» задля забезпечення «політично коректного» пом'якшення відповідальності засобами правового компромісу, а по суті – нівелювання принципу верховенства права.

У зазначеному контексті треба відрізняти підходи, якими оперують у своїх оцінках політичних злочинів окремі держави та міжнародні організації як суб'єкти міжнародних відносин. Одразу ж зауважимо на ключовій тезі: жоден із вказаних політичних акторів у міжнародно-правовому значенні не є суб'єктом офіційної кваліфікації злочинів. На роль такого суб'єкта може претендувати лише МКС (у майбутньому, ймовірно, також міжнародні кримінальні (військові) трибунали). І це є принципово важливим моментом. Треба бути свідомим того, що навіть Рада Безпеки ООН у своїх резолюціях не надає офіційної кваліфікації злочинів. Загалом, такі резолюції хоча й розглядаються в міжнародному праві як правовстановлюючі акти, за змістом своїм вони є суто політичними, що втілюють аналогічну оцінку тих чи інших подій. А тому за формально-юридичного підходу у сфері міжнародної кримінальної юстиції вони не повинні тягнути жодних правових наслідків.

Лише МКС за природою своєї правосуб'єктності, не властивої жодному іншому органу чи організації в міжнародно-правовому просторі, уповноважений у процесі відповідних проваджень надавати таку кваліфікацію, яка має бути сприйнята та визнана всіма *державами-підписантами*. І лише такими державами, які до того ж й ратифікували Римський Статут (або уклали окремий договір), обмежується коло суб'єктів, для яких надана МКС оцінка злочинності діяння є обов'язковою та офіційною (про вирок МКС тут не йдеться). Для решти держав і міжнародних організацій *маємо констатувати абсолютну відсутність «точок опору», визначених правовими приписами орієнтирів, правил, якими б вони керувалися під час прийняття рішення щодо злочинності / правомірності політичних практик, врахування їх у своїй узгодженій зовнішній політиці*. Звісно, що є визначення відповідних злочинів у вельми широкій базі джерел міжнародного кримінального права, про що ми говорили вище. Однак у цьому контексті важливим є правозастосовний аспект, що виявляється у загальновизнаному акті компетентного (тобто на підставі належної правосуб'єктності) суб'єкта, в якому надається офіційна кваліфікація. Саме на останній має ґрунтуватися публічно-правова оцінка та комплекс міжнародно-правових заходів реагування, зокрема превентивних. Утім, сучасний рівень розвитку міжнародного публічного права не дає змоги таким оцінкам у більшості своїй виходити за межі політичного значення.

Що стосується офіційної оцінки (з боку представників влади) окремою державою подій в іншій суверенній державі, то, передусім, ще раз наголосимо, що вона лежить виключно в політичній площині. Цілком зрозуміло, що орієнтирами для такої оцінки можуть виступати міжнародні нормативно-правові акти, в яких передбачаються ознаки окремих складів політичних злочинів. Утім, кожна окрема держава не є суб'єктом офіційно-міжнародної кваліфікації, а пріоритетом зостається політична доцільність: зовнішньополітичні інтереси в регіоні та / або геополітичні інтереси. Перелік останніх не є вичерпним і може конкретизуватися через віддалені економічні цілі і

тому подібне. З огляду на це ми не можемо виділити бодай приблизних усталених у практиці *міждержавних* відносин критеріїв оцінки злочинності політичних практик у зарубіжних країнах. І це наочно підтверджується на прикладі «сирійської кризи», що бере свій відлік із 2011 й досі триває. Політична діяльність президента Сирії та інших посадових осіб набула різко протилежних оцінок Російської Федерації [2], з одного боку, та США і їхніх союзників по НАТО – з іншого [3]. Аналогічним чином, але з протилежним значенням були оцінені й події в Україні початку 2014 року вказаними країнами. Це ще раз підтверджує винятковий релятивізм подібного роду оцінок, в основі яких є не право, а політична доцільність.

Аналогічним чином надаються оцінки міжнародними організаціями внутрішньодержавних політичних злочинів, які за збереження певних правових засад, ґрунтуються на політико-казуїстичному підході. Щодо останнього, то необхідно зважати на кілька обставин. Перш за все, *право міжнародних організацій* має обмежену (хоча й аморфну, чітко не ідентифіковану) сферу поширення, яка в окремих ситуаціях перетинається з правом інших міжнародних організацій. Скажімо, право ООН та право ЄС, європейське право, право Ліги арабських держав тощо. Будучи вираженою у резолюціях, деклараціях і рішеннях Парламентської Асамблеї Ради Європи, Ради Безпеки ООН, Ради ЄС та інших органів, оцінка політичних злочинів із боку одних міжнародних організацій далеко не завжди знаходить свою підтримку з боку інших.

Наприклад, наочно політико-казуїстичний підхід проявився в резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» від 27 червня 1996 року № 1096 (1996). У ній засуджуються злочини комуністичного тоталітарного режиму та зазначається таке: «Асамблея рекомендує, щоб злочинні діяння, вчинені окремими особами під час комуністичного тоталітарного режиму, переслідувалися та каралися згідно з нормами кримінального законодавства. Якщо кримінальне законодавство передбачає строк давнини кримінального переслідування, цей строк може бути продовжений, тому що це лише процедурне, а не матеріальне питання. Однак прийняття та застосування зворотного кримінального законодавства не дозволяється. З іншого боку, дозволяється притягати до відповідальності в судовому порядку та карати будь-яку особу за будь-яку дію або бездіяльність, яка на момент її здійснення не була кримінальним правопорушенням відповідно до національного законодавства, але вважалася ним відповідно до загальних правових принципів, *що визнаються цивілізованими країнами*. Асамблея рекомендує, щоб кримінальне переслідування за подібні злочини відбувалося паралельно з реабілітацією осіб, засуджених за «злочини», *які не вважаються кримінальними діяннями в цивілізованому суспільстві*, а також несправедливо засуджених осіб» [4] (курсив – Ю. О., Л. Д.).

У цій оцінці ПАРЄ відбувається відсилання до національного кримінального права країн, в яких були поширені комуністичні тоталітарні режими. Тож її функція зводиться до світоглядно-орієнтуючої і не має прямої регулятивної властивості. Але, незважаючи на це, така резолюція не була підтримана низкою країн, серед яких – Китайська Народна Республіка, в якій досі комуністична ідеологія є офіційною державною. З огляду на політичні інтереси Ліги арабських держав щодо підтримання тісних контактів із Китаєм ця резолюція не отримала схвального ставлення також із боку цієї міжнародної організації, яка де-факто не визнала злочинними політичні практики представників радянського комуністичного режиму.

Окремим впливовим гравцем із числа міжнародних організацій постає НАТО. Кримінологічно значущі аспекти її діяльності та втілених у рішеннях Ради НАТО оцінок політичних злочинів неодноразово порушувались у різних за галузевою належністю дослідженнях. О.С. Полторацький, зокрема, в цьому контексті слушно зазначає, що характер і масштаби миротворчої діяльності НАТО під час кризи в Косово поставили під сумнів основоположні принципи системи чинного міжнародного права. Виникла очевидна суперечність між концепцією «гуманітарної інтервенції», на якій ґрунтувалась операція «Союзницька сила», та непорушними принципами міжнародного пра-

ва – права державного суверенітету та збереження територіальної цілісності держав. Постало питання щодо легітимності в майбутньому подібних акцій, оскільки з урахуванням не завжди високої ефективності ООН у врегулюванні регіональних криз прецедент останньої операції НАТО може надалі використовуватись для виправдовування практики силового втручання у внутрішньодержавні конфлікти без відповідного мандату Ради Безпеки ООН. Обидва етапи миротворчої діяльності НАТО (боснійський і косовський) можна розглядати як початок відпрацьовування нової військової доктрини НАТО, в якій робиться ставка на регіональний конфлікт високого ступеня інтенсивності, що передбачає проведення Альянсом операцій із реагування на кризу із застосуванням будь-якого виду зброї *на основі власного рішення і власної санкції* [5, с. 11] (курсив – Ю. О., Л. Д.).

Унаслідок проведення аналізу проблематики миротворчої діяльності НАТО на Балканах О.С. Полторацький цілком обґрунтовано виокремив комплекс проблем, що потребують свого вирішення. Йдеться про проблему відсутності чітко виписаного юридичного припису щодо можливості (чи необхідності) зовнішнього силового втручання у внутрішньодержавні конфлікти, що виникли на міжетнічній, міжнаціональній чи міжконфесійній основі, та міжнародно-правового тлумачення нової термінології, потреба визначення якої постає як наслідок нових геополітичних перетворень у сучасній системі міжнародної безпеки. Мається на увазі визначення різниці між поняттями «гуманітарна криза», «гуманітарна інтервенція», «гуманітарна катастрофа», «втручання з гуманітарних причин». Необхідно розпочати розроблення з укладання міжнародно-правового документа, де б з урахуванням нових політичних реалій було визначено, в яких випадках і для досягнення яких цілей є допустимим (чи вимагається) використання силових методів [5, с. 12]. Цілком погоджуючись із ученим, підтверджуючи важливість виділених ним проблематичних аспектів *jus ad bellum*, зазначимо, що не менш значущим залишається питання міжнародного унормування діяльності уповноважених суб'єктів із надання офіційної досудової та судової кваліфікації політичних злочинів, тобто їхніх правових, а не політичних оцінок, на підставі яких можливо було б активізувати механізми гуманітарних операцій. Доки це завдання належним чином не буде вирішено, зберігатиметься загроза кримінальних зловживань міжнародним правом. Сама ж оцінка певних політичних практик як злочинних може виступати елементом підготовки до вчинення іншого політичного злочину, його маскування, квазіюридичного обґрунтування, виправдання з боку суб'єкта надання такої оцінки.

Висновки. Незважаючи на значну кількість їхніх правових джерел, варто визнати превалювання саме політико-кон'юнктурних факторів в оцінці фактичних обставин справи та наданні юридичної кваліфікації політичних злочинів у міжнародному вимірі. Вони визначаються неоднорідністю міжнародних політичних акторів та їхніх інтересів.

На формування політичної позиції суб'єктів міжнародного права щодо застосування конкретного права для визначення правомірності чи протиправності актів держав та їхніх посадових осіб впливають такі чинники: а) геополітична вага (значення) суб'єкта надання оцінки; б) характер взаємин держави (організації), яка надає оцінку, із винною стороною – державою, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння; в) характер взаємин суб'єкта надання оцінки з потерпілою стороною – певною державою чи групою держав; г) конкретно-історичний політичний момент, який визначається актуальними геополітичними, регіональними й індивідуальними інтересами суб'єктів надання міжнародно значущої оцінки діяльності окремих держав, їхніх керівників; ґ) прогнозовані політичні, економічні, екологічні, військові, антропологічні наслідки, що можуть настати за низкою сценаріїв конкретних форм конфронтації з винною стороною, як реакції на вчинене нею міжнародне правопорушення, а також з урахуванням політичних наслідків притягнення її вищих посадових осіб до кримінальної відповідальності із застосуванням механізмів міжнародної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Кристи Н. Ответ насилию. В поисках чудовищ / Пер. с англ. М.А. Мошковской. Москва: Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2003. 32 с.
2. Лавров: Москва не пропонуватиме Асаду піти у відставку. BBC Україна. 2013. 8 березня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/03/130308_lavrov_syria_assad_ag (дата звернення: 20.10.2018).
3. Міністр оборони США: ми готові діяти негайно. BBC Україна. 2013. 28 серпня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2013/08/130828_hagel_interview_bbc_syria_as_video (дата звернення: 20.10.2018).
4. Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем: резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27 червня 1996 р. № 1096. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/9CCC052FF67F623FC2257D9E0041D022 (дата звернення: 25.10.2018).
5. Полторацький О.С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: автореф. дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.04. Київ, 2003. 15 с.

УДК 343.9 : 343.35 (477)

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ В УКРАЇНІ

Рубан Катерина Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри професійних та спеціальних
дисциплін (Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Цвігуненко Владислав,
курсант (Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті запропоновано низку спеціально-кримінологічних заходів запобігання незаконному збагаченню в Україні, встановлення податкового електронного декларування для державних службовців, оскільки є зв язок ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації» Кримінального кодексу України зі ст. 368-2 «Незаконне збагачення» Кримінального кодексу України. Зазначено про ініціювання в суді спеціально уповноваженим суб єктом (наприклад, прокурором, працівником Національного агентства з питань запобігання корупції) позову про визнання фіктивним шлюбу або розлучення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, оскільки фіктивні розлучення є спрощеною схемою № 1 для уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Зазначено про усунення протистояння між органами прокуратури та Національним антикорупційним бюро України, передбачення в законодавстві методу «виходу із тіні» як можливості звільнення від кримінальної відповідальності для державного службовця, заборону офшорів для українських чиновників і посадовців.

Проаналізовано антикорупційну законодавчу базу на готовність реалізації цих заходів. Окреслено шляхи впровадження необхідних змін до окремих законодавчих актів із метою досягнення бажаного результату для всієї держави – подолання незаконного збагачення та корупції загалом.

Ключові слова: корупція, незаконне збагачення, запобігання злочинам, спеціально-кримінологічні заходи запобігання.

SPECIAL CRIMINOLOGICAL MEASURES TO PREVENT ILLEGAL ENRICHMENT IN UKRAINE

Ruban Kateryna Pavlivna,
Candidate of Law, Associate Professor at the Department of Professional and Special Disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

Tsvihunenko Vladyslav,
Cadet (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The article proposes a series of special-criminological measures to prevent illegal enrichment in Ukraine. Establishing a tax electronic declaration for civil servants. Since there is a connection between Art. 366-1"Declaration of Invalid Information" of the Criminal Code of Ukraine from Art. 368-2 "Illegal Enrichment" of the Criminal Code of Ukraine. Initiation in a court by a specially authorized entity (for example, a prosecutor, employee of the National Agency for the Prevention of Corruption) a claim for recognition of a fictitious marriage or divorce of a civil servant if he tries to avoid criminal liability for illegal enrichment. Verification of the legality of concluded contracts, transactions (transactions) by civil servants. This is a simplified scheme № 1 of illegal enrichment. Removing the confrontation between the prosecutor's offices and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Anticipating the "exit from the shadow" of the legislation as a possibility of exemption from criminal liability for a civil servant. Offshore ban for Ukrainian officials and officials. The introduction of Art. 52 "On the Prevention of Corruption" of the Law of Ukraine should be initiated to prohibit a civil servant from having a foreign currency account in the non-profit jurisdictions of the European Union for tax purposes, which is evidence of Ukraine's compliance with international standards. Increase of sanctions in Art. 368-2 "Illegal enrichment" of the Criminal Code of Ukraine, which will, as a result, increase the severity of this crime. Such changes will allow law enforcement officers to better disclose and investigate the facts of illegal enrichment of civil servants. As anti-corruption officials (detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, investigators of the National Police of Ukraine) will be able to use secret investigative (search) actions. Changes to Part 2 of the Art. 246 of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the inclusion in the list of grounds for conducting secret investigatory (search) actions for adjacent to the illicit enrichment of crimes. Amendments to the Law "On Prevention of Corruption" on the elimination of gaps in the concept of "close persons". Making changes to the understanding and application of statutory restrictions for civil servants in obtaining gifts and their collaboration with relatives. Completion of the reform of specially authorized counter-corruption actors. Mandatory use of lie detector in recruiting law enforcement and anti-corruption authorities.

Anticorruption legislative framework was analyzed to achieve the goals of special and criminological measures to prevent unlawful enrichment. Changes will require rules that determine the jurisdiction of the prosecutor's office and the special anti-corruption prosecutor's office. The ways of implementing the necessary changes to certain legislative acts are

outlined in order to achieve the desired result for the whole state – is to overcome illegal enrichment and corruption in general.

Key words: corruption, illegal enrichment, prevention of crimes, special-criminological preventive measures.

Корупція як суспільне явище має латентний характер. Вершиною цієї проблеми є вчинення корупційних злочинів (отримання і давання хабара (неправомірної вигоди), зловживання службовим становищем та інші). Проте, як показує статистика, зазначені прояви корупції займають лише частину можливих форм корупційних діянь. Інший бік корупції зовні прихований від суспільства, і його проявом в очах громадян є невідповідність доходів і видатків посадовців обійманим посадам, виконуваним функціям. Криміналізація незаконного збагачення є одним із найбільш ефективних інструментів боротьби з корупцією. Це дає змогу країнам переслідувати корумпованих державних службовців і конфіскувати доходи, одержані злочинним шляхом.

Хоча є низка нормативно-правових актів, що регулюють незаконне збагачення навіть на міжнародному рівні, але розслідування та розкриття цього злочину не дають бажаних результатів. Для пересічних громадян стає очевидним усе більше поширення у владних колах цього кримінального правопорушення, не відбувається належної реалізації цієї кримінальної норми. Відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень було винесено лише 5 вироків за вчинення такого злочину, як незаконне збагачення, а саме починаючи з 4 березня 2015 року [1], оскільки лише тоді у диспозиції ст. 368-2 КК України було зазначено, що незаконне збагачення – це набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі.

Кримінально-правову кваліфікацію незаконного збагачення досліджували такі українські науковці: Л.П. Брич, О.І. Гузоватий, О.П. Денега, О.О. Дудоров, В.М. Кириченко, О.О. Книженко, М.В. Кочеров, В.Н. Кубальський, М.І. Мельник, Д.Г. Михайленко, В.І. Осадчий, О.О. Руденко, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, Т.М. Тертиченко, Р.В. Трофименко, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, О.Ю. Шостко, І.М. Ясінь. Результати наукових досліджень кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, зокрема кримінально-правової кваліфікації цього злочину, знайшли відображення у захищених дисертаціях, зокрема, О.І. Гузоватого, О.П. Денеги, М.В. Кочерова, І. М. Ясінь, а також наукових статтях, проте більшість робіт торкається кримінально-правових аспектів незаконного збагачення, наприклад оптимальної конструкції складу, кримінально-правової кваліфікації цього злочину. Втім, у науці кримінології відсутні ґрунтовні дослідження запобіжних заходів незаконного збагачення загалом і спеціально-кримінологічних зокрема.

Метою статті є визначення низки спеціально-кримінологічних заходів запобігання незаконному збагаченню в Україні, актуальних для нашої держави, із окресленням шляхів їх реалізації.

Розпочинати дослідження треба із спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, до яких, за Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, належать такі: органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції [2]. Наприклад, детективи Національного антикорупційного бюро станом на кінець січня 2018 року розслідували понад 100 епізодів незаконного збагачення та декларування недостовірних даних (ст. ст. 368-2 та 366-1 КК України відповідно). Половина з цих епізодів зареєстрована за результатами аналізу відомостей з Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій та місцевого самоврядування (так звана «система електронного декларування») [3].

Можливість використання спеціально-кримінологічних заходів запобігання незаконному збагаченню пов'язана із нормами чинного законодавства, зокрема Кримінального кодексу (далі – КК) України [4], Кримінального процесуального кодексу України [4], Закону України (далі – ЗУ) «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, ЗУ «Про запобі-

гання корупції» [2] від 14 жовтня 2014 року, ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року та інших нормативно-правових актів, включно з міжнародними стандартами, відповідно до ратифікованих Україною конвенцій [6, 7].

Зазначимо найважливіші, на наш погляд, спеціально-кримінологічні заходи для подолання незаконного збагачення в Україні.

По-перше, це зробити загальнообов'язковим для всіх службових осіб податкове електронне декларування. Як відомо, факт вчинення такого злочину, як незаконне збагачення, зазвичай стає явним після перевірки електронних декларацій державних службовців. Це також показує нам певну взаємозалежність ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації» КК України зі ст. 368-2 «Незаконне збагачення» КК України. Під час безпосередньої перевірки в деклараціях інформації не лише про доходи, але й про податки спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, відповідно, включно з органами прокуратури, буде значно легше виявляти та розслідувати такий злочин, як незаконне збагачення, та буде більша доказова база для притягнення винних до кримінальної відповідальності. Наприклад, якщо особа – суб'єкт декларування – сьогодні зазначає чималі статки як грошові активи (готівка вдома, кошти на депозитах тощо), пояснюючи це попередніми вдалими виграшами в лотереях (іноді одразу в декількох), то із введенням не просто декларування майна, а саме податкового перевірити справжність таких даних значно легше. Адже якщо податки із отримання виграшу у відповідному розмірі були сплачені декларантом, то, відповідно, походження таких коштів є законним.

По-друге, брати до уваги міжнародну практику та спробувати метод «вихід із тіні», тобто певний компроміс між державою та особою, що вчинила злочин, передбачений ст. 368-2 «Незаконне збагачення» КК України. Компроміс буде полягати в тому, щоб передавати частину або всі активи, що особа набула незаконним способом, в дохід держави, при цьому особу частково або повністю буде звільнено від кримінальної відповідальності. Звичайно для реалізації цього компромісу законодавчим органам України доведеться вносити певні зміни в чинне законодавство, навіть запровадити новий окремий закон.

По-третє, потрібно звернути увагу на фіктивний шлюб або розлучення. Слово «фікція» похідне від латинського fictio – вигадка. Фікція – щось неіснуюче, уявне, несправжнє. Фіктивний – уявний, видається за дійсне [8].

Адже є випадки, коли створюється фіктивний шлюб у злочинних цілях. Іноді навіть для вчинення таких злочинів, як шахрайство, крадіжка, та, звичайно ж, незаконне збагачення. Чи є шлюб фіктивним, тобто недійсним, чи ні, регулює розд. 2 гл. 5 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [9]. Нагадаємо, що шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім ю. А саме: особа, створюючи фіктивний шлюб з іншою особою, переписує на неї все майно та передає їй усі активи, що були здобуті злочинним шляхом, зокрема скоєнням такого злочину, як незаконне збагачення. А також досить часто ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» – для того, щоб надалі уникнути кримінальної відповідальності. Для вирішення цієї проблеми звернемо увагу на законодавство США. Звичайно, скільки пар в Америці одружені фіктивно, точно не знає ніхто. Статистика відсутня. Але все-таки є певна статистика фіктивних шлюбів. За даними правозахисних організацій, з 1998 по 2007 рік було укладено понад 2 мільйони фіктивних шлюбних союзів. У 2005 році 8 % віз нареченого і нареченої виявлялися фіктивними, тобто офіцерам міграційної служби вдавалося розкрити аферу [10].

Громадянину США, який свідомо вплутався у такий фіктивний шлюбний процес, загрожує реальний тюремний термін до 5 років і грошовий штраф до 250 тисяч американських доларів. Імміграційна та митна поліція США нагадує про це в брошурі, випущеній для громадян США. Звідси і ціна ризику: за право взяти собі у дружину або за чоловіка ризиковані американці просять від 15 до 45 тисяч американських доларів [10].

Окрім того, поряд із фіктивним шлюбом стоїть і фіктивне розлучення. На законодавчому рівні це регулює ст. 108 Сімейного кодексу (далі – СК) України. Фіктивне розірвання шлюбу – це абсолютно нове для нашого сімейного законодавства поняття. Спираючись на зміст статті, що коментується, його можна визначити як таке розірвання шлюбу органом РАЦСу, яке було здійснене подружжям не з метою припинення шлюбних відносин і подальшого сімейного життя, а з якоюсь іншою метою [9]. Іноді ця мета і є уникненням кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Особа, розлучаючись з іншою, залишає на неї все своє майно та активи, при цьому зовсім не змінюючи сімейного характеру стосунків із нею. Отже, маємо можливість сказати, що це якраз спрощена схема № 1 для незаконного збагачення, оскільки тільки саме колишнє подружжя може звертатися до суду із позовом про визнання розлучення недійсним.

З цих міркувань очевидною стає відсутність вирішеності цього питання на законодавчому рівні, а саме уповноваженої особи від імені держави (наприклад, прокурора, працівника НАЗК), яка була б наділена правом ініціювати в суді факт перевірки шлюбу (або розлучення) державного службовця, якого підозрюють у незаконному збагаченні у наявності (або відсутності) ознак фіктивності.

По-четверте, під час перевірки електронних декларацій звертати увагу, які саме документи підтверджують набуття активів службовою особою. Адже особи, які надають ці активи, можуть говорити, що ці документи є недійсними і що вони не брали участі в їх складанні. Але є інша проблема, з якою ще важче боротися, а саме: досить часто особа незаконно збагачується без укладення певних правочинів. Тобто без укладення певних договорів, угод, спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. І тому під час розслідування незаконного збагачення слабкою стає доказова база, тому що особи не визнаватимуть своєї вини і не має документів, які вказують на набуття цих активів.

По-п'яте, взаємодія спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (органи Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції). Важливо також не перешкоджати один одному, адже іноді злочинці саме цього q добиваються, тому що при цьому досудове розслідування незаконного збагачення може стояти на місці та взагалі не прогресувати. Відповідно, винні не будуть притягуватися до відповідальності, встановленої законом. Натомість взаємодія представників спеціально-уповноважених органів на протидію корупції має полягати в обміні досвідом, наданні певної інформації один одному та будь-якої допомоги під час досудового розслідування за вчинення злочину, передбаченого ст. 368-2 КК України, задля притягнення до кримінальної відповідальності винної у незаконному збагаченні особи.

По-шосте, необхідним є підвищити кримінальну відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 368-2 «Незаконне збагачення» КК України. Адже ця стаття має 3 частини. Згідно з ч. 1 злочин є невеликої тяжкості, за ч. 2 цієї статті – злочин є середньої тяжкості та лише згідно з ч. 3 злочин є тяжким. Оскільки негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) можливо проводити лише за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, то можливість проводити їх є лише за вчинення незаконного збагачення службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, тобто за ч. 3 ст. 368-2 КК України. Безперечно, що проведення НСРД забезпечить більш чітке та вдале досудове розслідування незаконного збагачення, адже воно дає змогу отримати набагато більше доказів, аніж під час проведення звичайних слідчих дій. Отже, є пропозиція застосувати більш сувору відповідальність за вчинення незаконного збагачення, а саме: підвищити ступінь тяжкості кожної частини ст. 368-2 КК України на один ступінь, таким способом відкривши можливість проведення НСРД за будь-які суспільно-небезпечні дії, пов'язані з незаконним збагаченням в Україні.

По-сьоме, доцільним було б ініціювати перед суб'єктами права законодавчої ініціативи внесення змін до ч. 2 ст. 246 «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій» КПК України щодо кримінальних проваджень, за якими дозволено проведення НСРД. А саме: включити до наявного переліку суміжні з незаконним збагаченням злочини, зо-

крема корупційні злочини, визначені у примітці ст. 45 КК України, та правопорушення, пов'язане з корупцією, визначене ст. 366-1 КК України. Оскільки ця стаття про декларування недостовірної інформації є доказовим базисом у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, а такі злочини, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, можуть виступати саме способами вчинення суспільно-небезпечного діяння, за ст. 368-2 КК України.

По-восьме, ініціювати внесення до ст. 52 «Про запобігання корупції» Закону України заборони особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, мати валютний рахунок у країнах некомерційних юрисдикцій Європейського Союзу для цілей оподаткування, що, у свою чергу, є свідченням дотримання Україною міжнародних стандартів.

Наприклад, міністри фінансів ЄС на зустрічі в Брюсселі нарешті прийняли рішення і склали перший чорний список офшорів. Як і планувалося раніше, зробили вони це до грудня 2017 року. Після довгого підготовчого етапу до нього увійшли 17 країн: Американське Самоа, Бахрейн, Барбадос, Гренада, Гуам, Макао, Маршаллові острови, Монголія, Намібія, Об'єднані Арабські Емірати, Палау, Панама, Самоа, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго (який вважається останньої податковою гаванню), Туніс і Південна Корея. Це – ті країни, які не вжили достатніх заходів щодо зміни законодавства і з боротьби з ухиленням від податків на прохання ЄС. Намібія – єдина країна, яка взагалі не зробила жодних кроків, щоб змінити своє становище. На окрему увагу заслуговує «сірий» список із 47 країн [11]. У нього входять країни, які нині не відповідають вимогам ЄС, але показали, що готові змінитися і дотримуватися податкової прозорості та чесності [12].

Безперечно, без визначення належних повноважень прокурорів, як-от спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) щодо встановлення таких рахунків, ці запропоновані зміни залишаться нереалізованими. Відповідно, що змін потребуватимуть також норми, які визначають юрисдикцію органів прокуратури загалом і САП зокрема.

По-дев'яте, з огляду на заборону державному службовцю (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) отримувати у дохід будь-які цінності, окрім тих, що дозволені Законом України «Про запобігання корупції», а це, зокрема, подарунки від близьких осіб, загальнодоступні знижки на товари, послуги, виграші, призи, премії, бонуси, є потреба усунення прогалин у визначеннях, передбачених у цьому нормативно-правовому акті. Адже перелік близьких осіб відрізняється від звичного переліку близьких родичів за сімейним законодавством. Важко відповісти, чому у вищезазначеному головному антикорупційному законі серед близьких осіб не вказані рідний дядько, рідна тітка, племінник, племінниця. Тобто отримувати від них подарунки є забороненими діяннями, натомість працювати у їх прямому підпорядкуванні, відповідно, є дозволеним.

Десятим пунктом є завершення реформи із формування спеціально-уповноважених суб'єктів із протидії корупції з обов'язковим використанням при цьому детектора брехні, адже висока кваліфікованість повинна ґрунтуватися на щирості та відвертості. Не можна очистити державу брудними руками. Відповідно, закон про використання цього детектора є нагальною необхідністю.

Отже, можемо визначити такі спеціально-кримінологічні заходи запобігання незаконному збагаченню в Україні: встановлення податкового електронного декларування для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; ініціювання в суді спеціально уповноваженим суб'єктом (наприклад, прокурором, працівником НАЗК) питання про фіктивність шлюбу або розлучення державного службовця як способу уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення; перевірка законності укладених правочинів суб'єктами, на яких поширюється дія Закону «Про запобігання корупції»; усунення протистояння за повноваження між спеціальними суб'єктами у сфері протидії корупції; передбачення в законодавстві методу «виходу із тіні» як обставини звільнення від кримінальної відповідальності; заборона офшоротизації українських чиновників і посадовців; підвищення ступеню тяжкості злочину, передбаченого

ст. 368-2 КК України; внесення змін до ч. 2 ст. 246 КПК України щодо включення до переліку підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій для суміжних із незаконним збагаченням злочинів; внесення змін до Закону «Про запобігання корупції» щодо усунення прогалин у понятті «близькі особи» і, відповідно, змін у розумінні та застосуванні передбачених обмежень для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування щодо одержання подарунків та їхньої спільної роботи із близькими особами; завершення реформи спеціально уповноважених суб'єктів із протидії корупції з обов'язковим використанням детектора брехні під час комплектування цих органів працівниками.

Список використаних джерел:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р., в останній чинній редакції від 31 серпня 2018 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
3. Національне антикорупційне бюро України. Офіційний сайт. URL: https://nabu.gov.ua.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (A/RES/58/4) від 31 жовтня 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101?nreg=994_101&find=1&text=%ED%E5%E7%E0%EA%EE%ED&x=0&y=0#w11.
8. Фіктивний шлюб: випадки застосування, правове підґрунтя, юридична відповідальність. URL: http://kafedr.at.ua/publ/konsultacija_jurista/fiktivnij_shljub_vipadki_zastosuvannja_pravove_pid_runtja_juridichna_vidpovidalnist/3-1-0-313.
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р., в останній чинній редакції від 28 серпня 2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.
10. Фіктивний шлюб у США: скільки платять та чим ризикують іммігранти. URL: http://svitua.com.ua/news/201610/966-fiktyvnyy-shlyub-ssha-skilky-platyat-chym-ryzykuyut.
11. Okunev J. ЕС опубликовал список оффшоров: 17 стран в чёрном списке и 47 в «сером». 6 декабря 2017 г. URL: https://offshorewealth.info/tax-planning/the-eu-has-published-a-list-of-offshore-companies-17-countries-in-the-black-list.
12. The EU list of non-cooperative jurisdictions for tax purposes. Council of the European Union conclusions (adopted on 5/12/2017). URL: http://www.consilium.europa.eu/media/31945/st15429en17.pdf.

УДК 343.2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сийплокі Микола Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу (Ужгородський національний університету, м. Ужгород, Україна)

У статті здійснено кримінально-правовий аналіз законодавства про кримінально-правовий захист державної та недержавної охоронної діяльності. Аналізується відповідне законодавство країн колишнього СРСР і розвинених країн Європи та світу. Наголошується на важливості урахування закордонного досвіду кримінально-правової протидії злочинам у сфері державної та недержавної охоронної діяльності. Надаються авторські пропозиції щодо вдосконалення національного кримінального законодавства в цій сфері.

Ключові слова: охоронна діяльність, правоохоронна діяльність, законодавство про кримінальну відповідальність, спеціальний суб'єкт злочину, детективна діяльність, приватна правоохоронна діяльність.

FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL DEFENSE OF PROTECTIVE ACTIVITIES

Syiploki Mykola Vasylovych,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Process (Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine)

In the article the criminal-law analysis of the legislation on criminal-legal protection of state and non-state security activities was carried out. The relevant legislation of the countries of the former USSR and developed countries of Europe and the world is analyzed. It is emphasized the importance of taking into account the foreign experience of criminal legal counteraction to crimes in the field of state and non-state security activities. The authors' suggestions on perfection of the national criminal legislation in this sphere are given.

Key words: security activity, law enforcement activity, legislation on criminal liability, special subject of crime, detective activity, private law enforcement activities.

Вдосконалення законодавства України про кримінально-правовий захист охоронної діяльності неможливе без дослідження й аналізу кримінального законодавства інших країн. Це є необхідним для залучення передового досвіду країн світу у кримінально-правовій протидії злочинам у сфері здійснення державної та недержавної охоронної діяльності.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз чинного законодавства країн колишнього СРСР та розвинених країн Європи з протидії правовими засобами злочинам у сфері охоронної діяльності й урахування позитивного досвіду в національному законодавстві.

Спочатку розглянемо законодавство про кримінальну відповідальність країн колишнього СРСР. У 2014 році в Республіці Казахстан був прийнятий новий закон про

кримінальну відповідальність [1]. Пункт 2 ч. 2 ст. 99 передбачає кримінальну відповідальність за вбивство особи та її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням професійного чи громадського обов'язку. Варто звернути саме на вдалу редакцію, на наш погляд, цієї кримінально-правової норми. Вона визначає, що потерпілим від цього злочину може бути будь-яка особа, а не тільки службова, і, особливо, те, що потерпілими можуть бути близькі особи. Це поняття охоплює як близьких родичів, так і інших осіб, у долі яких зацікавлена особа, що виконує службовий, професійний або громадський обов'язок. Ст. 178 Кримінального кодексу (далі – КК) Республіки Казахстан встановлює відповідальність за посягання на життя і здоров'я президента Республіки Казахстан із метою припинити його діяльність або помститися за таку діяльність. Звертаємо увагу на те, що інші державні діячі, а також громадські діячі не є потерпілими від цього злочину. Особи, які здійснюють замах на життя таких осіб, підлягають відповідальності за п. 2 ч. 2 ст. 99, про яку говорилося вище. Цікавою і, на наш погляд, неоднозначною нормою є ст. 177 КК Республіки Казахстан, яка визначає покарання за посягання на життя першого президента Республіки Казахстан – лідера нації, яке вчинено з метою перешкоджання його законній діяльності або помсти за таку діяльність. При чому цей злочин може бути вчинений як під час виконання потерпілим обов'язків, так і після. Таке виділення окремого потерпілого є зайвим. На наш погляд, це є порушенням принципу рівності всіх перед законом.

Норми, які передбачають відповідальність за окремі службові злочини проти працівників правоохоронних органів, є майже ідентичними з відповідними нормами кримінального законодавства нашої країни. Варто зазначити, що КК Республіки Казахстан має в собі норму, яка безпосередньо визначає кримінальну відповідальність за перевищення повноважень керівником або службовцем приватної охоронної служби. Наприклад, ст. 252 визначає, що перевищення керівником або службовцем приватної охоронної служби повноважень має місце у тому разі, коли винна особа виходить за межі повноважень, які надані їй згідно з ліцензією, діє всупереч завданням своєї діяльності, якщо діяння вчинено із застосуванням насильства або погрозою його застосування. Як кваліфікований склад цього злочину визнається вчинення вказаних дій із застосуванням зброї чи спеціальних засобів або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Покарання за цей злочин передбачено позбавлення волі до восьми років та позбавлення права займатися такою діяльності строком до п'яти років. Цей злочин є у главі «Кримінальні правопорушення проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях».

Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки передбачає також низку статей про злочини, які можуть бути вчинені у сфері охоронної діяльності. Наприклад, ст. 120.2.3. встановлює відповідальність за вбивство потерпілого або його близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку. У свою чергу, ст. 120.2.11 як кваліфіковане вбивство визнає вбивство, яке поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом [2, с. 146–147]. Відмінною від законодавства України є кримінально-правова норма, яка визначає відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Вона не містить переліку осіб, які визнаються потерпілими від цих злочинів. Разом із такими особами до потерпілих від цього злочину законодавець зараховує представника іноземної держави. Цей злочин безпосередньо в законі називається терористичним актом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину є мета, якою виступає припинення службової або політичної діяльності чи помста за таку діяльність. Передбачається відповідальність за низку службових злочинів, до яких належать перевищення посадових повноважень, привласнення повноважень таких осіб, службова халатність та опір чи насильство щодо представника влади. Ст. 301 як злочин визнає розголошення відомостей про заходи безпеки, які застосовуються щодо працівників суду та співробітників правоохоронних органів. У принципі вона за ознаками схожа з відповідною кримінально-правовою нормою законодавства України. Подібною до нашого законодавства є

норма про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про заходи, які застосовуються щодо осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Майже аналогічними з українськими є кримінально-правові норми законодавства Республіки Білорусь. Воно встановлює відповідальність за вбивство та несення тяжких тілесних ушкоджень потерпілому або його близьким у зв'язку зі здійсненням ним службової діяльності або виконанням громадського обов'язку; вбивство та нанесення тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця; службові злочини [3, с. 213–214].

КК Республіки Білорусь містить у собі безпосередньо злочин, який може бути вчинений суб'єктом охоронної діяльності під час виконання своїх обов'язків. Ст. 220 встановлює кримінальну відповідальність за недоброякісне виконання особою, яка здійснює охорону майна, своїх обов'язків, що потягло за собою викрадення, знищення або пошкодження такого майна в особливо крупному розмірі за відсутності ознак посадового злочину.

Кримінальний кодекс Грузії зберіг традиції та підходи до досліджуваних злочинів. Він містить у собі норми про кримінальну відповідальність за вбивство особи у зв'язку з її службовою діяльністю чи виконанням свого громадського обов'язку. Потерпілими від цього злочину є також близькі родичі такої особи. Визначаються також покарання за вбивство та нанесення тяжкої шкоди за перевищення меж необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання злочинця; службові злочини тощо [4, с. 336–337]. Ст. 325 КК Грузії передбачає кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я та власність президента Грузії, інших політичних посадових осіб Грузії або членів їхніх родин у зв'язку з державною діяльністю цих посадових осіб. Ця норма істотно відрізняється від подібних у законодавствах країн, які досліджувалися раніше. У ній життя, здоров'я та власність вказаних осіб є об'єктами цього злочину. На наш погляд, посягання на власність особливо охоронюваних осіб є злочином, який має істотно меншу суспільну небезпечність, порівняно з посяганням на життя і здоров'я таких осіб. Тому не вважаємо таку редакцію вдалою.

У ст. 326 КК Грузії визначається, що злочином є напад на представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, яка користується міжнародним захистом, або на їхні службові або житлові приміщення або транспортні засоби, а також посягання на життя, здоров'я, власність членів їхніх сімей з політичних мотивів або з метою ускладнення міжнародних відносин. Треба зазначити, що такі особи та їхнє майно підлягають охороні правоохоронних органів країни знаходження. Ст. 353 законодавства про кримінальну відповідальність Грузії встановлює покарання за опір працівнику поліції з метою втрутитися в його діяльність або примушування його до незаконних дій, поєднаних із насильством або погрозою його застосування. Це повною мірою стосується працівників поліції, які здійснюють охоронну діяльність. У КК Грузії передбачена відповідальність за розголошення відомостей про заходи захисту працівників правоохоронних органів і членів їхніх родин із метою перешкоджання їхній службовій діяльності (ст. 354).

Цікавим із позиції оцінювання рівня захисту охоронної діяльності, її об'єктів і суб'єктів є кримінальне законодавство Республіки Таджикистан. Окрім норм, які досліджувалися нами раніше, воно визначає як кваліфіковане вбивство вбивство, що вчинено працівником правоохоронного органу або військовослужбовцем.

На відміну від інших, КК Республіки Таджикистан містить у собі окремі норми, які безпосередньо стосуються охоронної діяльності та її суб'єктів. Наприклад, ст. 297 передбачає відповідальність за перевищення керівником чи службовцем приватної охоронної чи детективної служби повноважень, які надані їм згідно з ліцензією, всупереч завданням своєї діяльності, якщо це діяння вчиняється із насильством або погрозою його застосування. Як кваліфікований склад визначається вчинення цього злочину із застосуванням зброї або спеціальних засобів чи якщо діяння спричинило тяжкі наслідки [5, с. 309–310]. До речі, цей злочин є в главі, яка містить злочини у сфері економічної діяльності. Цікавою, але неоднозначною є норма, що передбачена ст. 327 КК Республіки Таджикистан. Вона визнає злочином незаконне утримання

особистої охорони (тілоохоронців), а також використання військової техніки з цією метою. Складно уявити взагалі, що військова техніка опиняється в руках цивільних осіб. Законодавство цієї країни окремо встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, насильство щодо нього та образу представника влади під час виконання ним своїх службових обов'язків.

Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан дотримується загального для колишніх країн СРСР підходу і встановлює кримінальну відповідальність за вбивство або тяжке тілесне ушкодження особі чи її близьким у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадянського обов'язку; спричинення смерті або тяжкого тілесного ушкодження за перевищення меж необхідної оборони або за перевищення меж, необхідних для затримання злочинця; зловживання владою або посадовими повноваженнями; перевищення влади або посадових повноважень; посадову халатність і бездіяльність влади [6]. Ст. 172 встановлює покарання за неналежне ставлення особи до виконання своїх обов'язків з охорони майна, яке потягло його викрадення, пошкодження або знищення, що спричинило велику шкоду, за відсутності ознак посадового злочину.

Подібні норми містяться також у Кримінальному кодексі Республіки Молдова. У ньому міститься ст. 200, яка безпосередньо передбачає кримінальну відповідальність суб'єктів охоронної діяльності. У ній визначається, що карається злочинно-недбале ставлення до своїх обов'язків особи, якій доручена охорона майна власника, що потягло викрадення, знищення, пошкодження, втрату або загибель цього майна у великих та особливо великих розмірах. Ст. 342 КК Республіки Молдова передбачає відповідальність за замах на життя державного діяча. Але перелік осіб, які визнаються потерпілими від цього злочину, є набагато меншим, ніж у нашій країні. До них належать президент Республіки Молдова, голова парламенту та прем'єр-міністр. Звертаємо увагу, що взагалі відсутні громадські діячі як потерпілі від цього злочину [7, с. 186].

Кримінальний кодекс Киргизької Республіки, навпаки, не містить вичерпного переліку потерпілих від вказаного злочину. Ст. 294 встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя державного або громадського діяча (терористичний акт) [8, с. 130].

Кримінальний кодекс Російської Федерації також містить низку норм, які встановлюють відповідальність за злочини, що посягають на охоронну діяльність [9]. Ст. 203 цього Кодексу безпосередньо встановлює кримінальну відповідальність за перевищення службових повноважень детективом або працівником приватної охоронної організації, який має посвідчення приватного охоронника. Таке перевищення передбачає дії, які виходять за межі повноважень, що визначаються законодавством, яке регламентує детективну та охоронну діяльність, що потягло істотне порушення прав та інтересів громадян або організацій, суспільства або держави. Як кваліфікований склад визначається вчинення цього злочину із застосуванням насильства або погрози його застосування або з використанням зброї чи спеціальних засобів, що потягло тяжкі наслідки. Суб'єкт цього злочину – спеціальний – детектив або приватний охоронець, який має відповідне посвідчення. Ст. ст. 317–319 КК РФ встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, насильство чи погрозу щодо нього та образу представника влади. Дві перші норми є подібними до кримінального законодавства України. Щодо останньої, то КК України не містить спеціальних норм про образу представника влади. На наш погляд, це є недоліком чинного законодавства. На жаль, професійна та людська честь і гідність представників влади (зокрема, правоохоронців) не захищаються нормами кримінального закону. Ст. 320 КК РФ як злочин передбачає розголошення відомостей про заходи безпеки, які застосовуються щодо посадової особи правоохоронного чи контролюючого органу, а також його близьких, якщо діяння вчинене з метою перешкодити його службовій діяльності. Як кваліфікуюча ознака цього злочину визначаються тяжкі наслідки.

Цікавою нормою, що виділяється серед законодавств про кримінальну відповідальність інших країн колишнього СРСР, є ст. 215.4 «Незаконне проникнення на охоронюваний об'єкт» КК РФ. Об'єктивна сторона цього злочину характеризується незакон-

ним проникненням на підземний або підводний об'єкт, який охороняється відповідно до законодавства РФ про відомчу або державну охорону, що вчинено неодноразово. Під незаконним розуміється проникнення всупереч чинному відповідному законодавству. Неодноразовим є проникнення після притягнення до адміністративної відповідальності за такі дії та в час дії адміністративного стягнення. Кваліфікуючими ознаками цього злочину є його вчинення за попередньою змовою групою осіб, пов'язане з умисним створенням загрози поширення відомостей, які становлять державну таємницю.

Далі розглянемо кримінальне законодавства розвинених країн Європи. Данія як монархічна країна встановлює окремо відповідальність за посягання на життя монарха та конституційного регента як особливо охоронюваних осіб [10, с. 107]. § 118 визначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи за здійснення нападу на будь-яку людину, яка діє згідно з державними обов'язками. Кваліфікуючими ознаками цього злочину є застосування насильства, погрози його застосування, погрози позбавлення потерпілого волі. У свою чергу, § 121 передбачає відповідальність за образу вказаних осіб.

Ст. 1 гл. 17 КК Швеції визначає, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка здійснює напад на потерпілого у зв'язку з виконанням останнім своїх обов'язків представника влади або здійснює такі дії з помсти за виконання особою таких обов'язків. Такі норми визначають, що злочином є примушування та перешкоджання виконання особою своїх службових обов'язків і насильницький опір такій особі (ст. ст. 2 та 4) [11, с. 142–143]. Такі дії можуть бути вчинені також із помсти за виконання потерпілим свого обов'язку.

Кримінальний кодекс Голландії містить норми, які передбачають відповідальність за посягання на життя осіб, що підлягають особливій охороні в цій державі [12, с. 43, 46–47]. До них належать король, королева, регент і голова дружньої іноземної країни. Кримінальна відповідальність настає також за насильство щодо таких осіб. Ці злочини вважаються закінченими з моменту смерті потерпілого або нездатності їх виконувати свої обов'язки. За посягання на життя короля та членів королівської родини встановлюється довічне позбавлення волі. Окремо караються насильницькі дії проти таких осіб. Відповідальність настає також за дискредитацію членів королівської родини. Щодо відповідальності інших осіб, то відповідальність настає на загальних підставах.

Кримінальний кодекс Швейцарії не містить норм, об'єктом яких є безпосередньо охоронна діяльність. Лише окремі норми можна зарахувати до таких, які охороняють права та інтереси в цій сфері. Ст. 285 КК Швейцарії встановлює відповідальність за насильство або погрозу проти органів або службовців. Ст. 286 визначає, що злочином є опір представнику влади під час виконання ним своїх обов'язків.

У свою чергу, ст. 312 встановлює кримінальну відповідальність за зловживання владою службовими особами з метою отримати вигоду або завдати матеріальної шкоди іншим особам [13, с. 273]. Злочином також визнається неналежне виконання своїх обов'язків службовою особою з метою отримати неправомірну вигоду для себе чи для інших осіб.

Кримінальний кодекс Республіки Польща містить низку норм про відповідальність за вчинення злочинів щодо особливо охоронюваних осіб. У цьому аспекті цікавими є норми про відповідальність за активний напад на президента Республіки Польща та образу такої особи (ст. 135 §§1 та 2). Зазначимо, що покарання за образу президента цієї країни може бути більш суворим, ніж за активний напад на нього. У першому випадку передбачається позбавлення волі до 3-х років, у другому – від 3 місяців до 5-ти років. Встановлюється також кримінальна відповідальність за активний напад на голову іноземної країни, керівника дипломатичного представництва та інших осіб, які охороняються особливими відповідними міжнародно-правовими актами.

Цікавою нормою законодавства про кримінальну відповідальність Польщі є п. 3 § 2 ст. 148. Ним як кваліфіковане вбивство визнається вбивство, що вчинено з мотивації, яка потребує особливого осуду [14, с. 125]. Законодавець не встановлює обмежено-

го переліку такої мотивації. Під нею розуміється група мотивів, які зумовлюють вчинення злочину винними особами. Такою мотивацією може бути потреба припинити службову діяльність або помститися за неї потерпілому. Це стосується також осіб, щодо яких здійснюються охоронні заходи, та осіб, що здійснюють такі заходи. Окремо передбачається відповідальність за насильство та погрозу насильством щодо службових осіб, зокрема представників правоохоронних органів.

Підбиваючи підсумки, треба зазначити таке:

1. Аналіз законодавства країн, які входили раніше в СРСР, дає нам змогу зробити висновок про те, що в них переважно містяться східні норми про злочини, які посягають на охоронну діяльність, її об'єкти та суб'єктів. У цих злочинах суспільні відносини, які забезпечують здійснення охоронної діяльності, виступають як додатковий безпосередній об'єкт злочинів. До них належать такі: посягання на життя державного чи громадського діяча, вбивства особи або їхніх близьких у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, окремі службові злочини та злочини проти працівників правоохоронних органів та осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки тощо.

2. Аналіз кримінального законодавства розвинених країн Європи дає нам змогу зробити висновок, що вони не містять безпосередньо норм, які посягають на охоронну діяльність. Вони визначають посилену відповідальність за злочини, які вчиняються щодо керівників країни або зарубіжних країн, які перебувають із візитом. Встановлюється також відповідальність за окремі службові злочини (зловживання владою, перевищення влади). Ці злочини можуть бути вчинені також у сфері здійснення охоронної діяльності. Отже, остання виступає, як правило, додатковим безпосереднім об'єктом таких злочинів. Більшість законів про кримінальну відповідальність цих країн окремо передбачає відповідальність за посягання на життя державних і громадських діячів; окремі кримінальні кодекси визначають як злочини невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків щодо охорони майна; передбачаються поряд зі злочинами, що вчиняються за перевищення меж необхідної оборони загальними суб'єктами, і подібними злочинами, але які вчиняються посадовими чи службовими особами, тобто спеціальними суб'єктами; окремі країни відмовилися від спеціальних норм, що передбачали кримінальну відповідальність за посягання на життя керівників країн, державних чи громадських діячів.

Список використаних джерел:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: http//online.zakon.kz.
2. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 356 с.
3. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 474 с.
4. Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.
5. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 410 с. С. 309–310.
6. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1995. 432 с.
7. Уголовный кодекс Республики Молдова. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 263 с.
8. Уголовный кодекс Киргизской республики. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1997. 236 с.
9. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: http://stykrf.ru.
10. Уголовный кодекс Дании. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 230 с.
11. Уголовный кодекс Швеции. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 320 с.

12. Уголовный кодекс Голландии. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 520 с.
13. Уголовный кодекс Швейцарии. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 350 с.
14. Уголовный кодекс Республики Польша. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.

УДК 343.851

ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Шайтуро Ольга Павлівна,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
(Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна)

У статті досліджені основні підходи до класифікації заходів протидії злочинності. Запропоновано змістово-галузевий підхід до систематизації заходів протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності, у результаті чого визначено конкретні видові групи останніх.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, злочинність, заходи протидії злочинності.

TYPES OF ANTI-CRIME MEASURES IN THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF COMBATING CRIME

Shaituro Olha Pavlivna,
Candidate of Law, Senior Lecturer of the
Department of Criminal Law Disciplines
Faculty of Law (V. N. Karazin Kharkiv
National University, Kharkiv, Ukraine)

The article investigates the main approaches to the classification of measures to combat crime. The content-industry approach to systematization of measures of counteraction of crime in the activity of local self-government bodies in the field of combating crime is proposed, and specific groups of measures of counteraction of crime in the activity of local self-government bodies are identified.

Key words: local self-government bodies, crime, measures to counteract crime.

Постановка проблеми. Заходи протидії злочинності спрямовані на визначення та ліквідацію причин існування та розвитку злочинності, окремих її проявів, а також факторів, які сприяють безпосередньому скоєнню злочинів. За допомогою їх застосу-

вання серед населення визначаються особи, схильні до вчинення кримінальних правопорушень, з метою подальшого корегування їхньої поведінки. Важливо відзначити, що заходи становлять предметну сферу діяльності відповідних суб'єктів протидії злочинності [1, с. 128]. Крім зазначеної прикладної цінності, останні виступають одним з елементів, який утворює предмет науки кримінології. Своєю чергою аналіз кримінологічної літератури засвідчив, що сутність заходів протидії злочинності, як видається, переважно здійснюється крізь призму їх класифікації. Необхідність класифікації заходів протидії злочинності зумовлюється їх значним переліком та різноманітністю.

Стан дослідження. Питанню класифікації заходів протидії злочинності приділили увагу такі вчені, як: В.В. Голіна [2, с. 54–68], Д.В. Жмуров [3, с. 114–116], А.П. Закалюк [4, с. 237], А.М. Ізовіта, Л.М. Прозументова, Р.Р. Салімзянова [5, с. 52–54], Ю.В. Нікітін [6, с. 107–108], В.Я. Цитряк [7, с. 59–60], А.В. Шеслер [8, с. 197–202], Н.С. Юзіков [9, с. 28] А.М. Яковлєв [10, с. 5]). Разом з тим діяльність органів місцевого самоврядування у сфері протидії була досліджена фрагментарно, що рівною мірою стосується класифікації заходів протидії злочинності в діяльності останніх.

Мета статті. Отже, мета цієї статті полягає у визначенні видів заходів протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Класифікація (від lat. classis «розгляд» + facio «роблю, розкладаю») як процес за своєю сутністю внутрішньо запрограмована на позначення двох категорій дій: по-перше, процесу розкладання на класи, по-друге, результату цього процесу – визначення системи співпідрядних понять (класів, об'єктів) якоїсь галузі знань [11, с. 212]

Своєю чергою нами проаналізовано основні підходи до групування заходів протидії злочинності всіх вищезазначених авторів, у результаті чого перші можна викласти залежно:

– від *масштабу застосування:* а) загальнодержавні заходи протидії злочинності поширюються на всю територію країни; б) регіональні (галузеві) заходи реалізуються в межах регіону, міста обласного чи районного значення, району, мікрорайону селища міського типу, села, селища або в межах конкретних суспільних відносин; в) контингентні заходи застосовуються щодо певних соціальних груп населення; г) заходи протидії злочинності, які спрямовані на конкретний об'єкт (як правило, юридичну особу); ґ) індивідуальні заходи адресуються конкретно визначеній особі;

– від *об'єкта впливу заходи протидії злочинності поділяються на ті, що спрямовані на причини й умови, які:* а) породжують виникнення злочинності як загального явища; б) сприяють поширенню конкретних видів злочинів; в) є визначальними факторами скоєння конкретних видів злочинів;

– від *суб'єкта реалізації:* а) заходи протидії злочинності, які здійснюються всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах визначених законом повноважень; б) заходи протидії злочинності, які здійснюються неурядовими організаціями; в) заходи протидії злочинності, які реалізують населення чи окремі громадяни;

– від *часу реалізації:* а) постійні (застосовуються безперервно); б) невідкладні заходи протидії злочинності (передбачають оперативне ситуаційне використання); в) тимчасові заходи протидії злочинності (втілюються протягом певного проміжку часу) тощо;

– від *рівня застосування:* а) загальні, застосовуються на рівні країни, регіону, а також інших адміністративно-територіальних утворень, є заходами непрямої дії, оскільки вони спрямовані на вирішення політичних, економічних, соціальних, культурних і інших проблем, які лише опосередковано впливають на зниження рівня злочинності; б) спеціальні, вони використовуються з однією метою − протидії злочинності та її окремим проявам; в) індивідуальні заходи запобігання злочинності застосовуються до конкретних осіб (категорій осіб), потенційно схильних до скоєння злочинів або до осіб, які вже вчиняли адміністративні чи кримінальні правопорушення задля попередження виникнення факту рецидиву з їхнього боку;

– від *методів впливу, які застосовуються під час здійснення заходів протидії злочинності:* а) заходи стимулювання передбачають застосування заохочень, тобто надання

особі благ матеріального та нематеріального характеру за вчинення нею суспільно корисних діянь; б) заходи відновлення, зокрема надання компенсацій – відшкодування завданої шкоди у грошовій або не грошовій формі; в) заходи покарання мають на меті притягнення винної особи до відповідальності і, як наслідок, примусове обмеження прав і свобод особи (в межах дозволених національним законодавством), а також завдання їй моральних страждань, наприклад внаслідок суспільного осуду; г) заходи безпеки (захисту) – «примусове обмеження поведінки фізичних і діяльності юридичних осіб, застосовувані за наявності зазначених у законі підстав і мають на меті запобігання шкідливого впливу джерела небезпеки» [3, с. 116];

– від *виду запобіжного впливу на злочинність:* а) ранні заходи передбачають безпосередній вплив на чинники, які негативно впливають на особистість та її формування, призводять до антигромадського способу життя, скоєння правопорушень (цивільних, адміністративних, дисциплінарних), оскільки така поведінка в прогресивному векторі веде до злочинної діяльності; б) безпосередні заходи протидії злочинності застосовуються до осіб, які потенційно схильні до скоєння злочину чи вже демонстрували девіантну поведінку, чи намагались скоїти злочин, але внаслідок тих чи інших обставин (наприклад, через недосягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність) не були притягнуті до відповідальності; в) попереджувальні заходи застосовуються до осіб, які скоїли злочини та до яких застосоване покарання, зокрема у вигляді позбавлення волі, та осіб, які перебувають під адміністративним наглядом;

– від *змісту та основної спрямованості:* а) соціально-економічні заходи протидії злочинності спрямовані на підвищення життєвого рівня населення, надання соціальних гарантій і передбачають здійснення громадського контролю за окремими процесами у сфері протидії злочинності; б) організаційно-управлінські заходи передбачають здійснення дій організаційного та управлінського характерів, зокрема прийняття управлінських рішень, задля підвищення рівня ефективності роботи правоохоронних і інших державних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю; в) соціально-психологічні заходи протидії злочинності спрямовані на утвердження здорового психоемоційного фону в суспільстві; г) ідейно-моральні заходи сприяють формуванню принципів, настанов і суспільних цінностей, які стимулюють виникнення правомірної поведінки в особи; г) правові заходи спрямовані на удосконалення національного законодавства у сфері протидії злочинності, зокрема шляхом усунення суперечностей і прогалин; д) технічні заходи протидії злочинності – це встановлення спеціальних технологічних засобів, існування яких суттєво ускладнюють скоєння злочину та дають змогу здійснити контроль за діяльністю, в межах якої вони можуть вчинюватись (встановлення сигналізації, касових апаратів, камер відеоспостереження чи відеореєстраторів і тому подібне); е) заходи соціальної допомоги та підтримки передбачені для застосування до тих категорій осіб, які потребують такої допомоги (наприклад, надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, при народженні чи усиновленні дитини, малозабезпеченим сім'ям, одиноким матерям на утримання дітей, проте вона має виражатись не тільки у матеріальній формі, а і включати моральну підтримку таким особам); є) педагогічні заходи мають місце під час виховання (перевиховання) особистості, прищеплення правильних моральних цінностей і звичаїв, формування стійкої громадянської позиції та правомірної поведінки, попередження виникнення девіантної поведінки у особи, насамперед у дітей, які перебувають у місцях позбавлення волі, мешкають у неблагополучних сім'ях, здійснюють (здійснювали) дрібні проступки та аморальні вчинки; ж) медичні заходи в сфері протидії злочинності застосовуються до осіб, які страждають психічними розладами, внаслідок чого схильні до злочинної діяльності; з) духовні заходи, зокрема ті, що мають релігійний характер, вони «піднімають духовність людей і тим самим можуть забезпечувати їх належну поведінку» [5, с. 54];

– від *цільового призначення:* а) загальні заходи протидії злочинності опосередковано втілюються в повсякденній діяльності державних і недержавних органів, які вирішують питання прямо не пов'язані із забезпеченням правопорядку в суспільстві, натомість їх

призначення полягає в тому, щоб підвищити якість умов життя громадян, знижувати рівень соціальної напруги населення, нейтралізувати негативні суспільні явища (наприклад, алкоголізм або наркоманію), а також створювати передумови для успішної реалізації спеціальних заходів протидії злочинності; як правило, відносяться до довготривалих, оскільки передбачають викорінення явищ, які, на жаль, уже досить тривалий час масово вражають населення та окремих його представників; є неефективними під час їх застосування щодо окремих сфер злочинності, зокрема професіональної, у такому разі перевага віддається спеціальним заходам, а загальні відіграють другорядну роль; б) спеціальні заходи протидії злочинності поділяються ще на два види: перший вид об'єднує заходи кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого характеру, а другі включають спеціально-кримінологічні заходи.

Щодо відмінності обох видів спеціальних заходів протидії злочинності, які виокремлюються залежно від їх цільового використання, Л.М. Прозументов, А.В. Шеслер розкривають першу в таких положеннях: «перша група заходів впливає насамперед на злочинність, спеціально-кримінологічні заходи, крім того, на її причини та умови; перша група заходів застосовується в основному органами кримінальної юстиції (в широкому сенсі), друга – більш широким колом суб'єктів; перша група заходів пов'язана з реалізацією кримінальної відповідальності, друга – з реалізацією інших (крім кримінальної відповідальності) заходів правового примусу (наприклад, контролю); спеціально-кримінологічні заходи виражаються не тільки в примусі, а й у наданні правопорушнику необхідної допомоги, а також у здійсненні виховного впливу на нього» [8, с. 198–199]. Отже, перші заходи реалізуються в межах діяльності щодо попередження злочинності, яка базується включно на нормах кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права та реалізуються в межах кримінальної політики, тоді як застосування інших (другої групи заходів) виходить за межі регулювання правових норм і частково носить соціальний характер, тяжіючи до кримінологічної політики.

Як видається, заходи протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності за аналогією із запропонованими варіантами можуть бути класифіковані відповідно до запропонованих критеріїв. Навіть залежно від суб'єкта реалізації заходи протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядуванні можуть бути поділені на такі, що реалізовуються обласними, районними, сільськими та селищними радами, виконавчими комітетами відповідних рад тощо. Разом з тим такий підхід не вирішує поставленого нами наукового завдання щодо розкриття сутності відповідних заходів.

Висновки. Отже, для групування заходів протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності вважаємо за необхідне комплексно використати такі критерії класифікації: зміст, основна спрямованість, приналежність до методу впливу.

У результаті вважаємо, що заходи протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності можуть бути розглянуті у складі таких груп: заходи протидії злочинності в межах реалізації проектів «Безпечне місто», заходи з надання правової допомоги, заходи соціально-економічного і культурного розвитку, заходи у галузі будівництва і благоустрою, заходи кримінологічного моніторингу, заходи з протидії окремим групам соціально-негативних явищ та правопорушень, ідеологічні (виховні) заходи.

Запропонований змістово-галузевий підхід до систематизації відповідних заходів дасть змогу скласти уявлення про сутність та потенціал правозастосовної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності, що становить предмет подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: питання та відповіді / кол. авторів: О.О. Авдеєв, А.А. Васильєв та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова. Х.: Золота миля, 2015. 324 с.

2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. Х.: Право, 2009. 288 с.

3. Жмуров Д.В. Криминология в схемах и таблицах (общая часть). Иркутск, 2012. 131 с.

4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. / К.: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

5. Криминология: учебное пособие / С.Л. Алексеев, Р.Р. Салимзянова; под ред. А.Ю. Епихина. Казань: ЧОУ ВПО «Академия социального образования», 2013. 212 с.

6. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.

7. Кримінологія: навчально-методичний посібник / В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук, Ю.О. Стрелковська, А.І. Марчук, А.М. Ізовіта, С.А. Ілько, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.

8. Криминология (Общая часть): учебное пособие / Л.М. Прозументов, А.В. Шеслер. Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. 284 с.

9. Кримінологія: навчальний посібник для підготовки до екзаменів / Т.В. Корнякова, Н.С. Юзікова. Дніпропетровськ, 2015. 100 с.

10. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. Горький, 1997. 127 с.

11. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. М.: ИНФРА-М, 1997. 576 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

РОЛЬ ЗАХИСНИКА В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Гевко Віктор Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Інститут права імені князя
Володимира Великого Міжрегіональної
академії управління персоналом,
м. Київ, Україна)

Бура Олена Вікторівна,
аспірант (Інститут права імені князя
Володимира Великого Міжрегіональної
академії управління персоналом,
м. Київ, Україна)

У статті розглянуто теоретичні, правові та організаційні питання ролі захисника під час реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування в аспекті його функції, процесуальних прав та організаційних моментів.

Ключові слова: засада змагальності сторін, захисник та його процесуальні права, право підозрюваного на захист, судове обмеження конституційних прав підозрюваного на стадії досудового розслідування, докази та їх допустимість у кримінальному провадженні.

THE ROLE OF THE DEFENDER IN REALIZING THE PRINCIPLES OF COMPETITION AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Hevko Viktor Vasylovych,
Candidate of Law, Associate Professor
(Volodymyr the Great Educational
and Scientific Institute of Law of the
Interregional Academy of Personnel
Management, Kyiv, Ukraine)

Bura Olena Viktorivna,
Postgraduate Student (Volodymyr the
Great Educational and Scientific Institute
of Law of the Interregional Academy of
Personnel Management, Kyiv, Ukraine)

This article deals with the theoretical, legal and organizational issues of the role of the defender in the course of implementing the principles of competition at the stage of pre-trial investigation from the point of view of its function, procedural rights and organizational moments.

Key words: basis of adversarial parties, defender and his procedural rights, right of the suspect to defend, judicial restriction of the constitutional rights of the suspect at the stage of pre-trial investigation, evidence and their admissibility in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Обраний стратегічний курс нашої держави на європейську інтеграцію зобов'язує приводити законодавство до європейських стандартів. У зв'язку з цим також проведено судову реформу, реформу прокуратури, прийнято закон «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» тощо. Застосування нового законодавства в практичній діяльності органів досудового розслідування та суду висвітлює як його переваги, так і недоліки. У контексті цих змін важливим є розглянути роль захисника в реалізації засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування з погляду теорії та практики функціонування правових інститутів, які мають забезпечити належні умови для досягнення завдань кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі приділяв увагу у своїх наукових працях ряд науковців, таких як В.М. Галкін, С.О. Ковальчук, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, М.М. Міхеєнко, О.О. Мохонько, М.А. Погорецький, Б.В. Романюк та інші. Проте досі залишається низка невирішених питань. Дія норм нового Кримінального процесуального кодексу (2012 р.) висвітлює окремі суперечливі моменти між сторонами кримінального провадження, на які необхідно знайти науково обґрунтовані відповіді.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово у своїх рішеннях звертав увагу на те, що змагальність є фундаментальним принципом судового розгляду. Наприклад, у справі «Салов проти України», зокрема у п. 87 ЄСПЛ, вказав, що «принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них» [1].

Втілення засади змагальності на стадії досудового розслідування у вітчизняному кримінальному процесі почало реалізовуватись лише після здобуття Україною незалежності. Адже положення Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі – КПК) не містили норм, через які була б можливість реалізації цієї засади. Тому її впровадження відбувалось поетапно. Спочатку це було у вигляді внесених змін до КПК, а закінчилось прийняттям у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України.

У пояснювальній записці до проекту нового Кримінального процесуального кодексу було зазначено, що ситуація, за якої на розгляд суду надходить справа і додані до неї докази, які сформовані винятково стороною обвинувачення, не дає підстав для висновку про змагальність кримінального процесу та рівність процесуальних можливостей його сторін [2]. Ба більше, в новому Кримінальному процесуальному кодексі України стороні обвинувачення заборонено направляти до суду матеріали кримінального провадження, окрім обвинувального акта та додатків до нього, які не містять доказів та не можуть вплинути на думку судді стосовно вини (невинуватості) особи ще до того, як він почне судовий розгляд. Таке положення закону цілком виправдане, адже внутрішнє переконання суді має формуватись, так би мовити, з «чистого аркуша», без будь-яких попередніх впливів до того, як він почне досліджувати докази в межах судового засідання.

Відштовхуючись від поняття захисту в кримінальному провадженні, треба звернутись до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де п. 5 ч. 1 ст. 1 зазначає, що захист – це вид адвокатської діяльності, який полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх

застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Змагальність у кримінальному провадженні можна визначити як спеціальні процесуальні умови, що забезпечуються нормами кримінального процесуального права, за яких сторони процесу через відповідні процесуальні засоби можуть реалізувати своє право збирати та подавати докази, що відображають їхню правову позицію, до слідчого судді, суду та доводити перед ними їхню переконливість. Засада змагальності не може бути в повному її обсязі реалізована на стадії досудового розслідування. На час розслідування матеріали кримінального провадження, а також планування та проведення окремих слідчих дій не можуть бути оголошені до їх завершення та отримання результатів. Наприклад, ст. 222 КПК України передбачає недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування під острахом понесення кримінальної відповідальності. Слідчий не узгоджує із захисником свої дії, інакше ефективність розслідування була б зведена до нуля. Однак під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження процесуальне законодавство передбачає елементи змагальності. Наприклад, ч. 5 ст. 132 КПК України зазначає, що під час розгляду слідчим суддею питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони повинні подати йому докази обставин, на які вони посилаються. Тобто сама процедура розгляду цих питань слідчим суддею вже передбачає змагальність сторін із викладення доказів і приведення аргументів на їхню переконливість.

У теорії кримінального процесу напрацьовані критерії, за якими визначається правомірність самостійного збирання доказів учасниками кримінального провадження: 1) наділення учасника такими повноваженнями; 2) всі дії зі збирання доказів мають відбуватись відповідно до процедури, визначеної КПК; 3) отримані фактичні дані мають міститися в джерелах, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів.

Спрямованість діяльності захисника зі збирання і подання доказів визначається функцією захисту, яку він виконує в кримінальному провадженні [3, 223–229]. Для цього у нього є відповідні процесуальні засоби. Наприклад, ч. 4 ст. 46 КПК України передбачено, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. На відміну від сторони обвинувачення, яка збирає докази шляхом проведення слідчих дій, захисник їх збирає шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Сторона захисту ініціює проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Надавши захиснику можливість витребовувати та отримувати висновки експертів, висновки ревізій, актів перевірок, законодавець таким способом розширив його можливості у збиранні доказів. Отож кримінальне процесуальне законодавство урівноважує наскільки це можливо без заподіяння шкоди для ефективного розслідування процесуальне положення захисника на стадії досудового розслідування з опонуючою йому стороною обвинувачення.

На відміну від сторони обвинувачення, захисник не наділений владними повноваженнями, і певною мірою це створює перешкоди у збиранні ним доказів. Адже коли захисник не отримує відповіді на свій запит від установи, підприємства чи організації, він може звернутись до суду, щоб останній забезпечив його право на отримання необхідної інформації. Проте такий шлях довгий і навряд чи ефективний на стадії до-

судового розслідування. Так ситуація стає можливою тому, що фізичні чи юридичні особи, як правило, не несуть відповідальності за такі дії. З огляду на це деякі науковці пропонують врегулювати на законодавчому рівні відповідальність за невиконання законних вимог захисника під час виконання ним своєї функції захисту [4, 202–206]. Натомість у позиції захисника є свої переваги. У разі самостійного отримання доказів, які погіршують стан його підзахисного та підтверджують винуватість, захисник не зобов'язаний надавати такі докази слідчому, прокурору чи суду. Варто також зазначити, що збирання доказів захисником є його правом, а не обов'язком. Тому які докази збирати та які подавати до суду, захисник вирішує спираючись виключно на інтереси підзахисного.

Велику роль у кримінальному провадженні відіграє захисник під час вирішення питання обмеження конституційних прав підозрюваного. Зокрема, під час обрання запобіжних заходів. Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, оскільки за їхньою допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та вирішення інших завдань кримінального судочинства [5, с. 6–7]. Вітчизняний законодавець, вирішуючи питання про запобіжні заходи через призму рішень Європейського суду з прав людини щодо застосування Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у новому Кримінальному процесуальному кодексі України, взяв до уваги досвід західноєвропейських демократій [6, с. 19]. Він запровадив нову європейську систему запобіжних заходів і відмовився від архаїзмів, таких як підписка про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляд командування військової частини.

Законодавець змінив не лише самі запобіжні заходи, але й процедуру їх обрання. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України запобіжні заходи застосовують під час досудового розслідування – слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або за клопотанням прокурора, а також під час судового провадження – суд за клопотання прокурора. Отож усі запобіжні заходи сьогодні може застосовувати тільки судовий орган. Основним завданням адвоката на цьому етапі буде довести суду доцільність застосування найбільш м'якого запобіжного заходу (наприклад, особисте зобов'язання; особиста порука, застава; домашній арешт; тримання під вартою [7, с. 144].

Усі запобіжні заходи тією чи іншою мірою обмежують конституційні права громадян, закріплені в ст. 33 Конституції України, де кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантуються свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлені законом. Отже, обмеження у вигляді запобіжних заходів застосовуються до підозрюваного, диференційовано залежно від ступеня загроз, які від нього можна очікувати.

Процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу до підозрюваного визначений положеннями ст. 193 КПК України. Він здійснюється за участю обох сторін, які мають можливість надавати чи спростовувати надані докази, приводити аргументи на їхню переконливість, тобто на засадах змагальності. Клопотання слідчого має бути подане за чітко встановленими вимогами, недотримання яких тягне за собою відмову в його задоволенні.

Одними з основних гарантій дотримання прав підозрюваного під час обрання запобіжного заходу є його присутність у судовому засіданні, а також право мати захисника. Слідчий суддя зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів для забезпечення підозрюваного захисником, якщо останній заявив таке клопотання. Іншою гарантією того, що підозрюваний є вільним у виборі способів захисту своїх прав, свобод і законних інтересів під час розгляду питання про застосування до нього запобіжного заходу, є положення ч. 5 ст. 193 КПК України, за яким заборонено використовувати на доведення винуватості у кримінальному правопорушенні будь-які твердження чи заяви, зроблені ним під час розгляду клопотання. У захисника тут є досить вагомий

аргумент у разі, якщо надалі в судовому розгляді сторона обвинувачення захоче послатись на такі заяви чи твердження.

Захисник також є гарантом дотримання прав підозрюваного під час його затримання. Саме він може реагувати й активно впливати на процес затримання, якщо з боку органів досудового розслідування будуть допущені порушення норм КПК України чи міжнародних правових документів, до яких наша країна доєдналась. Наприклад, відповідно до Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі, схвалений резолюцією № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1988 р. (зокрема, принципи 2, 4, 11, 12), затримання вважається законним, якщо воно здійснене в чіткій відповідності до закону й уповноваженими законом службовими особами; на підставі рішення уповноваженого органу; якщо затриманому та його адвокату доведено як зміст рішення, так і причини затримання; якщо у протоколі затримання відображено час фактичного затримання і час доставки затриманого до місця тримання під вартою; якщо копія протоколу затримання вручена затриманому (підозрюваному) [8].

Торкаючись питання ролі захисника як гаранта дотримання прав і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування, не можна не зупинитись також на фактах зловживання правом з його боку. Наприклад, практиці відомі випадки, коли захисник навмисне затягує час ознайомлення з матеріалами справи, читаючи в день по два-три аркуші наданих матеріалів. Відповідно до процедури, встановленої ст. 290 КПК України, сторони після завершення досудового розслідування мають відкрити одна одній матеріали, які вони збираються використати в судовому засіданні. Незважаючи на те, що фактично всі кримінальні провадження на сучасному етапі здійснюються в електронному варіанті, органи досудового розслідування продовжують накопичувати матеріали в паперовому вигляді. Отже, коли підходить час відкриття матеріалів іншій стороні, слідчий надає підозрюваному та його захиснику паперовий варіант матеріалів для ознайомлення. А якщо цих матеріалів набирається не один том, то ознайомлення з ними вимагає досить тривалого часу. До того ж ч. 10 ст. 290 КПК України вказує, що сторонам надається досить часу для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Тож визначити якийсь критерій, за яким можна було б зробити висновок, наскільки правомірно сторона захисту користується своїм правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, неможливо. Інколи захисник цим зловживає і всіляко затягує час направлення кримінального провадження в суд.

Звісно, тут можна торкатись та обговорювати питання щодо відповідності назви ст. 290 КПК України її змісту. Бо відкриття матеріалів іншій стороні та ознайомлення з ними – це неідентичні поняття. І водночас виникає також інше питання: чи притаманна функція ознайомлення іншої сторони з матеріалами кримінального провадження органам досудового розслідування. Адже основним їхнім завданням є саме швидке та якісне розслідування. Натомість відволікається людський і часовий ресурс на те, щоб адвокат із підзахисним готувались до судового засідання, і в цей час із ними постійно має бути слідчий. Проте це питання виходить за межі теми статті та може бути досліджене в рамках іншої публікації.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що роль захисника на стадії досудового розслідування в захисті прав і законних інтересів підозрюваного є ключовою та її важко переоцінити. Адже без належної юридичної підтримки у працівників органів досудового розслідування може виникнути спокуса до незаконного обмеження прав і свобод особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, за відомою формулою «мета виправдовує засоби». У правовій державі благородна мета має досягатись правовими засобами.

Список використаних джерел:

1. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GF7HG00A.html.

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428.

3. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса : «Юридична література», 2013.

4. Люліч В.А. Захисник як суб'єкт збирання доказів у нормах нового Кримінального процесуального кодексу України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2.

5. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, види та загальна характеристика. Юридичний вісник України. 2012. № 39.

6. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011роки): монографія. К.: «Істина», 2012. Ч. 1. Загальні положення і досудове провадження. 288 с.

7. Скрябін О.М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Право. 2014. № 2 (44).

8. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь якій формі, схвалений резолюцією № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1988 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

УДК 343.14

ВИТРЕБУВАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ЯК СПОСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕШКОДЖАННЯМ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Ковтун Олександр Вікторович,
аспірант (Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна), заступник начальника управління – начальник відділу (Головне слідче управління Національної поліції України, м. Київ, Україна)

У статті досліджується сутність таких способів збирання доказів, як витребування та отримання. Розглянуто особливості вживання понять названих способів відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України та доктрини кримінального процесу. Приділено увагу питанню щодо особливостей документального оформлення порядку використання цих способів збирання доказів.

Ключові слова: докази, витребування, отримання, способи збирання доказів.

DEMANDING AND RECEIVING AS A MEANS OF GATHERING EVIDENCE IN A CRIMINAL PROCEEDING ON CRIMES RELATED TO INTERFERENCE WITH THE LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS

Kovtun Oleksandr Viktorovych,
Postgraduate Student (Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine), Deputy Head of the Office – Head of the Office (Central Investigation Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article examines the essence of such methods of gathering evidence (forming the evidential basis legal position of proving a particular subject) as a demanding and receiving, and other procedural actions in the criminal proceedings. The peculiarities of using the concepts of the mentioned methods in accordance with the current Criminal Procedure Code of Ukraine and the doctrine of the criminal process are considered. The question of reclaim and obtaining objects, entities, which can be claimed and which evidence can be obtained has been analyzed. Special attention is paid to features for documentary registration procedure for the use of these methods collection of evidence.

Key words: evidence, reclaim, acquisition, methods for gathering evidence.

Постановка проблеми. Процес доказування, спираючись на аналіз кримінального процесуального законодавства, передбачає збирання доказів виключно в порядку, передбаченому Кримінально-процесуальним кодексом (далі –КПК) України, який закріплює наявність відповідних засобів фіксації інформації, що має значення для кримінального провадження. Відповідно до ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Аналіз указаних положень дає змогу зробити висновок про наявність відмінних за своєю правовою природою засобів збирання доказів. Крім того, сторона обвинувачення, на відміну від сторони захисту, має більш широкі повноваження щодо збирання доказів. І це є цілком обґрунтовано, оскільки, по-перше, відповідно до вимог ч. 2 ст. 9 КПК України саме прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, які виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. По-друге, згідно зі ст. 25 КПК України прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його

вчинила. Передбачені в чинному КПК України засоби збирання доказів є загальними для доказування будь-якого вчиненого кримінального правопорушення, не винятком із чого є злочини, вчинені проти журналістів. Утім, процес доказування в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії злочинів все ж таки має свою специфіку й особливості, що свідчить про актуальність піднятої у статті теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесуального порядку збирання доказів у кримінальному провадженні присвятили свої наукові праці Ю.І. Азаров, В.В. Вапнярчук, С.О. Ковальчук, О.В. Капліна Я.Ю. Конюшенко, Т.М. Мирошниченко, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, В.І. Фаринник, О.Ю. Хабло, І.М. Чемерис, Ю.М. Чорноус, С.А. Шейфер, О.Г. Шило та інші. Водночас дослідження таких способів збирання доказів у кримінальному провадженні, як витребування та отримання, з урахуванням новел чинного КПК України практично не проводилося.

Метою статті є дослідження сутності витребування та отримання як способів збирання доказів у кримінальному провадженні про злочини, пов'язані з перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу. Зі змісту ч. 2 ст. 93 КПК України вбачається, що законодавець поряд із «витребуванням» вживає термін «отримання» речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що витребування та отримання виступають самостійними способами збирання доказів, зокрема, в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів. Проте, як вважає С.О. Ковальчук, витребування може розглядатися як самостійний спосіб збирання доказів лише за умови виконання вимоги про надання предмета або документа [1]. Не вдаючись до полеміки з цього питання, ми підтримаємо наукову позицію тих учених, які вважають, що за своєю правовою природою отримання доказів, на відміну від витребування, є іншим, оскільки отримання полягає в прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто під час отримання певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження передбачено право збирати та подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору, слідчому судді, а під час судового розгляду – суду. Це, зокрема, право підозрюваного (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК), обвинуваченого (п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК), законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК), захисника (ч. 4 ст. 46 КПК), потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК), представника та законного представника потерпілого (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК), цивільного позивача, цивільного відповідача, їхніх представників і законного представника цивільного позивача (ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63, ст. 64 КПК). Указане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого, прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження [2, с. 198–199].

На переконання С.О. Ковальчука, позиція законодавця є не досить чіткою, адже, з одного боку, в ч. 2 ст. 93 КПК України витребування й отримання закріплюються як самостійні способи збирання доказів, але без визначення механізму їх застосування. При цьому науковець стверджує, що витребування речей може здійснюватися лише під час тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження, в процесі здійснення якого сторона обвинувачення на підставі ухвали слідчого судді, суду має право вилучити речі (здійснити їх виїмку) у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом (ч. 1 ст. 159 і ч. 7 ст. 163 КПК України) [3, с. 142].

Зі свого боку в рамках порушеного питання В.В. Вапнярчук висловлює протилежну думку. На переконання вченого, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій,

службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК) – це два самостійні способи формування доказової основи правової позиції певного суб'єкта. Відмінність між вказаними способами, що дає нам можливість визначати їх як самостійні, полягає у різних суб'єктах вияву ініціативи їх використання. У разі витребування така ініціатива походить від суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження (зокрема, слідчого під час досудового розслідування, суду під час судового розгляду), у разі отримання – від інших осіб [4, с. 86].

Такий спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення, як зазначає С.О. Ковальчук, є обов'язком слідчого, прокурора прийняти подані органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, службовими і фізичними особами речі, що кореспондує праву підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їхніх представників і законного представника цивільного позивача збирати й подавати докази. Указане випливає з положень п. 8 ч. 3 і п. 2 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 46, п. 3 ч. 1 ст. 56, ч. 4 ст. 58, ст. 59, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63, ст. 64 КПК України [1, с. 9].

Схожу до позиції С.О. Ковальчука, однак більш стверджувальну, надає у своїх працях І.М. Чемерис, спираючись на яку, автор указує на відсутність в положеннях КПК України вимог до форми, змісту, строків реалізації та відповідальності за невиконання законної вимоги слідчого щодо витребування документів чи відомостей. При цьому автор підкреслює, що єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно тимчасовий доступ до речей і документів та обшук [5, с. 342]. На користь цього дослідник наводить досить ґрунтовну позицію, оскільки насправді чинний КПК України не передбачає конкретного механізму реалізації положень ч. 2 ст. 93 КПК України, на відміну від регулювання збирання доказів стороною захисту, зокрема адвокатом. Зокрема, у ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» законодавцем визначено чіткий механізм отримання доказової інформації. Наприклад, з огляду на положення наведеного закону адвокатський запит – це письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту. При цьому в положенні ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено конкретний строк виконання відповідної дії, закріплюючи, що орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом.

Продовжуючи, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на дискусійності моделі кримінального процесуального регулювання витребування. З приводу цього Т.М. Мирошниченко цілком слушно зауважує, що відсутність у положеннях КПК України процедури витребування речей і документів як стороною захисту, так і стороною обвинувачення є свідченням недоліків законодавчої техніки закріплення юридичних процедур доказування нормативно-правовим актом [6, с. 137].

Крім того, ключовою проблемою є відсутність у положеннях КПК України тлумачення поняття «витребування», що зумовлює низку теоретичних і практичних його інтерпретацій. Наприклад, науковці висловлюють досить-таки різні думки з приводу

розуміння цього поняття, які, до речі, мають відмінний характер. Як вважає О.В. Капліна, витребування як спосіб збирання доказів – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Учений підкреслює, що сторона обвинувачення має право витребувати речі, документи, відомості, якщо їй достовірно відомо, що вони перебувають чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб [7, с. 227]. Ми погоджуємося з таким баченням витребування лише частково, адже воно не повною мірою розкрито. Зокрема, необхідно підкреслити, що під час досудового розслідування слідчий, прокурор звертаються до органів державної влади, установ та організацій з вимогою надати не тільки документи чи речі, але й інформацію, якою вони володіють. Наприклад, досить часто слідчий, прокурор звертаються до установ Міністерства охорони здоров'я з вимогою надати відомості щодо наявності чи відсутності перебування особи на диспансерному обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра. Відповідь на таку вимогу оформлюється у вигляді офіційного документа з підписом посадової особи органу державної влади, установи, організації, що дає змогу надалі використовувати надану інформацію у формі документа. А відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України документ є процесуальним джерелом доказів. Такий варіант отримання необхідної інформації також використовується для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження про злочини, вчинені проти журналістів.

На переконання В.І. Фаринника, під витребуванням у кримінальному провадженні варто розуміти пред'явлення письмової або усної вимоги сторонами обвинувачення чи захисту посадовим особам і громадянам про пред'явлення письмових документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття сторонами обвинувачення і захисту об'єктів і фіксація цієї дії в кримінальному провадженні [8, с. 60]. Запропоноване цим правником поняття також не позбавлене недоліків, зокрема, він зазначає, що витребування може здійснюватися у формі пред'явлення усної вимоги, але тоді не зрозумілим є процесуальний механізм і порядок реалізації такої вимоги, зокрема, щодо наслідків її невиконання. З цього приводу погодимося зі С.М. Стахівським, який зауважує, що запит має бути лише письмовим, до того ж копія запиту має залишатися в матеріалах перевірки чи кримінального провадження, і відразу стає зрозуміло, як цей предмет чи документ потрапив до провадження. Для обґрунтування необхідності письмового запиту автор наводить факт, спираючись на який, учасники кримінального провадження (фізичні та юридичні особи) повинні залишити «якийсь слід» про те, що певний документ чи предмет був переданий органу досудового розслідування, прокурору чи судді. Особливо така потреба виникає, коли особа матеріально чи в іншому вигляді відповідальна за передані предмети чи документи [9, с. 226].

Аналогічну позицію щодо необхідності звернення з витребуванням у письмовій формі підтримують Ю.І. Азаров, О.Ю. Хабло та Я.Ю. Конюшенко. Автори обґрунтовують це тим, що письмова форма дає змогу оцінити доказ в аспекті допустимості способів його отримання, чого не можна буде зробити у разі усного звернення з вимогою про надання речей чи документів. До того ж науковці висловили позицію про доцільність здійснення витребування речей чи документів на підставі постанови слідчого чи прокурора [10, с. 137, 140].

Нині в юридичній доктрині та на практиці через недосконалість кримінального процесуального законодавства не вироблено єдиної позиції до форми здійснення витребування, зокрема, це стосується тимчасового доступу до речей і документів. Розглядаючи це питання в контексті попереднього законодавства, С.М. Стахівський вважав допустимою формою витребування речей і документів у кримінальному провадженн-

ні у вигляді письмового запиту [9, с. 266]. Вивчаючи кримінальну процесуальну форму витребування крізь призму чинного КПК України, Ю.І. Азаров, О.Ю. Хабло та Я.Ю. Конюшенко також зауважили, що за комплексного аналізу його положень можна зробити висновок про необхідність витребування речей і документів у формі постанови [10, с. 136–137]. Вважаємо, що таке бачення щодо вирішення цього питання має своє логічне підґрунтя, оскільки в положенні ч. 3 ст. 110 КПК України передбачено, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Ба більше, зазначена норма закріплює, що відповідна постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнають це за необхідне. Інакше кажучи, ми можемо говорити про вичерпний перелік процесуальних форм щодо фіксації доказової інформації, що має значення для кримінального провадження, зокрема, і в питанні витребування доказів у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 93 КПК України.

Утім, І.М. Чемерис не погоджується з таким баченням вирішення цього питання. На думку дослідника, описана Ю.І. Азаровим, О.Ю. Хабло та Я.Ю. Конюшенко позиція містить внутрішні логічні суперечності, оскільки відповідно до положень ст. 110 КПК України постанова слідчого, прокурора, винесена в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується, тобто не передбачає добровільного характеру виконання [5, с. 342].

Щодо отримання слідчим доказів від учасників кримінального провадження, то треба погодитися з думкою В.В. Вапнярчука, який вважає, що формою оформлення для суб'єктів сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування у питанні отримання речей і документів є протокол (про отримання речей, документів). Надання отриманим об'єктам статусу доказу надалі здійснюється й оформлюється в порядку, передбаченому КПК, а оскільки це процесуальне рішення, то згідно з ч. ч. 2, 3 ст. 110 КПК воно приймається у формі постанови [4, с. 87; 11, с. 244].

Висновки. Резюмуючи проведене дослідження, вважаємо доцільним із метою вдосконалення чинного КПК України в частині регламентації витребування та отримання речей, документів, відомостей внести такі зміни:

Гл. 20 «Слідчі (розшукові) дії» доповнити новою ст. 245-1 «Витребування та отримання речей, документів, відомостей», яку викласти в такій редакції:

«1. Слідчий, прокурор мають право витребувати та отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, ревізії та акти перевірок.

2. Слідчий, прокурор здійснює витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, ревізій та актів перевірок шляхом надсилання особі, у володінні якої вони перебувають, постанови, яка має містити найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер, правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, індивідуальні або родові ознаки речей і документів, витребування яких здійснюється.

3. Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, фізичні особи, яким направлено постанову слідчого, прокурора про витребування, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання такої постанови надати слідчому, прокурору відповідну інформацію, копії документів, за винятком інформації з обмеженим доступом і копій документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом.

Невиконання постанови слідчого, прокурора є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів або обшук житла чи іншого володіння особи.

У разі відмови особи від виконання постанови слідчого, прокурора про витребування речей і документів клопотання про проведення обшуку подається стороною обвинувачення в разі, якщо він є найбільш доцільним та ефективним способом відшукання та вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, а також є пропорційним втручанню в особисте та сімейне життя особи.

4. Про отримання речей і документів, відомостей, висновків експертів, ревізій та актів перевірок слідчий, прокурор складає відповідний протокол».

Список використаних джерел:

1. Ковальчук С.О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: «Право». 2014. № 2 (10). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf.

2. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: «Право», 2013. 824 с.

3. Ковальчук С.О. Витребування й отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 140–145.

4. Вапнярчук В.В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 85–89.

5. Чемерис І.М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 5. С. 341–343.

6. Мирошниченко Т.М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137.

7. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / МОН України. Одеса: Нац. ун-т. «Одеська юридична академія», 2013. С. 223–229.

8. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: «Фактор», 2013. 96 с.

9. Стахівський С.М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 264–267.

10. Азаров Ю.І., Хабло О.Ю., Конюшенко Я.Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. Юридична наука. 2015. № 5. С. 135–141.

11. Вапнярчук В.В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування: дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 524 с.

УДК 342.95(477)

ЗАВДАННЯ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Науменко Сергій Михайлович,
аспірант
(Сумський державний університет,
м. Суми, Україна)

У статті досліджено завдання експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Проаналізовано наукові погляди на зміст категорій «завдання» та «завдання експертів». Під завданнями експертів необхідно розуміти визначені в законодавстві чи в інший спосіб напрямки їх роботи, що визначаються метою їх діяльності та реалізуються в межах їх повноважень з урахуванням існуючої обстановки. Досліджено чинне законодавство, що регламентує завдання експертів, у тому числі під час взаємодії з правоохоронними органами. Встановлено, що виконання завдань експертних установ під час взаємодії з правоохоронними органами спрямоване на проведення експертизи, дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери їх знань. Надано обґрунтовані пропозиції щодо систематизації та уточнення завдань експертів під час взаємодії з правоохоронними органами, які запропоновано поділити на три групи: 1) завдання з проведення експертного дослідження та надання висновку (проведення дослідження за дорученням та матеріалами відповідного правоохоронного органу; проведення відповідно до законодавства оцінки майна та майнових прав, у тому числі завданих збитків); 2) завдання експерта як учасника кримінального провадження (техніко-криміналістичне забезпечення огляду місць подій, інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; виявлення та збирання доказів, необхідних для проведення експертного дослідження та для кримінального провадження; виявлення за допомогою криміналістичних обліків осіб, причетних до скоєння злочину чи правопорушення; надання в межах своєї компетенції консультацій із питань техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження); 3) завдання з інформаційно-технічного забезпечення криміналістичної діяльності (ведення обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів, отриманих чи вилучених під час кримінального провадження; забезпечення в межах повноважень функціонування інформаційно-пошукових систем та обліків, забезпечення режиму доступу до них).

Ключові слова: експерти, експертні установи, взаємодія, правоохоронні органи, завдання, субєкти.

TASKS OF EXPERT INSTITUTIONS AS SUBJECTS OF INTERACTION WITH LAW ENFORCEMENT BODIES

Naumenko Serhii Mikhailovych,
graduate student
(Sumy State University, Sumy, Ukraine)

The article examines the tasks of experts as subjects of interaction with law enforcement bodies. The scientific views on the content of the category "task" and "the task of experts" were analyzed. The tasks of experts were defined as the directions of their work, deter-

mined by the purpose of their activity in the legislation or in another way and implemented within their authority, taking into account the existing situation. The current legislation that regulates experts' tasks, including in cooperation with law enforcement agencies, was investigated. It was established that the tasks of expert institutions in cooperation with law enforcement bodies were aimed at conducting an expertise, studying objects, phenomena and processes containing information about the circumstances of a criminal offense, and providing an opinion on questions arising during the criminal proceedings and relating to the sphere of their knowledge. The substantiated proposals concerning the systematization and clarification of the tasks of experts in cooperation with law enforcement bodies were provided and divided into three groups: 1) the task of conducting expert research and issuing a conclusion (conducting research on the instructions and materials of the relevant law-enforcement agency; conducting in accordance with legislation property valuation and property rights, including losses incurred); 2) the task of the expert as a participant in criminal proceedings (technical-criminalistic provision of the review of places of events, other investigative actions and operational searches; identification and collection of evidence necessary for conducting expert investigations and for criminal proceedings; detection by forensic records of persons involved in committing a crime or offense; providing within its competence consultations on issues of technical-criminalistic provision of criminal proceedings); 3) the task of informational and technical support of forensic activity (keeping records of criminal offenses instruments and other objects received or withdrawn during criminal proceedings; providing within the powers of operation of information retrieval systems and records, provision of access regime for them).

Key words: experts, expert institutions, interaction, law enforcement bodies, tasks, subjects.

Залучення експертів до правоохоронної діяльності, в тому числі для сприяння в реалізації кримінального провадження, є запорукою повного, всебічного та об'єктивного розгляду та вирішення кримінальної справи. Їх діяльність має бути спрямована на оперативне і повне вивчення наданих матеріалів, а також надання компетентного та обґрунтованого висновку на поставлені слідчим, прокурором, судом чи іншими уповноваженими суб'єктами кримінального провадження питань. Вказані цілі діяльності експертів визначають зміст та спрямованість їх роботи та знаходять своє вираження в завданнях, що реалізуються в їх діяльності. На сьогодні не всі такі завдання знайшли своє закріплення в законодавстві, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань правового статусу та діяльності експертів приділяти увагу такі вчені, як: Т.В. Авер'янова, А.Р. Бєлкін, Р.С. Бєлкін, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, О.М. Музичук, Ю.К. Орлов, В.В. Пахомов, О.Р. Россинська, В.М. Салтєвський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та інші. Однак сьогодні завдання експертів у взаємовідносинах із правоохоронними органами потребують додаткового комплексного дослідження.

Метою статті є визначення завдань експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати наукові погляди на зміст категорій «завдання» та «завдання експертів»; дослідити чинне законодавство, що регламентує завдання експертів, у тому числі під час взаємодії з правоохоронними органами; надати обґрунтовані пропозиції щодо систематизації та уточнення завдань експертів під час взаємодії з правоохоронними органами.

В етимологічному значенні «завдання» визначається як «те, що вимагає виконання, розв'язання» [1, с. 165]. Завдання – наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін. Настанова, розпорядження виконати певне доручення [2]. Тобто завданням є визначений обсяг роботи, що вимагає виконання.

У філософському значенні «завдання» – це не просто завдання, а «соціальне завдання», що робить його наближеним до сфери, яку ми розглядаємо, і воно витлумачується в цьому сенсі «як необхідність для суб'єкта (суспільства, соціальної спільноти, особи) здійснити в майбутньому визначену діяльність» [3, с. 237]. Під ним прийнято розуміти наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справ тощо; мета, до якої прагнуть, те, що хочуть здійснити [4, с. 40]. Тобто завдання визначаються метою діяльності відповідного суб'єкта та охоплюють різні напрямки її досягнення. Вони представляють собою поставлені для виконання цілі і залежать від реальної обстановки, в якій реалізується ця влада [5, с. 349].

Таким чином, під завданнями експертів необхідно розуміти визначені в законодавстві чи в інший спосіб напрямки їх роботи, що визначаються метою їх діяльності та реалізуються в межах їх повноважень з урахуванням існуючої обстановки.

Виконання завдань експертних установ спрямоване на проведення експертизи, дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери їх знань. Саме завдяки експертній діяльності реалізуються суспільні відносини, що виникають у зв'язку з потребою одних осіб отримувати інформацію, яка їх цікавить, із питань, що вимагають використання знань, якими вони самі (в повному або необхідному об'ємі) не володіють, і можливістю інших дану інформацію (за результатами досліджень) надати [6, с. 54].

На сьогодні завдання судових експертів чітко не визначені в національному законодавстві. Вони фрагментарно закріплені в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність окремих експертних установ або порядок проведення окремих видів експертиз.

Більш детально такі завдання визначені правовою наукою, де вказується, що на експертні установи покладається виконання таких завдань: а) техніко-криміналістичне забезпечення огляду місць подій, інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; б) проведення криміналістичних досліджень із метою створення науково-обґрунтованої бази доказів під час розслідування кримінальних справ; в) виявлення осіб, причетних до вчинення злочинів, за допомогою криміналістичних обліків; г) виконання досліджень за матеріалами, які надходять зі служб та підрозділів органів внутрішніх справ, що здійснюють оперативно-розшукову та контрольно-ревізійну діяльність; д) участь фахівців в оглядах місць учинення злочинів, у тому числі із застосуванням або погрозою застосування вибухових пристроїв або речовин; е) відповідно до положень ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» надання експертних послуг для інших установ, відомств, фізичних та юридичних осіб; є) здійснення консультативної та навчальної діяльності в межах своєї компетенції; ж) ведення регіональних криміналістичних обліків органів внутрішніх справ; з) організаційно-методичне керівництво діяльністю міськрайлінорганів у питанні експертно-криміналістичного забезпечення попередження, виявлення, розслідування та розкриття злочинів; и) участь у розробці та впровадженні разом із зацікавленими службами в практичну діяльність органів внутрішніх справ науково-практичних досліджень у сфері застосування криміналістичних методів для розкриття та розслідування злочинів; й) участь у виявленні, розслідуванні та розкритті злочинів шляхом застосування криміналістичних засобів і методів під час проведення слідчих дій оперативно-розшукових заходів, використання загальнодержавних та регіональних криміналістичних картотек і колекцій; к) упровадження єдиної технічної політики щодо оснащення органів внутрішніх справ сучасним криміналістичним обладнанням і витратними матеріалами в межах коштів, наявних у розпорядженні центру, незалежно від джерел їх надходження, че-

рез укладання контрактів безпосередньо з вітчизняними і закордонними виробниками; л) організація експлуатаційно-технічного і метрологічного забезпечення криміналістичної техніки; м) за дорученням Державного центру виступати замовником розробки нових видів технічних засобів і впровадження їх в практичну діяльність [7, с. 57].

Закон України «Про судову експертизу» закріплює основне завдання всіх експертних установ, яке полягає в дослідженні на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [8].

Чинне законодавство закріплює завдання експертів, виходячи з виду експертизи, яку вони уповноважені проводити, приналежності експертної установи до того чи іншого центрального органу виконавчої влади, суб'єкта, з яким вони взаємодіють та інших обставин. Так, відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу» основними завданнями експертних установ під час реалізації вказаного дослідження є такі: об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи; перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства; оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності; аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок; прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи; підготовка науково обґрунтованих експертних висновків [9].

Експертна служба МВС у своїй професійній діяльності реалізує такі завдання: 1) здійснення судово-експертної діяльності; 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; 3) в межах компетенції – проведення експертних досліджень на договірних засадах із питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»; 4) проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінки відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; 5) проведення відповідно до законодавства оцінки майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; 6) забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; 7) забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації; 8) здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт із пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, що використовуються в терористичних цілях; 9) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків [10].

Підпорядковані Міністерству юстиції України експертні установи реалізують такі завдання: 1) проведення судових експертиз (у тому числі пов'язаних з оцінкою майна та майнових прав, дослідженням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів), призначених у кримінальних провадженнях, цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та під час виконавчого провадження; 2) проведення експертних досліджень на замовлення фізичних чи юридичних осіб із застосуванням засобів і методів судової експертизи, результати яких оформлюються як висновки експертних досліджень (у тому числі з проведення оцінки майна та майнових прав); 3) науково-дослідна робота в галузі судової експертизи та криміналістики й упровадження її результатів в

експертну, слідчу та судову практику; 4) підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі судової експертизи, криміналістики та права; 5) підготовка фахівців у галузі судової експертизи та підвищення кваліфікації експертних кадрів; 6) науково-методична та інформаційна діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики й права; 7) міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи та криміналістики згідно із чинним законодавством України; 8) метрологічне забезпечення науково-дослідної та експертної діяльності [11]. У вказаному переліку досить поверхнево визначено завдання експертних установ під час взаємодії з правоохоронними органами, в тому числі у сфері кримінальних проваджень. У той же час багато уваги приділяється науково-методичній, міжнародній та кадровій роботі.

Окремо в законодавстві виокремлено завдання експертів під час взаємодії з іншими суб'єктами. Так, основним завданням взаємодії підрозділів Експертної служби МВС із територіальними органами з надання сервісних послуг МВС є оптимізація процедури державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, захист майнових прав громадян, а також виявлення фактів знищення, підробки або зміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, підроблення реєстраційних документів на транспортний засіб та інших документів, які є підставою для реєстрації транспортного засобу в територіальних органах із надання сервісних послуг МВС [12].

Основним завданням взаємодії органів і підрозділів під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, одними з яких є експертні установи, є: 1) попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень; 2) притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; 3) відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди; 4) відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [13, с. 20]

Загальні тактичні завдання взаємодії слідчого з експертом полягають у: 1) захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не булла піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [14, с. 215].

Проаналізувавши вищевикладені нормативно-правові акти та наукові погляди, завдання експертних установ, у тому числі як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами, доцільно розподілити на три групи:

1) завдання з проведення експертного дослідження та надання висновку, до яких необхідно віднести:

проведення дослідження за дорученням та матеріалами відповідного правоохоронного органу;

проведення відповідно до законодавства оцінки майна та майнових прав, у тому числі завданих збитків;

2) завдання експерта як учасника кримінального провадження, а саме:

техніко-криміналістичне забезпечення огляду місць подій, інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

виявлення та збирання доказів, необхідних для проведення експертного дослідження та для кримінального провадження;

виявлення за допомогою криміналістичних обліків осіб, причетних до скоєння злочину чи правопорушення;

надання в межах своєї компетенції консультацій із питань техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження;

3) завдання з інформаційно-технічного забезпечення криміналістичної діяльності:

ведення обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів, отриманих чи вилучених під час кримінального провадження;

забезпечення в межах повноважень функціонування інформаційно-пошукових систем та обліків, забезпечення режиму доступу до них.

Дані завдання не закріплені в національному законодавстві, що може мати наслідком різне їх трактування та неналежне виконання. У зв'язку із цим доцільно в Законі України «Про судову експертизу» визначити завдання експертних установ, у тому числі під час їх взаємодії з правоохоронними органами.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: Русский язык, 1988.
2. Словник.net/. URL: http://www.slovnyk.net/.
3. Філософський словник. К.: Головна редакція УРЕ, 1986. 796 с.
4. Словник української мови: словник: в 11 т. Т. 3 / уклад. І. К. Білодід та ін. К.: Наукова думка, 1972. 654 с.
5. Пилипишин В.П. Щодо сутності мети та завдань державного управління в Україні. Форум права. 2010. № 2. С. 377–381. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_2_62.
6. Комиссарова Я.В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2013. 684 с.
7. Ковальова В.В. Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України: дис.. канд.. юрид наук 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертологія. К., 2001. 250 с.
8. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.
9. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 9. Ст. 56.
10. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України, Положення, Перелік від 03.11.2015 № 1343. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15.
11. Статут харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса Міністерства юстиції України. URL: http://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html.
12. Про організацію взаємодії підрозділів Експертної служби МВС із територіальними органами з надання сервісних послуг МВС: Наказ МВС України від 18.01.2016 № 28. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0204-16.
13. Абламський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.
14. Марушев А.Д. Тактичні задачі взаємодії слідчого з експертом-економістом. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 6. С. 214–217. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/59.pdf.

УДК 343.01

ВАЖЛИВІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Падала Андрій Миколайович,
кандидат юридичних наук, начальник кафедри фінансових розслідувань (Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Київська область, Україна)

У статті досліджується криміналістична характеристика як основоположний елемент під час розслідування організованої злочинності у сфері оподаткування. Розкрито елементи криміналістичної характеристики, що підлягають встановленню та що характеризує злочин як вид.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, обставини криміналістичної характеристики організованої злочинності, організована злочинність у сфері оподаткування.

IMPORTANCE OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS IN THE INVESTIGATION OF ORGANIZED CRIME IN THE FIELD OF TAXATION

Padala Andrii Mykolaiovych,
Candidate of Law Sciences, Head of the Department of Financial Investigations (University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Kyiv region, Ukraine)

The article examines forensic characteristics as a fundamental element in the investigation of organized crime in the field of taxation. The elements of forensic characteristics, which are to be established and characterize the crime as a kind, are revealed.

Key words: forensic characteristic, elements of forensic characteristics, circumstances of criminalistic characteristics of organized crime, organized crime in the field of taxation.

Постановка проблеми. Варто зауважити, що організована злочинність у сфері оподаткування стає одним із найбільш небезпечних факторів, які ускладнюють протягом декількох років економічний стан держави. Без сумніву, в утвореній кримінальній ситуації необхідний пошук адекватних шляхів для її подолання та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів є важливим аспектом. І тут чималу роль відіграє вивчення елементів криміналістичної характеристики злочинів. Важливість криміналістичної характеристики злочинів для методики розслідування окремих видів злочинів полягає в такому.

По-перше, розкриваючи типові особливості підготовки, вчинення і приховування цього виду злочинів, криміналістична характеристика допомагає знаходити найбільш ефективні тактичні прийоми й технічні засоби їх розкриття. По-друге, вона є джерелом відомостей про тенденції змін у кримінальній практиці. Ці відомості успішно використовуються в організації та плануванні розслідування злочинів і, що особливо важливо, під час висунення слідчих версій. По-третє, вона визначає основний напрям розслідування.

Організована злочинність має особливості, що визначаються фактом скоєння злочину організованою групою. На його особливості істотно впливають склад учасників організованої злочинної групи, їхні професійні, вікові та інші особисті якості, обстановка, предмет та інші обставини злочинного посягання. І в цьому разі ми дотримуємося думки, що криміналістична характеристика злочинів, скоєних організованою злочинною групою (далі – ОЗГ), зумовлює свою важливість під час розслідування тієї чи іншої групи злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні положення криміналістичної характеристики організованої злочинності, зокрема злочинів у сфері оподаткування, були предметом дослідження в працях таких учених, як Р.С. Бєлкін, А.Н. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, Г.А. Густов, В.А. Журавель, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, Г.Н. Муд'югін, В.П. Корж, Н.П. Яблоков та інші.

Метою статті є деталізування важливості криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, загальна криміналістична характеристика полягає в тому, що вона розглядається як система, яка містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем ймовірності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних справ, та апробовані слідчою практикою. Такі дані є основою для побудови систем типових версій, що використовуються під час вирішення конкретних слідчих завдань, висунення робочих версій. У криміналістиці вживались заходи щодо розроблення систем визначення характерних особливостей особи, яка вчинила злочин, на підставі аналізу типових слідів, особливостей обстановки в аналогічних випадках.

Зокрема, у загальнотеоретичному плані можна говорити про криміналістичну характеристику злочинів як про систему, яка містить сукупність криміналістично значущих ознак. Такий висновок базується на аналізі вже розроблених криміналістичних характеристик злочинів окремих видів, їх науковому узагальненні, що становить основу для розвитку загального вчення про криміналістичну характеристику організованої злочинності у сфері оподаткування.

Нині злочини у сфері оподаткування набувають масового характеру та залишаються нерозкритими як через латентність їхнього характеру, так і у зв'язку з тим, що ці злочини відрізняються від інших злочинних діянь особливою продуманістю здійснення, ретельністю підготовки в умовах глибокої конспірації, а також складністю, пов'язаною зі специфікою механізму їх здійснення, які часто маскуються під інші види злочинів, ретельністю приховування слідів злочину, недостатньою інформованістю правоохоронних органів про осіб, що підготовляють і здійснюють злочини цієї категорії [3, с. 159].

Характерна особливість податкових злочинів – їхня латентність. Серед основних причин високої латентності, що виділяються фахівцями стосовно економічних злочинів, щодо злочинів у сфері оподаткування, перш за все, треба назвати відсутність потерпілих та інших осіб (крім органів податкового контролю), зацікавлених в їх виявленні, унаслідок вчинення податкових злочинів зачіпаються інтереси тільки держави. Населення ж переважно ставиться до порушень податкового законодавства терпимо або навіть співчутливо і не тільки не сприяє державним контролюючим і правоохоронним органам в їх виявленні, але й сприяє скоєнню злочинів. Найчастіше працівники знають про порушення податкового законодавства з боку керівників їхніх підприємств, але вкрай рідко роблять будь-які дії для того, щоб перешкодити цьому. Цьому сприяє й отримала повсюдне поширення практика виплати працівникам за їхньою згодою заробітної плати з неврахованої готівки і без належного оформлення в бухгалтерських документах.

До числа причин високого рівня латентності податкової злочинності треба зарахувати такі: винахідливість податкових злочинців, ретельне маскування вчинених ними податкових злочинів, відсутність очевидних слідів, що вказують на вчинення податкових злочинів, наявність великого проміжку часу (від 1 року і більше) між моментом вчинення та виявлення податкового злочину.

Звідси криміналістична характеристика має практичне значення у рекомендаціях із встановлення і застосування криміналістично значущих множинностей ознак злочинів різного ступеня спільності.

Саме тому головним елементом криміналістичної характеристики виступає виявлення ознак, які характеризують податкові злочини та що дають змогу встановити ймовірний факт вчинення протиправної дії. До їхнього числа можна зарахувати такі:

– повну або часткову невідповідність господарсько-економічних угод і операцій, їх невідповідне документальне оформлення записів в облікових і звітних документах;

– наявність підробки в документах, що мають стосунок до розрахунку величини доходу і суми податку;

– порушення правил ведення касових операцій;

– порушення правил ведення обліку та звітності;

– порушення правил списання товарно-матеріальних цінностей;

– порушення правил складання трансфертних угод;

– порушення правил документообігу;

– порушення технологічних процесів і операцій.

Наведений перелік можна зарахувати до очевидних ознак, що сприяють виявленню податкового злочину. Крім них, під час заходів щодо виявлення необхідно брати до уваги так звані злочини, скоєні ОЗГ, а також незалежно від учиненого злочину додатково до обставин, які підлягають встановленню та що характеризують злочин як вид, необхідно під час розслідування зважати на такі обставини:

– встановлення всіх осіб, які беруть участь і мають причетність до скоєння злочинів, встановлення всієї злочинної діяльності ОЗГ;

– визначення характеру, якісного і кількісного складу, типу і структури злочинної групи, особливостей взаємин її членів, наявності в організованій злочинній групі конфліктних відносин, виявлення зовнішніх зв'язків ОЗГ;

– виявлення організатора групи, який здійснює керівництво;

– диференціація ролі й індивідуалізація провини співучасників ОЗГ;

– вивчення причин і умов, що сприяють формування організованої злочинної групи і вчинення злочину;

– встановлення дійсної шкоди від злочину, вчиненого ОЗГ, і диференціація його щодо кожного співучасника.

Зокрема, за криміналістичною характеристикою злочинів, скоєних організованою злочинною групою, ми бачимо, що вони мають свою специфіку. Повнота розслідування злочинів, скоєних організованою групою, у сфері оподаткування, перш за все, пов'язана з виявленням всієї злочинної діяльності, встановлення всіх епізодів злочинної діяльності та осіб, причетних до них.

Як показує вивчення слідчої практики з розслідування злочинів у цій сфері, одним із поширених недоліків їх розслідування є неповне встановлення учасників, навіть у тому разі, коли з матеріалів кримінальної справи видно, що в злочині брала участь більша кількість осіб, ніж та, яку вдалося встановити, затримати.

Проблема в тому, що якщо не будуть встановлені всі особи, які брали участь у скоєнні злочину, істина не може вважатися встановленою в повному обсязі. І справа не може вважатися повно та якісно розслідуваною, якщо хто-небудь з учасників злочину під час розслідування залишається невиявленим. Якщо ж, незважаючи на прийняті слідчим заходи, будь-хто з учасників залишився невстановленим, то кримінальна справа стосовно цієї невстановленої особи підлягає виділенню в окреме провадження і за ним має бути продовжено розслідування в загальному порядку [2, с. 56].

У такій ситуації важливу роль відіграє криміналістична характеристика й обставини, що підлягають встановленню. Наприклад, якщо в криміналістичній характеристиці певного виду злочинів, скоєних ОЗГ, розглядається як її елемент факт скоєння злочину, то в обставинах, які підлягають встановленню, цей факт трансформується в завдання слідчого встановити всіх осіб, які брали участь у скоєнні цього злочину і причетних до нього [6, с. 118].

Криміналістична характеристика організованої злочинності під час розгляду обставин, які підлягають встановленню, відповідно, формулює завдання вивчення умов формування організованої злочинної групи, виявлення її структури, встановлення типу.

Ми погоджуємося з думкою В.П. Корж, що «Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування з кримінальної справи» [5, с. 236]. Саме тому структура криміналістичної характеристики будується на підставі системи обставин, які входять до предмета доказування, і елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Визначення характеру, складу криміналістичного типу і структури організованої злочинності має велике значення для розслідування злочинів за участю ОЗГ. Це необхідно для з'ясування слідчим характеру наявних в ОЗГ стосунків, наявності можливих конфліктних ситуацій, які слідчий повинен використовувати для розкладання і роз'єднання членів ОЗГ, для встановлення істини у справі, зокрема під час допиту [4, с. 75].

Водночас криміналістична характеристика ОЗГ багато в чому визначає взаємну підтримку і взаємозалежність на слідстві членів злочинної групи один від одного. Пізнання структури ОЗГ дасть змогу слідчому розібратися в тому, хто є в групі організатором, лідером, хто веденим, хто опозиціонером, а хто є ізольованим в їхніх діях, що має допомогти в правильному виборі тактики слідства, у визначенні черговості допитів обвинувачених і підозрюваних, у використанні інших прийомів.

Звідси криміналістичну характеристику злочинів в її загальному вигляді можна визначити як «систему узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій про найбільш типові криміналістично-значущі ознаки злочину, знання яких необхідне для організації та здійснення їх всебічного, повного, об'єктивного і швидкого розкриття та розслідування».

Висновки. Отже, тільки комплексна криміналістична характеристика організованої злочинності у сфері оподаткування багато в чому визначає ефективність розслідування і встановлення всіх обставин скоєння злочину, своєрідність способу вчинення і механізму слідів; особливості інструментів, якими може скористатися слідчий для встановлення обставин, що підлягають доказуванню; сукупність найбільш ефективних слідчих дій і тактичних прийомів їх проведення.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р.С. Криминалистика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Норма», 2005. 992 с.
2. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учеб. пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 87 с.
3. Лубин А.Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: дисс. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Н. Новгород, 1997. 337 с.
4. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Х.: Харьк. юрид. институт, 1985. 93 с.
5. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.
6. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений. Вопрос борьбы с преступностью. 1979. Вып. 30. С. 110–122.

УДК 343.982:343.61 (477)

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ ІЗ МЕТОЮ ЗАВОЛОДІННЯ ЖИТЛОМ

Суходубов Володимир Сергійович,
здобувач кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню способів вчинення вбивства з метою заволодіння житлом. Наведено класифікацію способів вчинення вбивства з метою заволодіння житлом.

Ключові слова: спосіб вчинення вбивства, механізм вчинення вбивства, фактори, які обумовлюють обрання способу вчинення вбивства.

THE METHODS OF COMMITTING MURDERS WITH THE AIM OF TAKING HOUSING

Sukhodov Володимир Сергійович,
Applicant at the Department of
Criminalistics (Yaroslav Mudryi National
Law University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of methods of committing homicide with the aim of housing. The classification of methods of committing a murder for the purpose of housing occupation is given.

Key words: method of killing, mechanism of committing a murder, factors that determine the election method of committing a murder.

Постановка проблеми. Формування окремої криміналістичної методики вбивства, поєднаного із заволодінням житлом[1], потребує дослідження та аналізу криміналістичної характеристики злочинів. Криміналістична характеристика злочинів слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, яка відбивається в певній структурі та являє собою результат наукового аналізу й узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів [1–4]. Криміналістична характеристика вбивства, поєднаного з відчуженням житла, охоплює такі елементи: спосіб учинення вбивства, місце час та обстановка вчинення злочину, особа потерпілого, особа злочинця та типові сліди злочину.

Мета статті – дослідження способів вчинення вбивства з метою заволодіння житлом і виокремлення його видів.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце серед структурних елементів криміналістичної характеристики розслідування вбивств, поєднаних із заволодінням житлом, посідає спосіб злочину [5, с. 1375]. Специфіка способу вчинення злочину може вказувати на професійні навички вбивці, мотиви вчинення злочинного діяння, соціальний і психологічний портрет злочинця. Спосіб учинення злочину орієнтує слідчого на наявність комплексу слідів і речових доказів, важливих для розслідування. Крім того, він

[1] На нашу думку, зміст методики розслідування вбивств, поєднаних із заволодінням житлом особи, має містити такі складові елементи: 1) криміналістичну характеристику; 2) типові слідчі ситуації; 3) організацію та планування розслідування, а також пропонування типових обставин, що підлягають з'ясуванню; 4) висунення типових слідчих версій; 5) проблеми взаємодії слідчого та оперативно-розшукових заходів; 6) тактику слідчих (розшукових) дій.

може сприяти встановленню особи потерпілого (мається на увазі характер попередніх стосунків потерпілого та злочинця) [6, с. 181]. Інформація про спосіб злочину є основою для такого: а) розроблення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів; б) виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики («спосіб – особа злочинця», «спосіб – сліди», «спосіб – предмет злочинного посягання» тощо); в) побудови й висунення слідчих версій; г) планування розслідування; ґ) розроблення тактики провадження слідчих (розшукових) дій; д) прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів; е) розроблення криміналістичної профілактики злочинів [7, с. 30; 8, с. 105].

У криміналістичній літературі дослідження способів учинення вбивств, поєднаних із заволодінням житлом, належним чином не висвітлено [9; 10, с. 67–68]. Зокрема, С.Д. Бережний зазначає, що злочин учиняється здебільшого у вигляді фізичного впливу на потерпілого. Використання винним під час убивства сил і закономірностей природи, поведінки інших осіб, тварин, роботи механізмів, впливу на організм хімічних речовин тощо є за межами злочинної дії. Ці закономірності характеризують розвиток причинного зв'язку й повинні з'ясовуватись під час встановлення механізму заподіяння смерті потерпілому. Складні форми поведінки людини під час убивства з корисливих мотивів характерні тим, що елементарні дії, які входять до неї, іноді нерозривно пов'язані з дією зовнішніх сил і закономірностей, що не тільки уводяться у рух, а й свідомо направляються, змінюються і замінюються суб'єктом злочину в процесі його діяльності. У цьому разі використання людиною зовнішніх сил і закономірностей є органічною частиною її дії. Наприклад, залишення потерпілого на морозі, прив'язаним до дерева в лісі. За таких обставин винний розраховує на те, що низька температура заподіє смерть потерпілому [11, с. 7–8]. В.В. Тіщенко зазначає, що цей злочин належить до базових, під якими треба розуміти злочини, що об'єднують наміри отримати матеріальну вигоду та задовольнити матеріальні потреби завдяки отриманню майна, яке належить потерпілому на праві власності. Елементами криміналістичної характеристики корисно-насильницьких злочинів є такі: дані про суб'єкта, об'єкт, обстановку, процес (механізм) злочинної діяльності, дані про наслідки злочину. Елементами механізму (процесу) злочину є такі: дії з підготовки, вчинення та приховання, знаряддя та засоби злочину, взаємодія між учасниками, послідовність і характер взаємодії учасників, сліди-відображення. Ба більше, автор виокремлює три категорії корисно-насильницьких злочинів і, відповідно, моделі механізму нападу: 1) простий механізм (де спосіб обирається простий, основою якого є раптовість із використанням кастетів, холодної та рідше вогнепальної зброї та інші); 2) ускладнений механізм (де спосіб характеризується застосуванням спеціальних засобів – холодної та вогнепальної зброї, а також із проникненням на місце злочину); 3) складний механізм (де спосіб вчинення передбачає різного роду дії жорстокого характеру та застосування холодної й вогнепальної зброї, биток, побиття та іншого); 4) додатковий механізм (спосіб передбачає використання ядовитих або отруйних речовин) [9].

Науковий інтерес має позиція тих науковців, які виокремлюють і досліджують саме типові кримінальні ситуації, що характеризують механізм учинення вбивства з метою заволодіння житлом (або правом на нього). Зокрема, О.І. Дворкін та К.О. Толпєкін виокремлюють таке: 1) потерпілий добровільно і легально продає злочинцю квартиру, виписується з місця проживання, отримує гроші (аванс), після чого його вбивають; 2) його примушують продати (обміняти) квартиру погрозами, застосуванням фізичного насильства, тортур, споюванням, втягненням до вживання наркотичних засобів, а далі злочинці діють за попереднім варіантом; 3) потерпілого (потерпілу) знайомлять із жінкою (чоловіком) – членами злочинного угруповання, з якою (яким) вона (він) одружується. Потім квартира приватизується на їхнє ім'я, а потерпілого (потерпілу)

вбивають і заволодівають, відповідно, його (її) житлом; 4) йому пропонують (умовляють) обміняти свою квартиру на меншу з доплатою, показують нібито призначену для обміну квартиру (кімнату), причому це може бути житлова площа осіб, які дійсно потребують обміну, квартира члена злочинного угруповання або спеціально орендована для показу квартира сторонніх громадян. Після проведення обміну до прописки (реєстрації) потерпілого вбивають, а його попереднім або звільненим за обміном житлом заволодівають, використовуючи підроблені документи; 5) потерпілого спочатку вбивають, використовуючи його документи і складаючи підроблені, приватизують житло на його ж ім'я, а потім продають квартиру одному з членів злочинного угруповання або третім особам чи включають у ланцюг з обміну; 6) сусід по комунальній квартирі вбиває потерпілого, а потім приватизує всю квартиру (яка стала окремою) на своє ім'я; 7) рідня, на чиє ім'я за заповітом повинна відійти квартира, вбиває потерпілого і заволодіває його житлом, вступаючи у права спадкоємця; 8) злочинці укладають угоду з потерпілим про продаж квартири з довічним утриманням, після чого через певний час потерпілого вбивають, труп його ретельно ховають, і він вважається безвісно відсутнім; 9) потерпілий продає квартиру або обмінює з доплатою, вселяючись у меншу, прописується (реєструється) на новому місці проживання, після чого його вбивають із метою заволодіння грошима, отриманими від продажу (обміну) житла. Як варіант – потерпілого вбивають до його прибуття і прописки за новим місцем проживання; 10) його вбивають з метою несплати грошей, які останньому повинні належати за угодою з житлом, через відмову звільнити квартиру після її продажу, подання ним заяви про укладання угоди під тиском або під погрозою насильства, внаслідок висловленого наміру опротестувати в суді угоду про відчуження його житла [12, с. 134–149].

На думку інших учених, учиненню вбивства може передувати захоплення особи з метою змусити її передати право власності на житло злочинцям. Треба зауважити на тому, що питанням розшуку зниклих осіб, а також виявлення ознак насильницької смерті щодо особи у разі повідомлення про її зникнення нині приділяється значна увага багатьма авторами [13, с. 31–37; 14, с. 29–33; 15, с. 43–45; 16, с. 35–41; 17, с. 72–74; 18, с. 131–132]. Зокрема, Д.М. Андріїв зазначає, що складність встановлення взаємозв'язку між зникненням особи та заволодінням правом власності на житло полягає в тому, що повідомлення про безвісне зникнення особи не є рівнозначним повідомленню про вчинення злочину, оскільки в ньому, як правило, немає даних, які б вказували на вчинення злочину стосовно зниклого, та не може бути підставою для внесення повідомлення про зникнення до ЄРДР. Важливим питанням є саме встановлення можливості вчинення злочину щодо особи за результатами розгляду заяви чи повідомлення про її зникнення. Оперативне вирішення цього питання може запобігти позбавленню життя та (або) заволодінню правом власності на належне йому житлове приміщення [19, с. 199–205].

На нашу думку, ґрунтуючись на узагальненні та аналізі слідчої та судової практики, способи вбивств із метою заволодіння житлом особи можна систематизувати за такими підставами:

1) залежно від особи злочинця на такі: а) вчинені одноособово або декількома особами (групою осіб, організованою злочинною групою); б) вчинені особою, яка володіє певними професійними навичками (медичними, юридичними, анатомічними, електротехнічними, автотехнічними та іншими); не володіє такими професійними навичками; в) вчинені раніше засудженою особою (за ч. 2 ст. 115 КК України); вчинене вперше; в) спрямовані на вузьке коло потерпілих; спрямовані на широке їх охоплення; г) способи, які використовуються малолітніми, неповнолітніми, дорослими або

особами похилого віку; ґ) способи, які застосували близькі (родичі, друзі); особи, які не були раніше знайомі; особи, які перебували в цивільно-правових відносинах (довічне утримання тощо);

2) залежно від способу позбавлення життя на такі: а) вчинені механічним способом (удушенням, спричиненням смертельних ушкоджень, утопленням, застосуванням вогнепальної, холодної зброї або інших засобів, які нейтралізують особу); б) вчинені хімічним способом (отруєнням, передозуванням медичними, наркотичними та алкогольними речовинами); в) вчинені термічним способом (високі температури);

3) залежно від механізму вчинення на такі: а) учинені одноособово; учинені із використанням співробітників медичного закладу охорони здоров'я, нотаріальних контор, ріелторських контор, релігійних організацій, «чорних ріелторів», правоохоронних і судових органів; б) прості, що складаються з одного прийому, охоплюються єдиним злочинним задумом і спрямовані на вирішення одного завдання; складні, що включають два і більше прийомів вчинення злочину та можуть бути спрямовані на вирішення декількох завдань;

4) залежно від характеру механізму отримання житла (права на житло) на такі: отримання готівки за реалізацію житла (ті, що мають матеріальне вираження у формі отримання незаконною винагороди під час реалізації); отримання житла в натурі (ті, що передбачають заволодіння житлом);

5) залежно від предмету злочинного посягання на такі: вчинені щодо квартир, будинків, предметів без спеціального правового статусу (які охороняються на підставі закону – гаражі, кораблі, вагони потягів тощо);

6) залежно від місця поширення (географією) вчинення на такі: вчинені в певному населеному пункті; в певному регіоні; в певній країні; ті, які мають міжнародний характер;

7) залежно від тривалості на такі: одноразові, багаторазові (серійний характер);

8) залежно від стадії (часу) реалізації злочинної діяльності: вбивство вчиняється до, під час або після відчуження житла;

9) залежно від місця вчинення вбивства на такі: застосовані у житловому приміщенні, вчинені поза приміщенням;

10) залежно від характеру вчинюваних дій на такі: способи готування, вчинення, приховування;

11) залежно від способу приховання на такі: замасковані інсценуванням (під нещасний випадок, самогубство, отруєння, смерть у лікарні або природну смерть, вчинення іншого злочину); пов'язані з приховуванням трупа (його розчленування); пов'язані із знищенням відповідних документів або інформації; приховування інформації; засновані на маскуванні інформації; фальсифікації інформації; неправдиве алібі; ознаки приховання відсутні та інші.

Криміналістичне дослідження способу злочину передбачає з'ясування саме закономірностей (кореляційних залежностей) його формування, встановлення особливостей злочинних дій, відображення їх у зовнішньому середовищі й те, як ці знання можуть бути використані для виявлення та розслідування конкретних видів злочинів [20, с. 55–61]. Наприклад, елемент криміналістичної характеристики «спосіб злочину» може мати такі закономірні зв'язки: «спосіб вчинення вбивства – особа злочинця – особа потерпілого»; «особа злочинця – спосіб вчинення вбивства – місце, час та обстановка вчинення злочину – типові сліди злочину».

У механізмі досліджуваного виду вбивств є взаємозв'язок способу злочину з особою злочинця. У цьому сенсі саме спосіб убивства (готування, приховання та безпосереднє вчинення) характеризує наявність чи відсутність певних професійних навичок зло-

чинця під час реалізації свого злочинного наміру щодо заподіяння смерті особі та заволодіння житлом. Ба більше: у цьому випадку способи вчинення досліджуваного виду вбивств детермінують обрання способів приховання та реалізацію підготовчих заходів, а також обрання тих чи інших засобів вчинення вбивства (зброя, отруйні речовини та інші).

У системі «спосіб учинення вбивства – особа злочинця – особа потерпілого» така залежність визначається демографічними, психологічними, біологічними, кримінально-правовими даними про особу потерпілого (віком, статтю, особистими якостями, поведінкою, фізіологічним і психічним станом потерпілого, конфліктними відносинами з близькими чи іншими особами, матеріальним становищем, сферою діяльності, вольовими якостями та професійними навичками; даними про спосіб життя та іншими). Наявність та об'єм таких даних обумовлюють вибір злочинцем того чи іншого способу, знарядь і засобів, часу, місця та обстановки вчинення вбивства. Водночас вивчення таких даних щодо особи потерпілого допомагає визначити сам механізм вчинення вбивства, а також картину події загалом. У цьому плані визначається коло осіб, які зацікавлені в убивстві (смерті) потерпілого, можливі мотиви та цілі підозрюваної особи.

Обрання способу вбивства зумовлено обстановкою та умовами, в яких вчиняється вбивство. З урахуванням цих обставин злочинцем обирається найбільш вдалий час і місце вчинення вбивства. Наприклад, стосовно такого злочину, як убивство, місце його вчинення має особливе значення, оскільки є джерелом численних слідів, які відображають механізм злочинних дій, взаємовідносини злочинця та потерпілого, дані про знаряддя та засоби вчинення, особу злочинця та його психофізіологічні особливості [21, с. 29].

На змістовий складник обраних злочинцем способів позбавлення життя (дії механічного, хімічного, термічного та іншого характеру), особу злочинця вказують (свідчать) саме наявні сліди. У цьому плані слушним є висновок В.О. Коновалової про те, що «не спосіб, який відсутній на момент виявлення злочину, а комплекс слідів чи навіть один слід дає ключ до розслідування. <…> Як сліди, так і вербальна інформація становлять фрагменти побудови моделі події злочину» [21, с. 26–27]. Складність виявлення таких слідів пов'язана з умовами неочевидності, в яких вчиняється вбивство. Сліди існують ізольовано, проте аналіз їхніх можливих і дійсних взаємозв'язків утворюють свого роду деталі, а іноді й цілу модель вчиненого злочину. Їхній ретельний аналіз і синтез дають змогу встановити не тільки саму подію вбивства, але й отримати деякі дані про злочинця, механізм вчинення злочину. Ці дані можуть бути отримані під час аналізу слідів пальців рук або взуття (зазвичай на місці можливого стояння під час очікування жертви), ґрунтових нашарувань, мікро- і макрочастин його передбачуваного одягу, недопалків сигарет та іншого. За характером положення тіла убитого можна припустити механізм нападу, опір, боротьбу, коли можуть бути залишені сліди накладення на одязі вбитого, підніґтьова речовина з частинками шкіри або крові нападника [22, с. 208–226].

Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень за досліджуваною категорією злочинів дає нам можливість зробити такі висновки. Зокрема, вчинення вбивств із метою заволодінням житлом особи перетинається із вчиненням широкого спектра інших кримінально-караних діянь. Ідеться про злочини у сфері службової діяльності; злочини проти громадської безпеки злочини проти безпеки виробництва; злочини проти власності; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти життя та здоров'я населення.

Особливістю способів учинення вбивств, поєднаних із заволодінням житлом, є те, що способи у своїй структурі (змістовій частині) можуть містити такі дії: 1) активного характеру (нанесення тілесних ушкоджень, застосування вогнепальної та холодної зброї та іншого), які містять явні ознаки впливу та, відповідно, сліди вчинення злочину; 2) активно-пасивного характеру (застосування медичних і лікарських препаратів

та іншого). Наприклад, коли особі не надаються відповідні препарати (або не в тому об'ємі), що викликає біологічну смерть особи; залишення в небезпеці; неналежне виконання обов'язків щодо охорони здоров'я; ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані та інші. Такі дії певним чином ускладнюють виявлення відповідних слідів злочину та причин настання смерті.

Діяльність із вчинення вбивства, поєднаного із заволодінням житлом громадян, не має відкритого характеру. Особа може ретельно маскувати свої дії, приховуючи їх від навколишніх, сполучати із вчиненням інших злочинів (підробкою документів, шахрайством, зловживанням службовим становищем тощо). Механізм учинення вбивств, поєднаних із заволодінням житлом, передбачає таке: 1) дії безпосередньо потерпілого щодо відчуження житла та провокування на вчинення вбивства. Йдеться про провокування сімейних конфліктів, вчинення необдуманих (або незаконних) дій, звернення за наданням певних послуг до осіб (зокрема, юридичних), які мають сумнівну репутацію та інше; 2) дії, які супроводжуються порушеннями з боку посадових осіб (житлово-експлуатаційних організацій, нотаріальних контор, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів). Ідеться, як правило, про дії, які мають корупційний характер і пов'язані з порушеннями процедур, що регламентовані законодавством України та визначають певний порядок і строки здійснення певних процедур щодо відчуження житла (нотаріальне посвідчення договорів, державна реєстрація права власності, зняття з реєстрації за місцем проживання та військового обліку, видача певних дублікатів документів та інше); 3) дії особи злочинця, які безпосередньо пов'язані із вчиненням вбивства особи та відчуженням житла. У цьому зв'язку, на нашу думку доцільним буде виокремити такі типові варіанти протиправної поведінки особи злочинця: а) злочинець після вчинення вбивства власника житла набуває (заволодіває, відчужує) право на його житло; б) злочинець спочатку набуває (заволодіває) право на житло, а потім спрямовує свої дії на позбавлення життя потерпілого (вбиває) власника житла – потерпілого; в) злочинець одночасно спрямовує свої дії на позбавлення життя потерпілого та відчуження його житла.

Вивчення слідчої та судової практики свідчить, що факторами, які детермінують обрання тих чи інших способів вчинення вбивств, поєднаних із заволодінням житла особи, є такі: 1) об'єктивні: характер об'єкта вчинення злочину, обстановка під час готування та приховування, знаряддя та засоби вчинення злочину, спосіб приховування, місце та час вчинення; 2) суб'єктивні: особа злочинця, вчинення групою осіб чи одноособово.

Висновки. Отже, злочини, пов'язані з убивствами з метою заволодіння житлом особи, є суспільно небезпечними та викликають певний резонанс у суспільстві. Такі злочини, як правило, характеризуються наявністю декількох потерпілих (власників житла, їхніх родичів або наймачів такого житла). Проведений аналіз способів вчинення таких убивств дає змогу зарахувати їх до злочинів, які мають латентний характер, що викликає певні труднощі у практичних працівників на стадії виявлення, запобігання та їх розслідування. Спосіб учинення вбивства та інформація про нього виступають підставою для виявлення зв'язку між структурними елементами криміналістичної характеристики, слугують побудові та висуненню версій, плануванню розслідування, розробленню та проведенню слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Колесниченко А., Коновалова В. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Х.: Юридический институт, 1985. 93 с.

2. Журавель В. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: «Апостіль», 2012. 304 с.

3. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? Правничий часопис Донецького університету. 2001. № 1 (6). С. 56.

4. Щур Б. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: «Харків юридичний», 2010. 320 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: «Перун», 2009. 1736 с.

6. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для студентів юрид. вузів і фак.; за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: «Право», 1998. С. 181.

7. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / Под ред. В.К. Лисиченко. К.: «Высш. шк.», 1988. С. 30.

8. Густов Г., Скворцов К. О способах хищений: К научным основам расследования хищений. Вопросы борьбы с преступностью. 1971. Вып. 14. С. 104–109.

9. Тіщенко В. Корисно-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. Одеса: «Юридична література», 2002. 360 с.

10. Чоний А. Спосіб злочину як елемент характеристики корисливих убивств. Проблеми правотворчості очима науковців: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (Частина 3). Тернопіль, 2010. 82 с.

11. Бережний С. Суспільно-небезпечна дія як ознака об'єктивної сторони вбивства з корисливих мотивів. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: матер. Всеукр наук-практ конфер. Хмельницький: НАДПСУ, 2008. 104 с.

12. Дворкин А., Толпекин К. Методика расследования убийств, совершенных с целью завладения жильем потерпевшего. Прокурорская и следственная практика. 1998. № 2 (5). С. 134–149.

13. Зубрицький М. Проблемні питання здійснення прокурорського нагляду за законністю діяльності з розкриття вбивств, пов'язаних з безвісним зникненням потерпілих і розшуком безвісти зниклих осіб. Вісник прокуратури. 2010. № 7. С. 31–37.

14. Трофімчук В., Мірошніченко С. Розшук безвісно зниклих осіб. Вісник прокуратури. 2009. № 12. С. 29–33.

15. Ковальов А., Кравченко Ю. Факти насильницької смерті можуть залишитися поза увагою правоохоронних органів. Вісник прокуратури. 2010. № 12. С. 43–45.

16. Стоянов М. Особливості перевірки додержання вимог закону при реєстрації заяв та повідомлення про злочин та при провадженні дослідчих перевірок органами внутрішніх справ. Вісник прокуратури. 2010. № 4. С. 35–41.

17. Івашутін С. Безвісне зникнення громадян – проблема, яка потребує розв'язання. Вісник прокуратури. 2010. № 4. С. 72–74.

18. Злагода О. Деякі особливості вивчення викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів. Сучасні проблеми криміналістики: матер. Міжнар наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В.П. Колмакова (м. Одеса, 27–28 вересня 2013 р.). О.: «Юридична література», 2013. С. 131–132.

19. Андріїв Д. Встановлення взаємозв'язку між фактами зникнення або вбивства потерпілого та заволодіння правом власності на житло. Право і суспільство. 2011. № 3. С. 199–205.

20. Дудніков А. Правове та криміналістичне поняття способу вчинення злочину. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Вип. 10. Х.: «Право», 2010. 672 с.

21. Коновалова В. Убийство: искусство расследования: монография. 2-е изд., доп и перераб. Х.: «Юрайт», 2013. 320 с.

22. Коновалова В. Криминалистические проблемы борьбы с убийствами по заказу, совершаемыми организованными группами. Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. Вип. 1. Харків: Харківський Центр вивчення організованої злочинності при Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, 2000. С. 208–226.

УДК 343.2

ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ СЛІДЧОГО

Цуцкіридзе Максим Сергійович,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, заступник
начальника (Головне слідче управління
Національної поліції України,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню поняття предмета відання слідчого. Проведено аналіз наукових поглядів та нормативних положень кримінального процесуального законодавства стосовно предмета відання слідчого. З урахуванням таких понять, як підслідність, компетенція та її структурних елементів, предмет відання слідчого визначено як сферу підслідних йому кримінальних проваджень, у межах яких він є компетентним для здійснення кримінальної процесуальної функції та застосування кримінальних процесуальних повноважень.

Ключові слова: предмет відання, кримінальна процесуальна компетенція, слідчий, підслідність, кримінальна процесуальна функція, повноваження.

THE CONCEPT OF THE SUBJECT OF THE INVESTIGATOR

Tsutskiridze Maksym Serhiiovych,
Doctor of Law,
Honored Lawyer of Ukraine, Deputy
Chief (Main Investigation Department
of the National Police of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the concept of the subject of the investigator. The analysis of scientific views and normative provisions of the criminal procedural legislation concerning the subject of the investigator's work was conducted. Taking into account such concepts as expertise, competence and its structural elements, the subject of the investigator's duties is defined as the sphere of criminal proceedings of those subject to him, within the limits of which he is competent for the criminal procedural function and application of criminal procedural powers.

Key words: subject of jurisdiction, criminal procedural competence, investigator, investigation, criminal procedural function, powers.

Постановка проблеми. Поширення нормативних та правозастосовних проблем визначення підслідності кримінальних проваджень до того чи іншого органу досудового розслідування призводить до негативних наслідків щодо охорони прав і свобод учасників кримінального провадження та захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Це зумовлює актуальність наукових досліджень предмета відання органів розслідування, зокрема предмета відання такого основного суб'єкта досудового провадження, як слідчий. Тому своєчасним і необхідним є дослідження, що присвячене визначенню поняття предмета відання слідчого.

Аналіз останніх досліджень. Окремі проблемні питання предмета відання у кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як: Р.Г. Ботвінов, А.Ю. Гна-

тюк, М.С. Городецька, І.В. Єна, В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко, М.А. Погорецький, О.С. Полтавець, О.Ю. Татаров, В.І. Фаринник, О.Г. Шило та інші. Проте предметом дослідження вчених були загальні питання предмета відання у кримінальному судочинстві, до того ж за умов дії старих норм кримінального процесуального закону. Науковці не акцентували уваги на дослідженні предмета відання слідчого після реформування кримінального процесуального законодавства.

Постановка завдання. Для повного розкриття питання, що є предметом наукового дослідження в цій статті, необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати наукові погляди та положення КПК стосовно предмета відання слідчого; 2) визначити поняття предмета відання слідчого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія кримінальної процесуальної компетенції бере витоки з розробок загальної теорії права, а саме підґрунтям є дослідження професора Ю.О. Тихомирова «Теорія компетенції». Він відніс до компетенційних елементів: 1) нормативно встановлені цілі, або публічні функції; 2) предмети відання як юридично визначені сфери та об'єкти впливу; 3) владні повноваження [1, с. 55–56]. У кримінальній процесуальній теорії професор Л.М. Лобойко застосував та розвинув вказані висновки [2, с. 23], що дало поштовх для подальшого дослідження кримінальних процесуальних компетенцій органів судочинства та їх компетенційних елементів, одним з яких є предмет відання.

Предмет відання суб'єктів кримінального процесу, за визначенням Л.М. Лобойка, є об'єктами їхнього впливу, що визначаються у законодавстві через поняття підслідності, підсудності кримінальних справ [2, с. 26, 127].

Досліджуючи предмет відання слідчого органів внутрішніх справ, М.С. Городецька відзначила, що підслідність визначає належність кримінальних справ до предмета відання слідчого. До предмета відання як до об'єкта впливу входять суспільні відносини, які виникли внаслідок факту злочину та за певними його характеристиками віднесені до відання слідчих певного відомства для здійснення кримінально-процесуальної функції [3, с. 88–89].

Щодо інших суб'єктів кримінального судочинства слід вказати публікацію І.В. Єна та В.П. Сабадаш, які визначають, що, окрім певної категорії кримінальних справ, до предмета відання прокурора належать такі його елементи, як вплив на хід кримінального процесу (порушення кримінальної справи, закриття справи тощо); повноваження щодо провадження процесуальних дій (слідчих дій, пред'явлення обвинувачення тощо); повноваження щодо прийняття процесуальних рішень (про провадження слідчих дій, про визнання потерпілим та ін.) [4, с. 180].

Також предмет відання прокурора розглянув у дисертаційному дослідженні А.Ю. Гнатюк. На його думку, предмет відання прокурора у досудовому розслідуванні можна розглядати, як мінімум, у двох аспектах. По-перше, предмет відання є компетенційним елементом. Під цим кутом зору він має значення для правильного вирішення питання про те, який саме прокурор у досудовому розслідуванні вправі розпочати і здійснювати реалізацію своїх функцій, використовуючи повноваження, надані законом. По-друге, предмет відання доцільно розглядати й у змістовному аспекті. Предмет відання має опрацьовувати саме той прокурор, який визначений законом як повноважний здійснювати у конкретному провадженні процесуальні функції [5, с. 110–111].

За визначенням А.Ю. Гнатюка, предмет відання всіх державних органів, які ведуть кримінальний процес у досудовому розслідуванні, становить увесь обсяг кримінальної процесуальної діяльності. Він «поділений» законодавцем між відповідними органами: органи досудового розслідування розпочинають і здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень; прокурор наглядає за законністю цієї діяльності, керує нею і порушує державне обвинувачення та підтримує його у суді; слідчий суддя контролює законність досудового розслідування за клопотаннями та скаргами учасників провадження. Окрім того, системи всіх зазначених державних органів мають вертикальну структуру, а тому потребують нормативного врегулювання

«вертикальної» компетенції, а отже, і врегулювання предмета відання по «вертикалі» (субординації) органів [5, с. 114–115].

Цікавим є також дослідження предмета відання керівника органу досудового розслідування. Так, Р.Г. Ботвінов зазначає, що предмет відання начальника слідчого відділу, його структура не визначені у законодавстві. Оскільки вплив начальника слідчого відділу відбувається на правовідносини, учасниками яких є підлеглі йому слідчі, то його предмет відання можна визначити через підпорядкування йому слідчих та їх предмет відання. Предметом відання підлеглих слідчих є суспільні відносини, що становлять сферу впливу слідчого, встановлюються підслідними кримінальними справами, внутрівідомчою підслідністю та предметом доказування у кримінальній справі [6, с. 96].

Під предметом відання слідчого та інших суб'єктів кримінального судочинства можна розуміти суспільні відносини, правові відносини, кримінальну процесуальну діяльність, законність тощо. Обмеження у визначенні предмета відання одним із вказаних елементів завжди буде дискусійним, знайде своїх прихильників та опонентів та буде залежати від розуміння методологічних основ авторами розробок. Так, розуміння самого кримінального процесу чи то як сукупності правовідносин, чи то як діяльності, відповідно, буде впливати на розуміння сутності предмета відання слідчого у кримінальному процесі. Об'єднуючим елементом щодо будь-якої позиції є визначення щодо предмета відання: належності кримінальних справ [3, с. 88–89], певної категорії кримінальних справ [4, с. 180], конкретного провадження [5, с. 110–111], підслідних кримінальних справ [6, с. 96].

Справді, предмет відання слідчого визначається підслідними йому кримінальними провадженнями. Відповідно, у законодавстві предмет відання слідчого врегульовано через розподіл підслідності. У такому разі ми маємо на увазі не лише безпосередньо правову норму, зазначену у ст. 216 КПК «Підслідність». Визначення предмета відання слідчого передбачає також встановлення місця проведення досудового розслідування (ст. 218 КПК) та розподіл кримінальних проваджень між слідчими одного відомства, який врегульований підзаконними нормативно-правовими актами.

Зважаючи на традиційність вживання, поняття підслідності отримало значну увагу науковців [7; 8; 9]. Найпоширенішим є її визначення як сукупності властивостей кримінального провадження, відповідно до яких вона належить до певного підрозділу досудового розслідування. Оскільки таке розуміння підслідності є сталим та не містить суперечливих питань, можна не зупинятися ґрунтовно на вказаних дослідженнях.

Цікавість щодо дослідження підслідності викликають лише такі питання: 1) вчені-процесуалісти, які досліджували проблемні питання підслідності, її ототожнюють зі слідчою компетенцією; 2) розподіл підслідності за чинним законодавством не включає поняття внутрівідомчого розподілу, на відсутність дослідження якого звертається увага у публікаціях [10, с. 105; 11, с. 184]; 3) незважаючи на чіткий розподіл кримінальних проваджень, проблеми практичного розподілу проваджень між слідчими різних відомств залишаються актуальними.

Зважаючи на те, що підслідність є певним законодавчим вираженням предмета відання, необхідно розглянути підслідність як компетенційний елемент, або її співвідношення з компетенцією. У науковій та навчальній літературі підслідність найчастіше співвідноситься з кримінальною процесуальною *компетенцією* органів розслідування [12, с. 298; 13, с. 6, 14, с. 6]. Наприклад, Л.М. Карнєєва зазначила, що органи дізнання пред'являють обвинувачення у справах, які віднесені до їхньої компетенції [15, с. 7], розуміючи у цьому разі під компетенцією підслідність органу розслідування.

Подібним шляхом ототожнення з компетенцією слідчого пішли вчені під час дослідження кримінальної процесуальної функції слідчого. Наприклад, Р.В. Костенко здійснення слідчим його функції розуміє як його процесуальну компетенцію. Автор зазначив, що головним елементом, що визначає компетенцію слідчого, є здійснення ним кримінального переслідування. Він веде мову про повноваження і компетенцію слідчого у сфері кримінального переслідування [16, с. 78–80].

Також не уникнули ототожнення з компетенцією під час дослідження автори, наукові розробки яких були присвячені повноваженням слідчого [17, с. 137–139; 18, с. 101].

Але частіше все ж таки підслідність та повноваження розглядаються як частина *компетенції*, що полягає у праві й обов'язку розслідувати певну категорію кримінальних справ [19, с. 11–12]. Такої ж думки дотримуються В.М. Григорьєв і А.В. Сєлютін, котрі підсумували, що «терміном, який найбільш адекватно охоплює зміст розглядуваного поняття, могло б бути поняття «повноваження», маючи на увазі повноваження належних органів і посадових осіб щодо розслідування певного кола кримінальних справ. Повноваження ж ці визначаються законодавцем залежно від юридичних властивостей (ознак) кримінальних справ» [8, с. 12–13].

Аналізуючи вказані точки зору, можна відзначити, що у цих розробках відсутнє комплексне розуміння поняття компетенції, її структури. Так, Л.М. Лобойко визначив кримінально-процесуальну компетенцію як покладений кримінально-процесуальним законом на органи дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві. Структура кримінально-процесуальної компетенції складається з таких елементів: кримінально-процесуальні функції, предмет відання та владні повноваження [2, с. 25–26]. Елементи кримінально-процесуальної компетенції (функції і повноваження) тісно пов'язані із предметом відання органів досудового слідства та утворюють собою певну систему [2, с. 128].

Тому ототожнення підслідності з одним або з усіма вищезазначеними структурними складниками кримінальної процесуальної компетенції не можна визнати правильним. Слушною є позиція М.С. Строговича, який визначав підслідність як «властивість справи, яка полягає в тому, що вона належить до відання того чи іншого слідчого чи категорії слідчих» [20, с. 41].

Автори З.З. Зинатуллін, М.С. Салахов, Л.Д. Чулюкін заперечували визначення підслідності як компетенції органів розслідування щодо ведення справ за певними видами злочину та підкреслили, що компетенція є загальноправовим поняттям та визначає увесь обсяг повноважень, яким наділений державний орган [7, с. 10].

Отже, серед науковців можна виділити дві позиції: 1) предмет відання та підслідність є відокремленими, неоднаковими за змістовим наповненням кримінальними процесуальними категоріями; 2) підслідність поєднана з предметом відання як елементом компетенції. Зв'язок між вказаними категоріями – підслідність та предмет відання – є досить складним та обтяжений певними специфічними властивостями. Не можна заперечувати певну самостійність вказаних понять, проте обслуговування ними з різних сторін одного процесу, а саме визначення сфери діяльності такого суб'єкта, як слідчий, встановлює між ними нерозривний зв'язок. Провадження органу, що проводить розслідування, поширюється лише на ту сукупність справ, котрі йому підслідні. Лише у таких справах реалізуються кримінальні процесуальні функції і повноваження. За загальним визначенням предмет відання як компетенційний елемент є сферою публічних справ, які підлягають впливу суб'єкта [1, с. 55–56].

Отже, на нашу думку, з огляду на загальне визначення предмета відання, аналіз таких понять, як підслідність, компетенція та її елементи, **предмет відання слідчого** *можна визначити як сферу підслідних йому кримінальних проваджень, у межах яких він є компетентним для здійснення кримінальної процесуальної функції та застосування кримінальних процесуальних повноважень*.

Висновок. Предмет відання слідчого – це сфера підслідних йому кримінальних проваджень, у межах яких він є компетентним для здійснення кримінальної процесуальної функції та застосування кримінальних процесуальних повноважень.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямі слід визначити такі: 1) дослідження кримінальних процесуальних функцій слідчого; 2) дослідження повноважень слідчого.

Список використаних джерел:

1. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. М.: Издание г-на Тихомирова Ю.А., 2001. 355 с.

2. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.

3. Городецька М.С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра-ЛТД. 2010. 232 с.

4. Єна І.В., Сабадаш В.П. Предмет відання прокурора в досудовому провадженні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2009. № 2. С. 174–181.

5. Гнатюк А.Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 187 с.

6. Ботвінов Р.Г. Кримінальна процесуальна компетенція керівника органу досудового розслідування (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2013. 208 с.

7. Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986. 104 с.

8. Григорьев В.Н., Селютин А.В. Подследственность в уголовном процессе (понятие, основания и порядок определения, проблемы разграничения): учеб. пособ. М.: Юрид. ин-т МВД РФ, Книжный мир, 2002. 115 с.

9. Гусев Л.Н. Подследственность и подсудность в советском уголовном процессе. М.: ВЮЗИ, 1974. 32 с.

10. Погорецький М.А. Підслідність та підвідомчість: проблеми теорії та практики справ. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: всеукр. наук.-практ. конф., 13 грудня 2002 р.: тези допов. Донецьк: Донецьк. ін-т внутр. справ, 2003. С. 103–106.

11. Полтавець О.С. Предмет відання й ознаки підслідності у кримінальному процесі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2006. Спеціальний випуск № 1. С. 183–186.

12. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. К.: ФОРУМ, 2003. 938 с.

13. Воронин Э.И. Процессуальное положение следователя органов внутренних дел: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 1973. 17 с.

14. Онищук З.М. Следователь в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1964. 19 с.

15. Карнеева Л.М. Особенности предъявления обвинения и допроса обвиняемого в условиях деятельности органов внутренних дел. М.: Изд-во МССШМ МВД СССР, 1989. 47 с.

16. Костенко Р.В. Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств. М.: Юрлитинформ, 2006. 240 с.

17. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание). М.: Юрид. лит., 1973. 200 с.

18. Смирнов А.В. Калиновский К.Б. Уголовный процесс. М: СПб.-Питер, 2005. 699 с.

19. Чистякова В.С. Органы предварительного расследования преступлений и разграничение компетенции между ними: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1964. 17 с.

20. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. М.: Наука, 1970. Т. 2. 516 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.55

ОБ'ЄКТИ ПРАВА НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Казакова Людмила Олександрівна,
старший викладач кафедри
міжнародної політики
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна)

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються визначення поняття об'єкта права на місцеве самоврядування.

Ключові слова: об'єкт права, місцеве самоврядування, право на участь у місцевому самоврядуванні і право на здійснення місцевого самоврядування.

OBJECTS OF THE RIGHT TO LOCAL SELF-GOVERNMENT: THEORETICAL ASPECTS

Kazakova Liudmyla Oleksandrivna,
Senior Lecturer at the Department of
International Politics
(State University "Uzhgorod National
University", Uzhhorod, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of issues related to the definition of the concept of object of constitutional law for local self-government.

Key words: object of law, local self-government, the right to participate in local self-government and the right to implement local self-government.

Постановка проблеми. Конституція України визначила у статті 140 об'єктом місцевого самоврядування питання місцевого значення. Однак через відсутність доктринального визначення поняття «право на місцеве самоврядування» об'єкти даного права в юридичній літературі не виділялися. Саме це зумовлює необхідність розгляду теоретичних аспектів даної категорії.

Аналіз джерельної бази. У вітчизняній юридичній літературі існують дослідження проблематики окреслення кола питань місцевого значення як об'єктів діяльності відповідних територіальних громад, тобто питань об'єктного складу місцевого самоврядування. Серед них є розробки таких провідних вчених, як В. Григор'єв, О. Батанов, В. Кампо, І. Дробуш, Т. Буряк та ін. Однак проблематика об'єктного складу права на місцеве самоврядування через відсутність доктринальних підходів до виокремлен-

ня такого права серед інших прав і свобод людини і громадянина в Україні не є дослідженою.

Метою статті є вивчення поняття та кола об'єктів права на місцеве самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи наукові погляди сучасних дослідників права та їх відображення в сучасній науковій юридичній літературі, бачимо, що існують різні погляди на питання про сутність об'єкта правовідносин. Так, дослідниця О. Сонюк, аналізуючи літературу з даного питання, дійшла висновку, що визначення поняття об'єкта правовідносин здебільшого залежить від того, прихильником якої концепції є дослідник. Так, більшість представників класичної моністичної концепції відстоюють єдність об'єкта правовідносин, розуміючи під об'єктом те, на що направлені правовідносини, а саме поведінку суб'єктів. Інші автори об'єктом правовідносин визнають те, на що направлені суб'єктивні права та обов'язки учасників. Деякі вчені зазначають поведінку лише зобов'язаної сторони. Представники ж класичної плюралістичної концепції визнають множинність об'єктів правовідносин, розуміючи під об'єктом усе те, з приводу чого виникли правовідносини, тобто поведінку людей, результати дій та бездіяльності, матеріальні цінності, речі, нематеріальні блага. Деякі дослідники об'єднують ці дві теорії, зазначаючи, що об'єктом правовідносин є те, з приводу чого вони виникають, на що спрямовані. В науковій літературі виражені погляди навіть про безоб'єктність правовідносин [16, с. 143].

Учені П. Алєксєєв та О. Панін вважають, що об'єкт – це те, що протистоїть суб'єкту, на що спрямована предметно-практична, оцінююча та пізнавальна діяльність суб'єкта [1, с. 187–188]. П. Алексєєв зауважував, що об'єкт правовідношення – це реальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивне право та юридичний обов'язок. При цьому він зазначає, що об'єктами правовідносин можуть бути різні предмети, які мають цінність для суб'єкта права [18, с. 359]. Визначення об'єкта правовідносин запропонував М. Марченко. Так, під об'єктом правовідносин він розумів «різні матеріальні та духовні блага, а також самі дії чи їх результати, на які спрямована реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників» [19, с. 361].

У різних галузях права категорія «об'єкт права» використовується по-різному. Суттєву увагу дослідженню об'єкта права свого часу приділив Ю. Толстой у праці «К теории правоотношений». Так, учений зазначав, що коли говорять про об'єкт норми права, то мають на увазі об'єкт впливу або об'єкт регулювання правової норми, яким є суспільні відносини. При цьому Ю. Толстой стверджував, що об'єкт норми права і правовідносин, правовідносин і суб'єктивних прав і обов'язків – це одне і те саме. Таким чином, в об'єкті права перетинаються інтереси уповноваженого і зобов'язаного суб'єктів. Об'єкт права слід шукати в благах, забезпечуваних правом як мета, а не в установленні поведінки як засобу. Право розмежовує інтереси, нормує відносини на ґрунті зіткнення інтересів, тому і захист його має значення як захист того, що закріплює за людиною те, що вона цінує з точки зору своїх потреб. Об'єкти права – це блага в економічному сенсі. Політична економія визнає блага подвійного роду: речі і послуги. Відповідно, головними видами об'єктів права є речі і дії інших осіб. Але право забезпечує, крім матеріальних, також і моральні інтереси, що криються в сімейних відносинах, і в цьому випадку об'єктом права є самі особи, дружина, діти, опікуни. Таким чином, на думку Ю. Толстого, об'єкти права поділяються на: речі, осіб, дії інших осіб. Відповідно до цього абсолютні права поділяються за об'єктом на три види: а) права речові, такі як право власності, застави, користування, б) права виняткові, такі як авторське право, право на промислові винаходи; в) права особистої влади, такі як право чоловіка, право батька. Дія становить об'єкт відносних прав [20, с. 50, с. 52]. Мета права подвійна: забезпечення свободи та інтересу. Задоволенню першої мети

слугує об'єкт як поведінка, задоволенню другої – інтересу суб'єкта – слугують: 1) речі; 2) нематеріальні блага (в тому числі і права, які можна уступити), все, що має грошову оцінку та не є річчю; 3) дії людей [21, с. 123]. Дії, що набувають характеру економічних послуг, служать об'єктом прав вимоги за зобов'язаннями. Людина перебуває майже постійно в діяльності, з іншого боку, майже всяка її діяльність є перервною.

Отже, узагальнюючи поняття «об'єкт права», під ним розуміють дію як відособлену за місцем, за часом або за результатом частину діяльності людини, що виступає як економічне ціле. Для поняття про дію як об'єкт права економічна точка зору має вирішальне значення. Дії, позбавлені економічної цінності, не можуть бути об'єктами права. Дії розрізняються як позитивні і негативні. У першому випадку зобов'язаний суб'єкт повинен щось зробити, у другому – від чогось утриматися. Утримання як дія з негативним змістом не тотожна бездіяльності. У стриманості виявляється воля особи, тоді як у бездіяльності вона відсутня [22, с. 345].

Дослідниця О. Мельник зазначає, що теорія держави і права не може і не повинна давати вичерпний перелік об'єктів правовідносин, які існують в усіх галузях права, але вона пропонує найбільш загальну класифікацію з урахуванням напрацювань галузевих дисциплін. Дослідниця, спираючись на висновки науковця В. Тархова, наводить таку загальну класифікацією об'єктів правовідносин:

предмети (матеріальні блага);

– предмети (нематеріальні блага);

– непредмети (матеріальні блага);

– дії та їх результати [17, с. 22, с. 105–121].

Досліджуючи об'єкти правовідносин, О. Мельник зазначає щодо класифікації об'єктів правовідносин наявність п'яти груп в цій класифікації. Зокрема, до першої групи об'єктів відносяться предмети, які є матеріальними благами (речі, тобто предмети, які мають просторові межі і споживчу вартість). До другої групи об'єктів правовідносин необхідно віднести предмети, які не є матеріальними благами (документи: паспорт, посвідчення, диплом тощо). До третьої групи об'єктів правовідносин відповідно до запропонованої класифікації відносяться продукти духовної творчості, які мають матеріальну цінність (наукові, літературні, художні твори, які є результатом авторської та винахідницької діяльності). До четвертої групи об'єктів правовідносин слід віднести духовні нематеріальні блага (ім'я, честь, гідність тощо). П'яту групу об'єктів правовідносин складають діяння (дії чи бездіяльність) та їх результати. На підставі цієї загальної класифікації можна в загальній теорії дати класифікацію галузеву [13, с. 120].

За твердженням дослідника І. Павлова, поняття «об'єкт місцевого самоврядування» в науковій довідковій літературі не наводиться, тому науковець пропонує таке визначення даного поняття: «Об'єкт місцевого самоврядування – це сукупність локалізованих у межах територіальної громади соціальних об'єктів у межах адміністративно-територіальної одиниці: соціально-економічних, соціально-технічних, соціально-екологічних систем, а також процесів і відносин, що забезпечують функціонування і розвиток цієї територіальної громади та адміністративно-територіальної одиниці, на які в межах Конституції та законів України може бути спрямований управлінський вплив територіальної громади та інших суб'єктів місцевого самоврядування». При цьому науковець пропонує такі види об'єктів:

1) соціальні об'єкти (організації комунальної та інших форм власності, керівники організацій комунальної власності, територіальна громада району в цілому, окремі категорії громадян, об'єднання громадян);

2) соціально-економічні системи;

3) соціально-технічні системи;

4) соціально-екологічні системи [14].

Ще один підхід до визначення об'єктів місцевого самоврядування пропонує вчений В. Погорілко, який до основних об'єктів муніципально-правових відносин відносить такі, як: влада народу; державна влада; права, свободи й обов'язки людини та громадянина; влада територіальних громад; питання місцевого значення; функції (напрями і види діяльності) суб'єктів місцевого самоврядування; об'єкти комунальної власності; місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, місцеві податки і збори, місцеві позики; природні блага, природні об'єкти, природні ресурси, об'єкти природно-заповідного фонду, земля; духовні блага (освіта, наука, культура, інформація, пам'ятки історії, культури, архітектури, містобудування); соціальні блага (об'єкти житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, охорони здоров'я, фізкультури і спорту тощо); програми економічного та соціально-культурного розвитку сіл, селищ, міст та цільові програми з інших питань самоврядування; плани підприємств і організацій; адміністративно-територіальний устрій тощо. Складовою частиною об'єктів муніципально-правових відносин є статус, компетенція, повноваження, суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів муніципально-правових відносин, їх гарантії і відповідальність. Зокрема, чинною Конституцією і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначається статус територіальних громад, місцевих рад як представницьких органів місцевого самоврядування, виконавчих органів рад, сільського, селищного, міського голови, органів самоорганізації населення [15, с. 34].

Вважаємо, що з аналізу статті 140 Конституції України випливає, що об'єктом муніципальної діяльності виступають «питання місцевого значення, які віднесені до компетенції вирішення місцевими жителями, тобто жителями відповідної територіальної громади. Таку ж думку висвітлюють і провідні науковці-муніципалісти України М. Баймуратов та В. Григорьєв, які у своїх дослідженнях стверджують, що саме питання місцевого значення як субстрат конституювання територіальної громади є основним об'єктом муніципальної влади, який зумовлює її унікальне функціонально-цільове соціальне призначення та детермінує систему функцій цього виду публічної влади [2, с. 113–127; 5, с. 35–47; , 6, с. 8–16].

Як зазначає професор В. Кампо, протягом століть на терені сучасної України методом спроб та помилок склалася сучасна система місцевого самоврядування, яка акумулювала в собі все те позитивне, що накопилося в періоди злетів демократії та її інститутів, а також негативне, що залишили після себе століття імперського правління та десятиліття радянського тоталітаризму. В Україні поступово відбувається процес трансформації нової муніципальної системи з політичною трансформацією на класичні європейські зразки. Водночас не можна не помітити й певних фактичних труднощів із запровадження європейської моделі місцевого самоврядування в Україні [11].

Погоджуємося з дослідником та вважаємо за необхідне звернути увагу на ряд таких проблем. До першої з них слід віднести доктринальну невизначеність поняття «питання місцевого значення», які жителів громад уповноважує вирішувати законодавець під час реалізації місцевого самоврядування. З'ясування даного терміна нам необхідне для окреслення поняття «об'єкт права на місцеве самоврядування» та визначення об'єктів усіх складових елементів права на місцеве самоврядування.

В. Григор'єв констатує, що законодавець, застосовуючи термін «питання місцевого значення» в нормативно-правових актах, наділяє суб'єктів місцевого самоврядування правом їх вирішення, при цьому не дає їх дефінітивного визначення [7, с. 237].

Дослідниця І. Дробуш у своєму дослідженні «Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні» розглядає питання з'ясування самої дефініції «питання місцевого життя» і виділяє декілька етапів законодавчої регламентації основного об'єкта місцевого самоврядування. Так, дослідниця зазначає, що *вперше* на законодавчому рівні до відання місцевого самоврядування було віднесено вирішення всіх питань місцевого життя Законами України «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве регіональне самоврядування» від 26 березня 1992 року та «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 року, однак їх переліку закон не містив [8, с. 94–95].

До *другого* етапу І. Дробуш відносить Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року. Науковець стверджує, що відповідно до Конституційного договору первинними суб'єктами місцевого самоврядування є територіальні колективи громадян, які проживають у селах (сільрадах), селищах, містах, основним об'єктом місцевого самоврядування є питання місцевого значення, а саме місцеве самоврядування визначалося як гарантоване державою право територіальних колективів громадян та обраних ними органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати всі питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Однак саме тлумачення поняття питань місцевого значення було відсутнє. Спроба деталізації питань місцевого значення проводилися і пізніше, але вони не завершилися результатом. *Третім* етапом є сучасний етап – це нині чинна Конституція України, яка визнає питання місцевого значення основним об'єктом місцевого самоврядування, містить їх перелік (ст. 143), який не є вичерпним та має тенденцію до розширення в разі необхідності. Однак чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не містить ні самого визначення питань місцевого значення, ні їх переліку. Дослідниця вважає, що це стало істотною перепоною для розмежування функцій органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади [9, с. 97–98].

При цьому І. Дробуш погодилася з професором М. Баймуратовим, який констатує відсутність законодавчого визначення питань місцевого значення і називає причиною цього нерішучість держави, її небажання втратити всі важелі управління важливими соціальними процесами на місцевому рівні. Адже сама дефінітивна характеристика питань місцевого значення, розроблена на законодавчому рівні, сприятиме більш чіткому розмежуванню повноважень держави та місцевого самоврядування, становленню повноцінної нормативно-компетенційної бази локальної демократії [3, с. 112].

Саме така відсутність на законодавчому рівні зводить метаідею про повноцінне місцеве самоврядування в Україні в розряд декларацій [4, с. 115]. До того ж, слід погодитися з думкою науковця П. Любченко, який також стверджує, що визначення на конституційному рівні категорії «питання місцевого значення» сприятиме територіальним громадам, їх органам в активному обстоюванні своїх прав [12, с. 16]. Щодо висвітлення даного питання в Європейській Хартії місцевого самоврядування, то слід зазначити, що дане питання практично не визначається, говориться про вирішення «будь-якого питання», яке не вилучене зі сфери компетенції органів місцевого самоврядування, яке не доручене жодному іншому органу.

В. Кравченко запропонував таке визначення поняття «питання місцевого значення»: це такі питання, що мають локально-територіальний характер і виникають у процесі функціонування територіальної громади, задоволення потреб її членів [10, с. 147–157].

Висновки. Узагальнюючи все вищесказане, бачимо, що питання місцевого значення – це локалізовані, обмежені межами знаходження територіальної громади матеріальні, духовні та соціальні потреби, задоволення яких покладено на всіх індивідуальних та колективних членів територіальної громади незалежно від часу виникнення та строків досягнення. Ознаками категорії «питання місцевого значення» можна назвати такі: 1) територіальна обмеженість здійснення; 2) індивідуальна та колективна форма здійснення; 3) незалежність від часу виникнення та часу досягнення бажаного результату; 4) спільність дій; 5) матеріальна, духовна, соціальна форма потреб. Виходячи з визначення питань місцевого значення, пропонуємо дати визначення «об'єкт права на місцеве самоврядування». Отже, об'єкт права на місцеве самоврядування – це матеріальні та нематеріальні потреби всіх членів громади та/або її структурної одиниці, з приводу задоволення яких вони взаємодіють між собою.

Список використаних джерел:

1. Алексеев П.В. Философия : учебник / П.В. Алексеев, А.В. Панин. [3-е изд., перераб. и доп.]. Москва : ТК Велби, изд-во «Проспект», 2003. 608 с.

2. Баймуратов М.О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. Одеса : АО БАХВА, 2003. 192 с.

3. Баймуратов М.О. Становлення місцевого самоврядування в Україні як фактор формування демократичної державності. *Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: матеріали міжнар. наук. конф., 17-20 жовтня 2000 року* / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2000. С. 112.

4. Баймуратов М.О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. Одеса : АО БАХВА, 2003. С. 115.

5. Батанов О.В. Питання місцевого значення – основний об'єкт муніципальної діяльності територіальних громад. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 7. С. 35–47.

6. Буряк Т.М. Конституційно-правова регламентація об'єктного складу місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 20 с.

7. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления: Отечественная и зарубежная практика : монография. Київ : Истина, 2005. 424 с.

8. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні : монографія. Рівне : Овід, 2015. 540 с. С. 94–95.

9. Дробуш І. М. . Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні : монографія. Рівне : Овід, 2015. 540 с. С. 97–98.

10. Кравченко В. До питання про сучасну концепцію місцевого самоврядування. *Переваги місцевого самоврядування : міжнародна конференція «Переваги місцевого самоврядування» 29-30 травня 2001 р., м. Ірпінь, Київ обл.* Київ : Логос, 2011. С. 147–157.

11. Кампо В.М. Політичні моделі розвитку місцевого самоврядування в Україні: історія, проблеми, перспективи. *Правова держава : щорічн. наук. праць.* Київ, 2003. Вип. 14. С. 564.

12. Любченко П.М. Компетенція місцевого самоврядування : організаційно-правові питання реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 1998. С. 16.

13. Мельник О.Г. Поняття та види об'єктів правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 5–10.

14. Павлов І. Особливості та структура об'єкта місцевого самоврядування на рівні району в місті. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3(14). URL : http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_03(14)/12pivrrm.pdf.

15. Муніципальне право України : підручник / Погорілко В.Ф. та ін. ; за ред. Баймуратова М.О. Київ : Правова єдність, 2009. 720 с.

16. Сонюк О. В. Проблема визначення об'єкта правовідносин у сфері адміністративного судочинства. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2013/2. С. 143.

17. Тархов В.А. Гражданское правоотношение : монография. Уфа, 1993. 122 с.

18. Теория государства и права / Алексеев С.С. и др. ; под ред. Алексеева С.С. Москва : Юрид. лит., 1985. 480 с.

19. Теория государства и права / Кененов А.А. и др. ; под ред. М.Н. Марченко. Москва : Издательство Московского университета, 1987. 431 с.

20. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1959. 88 с.

21. Царев Д. Н. Эволюция категории «объект правоотношений в отечественной юриспруденции : дисс. … канд. юр. наук : 12.00.01. Москва : РГБ, 2003. 187 с.

22. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Москва, 1911. С. 568–628.

УДК 343.01

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ І МІСЦЯ ПОЛІЦІЇ

Коваленко Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Стаття присвячена розгляду правової категорії поліції як суб'єкта запобігання злочинності. Взято до уваги той факт, що одним із головних суб'єктів із запобігання злочинності є правоохоронні органи, які мають на меті зниження рівня злочинності й утворення ефективної системи запобігання злочинності, основним із елементів якої у сфері попередження злочинності можна назвати поліцію.

Тож поміж суб'єктів запобігання злочинності в межах даної статті особливу увагу приділено визначенню місця та ролі Національної поліції України під час реалізації превентивної діяльності, оскільки саме поліцію відносять до тієї групи суб'єктів, що вважають запобігання злочинності однією зі своїх основних функцій.

Нині Національній поліції України відведено важливе місце в системі органів державної влади, а її функції та повноваження суттєво змінилися.

У статті розглянуто питання законодавчого визначення Національної поліції як центрального виконавчого органу, який служить суспільству за допомогою забезпечення охорони людських прав і свобод, злочинної протидії, підтримки публічної безпеки й правопорядку. Визначено завдання поліції та функції щодо протидії злочинності.

Автором розглянуто також визначення поняття «злочинність» та «суб'єкт запобігання злочинності» у відповідності до монографічних та кримінологічних праць науковців. Також у рамках даної статті було охарактеризовано різновиди підрозділів (департаментів) Національної поліції України, що наділені окремими функціями в

рамках сфери протидії злочинності. Проаналізовано їх основні функції в межах питання щодо процесу запобігання злочинності.

Ключові слова: злочинність, запобігання злочинності, суб'єкт запобігання злочинності, Національна поліція України, департаменти Національної поліції України.

THE POLICE AS THE SUBJECT OF CRIME PREVENTION

Kovalenko Andrii Vasylovych,
Candidate of Law,
Associate Professor, Doctoral Student
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of the legal category of the police as a subject of crime prevention. Taking into account the fact that one of the main subjects in crime prevention are law enforcement authorities that are aimed at reducing the level of crime and establishing an effective crime prevention system, the main of which in the field of crime prevention is the police.

Therefore, within this article, special attention is paid to determining the place and role of the National Police of Ukraine in the implementation of preventive activities, since it is the police that are included in the group of subjects who consider crime prevention as one of their main functions.

Now the National Police Department of Ukraine has an important place in the system of state authorities, and its functions and powers have changed significantly.

The article considers the issue of the legislative definition of the National Police as the central executive authority that serves society through ensuring the protection of human rights and freedoms, criminal resistance, support for public security and the rule of law. There are the police tasks and functions to counter crime in the article.

The author also considered the definition of the concept of "criminality" and "subject of crime prevention" in accordance with the monographic and criminological works of scientists. Also in this article there are characterized the varieties of departments of the National Police of Ukraine, which are endowed with functions in the field of fighting crime. It is also analyzed the main functions for the process of crime prevention.

Key words: criminality, crime prevention, subject of crime prevention, the National Police of Ukraine, departments of the National Police of Ukraine.

Питання запобігання злочинності повсякчас було і все ще є одним із найважливіших у суспільстві. Боротьба зі злочинністю в ролі складової частини політики національної безпеки реалізується (прямо або опосередковано) всіма ланками державної та суспільної системи. Одним із основних суб'єктів із запобігання злочинності є правоохоронні органи, що мають на меті знизити рівень злочинності й утворити ефективну систему запобігання їй. Одним із основних складників у сфері попередження злочинності можна назвати поліцію.

Аналіз сфери реформування української правоохоронної системи дає підстави стверджувати, що наразі існує тотальна відсутність наукових праць, що комплексно вивчали б діяльність поліції в контексті запобігання злочинності. Однак певні питання, які пов'язуються з розробкою заходів запобігання злочинності, досліджувались такими дослідниками: Г.А. Аванесовою, О.М. Бандуркою, А.Б. Благою, В.О. Глушковою, В.В. Голіною, Н.О. Гуторовою, А.І. Долговою, А.Е. Жалинською, А.П. Закалюкою,

М.В. Костицьким, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцевою, Н.Ф. Кузнєцовою, О.М. Литваком, М.І. Мельником, П.П. Михайленко, В.О. Навроцьким, О.В. Негодченком, П.І. Орловим, М.І. Пановим, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм, В.І. Шакуном та іншими.

Незважаючи на праці вчених, проблематика діяльності поліції стосовно запобігання злочинності в Україні все ще має недостатньо досліджений характер, адже наразі відсутні не тільки теоретичні рекомендації щодо здійснення даної діяльності, а й напрацьований практичний досвід надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності.

Метою статті можна назвати визначення суті та ролі поліції як суб'єкта запобігання злочинності, з'ясування ефективності діяльності певних підрозділів поліції, на які покладено функцію запобігання злочинам відповідно до чинного українського законодавства, та встановлення головних напрямів даної діяльності на сучасному етапі.

Злочинність – це продукт суспільства, якому запобігають складові частини (наприклад, інститути) соціальної системи [1, с. 47]. Саме через це проблематика запобігання злочинам розглядається наукою в якості роботи різноманітних суб'єктів діяльності запобіжного типу [2, с. 196]. Як слушно зауважено А.П. Закалюком, суб'єктом діяльності стосовно злочинного запобігання можна визнати орган, організацію, окрему особу, що в даній діяльності здійснюють хоча б одну із зазначених функцій: організацію, координацію, реалізацію чи безпосередню причетність до реалізації [3, с. 346]. Окрім вищезазначеного, як вірно було відмічено В.К. Звірбулем, системі запобігання злочинам притаманні два необхідні підходи опису, через: 1) суб'єкт запобіжної діяльності; 2) структуру та сутність заходів загально-соціального й спеціально-кримінологічного типу [4, с. 133].

Суб'єктом запобігання злочинності постає орган держави, соціальна група, громадська організація, службова особа або громадянин, які спрямовували власну діяльність на розроблення та реалізацію заходів, що пов'язані з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ і процесів, що породжують злочини та злочинність, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, через що мають права, зобов'язання та несуть відповідальність [5, с. 166; 6, с. 61].

Як було зауважено Г.В. Форосом, запобігання злочинам у сучасних умовах постає найвагомішим внеском правоохоронних органів у сприяння політичним реформам й економічним та соціальним перетворенням держави [7, с. 180].

Справді, враховуючи положення Конституції України, стає очевидним, що однією з основних функцій держави постає охорона внутрішньої державної безпеки, зміцнення правопорядку [8], а це означає, що протидія злочинності й іншим правопорушенням може бути прерогативою законодавчої, виконавчої та судової гілки влади.

Виходячи з вищезазначеного, у кримінології суб'єкти запобігання злочинам прийнято розподіляти на кілька груп. До однієї з них відноситься і Національна поліція України як орган, для якого запобігання злочинам є одним із основних завдань та функцій [3, с. 346].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству за допомогою забезпечення охорони людських прав і свобод, злочинної протидії, підтримання публічної безпеки й правопорядку [9].

До завдань поліції, на нашу думку, відноситься надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності (стаття 2 Закону України «Про Національну поліцію»), що можна визначити як систему різноманітних видів діяльності й комплексних заходів, які спрямовані на попередження, усунення, нейтралізацію та обмеження (ослаблення) факторів, що детермінують злочинність.

Доцільно зауважити, що система поліції складається із центрального органу управління поліцією та територіальних органів поліції. Зокрема, до складу поліції відносять: 1) кримінальну поліцію; 2) патрульну поліцію; 3) органи досудового розслідування; 4) поліцію охорони; 5) спеціальну поліцію; 6) поліцію особливого призначення [9].

Згідно з положеннями статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» поліція виконує такі функції щодо протидії злочинності: здійснення превентивної й профілактичної діяльності, що спрямована на запобігання вчинення правопорушень; виявлення причин й умов, які сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття в межах власної компетенції заходів задля їх усунення; вжиття заходів для виявлення таких правопорушень; припинення виявлених правопорушень кримінальної та адміністративної природи [9].

Вищезазначені повноваження поліції відповідають положенням міжнародних нормативних актів (зокрема, Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку від 17.12.1979 і Європейському кодексу поліцейської етики від 19.09.2001), якими передбачається здійснення поліцейськими певних повноважень.

Так, ураховуючи наведені законодавчі положення та окремі елементи поняття запобігання злочинності, можна визначити такі завдання поліції в даній сфері: розроблення заходів із профілактики правопорушень кримінального характеру; організація об'єктивного статистичного обліку, яким відображається реальний стан правового порядку в Україні, а також систематичний аналіз статистичних даних щодо стану злочинності; прогнозування криміногенної ситуації на території держави та в її окремих регіонах; виявлення осіб, що є схильними вчиняти кримінальні правопорушення, та проведення з такими особами профілактичних бесід; патріотичне, моральне, духовне виховання й пропаганда здорового способу життя як засобу відвернення громадян від наркоманії та алкоголізму.

Запобігання злочинам, на думку Д.М. Тичини, є головним напрямком протидії злочинності як сформованої системи дій стосовно антисуспільних явищ і їх причинного комплексу заради зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення [10, с. 160].

Реалізація превентивної й профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання правопорушень (згідно зі статтею 23 Закону «Про Національну поліцію») покладено, насамперед, на такий підрозділ Національної поліції України, як патрульна поліція.

Згідно з пунктом 2 Розділу ІІ Положення про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ до головного завдання патрульної поліції можна віднести запобігання правопорушенням кримінального й адміністративного типу, попередження, виявлення й припинення правопорушень кримінальної та адміністративної природи, ситуацій насильства в сім'ї, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню [11].

Окремими функціями в рамках сфери протидії злочинності наділений Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України, який відповідно до Положення про Департамент протидії наркозлочинності забезпечує реалізацію політики держави у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [12].

На Департамент кіберполіції згідно з Положенням про нього покладено завдання формування й забезпечення реалізації політики держави стосовно попередження та протидії правопорушенням кримінального типу, механізм підготовки, вчинення чи приховування яких передбачає застосування комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [13].

Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, згідно із чинним українським законодавством забезпечує реалізацію політики держави у сфері протидії торгівлі людьми, запобігає їх вчиненню, виявляє, розкриває й припиняє

правопорушення кримінального типу, що пов'язано з нелегальною міграцією, а також правопорушення у сфері моралі суспільства [14].

Суб'єктом запобігання злочинності, що функціонує в структурі Національної поліції, також є Департамент захисту економіки Національної поліції України, чия діяльність регламентується Положенням про Департамент захисту економіки Національної поліції України, згідно з яким Департамент формує й забезпечує реалізацію політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, захисту економіки й об'єктів права; виявлення, запобігання та припинення злочинів в економічній сфері, зокрема здійснених організованими групами й злочинними організаціями, які мають вплив на соціально-економічну й криміногенну ситуацію у країні й в окремих її регіонах; боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, що відіграють стратегічну роль задля державної економіки, та поміж посадових осіб органів держави; протидія правопорушенням корупційного типу [15].

До структури Національної поліції України відносяться також і інші структурні підрозділи, що під час власної основної діяльності реалізують функцію із запобігання злочинності (Департамент поліції охорони, Департамент організаційно-аналітичного забезпечення й оперативного реагування тощо).

Підводячи підсумок, варто зазначити, що робота всіх підрозділів поліції стосовно запобігання злочинності має бути скоординована як внутрішньо (узгодження дій підрозділів Національної поліції України між собою), так і зовнішньо (підрозділи поліції повинні погоджувати власні дії з іншими органами держави, громадськими організаціями, певними громадянами, що реалізують попереджувальну діяльність).

У сучасних умовах діяльність органів правоохоронної спрямованості, перш за все Національної поліції, потребує утворення абсолютно нового підходу, оскільки поява нових різновидів злочинів, напруження ситуації у світі вимагають перегляду власних завдань та головних функцій, проте головна мета – гарантування надійної охорони людських, суспільних та державних прав й інтересів, що закріплено в положеннях законів, – залишається незмінною. До того ж, зважаючи на останні зміни, потрібно визначити роль та значення Національної поліції України, її служб та підрозділів, які безпосередньо ведуть боротьбу зі злочинами, а також удосконалити правові та організаційні основи діяльності запобіжного типу.

Список використаних джерел:

1. Митрофанов І.І. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2011. 256 с.

2. Деятельность органов расследования, прокурора и суда по предупреждению преступлений / Т.М. Арзуманян, В.К. Звирбуль, М.И. Кащук, Г.М. Миньковский и др.; под общ. ред. Н.В. Жогина. Москва: Госюриздат, 1962. 279 с.

3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3 кн.]. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.

4. Звирбуль В.К. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В.К. Звирбуль, В.В. Клочков, Г.М. Миньковский. Москва: Юрид. литература, 1977. 432 с.

5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 513 с.

6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.

7. Форос Г.В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

10. Тичина Д.М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2(13). С. 154–162.

11. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 2 липня 2015 р. № 796. *Офіційний вісник України*. 2015. № 54. Ст. 1767.

12. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 17 листопада 2015 р. № 95. К.: Ред.-вид. відділ МВС і Нац. поліції України, 2015. 18 с.

13. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 10 листопада 2015 р. № 8. К.: Ред.-вид. відділ МВС і Нац. поліції України, 2015. 21 с.

14. Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми Національної поліції України // Тимчасовий веб-сайт Національної поліції України. URL: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1819459.

15. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 7 листопада 2015 р. № 81. К.: Ред.-вид. відділ МВС і Національної поліції України, 2015. 23 с.

УДК 347.97/.99

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ

Слободяник Наталія Сергіївна,
помічник судд
(Одеський окружний
адміністративний суд,
м. Одеса, Україна)

У статті розкрито основні найбільш поширені в юридичній літературі трактування, інтерпретації та тлумачення поняття «демократичні засади формування суддівського корпусу». На основі дослідження нормативно-правової бази, наукових розробок вітчизняних вчених та практиків встановлено, що на цей час поняття «суддівський корпус» не розкривається у положеннях чинного законодавства України, проте термін «формування суддівського корпусу» у законодавстві вживається.

Автором доведено, що демократичні засади по-різному знаходять свій прояв: при комплектуванні органів, відповідальних за забезпечення незалежності судової влади; її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством при формуванні доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів; при доборі голів суддів та заміщенні адміністративних посад в судах; елементи конкурсу містить проце-

дура добору кандидата на посаду судді (на всіх етапах призначення суддів пов'язані з цим питання вирішуються шляхом затвердження одних та відхилення інших кандидатів).

Крім того, надано авторське визначення поняття «демократичні засади формування суддівського корпусу» – це система ідей, цілей, принципів, яких закріплено або які випливають зі змісту норм Конституції України та Законів України та є основою правового забезпечення формування суддівського корпусу та взаємовпливу суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу та інститутів громадянського суспільства з метою створення умов для утвердження незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні. Разом із тим доведено, що система демократичних засад формування суддівського корпусу в Україні містить у собі дві групи: нормативно-ціннісні засади та інституційні засади (визначають принципи, форми діяльності та взаємовпливу суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу).

Ключові слова: адміністративні посади в судах, демократичні засади, органи, відповідальні за забезпечення незалежності судової влади, суддівський корпус, судова влада, формування суддівського корпусу.

CONCEPT AND NATURE OF DEMOCRATIC PRINCIPLES OF JUDICIARY FORMATION

Slobodianyk Nataliia Serhiivna,
Judge Assistant
(Odessa District Administrative Court,
Odessa, Ukraine)

The main most commonly used renderings, interpretations and explanations of the concept "democratic principles of judiciary formation" are described in this article. On the grounds of the research of the legal and regulatory framework, results of scientific researches carried out by our local scientists and practicians, it has been estimated that the concept «judiciary» is not fully defined in the provisions of the current Ukrainian laws nowadays. However, the term "judiciary formation" is used in the legislation.

The author proves that the democratic principles reveal themselves in the creation of bodies responsible for securing the independence of judicial power, its functioning on the grounds of responsibility, answerability to the society, formation of an honest and highly professional judiciary, when the court chairmen are recruited or administrative positions are taken in courts. The procedure for electing a candidate for a position of Judge has elements of competition (at all the stages of judges` assignment, related matters are settled through approving one and rejecting another candidate).

Furthermore, the author gives his personal definition of the concept "democratic principles of judiciary formation". It is a system of ideas, purposes, principles, which are stated in or arise out of the content of regulations of the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine. It is a basis of the judiciary formation enforceability and interaction of the bodies responsible for formation of judiciary and civil society institutions in order to create conditions for strengthening the Ukrainian judicial power independence, efficiency and professionalism. At the same time, it has been proved that the system of democratic principles of judiciary formation in Ukraine contains two groups: normative-value principles and institutional principles (approaches, forms of activity and interaction of the entities responsible for formation of judiciary are determined).

Key words: administrative positions in courts, democratic principles, bodies responsible for securing the independence of judicial power, judiciary, judicial power, judiciary formation.

Актуальність. Ставши на шлях інтеграції до європейського політичного, економічного, правового простору та корінної модернізації інституційного розвитку, наша держава обрала курс демократизації правової системи та процесів, що відбуваються в країні, взявши за зразок європейські соціальні цінності. При цьому демократичні перетворення поступово відбуваються і у судовій системі України, у тому числі шляхом удосконалення процедури формування суддівського корпусу.

Формування суддівського корпусу є специфічною сферою діяльності держави, що потребує незалежного та професійного підходу. Очевидно, що шляхи формування суддівського корпусу є запорукою ефективного функціонування судової системи та реалізації функцій судової влади, а також кваліфікованого, безстороннього, справедливого та прозорого правосуддя. У зв'язку із чим на цей час як у теоретичній, так і у практичній площині невпинно зростає інтерес до пізнання демократичних засад формування суддівського корпусу в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню актуальних питань судово-правової реформи, певних аспектів формування суддівського корпусу присвятили увагу у своїх наукових пошуках такі вчені, як С.В. Ківалов, Р.А. Крусян, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, О.З. Хотинська-Нор, М.А. Погорецький, С.Ю. Обрусна, С.В. Прилуцький та інший. Проте наукові і практичні проблеми у цій сфері є актуальними та потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження та характеристика поняття, змісту та сутності демократичних засад формування суддівського корпусу.

Виклад основного матеріалу. Використання терміну «засада» у науці конституційного права, законодавстві та практиці Конституційного Суду України є досить неоднозначним. При цьому у словниковій літературі поняття «засади» має декілька тлумачень – це основа чогось; головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чого-небудь [24, с. 300–301].

Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови зазначають, що «засада» – це основа чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь, спосіб, метод здійснення [4, с. 419].

Аналіз сучасної правової літератури свідчить, що досить часто поняття «засади» використовується для позначення ідей, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства [2].

Однак більшість вчених практично повністю ототожнюють поняття «засади» і «принципи», адже їх лексичне значення є дуже близьким [5; 12; 15; 18]. І в цьому аспекті на особливу увагу заслуговує дослідження В.М. Божка, в якому автором проведено детальний аналіз окремих рішень Конституційного Суду України та крізь призму відповідних правових позицій зроблено висновок, що поняття «принцип» і «засада» є дуже близькими за значенням, але не тотожними категоріями, тобто вони не є синонімами. При цьому, на думку автора, термін «засада» є ширшим за своїм змістом та охоплює також і ті явища, які окреслюються категорією «принцип», відтак, зміст поняття «принцип» можна розкрити через ширшу за своїм змістом категорію «засада», але не навпаки [2].

Водночас увагу слід звернути і на змістовне наповнення поняття «засада», запропоноване вітчизняним правником О.В. Марцеляком, який зазначив, що останнім часом у чинному законодавстві та науковій літературі поряд із латинським терміном «принцип», який є терміном-інтернаціоналізмом, усе частіше вживається властивий саме українській мові термін «засада». Як власне український, автохтонний мовний засіб, термін «засада» цілком відповідає терміну «принцип». Крім того, на переконання

автора, поняття «засада» слід вважати найбільш природним для нашого (українського) терміновживання, як дещо віддалене від латинського та майже синонімічне слову «закон» [13, с. 38–39].

Досить цікавою є позиція С.М. Марцеляка, який, аналізуючи співвідношення змісту понять «принцип» і «засада», сформулював висновок про те, що на цей час законодавець не в змозі повністю розмежувати дані поняття і у вітчизняному законодавстві оперує цими категоріями, часто не розмежовуючи їх. У зв'язку із чим можна зробити декілька висновків. По-перше, поняття «засада» та «принцип» не можна розглядати ізольовано одне від одного, оскільки вони є базовими закономірностями певних явищ та одночасно слугують засобом практичного удосконалення права. По-друге, найближчим синонімом до слова «принцип» є слово «засада», яке й слід вважати найбільш природним для вітчизняного терміновживання, як дещо віддалене від латинського та майже синонімічне слову «закон». По-третє, якщо поглянути на це крізь призму правових позицій, то можна виявити, що за своїм змістом засади охоплюють значно більше правових явищ, аніж принципи. По-четверте, в юридичній науці термін «принцип» виявляється більш широковживаним, ніж термін «засада» [14, с. 63].

Беручи до уваги вищенаведені тези, можна стверджувати, що поняття «засади» окреслює найважливіші підвалини і закономірності певного явища, а їх метою є збалансування, узгодження здійснюваного впливу. Разом із тим реалізація засад як нормативно-регулятивного компоненту функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади здійснюється через визначення механізму та конкретних суб'єктів, відповідальних за створення умов для утвердження незалежності, самостійності, ефективності та професіоналізму системної діяльності держави, яка реалізується в законодавчій, виконавчій та судовій сферах.

Говорячи про смислову наповненість такого поняття, як «демократичний», насамперед необхідно звернути увагу на те, що воно є похідним від слова «демократія» і означає «заснований, побудований на принципах демократії; який здійснює демократію; який підтримує принципи демократії» [23, с. 239].

Не можна не зазначити, що теорія демократії не має єдиного наукового джерела, а сам термін «демократія», хоча і є одним із найбільш вживаних категорій політичної науки, однак досі не знайшов загальноприйнятної концептуалізації. Це пояснюється надзвичайно великим масивом вимірів та визначень, адже кожна історична епоха наповнювала поняття «демократія» своїм якісним змістом, вносила свої ознаки та розставляла свої акценти на їх значущості.

Аналіз сучасної правової літератури свідчить, що у більшості випадків поняття «демократія» використовується у двох основних іпостасях: як наукова категорія та інструмент політики. Водночас обидва її прояви не існують паралельно, вони є взаємопов'язаними. Слід наголосити на тому, що саме подібний взаємовплив привносить значний елемент спотворення в смислове наповнення концепту демократії.

Комплексний аналіз теоретичних напрацювань та норм чинного законодавства України дозволяє стверджувати, що сучасна демократія має чотири основні виміри: конституційний; інституціональний; електоральний; а також стан забезпеченості прав і свобод людини. При цьому, як зазначив О.О. Долженков, уявлення про демократію як про конституційну систему або систему правління виходить за рамки категорії «політичний режим» і зрощується з формою правління як певною сукупністю і правовим положенням органів державної влади, конституційної структури та порядку їх формування. Демократія як інституціональна система повинна розумітися як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Демократія як електоральний механізм в сучасних умовах формалізується за

допомогою виборності органів державної влади та місцевого самоврядування, безпосереднього волевиявлення громадян (референдуми, плебісцити, електронна демократія), принципу підзвітності та громадського контролю [8, с. 221–228].

Зважаючи на те, що термін «демократія» має давньогрецьке походження і утворився від поєднання грецького іменника "demos", що означає «народ», і дієслова "kratein" – «урядувати» [7, с. 4], можна стверджувати, що семантико-смислове значення поняття «демократія» слідує ідеї влади народу. Однак якщо широке розуміння демократії виходить із політологічного наповнення даного поняття, то вузький підхід відповідає природі його юридичного розуміння. В останньому сенсі під демократією розуміються політико-правові форми здійснення громадянами влади та їх участь в управлінні справами держави (демократична участь, або демократичне прийняття рішень) [16, с. 27].

У цьому аспекті необхідно відзначити, що Конституцією України констатовано, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Відповідно до положень ст. 69 Основного Закону народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [9].

Відтак, закріплення в Основному Законі ідеї народного суверенітету зумовлює удосконалення механізмів реалізації (способів і засобів організації та здійснення державної влади, в тому числі судової), тобто безпосередньої та представницької демократії. На сучасному етапі розвитку державності не лише закріплюється народовладдя як ідея і як принцип конституційного ладу України, але й формується сам механізм реалізації народовладдя.

Безпосередня демократія є формою прямого народовладдя, здійснення влади народом безпосередньо, без створення постійних або інших інститутів, у формах, передбачених конституцією, іншими законами. Така демократія ґрунтується на загальному принципі про те, що в демократичній державі воля народу й державна влада мають бути тотожними, що сам народ повинен брати безпосередню участь у прийнятті важливих політичних рішень, у здійсненні влади [28, с. 214].

Особливу роль у забезпеченні народного суверенітету відіграють політичні права, насамперед ті з них, які уможливлюють участь громадян у формуванні і здійсненні влади. Серед відповідних прав, закріплених у ст. 38 Конституції України, виділяються права обирати та бути обраними, оскільки, як встановлено Конституційним Судом України, реалізація громадянами права голосу на виборах і референдумі є «складником процесу здійснення влади народом безпосередньо» [27, с. 171].

На думку В. Бігуна, судова влада як самостійна державна влада за режимом (способом організації та здійснення влади притаманними їй методами) може поставати, з-поміж іншого, як судова демократія. Сьогодні вже не видається дивним, що «народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя, а саме це, мабуть, і є проявом донесення соціальності права, адже саме вони, звичайно ж в ідеалі, сприяють судді в «правознаходженні» [1, с. 80].

Водночас за такого режиму здійснення судової влади має існувати чітка межа між так званим «народним контролем» та недопущенням будь-якого незаконного впливу і тим більше – втручання у здійснення правосуддя. Слід погодитися з думкою В. Гессена, який, розмірковуючи над сутністю судової влади та реалізацією судової функції і посилаючись на трактат Бекона «De officio judicis», в якому суддів порівняно з левами, що лежать у підніжжя трону, висловив своє переконання, що «…ані у підніжжі трону, ані в ногах народу – не місце судді. Оскільки суддя покликаний констатувати право

для захисту прав та законних інтересів, і кожне судове рішення повинно прийматися не з мотивів суспільної чи приватної доцільності, зручності, користі, а має базуватися на праві. З огляду на те, що суддя не творить, а констатує право, судова діяльність повинна бути незалежною та вільною…» [6, с. 4].

Своєю чергою А. Коні справедливо підкреслив, що «…суддя покликаний докладати всі сили розуму і совісті, знання і досвіду, щоб осягнути життєву і юридичну правду справи. Якими б хорошими не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і значення у недосвідчених, грубих чи недобросовісних руках…Чим глибше вони торкаються особистості й долі людини, тим більш важливим інтересам суспільного життя вони служать, тим серйозніше постає питання – у чиї руки віддається право реалізації цих правил і за яких умов» [11, с. 20].

Н. Радутна свого часу зазначила, що своєрідність постановки і вирішення питання про професійну придатність судді полягає у тому, що посада судді виборна, а результати виборів визначаються волевиявленням виборців. Разом з тим демократичний порядок заміщення посади судді передбачає обрання на цю посаду осіб, які користуються довірою виборців, тобто осіб, здатних забезпечити високу якість здійснення правосуддя [22, с. 57].

Слід також зазначити, що Є. Васьковський досить вдало розкрив теоретичні засади комплектування суддівського персоналу та охарактеризував вищенаведені типові системи таким чином: 1) виборча система дістає прояв у декількох формах, серед яких обрання суддів може бути здійснено або безпосередньо всіма громадянами країни, які користуються політичними правами, або державними органами (парламентами, міськими думами тощо), або спеціальними колегіями (зборами адвокатів і нотаріусів, купців тощо); 2) обрання суддів судовими колегіями, в яких відкривалася вакансія. Так відбувається самозаповнення судів, або кооптація; 3) призначення на розсуд уряду, тобто судді можуть бути призначені місцевими органами влади або ж центральною владою; 4) призначення урядом за конкурсом, тобто судді обираються зі списку кандидатів, розташованих у порядку їх придатності, що визначається за допомогою конкурсу [3, с. 22–26].

В. Случевський своєю чергою теж виділяв чотири способи вступу на посаду судді: 1) обрання особи суспільством або його представниками; 2) обрання особи судовою установою, у якій з'явилася вакансія; 3) призначення урядом; 4) призначення шляхом жеребкування з числа осіб, які відповідають законним вимогам. При цьому автор наголосив на тому, що всі інші системи можуть складатися з комбінації цих варіантів [25, с. 127].

Виокремлюючи дві форми вступу на судову службу, І. Фойницький зробив акцент на дослідженні виборних засад у формуванні суддівського корпусу, зазначивши, що вибори проводяться на певний, зазвичай нетривалий строк, а це слугує прекрасним засобом громадського контролю і забезпечує заміщення посади особами, які користуються довірою серед населення [26, с. 210].

Деякими авторами підкреслюється, що під поняття «виборність суддів» не підпадає передбачений конституціями окремих країн порядок, відповідно до якого судді вищих судів обираються парламентом за поданням глави держави. Таке обрання, по суті, є рівнозначним призначенню, тільки здійснюється воно двома гілками влади одночасно [10, с. 343].

Виходячи з наведеного, системно аналізуючи норми чинного законодавства, можна стверджувати, що демократичні засади формування суддівського корпусу в Україні – це виражені в законодавстві України основоположні, фундаментальні ідеї, керівні правила загального характеру, які зумовлюються потребами демократичного розвит-

ку держави і суспільства та у концентрованому вигляді визначають порядок формування суддівського корпусу в Україні.

Логічним продовженням аналізу розвитку демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні є питання сутності та змісту поняття «суддівський корпус». Так, питання формування суддівського корпусу неодноразово було предметом уваги багатьох вчених, які з'ясовували його розуміння. Комплексний аналіз теоретичних напрацювань та норм чинного законодавства України дозволяє стверджувати, що професійними суддями є громадяни України, які відповідно до Конституції та законів України призначені і обіймають штатні суддівські посади в судах нашої держави [21]. Для позначення спільноти суддів у правовій літературі зазвичай вживають поняття «суддівський корпус». У цьому розумінні також вживаються й інші поняття, а саме: «суддівське співтовариство», «склад суддів», «корпус професійних суддів».

Розкривати юридичну природу поняття «суддівський корпус», С. Обрусна звернулась до етимології поняття «корпус» та зазначила, що це сукупність осіб якогось одного фаху, службового становища тощо (дипломатичний, кореспондентський корпус). На думку автора, вказане поняття стосується сукупності осіб, які здійснюють правосуддя. Автором наголошено, що із дефініцією «суддівський корпус» безпосередньо пов'язані поняття «добір суддівських кадрів» та «кандидат на посаду судді» [17, с. 320].

На думку С. Прилуцького, механізм формування суддівського корпусу є безперервним циклом руху професійного судового складу, який включає в себе не тільки порядок набуття, але й відповідний йому порядок припинення судової служби [19, с. 560]. Водночас С. Обрусною запропоновано таке визначення: «суддівський корпус України складають особи, які здійснюють правосуддя, – професійні судді, та у визначених випадках – народні засідателі та присяжні» [17, с. 319].

На цей час поняття «суддівський корпус» не розкривається у положеннях чинного законодавства України, проте термін «формування суддівського корпусу» у законодавстві вживається. Зокрема, у Законі України «Про Вищу раду правосуддя» вжито термін «корпус суддів» (ч. 1 ст. 1, ст. 19), «формування суддівського корпусу» (назва глави 2 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [20]. Назва глави 2 розділу ІІ вказаного Закону під назвою «Участь у формуванні суддівського корпусу» охоплює сферу питань, що належать до компетенції Вищої ради правосуддя, серед яких виділяються повноваження щодо формування суддівського корпусу, зокрема, щодо участі у призначенні на посади суддів та звільненні з посад, притягненні до дисциплінарної відповідальності суддів судів.

Отже, проблемні питання формування суддівського корпусу на демократичних засадах стали предметом уваги багатьох поколінь вітчизняних та зарубіжних вчених. Однак не можна не враховувати, що зараз в Україні прослідковується небачена динамічність і навіть хаотичність формування законодавства, причиною чого є недосконаліть як старих законодавчих актів, так і нових, зокрема, якщо такі акти було прийнято поспіхом, їх концептуальні положення випереджають суспільний розвиток та не повною мірою відповідають вимогам часу. Безумовно, законодавчі положення мають відображати нерозривний зв'язок теоретичних концептуальних засад з потребами практики.

Підсумовуючи питання науково-практичного обґрунтування формування суддівського корпусу на демократичних засадах, слід сказати, що «демократичні засади формування суддівського корпусу» – це система ідей, цілей, принципів, яких закріплено або які випливають зі змісту норм Конституції України та Законів України та є основою правового забезпечення формування суддівського корпусу та взаємовпливу суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу та інститутів

громадянського суспільства з метою створення умов для утвердження незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні. Система демократичних засад формування суддівського корпусу в Україні містить у собі дві групи: нормативно-ціннісні засади та інституційні засади (визначають принципи, форми діяльності та взаємовпливу суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу). При цьому нормативно-ціннісні засади визначають цілі, завдання, пріоритети та конституційно-правовий статус суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу. У той же час інституційні засади містять три групи засад: 1) правові засади діяльності суб'єктів, відповідальних за формування суддівського корпусу; 2) правові засади безпосередньої участі народу у формуванні суддівського корпусу; 3) правові засади взаємовпливу всіх суб'єктів, які прямо чи опосередковано мають відношення до формування суддівського корпусу.

Слід зазначити, що демократичні засади по-різному знаходять свій прояв: при комплектуванні органів, відповідальних за забезпечення незалежності судової влади; її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством; при формуванні доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України); при доборі голів судів та заміщенні адміністративних посад в судах. Елементи конкурсу містить процедура добору кандидата на посаду судді (на всіх етапах призначення суддів пов'язані з тим питання вирішуються шляхом затвердження одних та відхилення інших кандидатів), що свідчить про те, що з допомогою системи добору на виборних засадах обираються кандидати (на ті чи інші посади), що мають високі професійні якості, є доброчесними та відповідають встановленим законодавством вимогам.

Список використаних джерел:

1. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.

2. Божко В.М. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична.* 2011. Вип 54. С. 124–132.

3. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. Изд. второе. перераб. Москва : Издание Бр. Башмаковых. 1917. 429 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Гаєвська Ю.С. Конституційно-правові засади права власності у системі засад конституційного ладу. *Форум права*. 2014. No 3. С. 51–54.

6. Гессен В.М. О судебной власти. *Судебная реформа*. Т. 1. Москва, 1915. С. 1–15.

7. Демократія [Текст] : антологія / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. 1105 с.

8. Долженков О.О. Сучасна демократія: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 221–228.

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Конституционное право зарубежных стран: учебник / Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. Москва : НОРМА, 2000. 832 с.

11. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. *Избранные произведения*. Москва : Госюриздат, 1956. С. 19–48.

12. Лобойко Л.М. Кримінальний процес України: підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

13. Марцеляк О.В. Конституційні засади виборчого права України (загальнотеоретична характеристика). *Право України*.2013. № 5. С. 38–45.

14. Марцеляк С.М. Поняття та риси засад виборів народних депутатів України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право.* 2013. № 1077. Вип. 15. С. 61–66.

15. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: підр. / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко; 2-ге вид., переробл. і доповн. К. : Либідь, 1999. 536 с.

16. Мукомела І.В. Трансформація демократії як політико-правової категорії в умовах інформаційного суспільства. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2016. № 31. С. 25–38.

17. Обрусна С.Ю. Суддівський корпус України: поняття та правова характеристика. *Форум права*. 2010. № 3. С. 318–321.

18. Полянський А.О. Засади (принципи) кримінального провадження: сутність, значення, система і важливість унормування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Право.* 2017. Вип. 26. С. 111–117.

19. Прилуцький С.В. Формування судового корпусу: національний та світовий досвід. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць.* Одеса: Юридична література, 2002. Вип. 13–14. С. 558–564.

20. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 7-8. Ст. 50.

21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402

22. Радутная Н.В. Народный судья. Профессиональное мастерство и подготовка. Москва : «Юрид.лит», 1977. 144 с.

23. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І.К. Білодід (голова) [та ін.] ; ред. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2. 550 с.

24. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І.К. Білодід (голова) [та ін.]; ред. Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3. 744 с.

25. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судоустройство – Судопроизводство. Спб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. 686 с.

26. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – Спб.: Альфа, 1996. Т. I. 552 с.

27. Шаповал В. Держава, влада, народ як категорії конституціоналізму *Право України*. 2014. № 10. С. 151–174.

28. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

УДК 340.132

ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАВІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНИЙ РОЗСУД: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Степаненко Віктор Вікторович,
кандидат юридичних наук,
начальник тренінгового центру
(Головне управління Національної
поліції в Херсонській області,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються питання співвідношення розсуду в праві та правозастосовного розсуду. Визначено, що категорія «розсуд у праві» в більшій мірі стосується суб'єктивної сторони правомірної поведінки, в межах якої суб'єктом самостійно обирається мета та способи її досягнення або реалізується суб'єктивне право і приймається бажане рішення незалежно від волі інших осіб. Проведено порівняльний аналіз розсуду в праві та правозастосовного розсуду і з'ясовано, що різниця полягає в суб'єктах, визначенні ними міри свободи розсуду і мети правореалізаційної діяльності. Правозастосовний розсуд, який здійснюється суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями, являє собою можливість обирати одне законне та оптимальне рішення по конкретній юридичній справі з двох або більше законних і допустимих варіантів поведінки.

Автор доходить висновку, що розсуд у праві і правозастосовний розсуд співвідносяться як ціле і його частина, і останній є різновидом розсуду в праві.

Ключові слова: норма права, правозастосовна діяльність, розсуд у праві, правозастосовний розсуд.

DISCRETION IN LAW AND LAW ENFORCEMENT DISCRETION: CORRELATION OF NOTIONS

Stepanenko Viktor Viktorovych,
Candidate of legal sciences,
Head of the training centre
(Main administration of the National
police in Kherson region,
Kherson, Ukraine)

The correlation between discretion in law and law enforcement discretion are examined in the article. The category "discretion in law" is determined to concern to a greater extent a subjective aspect of the legitimate conduct, in the framework of which the goal and the ways of its attainment are individually chosen and the desired resolution is made apart from the will of other persons. The comparative analysis of the "discretion in law" and "law enforcement discretion" is carried out and the difference is seen in the subjects, their determining degree of freedom, discretion and purpose of the law-realizing activity. The "law enforcement discretion" is realized by the empowered subjects and is also their possibility to choose a legitimate optimal decision in a concrete case from two or more legitimate and allowed variants of behaviour.

The author comes to the conclusion about the correlation between these two notions considering the "discretion in law" as the whole and the "law enforcement discretion" as its part; the latter notion is a variety of the "discretion in law".

Key words: legal norm, law enforcement activity, discretion in law, law enforcement discretion.

В останній час все більше вчених у сфері юридичної науки звертаються до проблеми розсуду в праві та, зокрема, правозастосовного розсуду. Дослідження правореалізаційної діяльності суб'єктів правових відносин об'єктивно не можливе без ґрунтовного аналізу таких правових понять, як «розсуд у праві» та «правозастосовний розсуд». У процесі реалізації особою своїх суб'єктивних прав вона керується як правовими приписами, що виражають волю законодавця, так і власним розсудом. Саме розсуд у праві і є тим полем діяльності суб'єкта правовідносин, на якому він вільно визначає лінію своєї поведінки, а отже, законодавець не може вплинути на розсуд суб'єкта правовідносин лише шляхом його нормативного врегулювання, оскільки розсуд не є цілком правовою матерією.

Питання щодо змісту й сутнісних ознак правозастосовної діяльності вже доволі тривалий час перебуває в центрі уваги вчених-правознавців. Правозастосуванню в цілому й окремим проблемам правозастосовної діяльності присвячені численні публікації вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких передусім заслуговують на увагу праці М. Александрова, С. Алексєєва, І. Бенедика, Ю. Бро, Є. Додіна, І. Дюрягіна, В. Горшеньова, В. Лазарева, Я. Михаляк, П. Недбайла, С. Олейникова, П. Рабіновича, О. Черданцева, В. Юсупова та ін. Проблеми дискреційних повноважень були об'єктом наукових досліджень відомих вчених (В. Антропов, А. Барак, А. Боннер, А. Стьопін, Г. Бребан, Д. Галіган, В. Гончаров, Ж. Зіллер, Р. Дворкін, В. Дубовицький, С. Дунаєвська, В. Кожевніков, К. Комісаров, П. Куфтирєв, Й. Новацкі, О. Папкова, М. Рісний, Ю. Тіхоміров й інші), наукові здобутки яких становлять вагоме науково-теоретичне надбання правової науки. Питання ролі та значення розсуду в праві були предметом дослідження таких вчених, як: А. Барак, А.Т. Бонер, Ю.В. Грачова, Ю.М. Грошевий, М.К. Закурін, О.В. Капліна, М. Коваль, О.А. Папкова, М.А. Погорецький, К.В. Пронін, М.Б. Рісний, О.І. Рарог, О.Я. Рогач, О.І. Сеньків, І.А. Тітко тощо. Науковці, які займаються проблематикою розсуду в праві, мають різні точки зору, що у свою чергу й зумовлює протилежність їхніх поглядів та відсутність єдиного підходу до розуміння його суті та правової природи.

Метою публікації є дослідження категорій «розсуд у праві» та «правозастосовний розсуд», їх співвідношення. Для досягнення мети нами поставлені завдання проаналізувати співвідношення категорій «розсуд у праві» та «правозастосовний розсуд», виокремити їхні характерні риси, дослідити правову сутність даних понять.

Аналізуючи категорію «розсуд у праві», необхідно звернути увагу на те, що вона в більшій мірі стосується суб'єктивної сторони правомірної поведінки. Враховуючи це, розсуд можна визначити як вибір суб'єктом мети та способів її досягнення або як можливість виражати свою волю і приймати рішення незалежно від волі інших осіб. На думку А. Барака, визначення терміна «розсуд» як свободи вибору з числа законних альтернатив вимагає, щоб існувала сфера, в якій правомочна сторона вільна обирати між різними варіантами поведінки; якщо такої сфери не існує, розсуд зникає. Він виділяє абсолютний розсуд, коли носій розсуду може прийняти практично будь-яке рішення, що здається йому найкращим, та обмежений розсуд, коли суб'єктивне рішення особи, яка володіє правом на розсуд, обмежено умовами і формою рішення, а також факторами, що необхідно брати до уваги [1, с. 27–28].

На розсуд уповноваженої особи щодо вибору конкретного суб'єктивного права і способу його реалізації впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, від дії яких він тією чи іншою мірою залежить. До об'єктивних факторів відносять соціально-економічні, політичні, ідеологічні, культурні та інші чинники, а до суб'єктивних факторів – рівень індивідуальної правосвідомості, законослухняність особи, особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, моральні якості особи тощо.

Разом із тим розсуд у сфері приватного та публічного права має свої особливості. Так, у галузях приватного права, на відміну від публічних галузей права, можливості розсуду ширші, оскільки основним методом правового регулювання приватноправових відносини є диспозитивний метод, який дозволяє варіантність поведінки під час здійснення права, а також застосування оціночних понять («справедливість», «добросовісність» та «розумність»). Розсуд суб'єкта під час здійснення своїх повноважень у публічно-правових відносинах, де суб'єктами виступають органи державної й муніципальної влади, посадові особи, інші суб'єкти, наділені владними повноваженнями, звужує міру їхньої свободи [2].

Отже, розсуд у праві (суб'єктивний розсуд) необхідно відрізняти від інших видів правозастосовного розсуду, таких як адміністративний розсуд [3, с. 41], суддівський розсуд [4, с. 134] тощо. Різниця насамперед стосується суб'єктів розсуду. За суб'єктивного розсуду суб'єкт – це особа, наділена суб'єктивним правом для здійснення власного інтересу (громадяни, політичні партії, громадські організації тощо). Суб'єкти адміністративного і суддівського розсуду, як правило, не мають власного (особистого) інтересу в процесі правозастосування та здійснюють покладені на них повноваження в межах їхніх посадових обов'язків, виступаючи при цьому від імені держави.

Істотною відмінністю суб'єктивного розсуду від адміністративного й суддівського розсуду є підхід до визначення міри свободи суб'єктів розсуду. У першому випадку розсуд суб'єкта підкоряється правилу: «дозволено все, що не заборонено законом», а в другому – «дозволено тільки те, що безпосередньо зазначено в законі». Тому цілком очевидно, що межі розсуду в першому випадку набагато ширші, ніж у другому. Здійснюючи своє суб'єктивне право, учасники правових відносин керуються власним розумінням правильності, розумності та справедливості дій, які вони вчинюють, тобто можуть здійснювати свої права на власний розсуд. Так, наприклад, фізична особа може вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя; власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; він вправі вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону і моральним засадам суспільства. Мета і способи її досягнення для суб'єктів правозастосовного розсуду, зокрема адміністративного й судового, чітко встановлені законодавством.

Для більш повного з'ясування співвідношення розсуду в праві та правозастосовного розсуду є необхідність розглянути розсуд у праві в широкому та вузькому смислі. У широкому смислі він являє собою інтелектуально-вольову діяльність суб'єкта правовідносин щодо вибору необхідного та законного варіанту поведінки або юридичного вирішення питання та здійснення його самим суб'єктом у повсякденній практичній діяльності. Перший етап такої діяльності – це розсуд у процесі тлумачення смислу та змісту норми права. З цього приводу А. Барак зазначає: «Коли суддя обирає серед конфліктуючих правил тлумачення, він здійснює суддівський розсуд. Яку б можливість він не обрав, вона законна, а сам вибір не визначається жодною правовою нормою» [1, с. 13]. На другому етапі розсуд стосується процесу реалізації правової норми у повсякденній практичній діяльності суб'єкта правовідносин. Тут важливого значення набуває суб'єктивно-психологічний складник розсуду, де «розсуд можна визначити як вибір суб'єктом певної мети та способів її досягнення або як можливість висловити свою волю та прийняти рішення незалежно від волі інших осіб» [5, с. 102]. Тут розсуд у широкому смислі слова є розсудом правореалізаційним, зумовленим специфікою побудови законодавцем правової норми.

У вузькому розумінні розсуд у праві – це розсуд правозастосовний, який здійснюється суб'єктами правозастосовного процесу, наділеними державно-владними повно-

важеннями обирати одне законне рішення по конкретній юридичні справі з двох або більше законних і допустимих варіантів.

Щодо сутності правозастосовного розсуду, то всі існуючі позиції вчених-юристів із цього питання можливо об'єднати в певні наукові підходи. Перша група авторів стверджує, що правозастосовний розсуд є особливим видом діяльності, яка спрямована на відшукання оптимального рішення по справі [6, с. 94; 7, с. 35; 8, с. 14]. Особливістю наведених вище точок зору авторів є зведення розсуду до специфічного виду діяльності, інтелектуально-вольового процесу, спрямованого на відшукання оптимального рішення по конкретній справі.

Інша група вчених-юристів визначає розсуд як суб'єктивне право, що реалізується компетентними органами та посадовими особами з метою вирішення конкретної справи [9, с. 50; 10, с. 49; 1, с. 81]. У цих випадках акцент переноситься на розсуд як один із видів суб'єктивного права щодо здійснення вибору між кількома законними альтернативами. Тут розсуд виступає як певним чином визначена свобода, підстава для дій і рішень.

Отже, можна визначити два основних наукових напрями щодо суті правозастосовного розсуду: 1) розсуд розглядається як динамічний творчий процес, активна поведінка правомочного суб'єкту, спрямовані на відшукання оптимального рішення по справі; 2) розсуд розуміється як суб'єктивне право, закріплене відповідним нормативним актом з обов'язковим дотриманням умов, визначених законом. При цьому розсуд передбачає певний вибір оптимального рішення по справі. Слід відзначити, що зазначені вище підходи не єдині і не відображають увесь спектр наукових уявлень щодо розсуду в правозастосовчій діяльності. Разом із тим можна виділити загальне бачення більшості авторів щодо суті правозастосовного розсуду. По-перше, всі автори звертають увагу на існування свободи при розсуді під час вибору рішення. По-друге, ця свобода не безмежна, вона має законодавчі рамки. По-третє, ця свобода має законні підстави виникнення. По-четверте, його метою є забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності державно-правового регулювання у визначеній сфері суспільних відносин.

Таким чином, правозастосовний розсуд – це передбачені правовими нормами повноваження правозастосовного суб'єкта обирати один із декількох дозволених ними варіантів рішення щодо конкретної справи, з метою забезпечення законності, справедливості, доцільності в процесі прийняття найбільш оптимального рішення.

Аналіз та зіставлення запропонованих різними дослідниками визначень та характерних рис правозастосовного розсуду дозволяє виділити як ознаки цього розсуду такі: правовий характер (легальність); варіативність (альтернативність); спрямованість розсуду на забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності правового регулювання; обмеженість (лімітованість); інтелектуально-вольовий характер діяльності суб'єкта правозастосовного розсуду.

Правовий характер (легальність) правозастосовного розсуду передбачає можливість суб'єктивного розсуду, юридичну дозволеність на проведення такої діяльності, яка передбачена об'єктивним правом. Іншими словами, ця діяльність легально допустима законом, яким і визначається цей розсуд. Як слушно зазначають науковці, зокрема М.Б. Рісний [11, с. 82], усі підстави розсуду так чи інакше пов'язані з правовою нормою або з фактом її відсутності, тому є правовими за своєю природою. Існування «неправових» підстав розсуду виключається.

Дотримання законності правозастосувачем означає, що його діяльність під час розв'язання справи повинна ґрунтуватися на нормі права (чи сукупності норм), неухильно дотримуватися її припису, а також діяти в межах своєї компетенції.

Вимоги, що висуваються у процесі такого правозастосування, окреслюють допустимість та межі розсуду в процесі цього застосування. Разом із тим у деяких випадках спостерігається надто широка сфера розсуду, що передусім зумовлене невпорядкованістю та ускладненістю законодавства. А це дає змогу залишити широкий простір для стихійності. В разі такого розсуду починає виникати складність розмежування його зі свавіллям [12, с. 68]. Визначаючи межі розсуду, необхідно брати до уваги, що він повинен реалізовуватися лише в межах закону. Вихід за межі нормативних вимог призводить до підміни права свавільним розсудом правозастосувача.

Варіативність правозастосовного уряду передбачає процедуру обрання одного з декількох допустимих відносно визначеною за змістом нормою (або їх сукупністю) варіантів індивідуально-владного рішення. Процедура такого вибору, з одного боку, передбачає можливість уповноваженої особи самостійно обирати рішення залежно від висунутої ним (або перед ним) найближчої, безпосередньої мети. З іншого боку, провідного значення набуває і перспективна мета, що визначає стратегію розв'язання відповідної проблеми. Загалом, обидві ці сторони доповнюють одна одну і відображають різні аспекти діяльності правозастосувача у процесі вибору рішення. Ми погоджуємося з думкою В. Меньшикова, що «розсуд передбачає певну самостійність суб'єктів правозастосування у виборі засобів і способів для розв'язання поставлених перед ними завдань і задоволення потреб та інтересів. Межі розсуду визначаються законом. Вільний розсуд у правовому регулюванні сміливо можна назвати правовим, оскільки він обмежений нормативними юридичними приписами. Тут діяльність і громадян, і державних органів підлягає всебічному дієвому контролю, здатному паралізувати свавілля та суб'єктивізм під час реалізації права» [13, с. 17].

Спрямованість розсуду на забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності правового регулювання означає, що своє призначення правозастосовний розсуд виконує лише тоді, коли всі дії правозастосувача вчиняються відповідно до тієї мети, на досягнення якої вони спрямовані. Тому одним із докорінних питань є співвідношення законності та справедливості застосування правових норм у межах закону. Співвідношення законності й справедливості тісно пов'язане з питанням співвідношення законності та доцільності. Відзначаючи єдність цих категорій, водночас слід сказати й про неможливість їх ототожнення. Доцільність полягає не тільки в доцільності самого закону, а й у найдоцільнішому його застосуванні. З цього приводу слушно зауважував П.О. Недбайло: «...доцільність у застосуванні і виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не лише досягається мета закону, яка полягає у відомих матеріальних та соціально-культурних результатах, але ця мета досягається якнайповніше у конкретно-історичних визначених умовах часу й місця» [14, с. 199]. Отже, урахування поряд з обставинами справи й інших фактичних реалій ситуації правозастосування дає підставу ухвалити – в межах закону – найбільш соціально-оптимальне (справедливе із соціального погляду) рішення.

Обмеженість (лімітованість) правозастосовного розсуду передбачає законодавче визначення його меж. Таке обмеження необхідне для того, щоб розсуд не міг перерости у свавілля, а отже, право на розсуд може бути надане правозастосувачеві тільки законом. Розсуд, здійснюваний відповідно до права, – відмічає А. Барак, – ніколи не абсолютний [1, с. 28]. Він спрямований на вибір варіантів поведінки, необхідних і достатніх для досягнення конкретних цілей. У зв'язку з цим законодавцеві важливо виключити спроби здійснення права всупереч його призначенню. На думку О. Маліновського, обмежити розсуд у праві можливо і за рахунок дотримання правозастосувачем вимоги сумлінності та розумності. Під сумлінністю розсуду він розуміє «прагнення суб'єкта до правомірності своєї майбутньої правової поведінки, юридичної бездоганності способу досяг-

нення конкретної мети, а також відмову від використання прогалин і суперечностей чинного законодавства на шкоду правопорядку». Розумність розсуду, на його думку, – це узгодженість свого інтересу і способів його задоволення ідеалам моральності та справедливості, пануючим у суспільстві в конкретно-історичний період [5, с. 103–104]. П.М. Рабинович зазначає, що рішення про суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються у процесі правозастосування, ухвалюється на підставі правових норм і відповідно до конкретних життєвих ситуацій [15, с. 133].

Інтелектуальний аспект притаманний розсуду тому, що ця діяльність пов'язана низкою розумових операцій. Науковці зазначають, що розсудове рішення, як і прийняття будь-якого іншого рішення – це інтелектуально-вольовий акт, завершальний етап розумової діяльності в проблемній ситуації, бажаний відбиток мотиваційних процесів, певний вибір між можливими варіантами поведінки [16, с. 111]. Інтелектуальна сторона правозастосовного розсуду характеризується тим, що уповноважений суб'єкт усвідомлює надану правом можливість вибору варіантів поведінки для прийняття рішення і вибирає той варіант, який надасть можливість найбільш оптимально врегулювати правовідносини, виходячи з правового припису і конкретних життєвих обставин. Вольова сторона характеризується наміром вчинити дії для ухвалення відповідного рішення і готовністю докласти для цього необхідне зусилля. Ми погоджуємося з думкою М. Рісного про те, що «особистість правозастосувача, його правосвідомість, система світоглядних та моральних принципів не може не позначатися на змісті «розсудового» рішення, яке ухвалюється, оскільки за всіх інших рівних обставин правозастосовний суб'єкт віддасть перевагу саме тому варіанту рішення, який більшою мірою відповідає його особистим переконанням, поглядам, установкам [17, с. 22]. Окрім вищезазначених ознак, у науці виділяються ще й інші характерні риси розсуду. Так, В. Канцір серед ознак розсуду визначає: юридичну дозволеність на здійснення розсуду, інтелектуальний аспект розсуду, вибірковість розсуду, цілеспрямованість розсуду на забезпечення справедливості та доцільності [18, с. 12]. М. Рісний до ознак розсуду при правозастосуванні відносить такі: правовий характер; варіативність; лімітованість; належність його певному виду правозастосовних суб'єктів; процесуальна форма його реалізації; визначеність сфери його існування; обґрунтованість здійсненого вибору; спрямованість розсуду на забезпечення законності, справедливості, доцільності й ефективності правового регулювання [19, с. 29].

Розсуд у праві зумовлений самою природою суб'єктивного права і є мірою свободи, наданої суб'єкту для здійснення свого інтересу. У свою чергу правозастосовний розсуд має за мету прийняття рішення по конкретній справі уповноваженим суб'єктом, який обирає один із можливих варіантів своєї діяльності в межах, передбачених юридичною нормою.

Таким чином, можна констатувати, що розсуд у праві і правозастосовний розсуд співвідносяться як ціле і його частина, і останній є різновидом розсуду в праві.

Список використаних джерел:

1. Барак А. Судейское усмотрение. Перевод с английского Лисин А.Ю. М.: Изд-во НОРМА, 1999. 376 с.

2. Рогач О. Я. Зловживання правом як результат розсуду в праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 760–765. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10rojrvp.pdf (дата звернення: 27.11.2018).

3. Студеникина М. С. Содержание и границы усмотрения в деятельности государственных органов и должностных лиц, осуществляющих правоприменение в сфере управления. *Правоприменение в советском государстве.* 1985. № 1. С. 39–51.

4. Папкова О. А. Усмотрение суда. Москва : Статут, 2005. 413 с.

5. Малиновский А.А. Усмотрение в праве. *Государство и право*. 2006. № 4. С. 102–104.

6. Бохан В.Ф. Формирование убеждения суда. Минск: 1973. 160 с.

7. Бонер А.Т. Применение закона и судейское усмотрение *Сов. Государство и право*. 1979. № 6. 34–42.

8. Антропов В.Г. Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантический анализ): Автореф. дисс ... канд. юрид. наук: Волгоград, 1995. 20 с.

9. Комиссаров К.И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе. *Советское государство и право*. 1969. № 4. С. 49–56.

10. Коренев А.П. Толкование и применение норм советского административного права. *Государство и право*. 1971. № 1. С. 46–51.

11. Рісний М.Б. Правозастосовний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 189 с.

12. Дубовицкий В.Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. Москва: Юрид. л-ра, 1984. 141 с.

13. Меньшиков В.В. К проблеме пределов свободного усмотрения в социалистическом праве: Сб. аспир. работ. Свердловск, 1969. С. 12 – 18.

14. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм: монография. Москва : Юрид. лит, 1960. 511 с.

15. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

16. Дубовых О.Л. Механизм действия права в охране окружающей среды. Москва: Юрид. лит, 1984. 181 с.

17. Рісний М.Б. Детермінанти правозастосовного розсуду. *Вісник Львівського Університету*. Львів, 2003. № 38. С. 21–28.

18. Канцір В.С. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів, 1998. 19 с.

19. Рісний М. Б. Правозастосовний розсуд: до характеристики підстав. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2003. № 4. С. 26–36.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 343.98

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО ПОРТРЕТУ ОСІБ ІЗ ПСИХІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ / РОЗЛАДАМИ

Савельєва Ірина Валеріївна,
старший викладач кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена особливостям усного та писемного мовлення осіб із психічними захворюваннями / розладами. Автор проаналізував особливості мовлення двох категорій осіб із психічними захворюваннями / розладами, а саме – хворих із розладами психіки унаслідок вживання наркотичних та психоактивних речовин і хворих на шизофренію та шизоафективні розлади. Визначено перспективи дослідження мовленнєвого портрету особи з психічним захворюванням / розладом як складника проведення криміналістичної групофікації.

Ключові слова: мовленнєвий портрет, психічний розлад, психічне захворювання, усне мовлення, писемне мовлення, психолінгвістичний аналіз, криміналістична групофікація.

SEPARATE FEATURES OF THE SPEECH PORTRAIT PERSONS WITH MENTAL ILLNESS / DISORDER

Savelyeva Irina Valerievna,
Senior Lecturer of the Department of
Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the peculiarities of oral and written speech of persons with mental illness / disorder. The author analyzed the peculiarities of speech for the two categories of persons with mental illnesses / disorders, namely, patients with mental disorders due to the use of narcotic and psychoactive substances and patients with schizophrenia and schizoaffective disorder.

The author stresses that the transmission of persons with mental illness / disorder depends on the type of mental illness / disorder, the stage, duration and complexity of its course.

In the article the classification of speech characteristics of people with mental disorders as a result of the use of narcotic and psychoactive substances in the 3 groups is proposed: personal-language features that arose as a result of the social experience of staying in and out of the drug addicts' environment; self-specific features that arose as a result of the organic toxic lesion of the central nervous system; disturbance of other mental processes (such as thinking, attention, imagination) that manifest themselves in the content of the speech.

The author notes that the oral speech of patients with schizophrenia has the following peculiarities: deviation from the topic, sudden stops, violation of speed and pace of speech, propensity to abstract words, short stories, reduced vocabulary, limited use of conjunctions and prepositions, lack of initiative at the beginning of a conversation, Reason, "tangential answers", inconsistency and inconsistency ("verbal salad"), perseverance and paraphase, lack of grammatical consistency.

For patients with schizophrenia, the peculiarity of handwriting is characteristic (bizarre, with elements that are not prescribed by the word, with deformed letters); in the letter typical selection is by stroke, stroke, underscore of individual words, sentences or compositions, punctuation marks, etc. The speech of schizophrenics is significantly different at different stages of the disease. If patients with a diagnosis of classical and final forms of paranoid schizophrenia have all the features of the disease, then in patients with remission, there is a lack of "pathological" phenomena. This feature is due to the fact that the state of remission is characterized by a temporary relief of psychopathological symptoms.

The article outlines prospects for research on the speech portrait of a person with mental illness / disorder as a component of criminalistic grouping and diagnostics.

Key words: speech portrait, mental disorder, mental illness, oral speech, written speech, psycholinguistic analysis, criminalistic grouping.

Постановка проблеми. Зростання рівня злочинності в нашій державі протягом останніх років знаходить свій прояв, зокрема, в середовищі осіб, що мають психічні розлади та захворювання.

В Україні щорічно спостерігається тенденція до збільшення кількості осіб із психічними захворюваннями чи розладами. Цьому сприяють кризові явища в економіці, трагічні події на сході держави призвели до зростання числа відхилень психічного здоров'я населення через збільшення посттравматичних стресових розладів як у військових, так і в цивільного населення.

Кожен третій мешканець нашої країни має нервовий розлад, а за кількістю психічних розладів Україна посіла перше місце в Європі (за даними Міністерства соціальної політики України (далі – МОЗ) [1]).

У 2017 році близько 1,2 млн українців, що становить більше 3 % усього населення нашої держави, мають психічні розлади. Майже 2 млн щорічно стають пацієнтами психіатричних лікарень, а це більше, ніж населення «середньої» області в Україні.

У зв'язку з особливостями психічного розладу чи захворювання особи можуть ставати як злочинцями, так і жертвами злочинів, що, у свою чергу, накладає певні особливості на методику кримінального провадження за їхньої участі. Певна частина осіб із психічними захворюваннями через маячення, галюцинації чи низький рівень інтелектуального розвитку може приховувати свою особистість, місце проживання та інші відомості про себе. Для звуження кола пошуку значний інтерес становить виявлення (підозра) на наявну в особи психічну хворобу / розлад, оскільки більшість таких осіб перебуває на обліку, дані якого можна використати в ідентифікаційних цілях криміналістики. Під час роботи з підозрюваним, свідком чи потерпілим працівнику правоохоронних органів важливо знати про їхні психічні захворювання / розлади,

щоб відповідно вибудувати тактику проведення слідчих дій, скоригувати версії розслідування злочину та прийняти тактичне рішення тощо.

Зважаючи на те, що діагностування психічного захворювання / розладу відбувається переважно через бесіду з обстежуваним, першорядного значення набувають особливості мовлення обстежуваної особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць із криміналістики свідчить, що сьогодні не має розробленої методики визначення (підозри про наявність) психічного захворювання / розладу в підозрюваного, свідка чи потерпілого. На практиці працівники правоохоронних органів послуговуються власною інтуїцією та особистими уявленнями про осіб із психічними захворюваннями / розладами.

Особливості мовлення осіб із психічними захворюваннями / розладами переважно вивчають психолінгвісти, зокрема Т. Ахутіна (на основі ідеї про мовлення та мислення Л. Виготського запропонувала модель породження мовлення, відому під назвою «модель Леонтьєва-Ахутіної»), В. Бєлянін (створює теорію ідентифікації особи за мовленням), Б. Зейгарник (засновник вітчизняної патопсихології), Б. Мікіртунов (заснував новий науковий напрям – клінічну семантику психопатології, що спирається на традиційні уявлення світової психіатричної науки і класичної психопатології в аспекті лінгвосемантичного підходу), Л. Сахарний (заснував петербурзьку психолінгвістику), Д. Співак (засновник нового міждисциплінарного наукового напряму – лінгвістики змінених станів свідомості) та інші. Нині є лише узагальнені відомості про такий напрям, описані переважно в підручниках із психолінгвістики [2; 3], залишаючись поза увагою криміналістів.

Метою статті є дослідження лексико-граматичних особливостей писемного та усного мовлення осіб із психічними захворюваннями, аналіз графічних особливостей таких хворих.

Виклад основного матеріалу. Мовлення людини базується і нерозривно пов'язане з мисленням. Змістовий складник мовлення осіб із психічними захворюваннями / розладами відрізняється від мовлення здорової людини, оскільки хворобливий стан психіки впливає на мислення. Особливості змістового складника мовлення таких осіб залежать від виду психічного захворювання, стадії та тривалості його перебігу.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, найбільша кількість пацієнтів із розладами психіки хворіє унаслідок вживання наркотичних і психоактивних речовин (синдром залежності, амнестичний синдром, психотичний розлад та інші). Таких за 2016 рік в Україні зареєстровано 694 928 осіб[4].

На другому місці – розлади, які пов'язані з травмами мозку чи церебральною дисфункцією (хвороба Альцгеймера, судинна деменція та інші). Відповідно, зареєстровано 268 646 пацієнтів із цієї категорії.

Третє місце – група з розумовою відсталістю усіх ступенів (ідіотія, імбецильність, дебільність) – 227 392 хворих.

Четверта за кількістю зареєстрованих хворих в Україні група налічує 173 157 людей. Це група шизофренії та шизоафективних розладів.

На п'ятому місці – невротичні, пов'язані зі стресом і соматоформні розлади (депресії, тривожні розлади, фобії, обсесивно-компульсивні розлади та інші) – 126 221 пацієнт.

Варто зазначити, що у статистиці враховуються лише ті люди, які проходили стаціонарне, амбулаторне чи консультативне лікування в закладах МОЗ. Справжня кількість людей із тими чи іншими порушеннями психічного здоров'я може суттєво відрізнятися від офіційних даних.

Варто розглянути детальніше мовлення деяких зазначених категорій осіб.

Розлади психіки унаслідок вживання наркотичних і психоактивних речовин.

До основних симптомів, які вказують на вживання наркотиків, І. Устинов зараховує такі:

1. Перепади настрою. Як правило, наркотики викликають перепади настрою від стану ейфорії до стану депресії.
2. Зміни характеру. Зазвичай енергійний і товариський перетворюється на хронічно пригніченого і нетовариського, за винятком часу перебування в стані наркотичного сп'яніння.
3. Психологічний захист. Звинувачення навколишніх. Заяви про те, що його переслідують або що він жертва.
4. Надмірна емоційність. Невідповідно обставинам щасливий, пригнічений, ворожий чи злий.
5. Надмірна концентрація уваги на собі. Завжди повинен чинити по-своєму, незалежно від обставин.
6. Прагнення маніпулювати. Виправдовується за помилки. Шукає способи змусити інших вирішувати його проблеми і нести відповідальність за його дії або поведінку загалом.
7. Напруженість у спілкуванні. Небажання або нездатність обговорювати важливі проблеми.
8. Зміни у звичках і колі спілкування. Зраджує своїм звичкам, спілкується з людьми, які раніше не входили в його компанію.
9. Апатія. Відсутність інтересу або слабкий інтерес до раніше важливих форм активності: хобі, спорт і так далі.
10. Стан тривоги. Хронічна нервозність, нечіткі рухи, почуття страху, зайва балакучість.
11. «Танцюючий» почерк, заїкання [5].

Одним із найпоширеніших і найефективніших способів конспірації у представників злочинного світу є використання ними жаргонних слів і виразів, і наркозалежні – не виняток. Часто маючи середній і високий рівень інтелектуального розвитку, здатні до логічного, абстрактного мислення, зміненого прийомом наркотичних речовин, вони володіють яскравим і парадоксальним мовленням. Для їх мовлення характерне використання іноземних слів, переважно з англійської мови. Зазначене робить мову наркоманів досить закритою, такою, що не має широкого вжитку, а отже, здатною бути ознакою для проведення криміналістичної групофікації. З цією метою науковцями та практичними працівниками правоохоронних органів складаються та упорядковуються словники зазначених жаргонізмів, наприклад словник О. Ломтєва «Корпоративний жаргон осіб, що вживають наркотики» [6].

Важливими діагностичними критеріями є дефекти не тільки усного мовлення наркоманів, але й писемного.

Криміналістами давно помічено, що почерку наркоманів притаманні цілком певні зміни, що складаються із загальних і окремих ознак.

Наприклад, під час дії наркотиків – «відчуття благодушності і ейфорії» – спостерігається помітне поліпшення почерку, коли ж дія препарату припиняється і наступають абстинентні зміни, почерк «псується», стає нерівним, різким, з наявністю великої кількості порушень цілісності паперу, помарок, ляпок і так далі.

М. Місюк зазначає, що розлад почерку під впливом наркотичних речовин залежить також від типу нервової діяльності та психічного стану людини. Як встановлено, наркотики, впливаючи на аналізатори, здійснюють певний вплив на якісні та кількісні ознаки почерку [7, с. 387].

Сьогодні за зміною почерку фахівці легко визначать, яку наркотичну лікарську, хімічну речовину приймала людина до написання рукопису.

Необхідно знати, що прямі ознаки наркотичного сп'яніння відрізняються залежно від виду прийнятого наркотика. До ознак вживання марихуани, конопель зараховують прискорене квапливе мовлення, почуття безтурботності, ейфорію або ж, навпаки, необґрунтований страх, психічну виснаженість, порушення пам'яті та інтелекту, сплутаність свідомості. У разі вживання опіатів наркозалежним властиві сонливість (може періодично прокидатися і відразу брати участь у розмові), мовлення повільне, розтягує слова, по кілька разів повторює одне і те саме, сильно знижена критична оцінка висловлювань і вчинків. Під час вживання психостимуляторів – дуже швидкий темп мовлення, перескакування з однієї теми розмови на іншу, що свідчить про непослідовність мислення. У разі зловживання снодійними препаратами – мовлення невиразне, уповільнене, може містити за змістом опис галюцинацій.

Отже, мовленнєві особливості осіб із розладами психіки унаслідок вживання наркотичних і психоактивних речовин вважаємо за необхідне розділити на 3 групи:

1. Власне мовленнєві – виникли внаслідок соціального досвіду перебування в середовищі наркозалежних і комунікації з ними.
2. Власне мовленнєві – виникли внаслідок органічного токсичного ураження центральної нервової системи.
3. Порушення інших психічних процесів (таких як мислення, увага, уява), які проявляються у змістовій частині мовлення.

Наприклад, під час наркотичного сп'яніння у наркомана відбувається пришвидшення темпу мовлення (2 група), вживання жаргонних виразів (1 група), посилення дефектів у вимові (2 група), плоский гумор, блазнювання (3 група) тощо.

За абстинентних явищ (під час вимушеного утримання від звичних доз) спостерігається уповільнення темпу мови (2 група), злісна, неадекватна реакція на зауваження, почуття пригніченості, суїцидальні думки, а також мовленнєва агресія, вживання нецензурної лайки, образливих слів (3 група).

Шизофренії та шизоафективні розлади.

Шизофренія – це діагноз, який, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно діагностують близько 45 млн людей у всьому світі [8] та має половина хворих, які перебувають на стаціонарному лікуванні у психіатричних лікарнях.

Хворий на шизофренію може часто розмовляти сам із собою, ніби розмірковуючи вголос, особливо це помітно у хворих, які мають слухові галюцинації. Мовлення дезорганізоване, надмірно ґрунтовне, іноді незрозуміле співрозмовнику. Під час розмови хворий може раптово зупинитися і не закінчити речення або розпочати фразу, яку продовжить лише подумки.

Розлади мовлення й письма під час шизофренії характеризуються поєднанням порушень у руховій сфері з порушеннями в мисленні. Для письмового й усного мовлення шизофреніка характерні нанизування незв'язаних слів і фраз, своєрідні словесні асоціації (іноді їх називають «словесним салатом»). У цьому відбивається рихлість асоціацій, за якої думка людини стрибає з однієї теми на іншу так, що виглядає незв'язною. Крім того, на хід думки шизофреніка часто впливає звучання слів, а не їхній зміст.

Усному мовленню хворих на шизофренію притаманні такі особливості: відхилення від теми, раптові зупинки, порушення швидкості та темпу мовлення, схильність до абстрактних слів, короткі висловлювання, зменшення словникового запасу, обмежене використання сполучників і прийменників, відсутність ініціативи на початку бесіди, резонерство, «відповіді по дотичній», непослідовність і незв'язність («словесний салат»), персеверації та парафазії, відсутність граматичної узгодженості [9, с. 274].

О. Малина наголошує, що для письма хворих на шизофренію характерний химерний стиль, своєрідна орфографія зі зловживанням великих літер, нестійкість загальних ознак почерку, що нагадує виконання рукопису кількома особами.

Іноді спостерігаються особливий жаргон і спотворення букв, що має за мету шифрування сенсу написаного, зловживання знаками оклику, велика кількість підкреслень, письмо у вертикальному й горизонтальному напрямах. До фраз іноді додаються цифри й малюнки, тобто виявляється хвороблива символізація тексту.

Нерідко у хворих на шизофренію трапляється досить виражена атаксія, пропуски літер і складів, химерність штрихів. Текст одного й того самого аркуша виконується різного кольору олівцями.

У хворих на параноїдну шизофренію поряд із химерністю спостерігається великий почерк із заповненням сторінки всього лише кількома літерами або словами, велика кількість підкреслень і розділових знаків, химерні прикраси букв. Іноді в письмі можуть відбиватися маревні ідеї. Іноді в письмі спостерігаються повторення однієї й тієї ж букви по кілька разів, писання справа наліво, схильність писати другий текст між словами першого тексту, бажання писати колонками й так далі. У деяких випадках вони навмисне подвоюють й потроюють кількість деяких літер, винаходять нові слова, вживають умовні знаки, цифри, своєрідну орфографію, ілюструють написане малозрозумілими або зовсім незрозумілими кресленнями й малюнками. Іноді кожна буква на аркуші замінена особливим знаком. Хворі на шизофренію, вирізняючись перебільшеною замкнутістю й скритністю, намагаються навіть свої записи зашифрувати так, щоб сторонні люди не зрозуміли написаного, вигадуючи для цієї мети особливі малюнки літер.

Зміни в почерку хворих на шизофренію зумовлюються змістом, який має для хворого написане. Почерк хворих зазвичай змінюється відповідно до преморбідного стану хворого. У разі розірваності мислення й мовлення хворі пишуть не дотримуючись рядків, додають іноземні слова й фрази, не дотримуються граматичних правил. Часто пишуть набір слів, позбавлених будь-якого сенсу. Іноді, навпаки, за наявності розладів мови хворі пишуть правильно, навіть особливо акуратно, проте зміст написаного може бути незрозумілим. У написах хворі люблять підкреслювати слова й фрази, ставити масу окличних і питальних знаків; манірність позначається в химерному оформленні літер, особливо великих, з витіюватими завитушками [10, с. 51].

Висновки. Мовлення осіб із психічним захворюванням / розладом залежить від виду психічного захворювання / розладу, стадії, тривалості та складності його перебігу.

Мовленнєві особливості осіб із розладами психіки унаслідок вживання наркотичних і психоактивних речовин вважаємо за необхідне розділити на 3 групи: 1) власне мовленнєві особливості, які виникли внаслідок соціального досвіду перебування в середовищі наркозалежних і комунікації з ними; 2) власне мовленнєві особливості, які виникли внаслідок органічного токсичного ураження центральної нервової системи; 3) порушення інших психічних процесів (таких як мислення, увага, уява), які проявляються у змістовій частині мовлення.

Усному мовленню хворих на шизофренію притаманні такі особливості: відхилення від теми, раптові зупинки, порушення швидкості та темпу мовлення, схильність до абстрактних слів, короткі висловлювання, зменшення словникового запасу, обмежене використання сполучників і прийменників, відсутність ініціативи на початку бесіди, резонерство, «відповіді по дотичній», непослідовність і незв'язність («словесний салат»), персеверації та парафазії, відсутність граматичної узгодженості.

Для хворих на шизофренію характерна своєрідність почерку (химерний, з елементами, які не передбачені прописом, з деформованими літерами), в письмі типовими є

виділення за допомогою обведення, заштриховки, підкреслення окремих слів, речень чи складів, пунктуаційних знаків тощо.

Мовлення шизофреників суттєво відрізняється на різних стадіях хвороби. Якщо у хворих із діагнозом класичної та кінцевої форми параноїдальної шизофренії властиві всі риси хвороби, то у хворих у стані ремісії спостерігається бідність «патологічних» явищ. Така особливість пов'язана з тим, що стан ремісії характеризується тимчасовим послабленням психопатологічної симптоматики.

Мовленнєвий портрет особи з психічним захворюванням / розладом може досліджуватися і бути основою для проведення криміналістичної групофікації та діагностики.

Список використаних джерел:

1. Соціальний звіт за 2017 рік. Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-html.

2. Белянин В.П. Психолингвистика: учебник. 4-е изд. М.: «Флинта»; Московский психолого-социальный институт, 2007. 232 с.

3. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику: курс лекций. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. 184 с.

4. Звіт щодо осіб, які мають розлади психіки через уживання психоактивних речовин за 2016 р. Міністерство охорони здоров'я України. URL: http://moz.gov.ua/zviti.

5. Устинов І.Ю. Методика роботи командира з підтримання правопорядку і зміцнення військової дисципліни. 2007. URL: http://medbib.in.ua/osnovnyie-simptomyi-ukazyivayuschie-38993.html.

6. Корпоративный жаргон лиц, потребляющих наркотики: словарь / Сост.: А.Г. Ломтев. URL: http://teneta.rinet.ru/rus/aa/argotrava.htm.

7. Мисюк М.Н. Основы медицинских знаний и здорового образа жизни: учебник и практикум для прикладного бакалавриата. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2017. 499 с.

8. Schizophrenia. URL: http://www.who.int/mental_health/management/schizophrenia/en.

9. Яхно Н.Н., Штульман Д.Р. Болезни нервной системы. Руководство для врачей: в 2-х т. М.: «Медицина», 2001. Т. 2. 478 с.

10. Малина О.Г. Патопсихологічний аналіз особливостей творчої діяльності хворих на шизофренію. Проблеми сучасної психології. 2013. № 1. С. 49–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_1_11.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:
Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14
Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59
Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua
Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

НОТАТКИ

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 5 (5)

Формат 64х90/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 36,51.
Замов. № 0119/24. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.